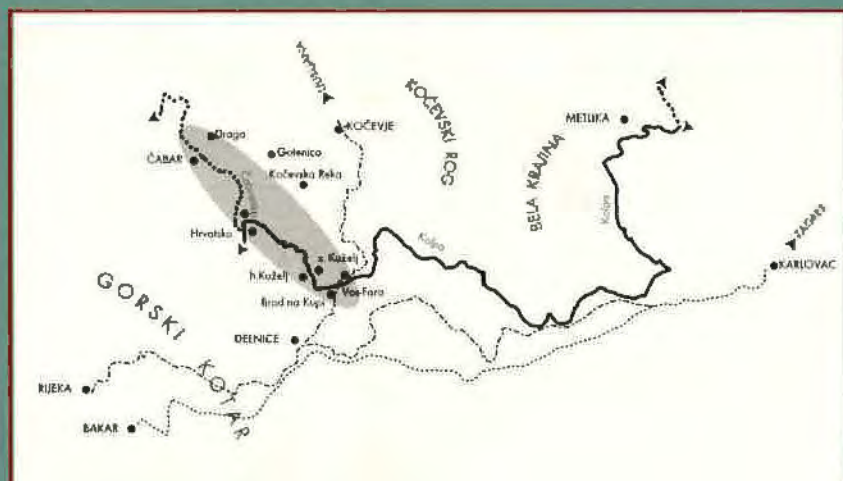

Duška Knežević Hočevar

Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe

Duška Knežević Hočevar (rojena leta 1965) se je z obravnavo meja in identitete začela ukvarjati v času podiplomskega študija na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani (1990–98). Po končanem doktorskem usposabljanju (1998) se je zaposlila v Prostorskoinformacijski enoti Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, kjer nadaljuje s preučevanjem antropološke obravnave etničnosti in nacionalnosti, mej in mejnosti v funkciji večletnega terenskega dela na lokaciji obmejnega pasu – doline zgornje Kolpe. Med njenimi razpravami velja omeniti prispevke iz raziskave o pripadnosti obmejnega prebivalstva na delu slovensko-hrvaške mednarodne meje, s katerimi je večkrat sodelovala na mednarodnih konferencah (EASA, ASN). Je ustanovna članica (1992) Društva antropologov Slovenije (DAS), članica EASA (European Association of Social Anthropologists), EAA (European Anthropological Association) in ustanovna članica ter članica predsedstva mednarodnega Centra za raziskave mejnih območij (Centro studi sulle aree di confine – Centre for Border Area Studies, BAS-SAC).

Duška Knežević Hočevar Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe
Domačinska zamišljanja nacije in lokalitete

Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Urednik založništva Vojislav Likar
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan
Jezikovni pregled Nada Šumi

Tisk Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana

Tisk publikacije sta podprla
Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
in Občina Kostel

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616182951>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.334.52(497.4)

KNEŽEVIĆ-Hočevar, Duška

Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe : domačinska zamišljanja
nacije in lokalitete / Duška Knežević Hočevar. - Ljubljana : Založba ZRC,
ZRC SAZU, 1999

ISBN 961-6182-95-1

I. Hočevar, Duška Knežević- glej Knežević-Hočevar, Duška
104550656

DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR

**DRUŽBENA RAZMEJEVANJA
V DOLINI ZGORNJE KOLPE
DOMAČINSKA ZAMIŠLJANJA NACIJE IN LOKALITETE**

LJUBLJANA 1999

**ZALŽBA
ZRC**

VSEBINA

Predgovor	9
Uvod	11

I. del: MEJNOSTI V ANTROPOLOŠKI PRESOJI

Meja in mejnosti v geografiji in antropologiji – približevanje in razhajanje konceptualnih vsebin	23
Pot k mejnosti kot organizaciji perspektive preučevanja	33
Ločene skupine kot temeljna perspektiva opazovanja	41
Nova antropološka evidenca v šestdesetih letih – nastavki za razlago	
mejnosti v socialni antropologiji	49
Primeri ozemeljske nepretiranosti etničnih skupin	50
Primeri nepretiranega medetničnega spreminjanja v jezikovnih ali kulturnih značilnostih	52
Nesoglasja glede rabe skupinskih (etničnih) oznak	53
Zgodnje eksplicitne obravnave mejnosti	57
Edmund Leach	57
Manchestrska šola	62
Fredrik Barth	66
Abner Cohen	69
Nova evidenca: nekateri razmisleki	73
Etničnost in nacionalnost v socialni antropologiji	79
Nacionalnost in vprašanje obsega	83
Nacionalizem v antropološki perspektivi	88

II. del: MEJNOSTI V DOLINI ZGORNJE KOLPE

Nekatere značilnosti obmejnega pasu	103
Naravne značilnosti	103
Kolpa kot politična in/ali jezikovna meja	104
Sorazmerna izoliranost doline zgornje Kolpe	107
Odmaknjenost doline zgornje Kolpe do druge svetovne vojne	108
Preselitev kočevskih Nemcev in vzpostavitev zaprtega območja Kočevska Reka	118
Terenska raziskava v dolini zgornje Kolpe leta 1993	123
Razvrstitev dolincev na podlagi prednostne pripadnosti ožji ali širši lokaciji	125
Nekatere značilnosti skupin	133
Pogostost in intenzivnost stikov s sosednjim bregom	137
Določitev meje	147
(Samo)pripis	150
(Samo)poimenovanje prebivalcev doline zgornje Kolpe	151
Narečje in jezik	157
Prednosti in slabosti državne meje	161
Sklepi raziskave 1993	164
Terenska raziskava v dolini zgornje Kolpe leta 1996	167
Kratek oris zgodovine Kužlja	168
Izbrani posamezniki	170
Izbor tematik življenjskih zgodovin	172
Pripovedi življenjskih zgodovin	174
Simon, Brelih; roj. 1929 v slovenskem Kužlju	174
Dora Rački, por. Brelih; roj. 1931 v Podstenah (h)	180
Mihael Brelih; roj. 1961 v slovenskem Kužlju in Kristina Černe, por. Brelih; roj. 1966 v Brodu na Kolpi (h)	182
Neža Brelih, por. Lisac; roj. 1936 v slovenskem Kužlju	184
Milan Lisac; roj. 1929 v Grbajelu (h)	188
Srečko Brelih; roj. 1930 v slovenskem Kužlju	190
Marija Kezele, por. Brelih; roj. 1937 v Grbajelu (h)	193
Marcel Brelih; roj. 1933 v slovenskem Kužlju	196
Pavla Brelih, por. Vipotnik; roj. 1944 v slovenskem Kužlju	199
Drago Colnar; roj. 1919 v Radočaju (h)	202
Sklepi raziskave 1996	205
Sklepni razmislek	213
Literatura	217
Imensko in stvarno kazalo	223

Preučevanje meja je za znanstvenika nevarno, ker je tako nabit s političnimi strastmi in tako prežeto s pomisleki. Kadar govorijo o mejah, so ljudje preveč osebno prizadeti, da bi govorili hladnokrvno: nikoli se jim ne posreči!
Siegfried; v: Prescott (1978:13)

PREGOVOR

Leta 1992 sem v okviru podiplomskega študija na Fakulteti za družbene vede prijavila magistrsko nalogo *Lokalnost in identiteta v zgornjekolpški dolini*. Od tedaj pa do danes so mi tako kolegi kot tudi prijatelji in znanci v zvezi z raziskavo zastavili številna vprašanja, najbolj pa jih je zanimalo, zakaj sem izbrala identitetno problematiko, in to prav na lokaciji doline zgornje Kolpe. Razlogov za tako odločitev je bilo leta 1992 več in težko bi rekla, kateri je bil odločujoč. Kot pri toliko stvareh v življenju je šlo za splet različnih okoliščin, ki naj jih na kratko strnem.

Kot študentka družboslovja sem pozorno spremljala dogajanje v zvezi z razpadom nekdanje Jugoslavije. Morda so se me dotikala globlje kot koga drugega: izviram namreč iz družine, katere predniki po očetu niso iz Slovenije. V zgodnjih devetdesetih letih me je to dejstvo, prej nikoli pomembno, kot mladega človeka presenětilo z vrsto reakcij iz bližnjega in širšega okolja, ki so moj družboslovni študij maloma aktualizirale in mi ga ponazorile tudi na zelo zaseben način. V marsičem sem se počutila izzvano na intimni, tudi povsem čustveni ravni. Moj študij na Fakulteti za družbene vede nenadoma ni bil brez pomena, saj bi brez intelektualnega angažmaja najbrž težko smiselno ponotranjila zavezujoč občutek osebne in strokovne nuje, ki me je vodila v nestrpno iskanje takojšnjih odgovorov na vprašanja o tedanjih dogajanjih na Balkanu. Lahko rečem, da sem bila kar pomirjena, ker po končanem diplomskem študiju ni nihče od mene pričakoval takojšnjih in vseobsežnih družboslovnih razlag, zato sem se v podiplomskem študiju najprej strokovno omejila na problematiko »nove prostorske organizacije« na ozemlju nekdanje Jugoslavije oziroma njegovega delca.

V tej luči in ob svojem takratnem prednostnem zanimanju za urbano sociologijo in semiologijo prostora sem namreč datum 25. junij 1991, ki zaznamuje »zgodovinski trenutek« neodvisnosti Slovenije, zagledala predvsem kot datum nastanka množice nanovo oblikovanih in določenih meja in razmejevanj v prostoru. Seveda nisem imela v mislih praznega prostora ali zgolj političnega ali kartografskega zapisa; vedno bolj me je zanimal predvsem učinek novih političnih meja na pripadnosti prebivalstva, ki ob meji živi.

Začetno idejo o mejnostnih vprašanjih sem postopno kristalizirala v razpravah z nekaterimi kolegi. Za umestitev problematike novonastale državne meje med Slovenijo in Hrvaško v antropološko preučevanje etničnosti in nacionalizma sem dolžna zahvalo predvsem kolegici in neformalni mentorici pri obeh raziskavah, ki sem ju opravila v dolini zgornje Kolpe (1993, 1996), Ireni Šumi. Od nje sem dobila izjemno koristne napotke o tem, kako se lotiti problematike meja tako, da bi središčno pozornost namenila ljudem, ki ob meji živijo.

Pri tem mi je v marsičem z dragocenimi nasveti pomagal tudi mentor pri magistrski nalogi, profesor Stane Južnič. Sam doma pri Fari v Kostelu, naselju ob sloven-

sko-hrvaški meji, me je podprl v ideji, da bi preučevala občutja pripadnosti v mejni lokaliteti prav v dolini zgornje Kolpe. Ne bom pretiravala, če priznam, da mi je zbudil zanimanje za Kolpsko dolino, še preden sem ga osebno spoznala. V času dodiplomskega študija sem v *Prolegomeni* njegovega učbenika *Lingvistična antropologija* (1983) prvič brala o posebnostih mejne lokalitete zgornjekolpske doline. Pripoved profesorja Južniča o tem, kako domačini govorijo podoben dialekt na obeh straneh Kolpe in različnega vzdolž nje, me je prevzela – tako vsebinsko kot zaradi njegovega veččega in prodornega pisanja. Danes, po sedemletnem ukvarjanju z vprašanji identitete na tej lokaciji, to očaranost še vedno živo občutim. Zdaj tudi zato, ker te ljudi poznam osebno. Številnim dolgujem zahvalo, zaradi varovanja anonimnosti pa lahko navedem samo nekatere, ki so me na lokaciji uvedli in mi pomagali še na različne druge načine: Vida Bauer, Marija Janež, Ivan Janež, Nevenka Južnič, Staško Južnič, Valentin Južnič, Marija Konda, Ankica Kovač, Anton Kovač, Martin Marinč, p. Ivan Potrebuješ. Vsem prisrčna hvala.

K izboru zgornjekolpske doline kot primerne lokacije za preučevanje identitete in mejnostne problematike me je dodatno navedlo dejstvo, da je to področje, ki ga je družboslovna literatura večinoma zaobšla ali pa se ga je le bežno, mimogrede dotaknila kot sestavni del neke širše regije, na primer Kočevske. Pa ne le družboslovna literatura. Prezrli so jo nedavno tudi v političnih obravnavah, ko je šlo za delo t. i. mešane slovensko-hrvaške mejne komisije (1993). Ta je katastrski zapis jemala kot odločilno merilo za natančno definiranje politične demarkacijske črte med državo Slovenijo in Hrvaško, zaradi česar je bila avtomatično ustvarjena precej poenostavljena podoba, po kateri dolina zgornje Kolpe kot obmejna lokacija ni problematična. Omenjena komisija doline zgornje Kolpe ni označila za »področje neuskklajenosti« in s tem za posebej »vroč« primer razmejitvene problematike. Vendar so jo v času oblikovanja mednarodne meje, tako kot večino mejnih lokacij, za problematično prepoznali predvsem domačini sami, čeprav so oni in njihovi predniki s takšno ali drugačno mejo živeli že stoletja. Njihove zaznave so hkrati tiste, ki so deležne najmanj pozornosti države in njenih zastopnikov, in tiste, ki so za družboslovno delovanje najbolj bistvene.

Knjiga je potemtakem rezultat preverjanja razlag in razumevanja občutij pripadnosti prebivalcev zgornjekolpske doline, ki se tako ali drugače nanašajo na vzpostavitev mednarodne meje med Slovenijo in Hrvaško. Kot rečeno, pa je bilo dogajanje ob meji nujno umestiti v smiselno interpretacijsko mrežo; za določitev njenih parametrov sem nadvse hvaležna profesorju Stanetu Južniču in kolegoma Ireni Šumi in Bojanu Baskarju, mentorju pri doktorski disertaciji. Vsi trije so dele mojih raziskav vseskozi kritično ocenjevali in si velikokrat nesebično vzeli čas za nasvete, popravke in razmisleke prenekaterih dilem in zagat, ki so me spremljale ob pisanju obeh tez in nato pričujoče monografije.

Nazadnje se moram za obilno in prijazno podporo zahvaliti tudi staršem, babici ter tastu in tašči, ki so me pri delu spodbujali in mi brez pomislekov stali ob strani. Prav tako gre zahvala Janku Hočevarju za številne napotke in pomoč pri obdelavi podatkov. Še posebej pa hvala sinovoma Vitanu in Danaju, ki sta bila ves čas največja navdihovalca in najbolj prikrajšana in prisrčna pomagača.

UVOD

Novo dejstvo ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let, razpad nekdanjih socialističnih držav v Evropi, pomeni za družboslovje izziv, zgodovinsko epizodo, ki je z eno svojih poglobitvenih posledic, z oblikovanjem vrste novih nacionalnih držav, primerljiva le še z razpadom imperijev po prvi svetovni vojni. Razkroj socialistične federativne Jugoslavije v začetku devetdesetih let in nastanek vrste mednarodnih meja, ki se vsaj med Slovenijo in Hrvaško zaenkrat drži linij nekdanjih t. i. administrativnih ločnic med poprejšnjima republikama, sta eminentna procesa znotraj teh dogodkov.

V pričujočem delu gre za popis in ovrednotenje položaja na delčku nove mednarodne meje po njeni vzpostavitvi med Slovenijo in Hrvaško leta 1991. V nasprotju s stališči, uveljavljenimi v državotvornem diskurzu politične oblasti, ki se opirajo predvsem na pravno-formalno oblikovanje demarkacijske črte med suverenima državama, v delu postavljam v ospredje pripoved (t. i. naracijo) prebivalca, ki ob meji živi. Njegovo razumevanje nastalega položaja ob vzpostavitvi državne meje je v mnogočem drugačno od podobe mejaša, ki ga izrisuje ideal državnega nacionalizma skozi svoje pravno opredeljene kategorije članstva. Njegovo razumevanje je nujno celovitejše: hkrati razpira prenekatero zelo idiosinkratične odmike od kategorične, enoznačno konceptualizirane nacionalne lojalnosti, obenem pa taka identiteta zanj pomeni tudi vir, s katerim vsakodnevno upravlja. Prav razkrivanje lokalnega znanja in upravljanja s takimi identitetnimi viri je v središču razprave te knjige.

Svoje raziskovanje slovensko-hrvaške obmejne problematike sem torej omejila na preučevanje pripadnosti pri domačinih v dolini zgornje Kolpe, ki je del slovensko-hrvaškega obmejnega območja. Opravila sem dve raziskavi: prvo v letu 1993 in drugo v letu 1996. Vzpostavitev državne meje na Kolpi leta 1991 je bila v obeh raziskavah razumljena kot odločilni preobratni dogodek, ki je bistveno preoblikoval identitetna samorazumevanja pri prebivalcih zgornjekolpske doline. Vendar raziskavi razločuje vsakokratna razmestitev perspektiv opazovanja. V tem je morda ta študija netipična: zaradi temeljito spremenjene metodologije v drugi raziskavi že v uvodu razgrinjam nekatere temeljne ugotovitve prve. Argumentacijska pot, katere izsledki so vodili k oblikovanju metodologije v drugi raziskavi, je natančno predstavljena v drugem delu monografije. Taka navidezna vsebinska nedoslednost, ki se bralcu morda kaže tudi kot stilistična komplikacija, ni naključna. Druga raziskava je sicer nadaljevanje prve, vendar s popolnim premikom raziskovalnega gledišča, tako da jo pravzaprav dograjuje. Uvodoma zato predstavljam začetno sintezo obeh raziskovalnih korakov v preučevanju doline, ki bo bralcu olajšala pot skozi nadrobnosti. Prav gotovo pa velja, da je kot vsak raziskovalni rezultat začasna tako v podatkovnem kot

v interpretacijskem smislu; sama jo štejem za poročilo o svojem začetnem raziskovanju doline zgornje Kolpe, ne pa morda zadnjem.

***

Zgornjekolpska dolina s svojo dramatično geomorfologijo (sotesknost, poraščenost s pragozdom, kraška tla itd.) meji na eni strani na pokrajino Gorskega kotarja na Hrvaškem, na drugi strani pa na slovensko Kočevsko. Dolina je bila lokacija vrste političnih razmejitev že vsaj od 15. stoletja dalje; najprej med različnimi fevdalnimi posestmi in zatem med državami, ki so jih uokvirjale. Tako se je tu ustalila meja med kraljevino Ogrsko in nekdanjimi avstrijskimi deželami oziroma deželo Kranjsko. Spomin na čase monarhičnih dežel je med prebivalci doline še danes uveljavljen; pogostejši rabi oznak Hrvat/Kranjec kot pa Hrvat/Slovenec. Ves ta čas, vse do danes pa je dolina ostajala bolj ali manj odrezana od političnih, prometnih in trgovskih zaledij.

V jezikoslovnih, zgodovinopisnih, dōmoznanskih in zemljepisnih obravnavah 19. in začetka 20. stoletja, ki so danes bolj ali manj antikvarne, je bilo uveljavljeno stališče, da so geografske posebnosti doline odločilnega pomena za naravno izoliranost dolincev od zaledij, kar je bilo hkrati res in zmotno. Različni oblastniki so namreč geografske danosti področja venomer izkoriščali za mejaški populacijski »inženiring«, tako da je bila dolina z merilom tedanjih vojaških tehnik čim laže ubranljiva, zaradi česar so področje držali v izolaciji. Zaradi takih součinkovanj narave politike in vojaške strategije so zgodnje akademske obravnave reko Kolpo gledale kratkomalo kot naravno mejno črto med dvema »narodoma«. Tovrstne interpretacije so bile tako vplivne, da so se malone do sredine našega stoletja bile ideološke bitke, ki so spremljale zgodnji narodnostni avtonomizem, in kot je sploh značilno za srednjo Evropo, največ na lingvističnem poligonu, s čimer se je tudi lokalno utrdilo razlikovanje med dvema nacijama.

Slovenski in hrvaški jezikoslovci očitnih podobnosti in mnogih skupnih potez med gorskokotarsko kajkavščino in narečji slovenskega jezika v dolini in njenih neposrednih zaledjih sicer niso zanikali. Razlike v razlagah zasledimo šele pri njihovih poskusih rekonstrukcije govornih jezikov in njihovega izvora na gorskokotarskem območju v 15. stoletju, t. j. v času turških vpadov na ozemlje današnjega Gorskega kotarja in na Kočevsko. Tako slovenski dialektolog Fran Ramovš (1935:135) meni, da so bili za nastanek belokranjskih narečij, kamor je prišteval tudi govorice prebivalcev doline zgornje Kolpe, odločilni dogodki od 15. stoletja dalje. Ramovšev sodobnik, hrvaški jezikoslovec Rudolf Strohal je prav tako menil, da je ta čas temeljnega pomena za oblikovanje sodobnih gorskokotarskih narečij. Vendar je pri tem izredno podobnost govorov na obeh straneh reke razlagal s tem, da so bili Hrvati do 16. stoletja čakavci, dokler ni prišlo do dveh pomladitev hrvaškega jezika: prvič na začetku 16. stoletja, ko je na Hrvaško z južne strani začela prodirati štokavščina (Uskoki), in zatem, proti koncu 16. stoletja, ko je začela prodirati kajkavščina :

severa, z območij današnje Slovenije. Tedaj naj bi se namreč nekdanje izključno čakavsko govoreči hrvaški ubežniki pred Turki v nekaj desetletjih bivanja na Kranjskem tako pokajkavili, da so ob vrnitvi v svoje nekdanje hrvaške kraje ne le prinesli s seboj, temveč tudi utrdili izključno kajkavsko govornico, vseskozi pa so ostali Hrvati. S tako zapleteno reemigracijsko teorijo je torej Strohal prav po akademski modi svojega časa dokazoval dve stvari: izvor goranske kajkavščine (Strohal; v: Lisac 1988/89:63) in »čistokrvnost« hrvaških kajkavcev na tem področju.

Kontinuirana razdeljenost doline na hrvaštvo in slovenstvo seveda ni vprašljiva, temveč je prav gotovo zgodovinska. Utrdili pa sta jo predvsem pripadnost hrvaških pokrajin ogrski državi na eni strani in pripadnost kranjskih dežel avstrijski državi na drugi, ne pa kakšni poprej obstoječi narečji – hrvaška (goranska) kajkavščina in kakšno slovensko narečje (Južnič 1993:287). Poskuse nekaterih jezikoslovcev, ki so si z »izvornostnimi« konstrukti prizadevali razvrstiti govornico doline Kolpe bodisi h goranskim ali pa slovenskim narečjem, torej ne gre zamenjevati s kontinuiteto uveljavljanja dveh različnih knjižnih standardov, slovenščine in hrvaščine, ki se je začela najpozneje v drugi polovici 19. stoletja. Kolpa je bila torej v vsakem smislu prej politična kot pa jezikovna ločnica, saj so bili naravni govorniki jeziki v dolini na obeh bregovih malone enaki, kar velja pravzaprav še danes.

V prvi raziskavi se nisem ukvarjala z zgodovinskim spominom živečih prebivalcev doline, da bi skozenj lahko presojala, kako se je v zadnjem stoletju vpliv političnih oblasti v obeh jezikovnih standardih vklapljal v življenje dolincev. Kljub temu pa se je pokazalo, da so se razlikovanja Slovenec/Hrvat obilno aktivirala prav v času vzpostavitve nove mednarodne meje v letu 1991, in to na presenetljiv način. Prebivalci obeh bregov so namreč večinoma izražali nasprotovanje novi meji, kar so dovolj zgovorno izrazili z domačinskim reklom, po katerem so bili »prej eno, zdaj pa so razdvojeni«, čeprav je očitno, kakor tudi sami povedo, da jih je Kolpa »razdvajala« že vsaj petsto let. Hkrati pa so drugi druge na poudarjen način opisovali z negativnimi stereotipizacijami, na primer s formulo »Hrvati/Slovenci so bili od nekdanj ...«. Z drugimi besedami, videti je bilo, da so domačini uvedbo nove državne meje obžalovali in jo pripisali zunanji sili, ki jih je razdvojila, hkrati pa so jo racionalizirali z insinuacijami, da je bil njihov vsakokratni Drugi tako ali tako od vedno tuj in drugačen: upravljali so torej z interpretacijama, ki sta si med seboj ostro nasprotovali. Ti nasprotujoči si stališči v občutkih pripadnosti sta bili osrednja tema prve raziskave: skušala sem pojasniti, kako se obe interpretaciji v lokalni perspektivi pobotata oziroma za kakšno vrsto meje v lokalni perspektivi gre ob dejstvu, da je reka Kolpa mejna reka že »od nekdanj«, domačini pa jo še od leta 1991 doživljajo kot resnično, kot oviro.

Za izhodiščni razvid teh nasprotij sem v okviru prve raziskave izvedla kvantitativno analizo na kvotnem vzorcu šestdesetih prebivalcev. Trideset domačinov na vsakem bregu sem izbrala sorazmerno glede na starost, spol in velikost njihovih domačih naselij štirih izbranih zrcalno ležečih parov naselij od Broda na Kolpi do Čabra na hrvaški strani in od Fare-Vasi do Drage na slovenski strani nove meje.

Zrcalno ležeče pare naselij sem določila tudi na podlagi vnaprejšnjih pogovorov z domačini, katerih poznavanje lokalnih razmejitev pogosto odstopa od formalno določenih meja, na primer naselij ali celo kar doline same. Lokalno razumevanje dveh »narodov« (»slovenskega« nasproti »hrvaškemu« bregu) in lokalnega občutja »enosti« enih in drugih sem najprej testirala skozi zvrst in pogostost stikov (sorodstvenih, poslovnih, delovnih, prazničnih, prijateljskih, nakupovalnih, za zabavo, za medsebojno pomoč in športnih) pri dolincih pred vzpostavitvijo nove državne meje in po njej. Čeprav je intenzivnost stikov večinoma upadla pri vseh vrstah druženj, je bilo najmanjšo spremembo opaziti pri sorodstvenih, prazničnih in prijateljskih stikih. Prvi in očitni sklep je bil torej ta, da je nova državna meja najbolj okrnila tiste vrste povezave, ki so najbolj dovzetne za spremenjene sistemske razmere, najmanj pa tiste, ki se nanašajo na intimneje organizirane življenjske motivacije in so morda tudi podlaga nepretrgani interakciji med prebivalci obeh bregov.

Raziskava je pokazala, da vzorci sprožanja različnih stališč o meji med domačini niso enostavni v smislu razločevalnih opozicij Slovenec/Hrvat. Prav tako ni bilo pričakovati, da prebivalci zgornjekolpske doline nimajo kompleksnega razumevanja vsebin pojma nacionalne identitete, kakršen jim je, med drugim, prikazovan z množico javnih utemeljevanj. Tovrstne hegemonne interpretacije se prav gotovo vklapljaajo v lokalna samorazumevanja in so predmet strategij in politik v aktiviranju razmejevanj. Čeprav se je v raziskavi iz leta 1993 le približno polovica izbranih prebivalcev zgornjekolpske doline samopoimenovala najprej po nacionalni pripadnosti (Slovenec/Slovenka, Hrvat/Hrvatica), druga polovica pa najprej po imenu naselja, v katerem živijo, so skoraj vsi (štiriinpetdeset od šestdesetih) čezrečne sosedje označili kot bolj sebi podobne kot pa podobne nelokalnim pripadnikom njihovega »matičnega naroda«. Prav tako je večina domačinov zatrdjevala, da v dolini v vsakodnevnem govoru na obeh bregovih prevladuje podobna govorica, pri čemer so razlike tako majhne, da jih prišleki morda sploh ne opazijo. Sami so o tem največkrat dejali: »Če govorimo po domače, ni razlik; drugače pa imamo eni več slovenskih, drugi pa hrvaških besed«; »Vzdolž meje so razlike večje kot pa čez mejo«; »Govorili smo enako, zdaj pa zaradi šole in meje ni več tako«.

V prvi raziskavi je večina (oseminštirideset od šestdesetih) prebivalcev doline zgornje Kolpe novo mejo ocenila kot predvsem motečo. Poleg formalnih zapletov (razlike v valuti, lastninski zapleti, neurejene dvostranske poslovne pogodbe itd.) se najpogosteje navajali spremembe v medsebojnih odnosih: »Ni več prijateljstva, kot je bilo prej«; »Prej smo bili eno, zdaj smo razdvojeni«; »Ni več nekdanje sproščenosti« »Postali smo bolj zaprti«; »Hrvatje postajajo vedno bolj nevoščljivi zaradi njihove man vredne valute«; »Čuti se duh nacionalnosti; na primer, kaj vi [Hrvatje] tu delate«; »Naš sosedje [Slovenci] so postali bolj brezbrizni, zanje je vse poceni«; in nazadnje: »Meja povzroča sovraštvo«.

Na podlagi rezultatov prve raziskave je bil temeljni sklep ta, da pri prebivalcih doline zgornje Kolpe v razmeroma zgodnji fazi utrjevanja državne meje ni bilo zaznati velikih upadov tiste vrste stikov, s katerimi so ljudje bistveno funkcionalno

povezani, zlasti sorodstveno. Hkrati pa je že prišlo, kot rečeno, do poglobljanja lokalno definiranih razlikovanj med dolinskima »narodoma«, ki so bila deloma tudi že projekcija vprašancev za nazaj in s tem že z novimi dejstvi opremljena konstrukcija bližnje preteklosti. Oboji so namreč opazili razlike, ki so jih zaradi zasebne obveščeniosti o lokalnih razmerah ubesedili takole: »Na hrvaški strani je več lesenih hiš; hiše imajo revnejši videz«; »Na slovenski strani imajo novejši tip hiš, je višji standard, so bolj razviti«; »Na slovenski strani je več komunizma, zato ne obiskujejo cerkve tako pogosto kot mi«; »Tu [na hrvaškem bregu] je več komunizma, Slovenci so bolj verni katoliki, bolj predani cerkvi«; »Na slovenski strani so bolj oblečeni«; »Slovenci so bolj zaprti, raje se družijo med sabo«; »Hrvatje nam zavidajo zaradi denarja«; »Hrvatje so ljubosumni na nas«.

Paradoks, ki je razkril, da so se v dolini po letu 1991 poudarjeno prebudile nacionalno obarvane razmejitve, čeprav se prebivalci tod že stoletja poročajo z brega na breg in tako tvorijo kar nekako endogamno skupnost, sem vgradila kot neposredno motivacijo za preučevanje v drugi raziskavi. Skušala sem razbrati nihanja v samorazmejevanjih pri dolincih, ki pa dogodka v letu 1991 in njegovega vpliva ni več predpostavljalo kot edinega svoje vrste. Domnevala sem namreč, da je nova mednarodna meja iz leta 1991 sicer še vedno temeljni sprožilni dogodek aktualnega »nacionalnega« razlikovanja pri prebivalcih zgornjekolpske doline, vendar je hkrati le eden v seriji zgodovinskih dogodkov, pri katerih so se (in se še vedno) samopredstave akterjev v analitični perspektivi izrišejo kot lokalne razmejevalne strategije. Povedano s primerom: med dolinci je razlikovanje na Kranjce in Hrvatse »že od nekdaj« vzdrževano. Osredotočila sem se torej na iskanje in prepoznavanje tistih situacij, v katerih se tovrstna razlikovanja med njimi sprožijo. Hkrati sem pričakovala, da imajo vsebinske naložbe v »nacionalno« razlikovanje specifično lokalne poteze.

Zaradi povedanega sem se med terenskim delom odločila za serijo prostih pogovorov z domačini o njihovih življenjskih zgodovinah. Odpovedala sem se perspektivi, po kateri je mogoče njihova samorazumevanja intepretirati z zgodovino nekakšnih »očitnih dejstev«, denimo z dejstvom dolinske dvobrežnosti ali z obstojem »dveh narodov«; vse to je bila perspektiva, ki sem si jo prisvojila in jo tudi izčrpala v prvi raziskavi. Kot primernejše se mi je kazalo raziskovanje razmejevanj znotraj čezrečno »nacionalno prepletene« rodbine skozi čas in spominov njenih živečih članov. Premestitev gledišča sem torej v drugi raziskavi utemeljila s podmeno, da je šele pri živi interakcijski mreži, kakršno predstavlja na primer čezrečno prepletено sorodstvo, v katerem kot akterji nastopajo deklarirani pripadniki obeh nacionalnih denominacij, slovenske in hrvaške, mogoče razbirati strategije upravljanja z nacionalno identiteto oziroma izluščiti situacije, v katerih jih člani rodbine aktivirajo. Tako metodološko odločitev je omogočilo prav vsebinsko utemeljeno neupoštevanje ozemeljske meje, saj jo je nadomestilo lastno strateško razmejevanje in opredeljevanje akterjev. S tem se je redefiniral lokus raziskave: namesto mehanicističnih zamejevanj opazovane populacijske enote na vas ali skupino vasi na ta ali oni rečni breg je bilo

zdaj mogoče opazovano enoto graditi in širiti v skladu s samorazumevanji akterjev in z njihovim lastnim pojmovanjem razvejenosti njihove socialne mreže, oziroma tistega njenega dela, ki se pripenja na njegovo sorodstvo.

Nazadnje sem izhodiščno perspektivo v drugi raziskavi oblikovala tudi na podlagi rezultatov prve. Pri tem sem vsakršne statistične ali merljive vidike povsem opustila; ni me na primer zanimal morebitni dejanski upad ali porast čezrečnega sklepanja porok po letu 1991, saj gre za prekratko obdobje za kakršnekoli primerjave s tovrstno dinamiko pred tem letom. Ukvarjala sem se s percepcijo in umeščenoostjo razlikovanj med dvema dolinskima »nacijama« pri akterjih v njihovi rodbinski situaciji in kontinuiteti. S terenskim delom sem poskušala zajeti dinamiko dolinskega procesa razmejevanj oziroma izrisati nihanje razmejevanj v vsakdanjem življenju izbranih posameznikov in pomene, ki jih nalagajo še posebej v razmejevanja, kakršna doživljajo kot posledico nove državne meje v primerjavi z drugimi in po njihovem drugače povzročenimi lokalnimi razmejevanji. Pričakovati je bilo, da bo rezultat viden šele s soočanjem pripovedi vsakega posameznika.

V slovenskem Kužlju, v vasi, kjer živi izbrana rodbina, je praktično v vsaki družini in vsaki živeči generaciji vsaj en priženjenec ali primoženka s hrvaške strani. Raziskala sem torej rodbino, katere izhodiščni starševski par (mati iz slovenskega Kužlja, oče priženjen iz hrvaškega dela doline), rojen na začetku stoletja, je živel v slovenskem Kužlju. Med večmesečnim terenskim delom sem imela proste pogovore z njunimi potomci prve in druge generacije in njihovimi zakonci, to pa z naslednjima omejitvama: da živijo ali so živeli večino življenja v zgornjekolpski dolini in da so paroma čezrečno poročeni. Iz posameznih pripovedi sem skušala razbrati situacije razmejevanj, ki časovno obsegajo obdobje nekako od začetka tega stoletja do danes in se posebej nanašajo na vsebinske poudarke v nacionalne (»narodne«) epiteti in denominacije.

***

Svoje delo v dolini zgornje Kolpe interpretacijsko umeščam v tradicijo posebne specializacije v socialni antropologiji, t. i. antropologije etničnosti in nacionalizma. Neka nedavno formulirana problematika znotraj antropoloških etničnih študij pa se posebej ukvarja z mednarodnimi mejami in sploh s problematiko razmejevanja. Ta jedrni problemski kompleks v obeh raziskavah med prebivalci zgornjekolpske doline sem v naslovu in delih pričujoče knjige zajela z izrazom mejnosti, angleškim *boundaries*, pri čemer je slovenska ustreznica prevodni predlog. Tako zamišljena ustreznica označuje simbolno usidranost in kvaliteto nekega procesa, v nasprotju z domnevno objektno dejanskostjo kakega pojava, ki pa je ne izključuje nujno; gre za posebno logiko vpenjanja procesualnosti v poimenovanje zaznanega pojava razmejevanja. V tem smislu izraz mejnosti v naslovu ne pomeni prvenstveno obstoja mednarodne mejne črte na obravnavani lokaciji, temveč splet simbolnih razmejevanj, s katerimi si akterji določajo družbeno realiteto, na primer obstoj »dveh narodov«,

občutje »čezrečne enosti«, torej obstoj specifične etničnosti na lokaciji. ? Koncept mejnosti, kot je uporabljen v raziskavi, sem pretežno izvedla iz antropološke rabe, kakor jo je pionirsko definiral socialni antropolog Fredrik Barth v znamenitem *Uvodu* v delo *Ethnic Groups and Boundaries* (1969).

V analizo razumevanja te specifične etničnosti, posebej še eksplicitnih nacionalnih identitet pri prebivalcih v zgornjekolpški dolini, v pričujočem delu vstopam skozi presojo vrste simbolnih razmejevanj. V tem smislu mi mejnosti pomenijo hkrati merilo za organizacijo analitične perspektive na problematiko etničnosti in nacionalnosti in kot osrednji predmet preučevanja, ki naj bi razkrilo identitetna preklapljanja pri dolincih, torej njihovo upravljanje z identitetnim repertoarjem.

Študija tako ne prinaša kake nadrobnejše arheologije osrednjih konceptov in pojmov; sem pa v tovrsten kratek zgodovinski povzetek poleg antropoloških razprav vključila tudi pregled zelo pomembnega dela, ki so ga na obmejnih predelih opravili politični in socialni geografi. Ti so v pisanju mejnih študij med družboslovci pravzaprav vodilni, saj je v njihovi disciplini eksplicirano presojanje meja konstitutivnega značaja; antropologi pa, kot lahko rečem z Anthonyjem P. Cohenom, mejnosti kot veliko, celostno problematiko vsaj implicitno obravnavajo že od samega nastanka discipline ali vsaj od tedaj, ko so si za svoj predmet preučevanja izbrali kulturo, kot bo podrobneje razloženo v nadaljevanju. Vendar antropološko zajetje mejnostne problematike navezujem predvsem na disciplinarno presojo etničnosti in nacionalizma.

Tako v prvem delu knjige najprej izrisujem in vzporejam izbrane vidike geografske in antropološke konceptualizacije meja, mejnosti in mejnih krajin. Morda bo za prenekaterega bralca, zlasti za tiste iz vrst študentov, taka primerjava koristna, saj sem se posebej ukvarjala z mislijo, da imata obe disciplini sicer različne vsebinske poudarke v terminologiji o mejnostih, ki si jo delita (na primer *frontier*, *boundary*, *border*), da pa v geografskem pojmovniku lahko prepoznamo nekatere poudarke in celo anticipacije, značilne za antropološki koncept mejnosti že vse od temeljnega besedila Fredrika Bartha o tej problematiki. Lahko sem celo pokazala, da ima ta terminologija v geografski rabi večjo konceptualno razprtost, kot jo danes mnogi družboslovci priznavajo. Odkrila sem neko bistveno zaslugo geografov v študijah o mejah, ki se kaže v dinamičnem pojmovanju prostora in ki je odločilno revidiralo klasično družboslovno evidenco; ta je za prebivalce odmaknjenih obmejnih področij navadno ugotavljala, da negujejo zamegljene ali zmedene, celo dvojne in sploh razcepljene lojalnosti in identitete. S takimi presojami se lahko informirajo zgolj v hegemonih diskurzih moči in jim danes, z vidika naraščajoče sofisticacije etničnih in sploh identitetnih študij, lahko pripisujemo precejšnjo mero poenostavljanja in naivnosti.

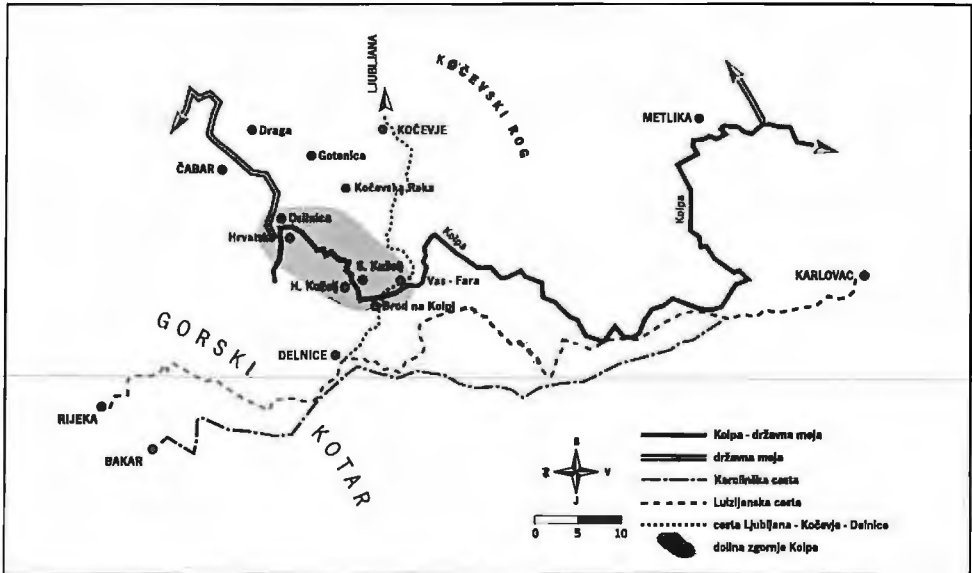
Tako neproblematična gledanja na mejo in etničnost so že v socialni in kulturni antropologiji petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let prevrednotili avtorji t. i. nove etnografske evidence, ki jim v knjigi odmerjam največ prostora. Zaslužni so namreč za odločilen nabor podatkov in premislekov, ki so ustvarili paradigmatični

preobrat v preučevanju etničnosti; če uporabim tedanjo terminologijo, lastnosti, značilnosti in zamejenosti etničnih skupin. Odločilno so zamajali dotlej prevladujoče razumevanje skupinskega sobivanja, po katerem so bile človeške skupine univerzalno organizirane kot jasno razločene, kompaktne, samozadostne, v sebi institucionalno razvejene in tudi ozemeljsko jasno razmejene kulture in/ali družbe. Vpeljava pojma mejnosti v konceptualni besednjak, ki jo je konec šestdesetih izvedel Fredrik Barth, je namreč prispevala bistveno bolj občutljivo pojmovanje kulturnih razlik. Če se je klasični pristop ukvarjal predvsem s tipologijo etničnih skupin (kar je nekako ob koncu petdesetih let pomenilo zbirno ime za »plemena« in t. i. »kulture«, predvsem »primitivne« in »tradicionalne«) in njihovih (razločenih) kulturnih vsebin in izvora teh razlik, se je zdaj težišče preučevanja premaknilo k etničnim mejnostim in njihovem vzdrževanju. Barth je namreč trdil, da se vztrajne in očitne kulturne razlike med dvema skupinama v stiku praviloma ohranjajo in vzdržujejo prav preko in zaradi takih mejnosti, ne pa v kaki izolaciji: »Kulturne razlike lahko vztrajajo kljub medetničnemu stiku in medsebojni odvisnosti« (Barth 1970 [1969]:10). Stik ali sploh živahna interakcija med kulturno različnimi skupinami torej po Barthu praviloma ne vodi v kako izravnavanje razlik (akulturacijo, kot se je reklo tedaj), ampak je celo pogoj za ustvarjanje in vzdrževanje etničnega razlikovanja ali mejnosti.

Nadalje je Barth izmed množice možnih kulturnih, izvornostnih ali institucionalnih razlik – obstajali so celi popisi takih kulturnih artefaktov – kot najpovednejši ali odločilni diakritik med dvema kulturno različnima skupinama v stiku prepoznal samopripis in pripis s strani drugih (*self-ascription/ascription*). Problem etnične meje kot upravljanja oziroma organiziranja kulturne razlike se je v tej analitični perspektivi pokazal kot strategija izbranega signaliziranja, poudarjanja ali omalovaževanja (*overcommunicating/undercommunicating*) teh in takih razlik, pač tistih, ki se akterjem v dani situaciji kažejo kot pomembne. Prav v tem se vidi, da je Barth obravnaval etnično identiteto predvsem kot način organiziranja kulturne razlike, ki se oblikuje v takem stiku; klasična antropologija je menila, da so razločne poteze v posamezni skupini tako rekoč od nekdanj in nepretrgoma trajne.

Naj torej v tej disciplinarni perspektivi ponovno nakažem potek raziskovanja: v prvi raziskavi sem se odločila za analitični postopek, ki je poudarjal dve ravni presoje: prvič, »očitne« razlike in podobnosti med prebivalci zgornjekolpske doline, kot jih sami zaznavajo; in posledično in posredno, njihovo »prikrito« samorazmejevanje, kot ga je bilo mogoče razkriti z izbrano kvantitativno metodo. V nadaljevanju raziskovalnega postopka sem na podlagi domačinskega razumevanja dveh nacij postavila hipotetično stališče, da sta na vsaki strani politične meje sicer dve razločeni populaciji, da pa domačinsko razumevanje te razmejitev nikakor ne sledi nujno črti politične meje. V drugi raziskavi pa sem že na samem začetku postopka izhajala iz domačinskega razumevanja lokalne enosti, ki jo zastopa članstvo izbrane lokalne rodbine. S tako postavljeno ali celo namenoma naivno podmeno sem želela raziskati situacije, v katerih se sprožijo nacionalne identitetne denominacije, in hkrati predvsem ugotoviti, kaj lokalno pomenijo. Iskala sem torej načine, kako domačinske

identitetne strategije relativizirajo politično mejo iz leta 1991 in kako se razumevanje te politične meje vklaplja med siceršnji nabor sprožilcev »etničnih« oziroma »nacionalnih« razlikovanj.

Zemljevid terenske lokacije

I. DEL
MEJNOSTI V ANTROPOLOŠKI PRESOJI

MEJA IN MEJNOSTI V GEOGRAFIJI IN ANTROPOLOGIJI

– PRIBLIŽEVANJE IN RAZHAJANJE

KONCEPTUALNIH VSEBIN

Med številnimi ocenjevalci antropološkega funkcionalizma, strukturalizma in kulturnega relativizma, ki jih v socialni in kulturni antropologiji umeščamo v čas nekako med dvajsetimi in šestdesetimi leti, je za moj namen posebej pomemben Anthony P. Cohen, ki je opazil in formuliral naslednjo lastnost takratnega antropološkega diskurza:

•Ko so antropologi definirali svoj predmet kot preučevanje drugih kultur, so nujno (červno nenamerno) postavili 'mejnost' prav v središče svojih zanimanj. Relativizem antropolog/antropologizirano, mi/oni, jaz/drugi razločno implicira mejnost• (A. P. Cohen 1994b:63).

K temu lahko dodam, da je bila taka nereflektirana implikacija mejnosti takrat prevladujoča organizacija perspektive v antropologiji in je narekovala videnje kulturnih, jezikovnih, političnih itn. skupin kot naravno, od vselej neproblematično zamejenih, razločujočih entitet, kot bo v nadaljevanju še podrobneje osvetljeno. Preden pa se lotim natančne analize argumentacij in presoj, značilnih za antropologe tega obdobja, velja pregledati rabo terminov *frontier*, *boundary*, *border*, *border landscape* pri geografih; za razpravo o mejnosti so namreč posebnega pomena, saj je v njihovi disciplini kot tudi v političnih vedah govor o mejah temeljnega pomena. Pri tem nimam namena prikazovati kronološke zgodovine in razvoja teh konceptov; pomembno je le, da lahko kljub različni vsebini, pripisovani enakim terminom, razberem točke zblíževanja med antropološko in geografsko obravnavo mejnosti, zlasti v zadnjem desetletju, katerega začetek zaznamuje izid eksplicitnih socialnogeografskih del o mejah in obmejnih ozemljih (Prescott 1987; Rumley in Minghi 1991).

Socialnogeografske obravnave meja in obmejnih ozemelj se sploh kažejo kot primerno izhodišče za presojo vsebin koncepta mejnosti. Raba geografskih konceptov *frontier/boundary* nakazuje, da se koncept *boundary* v politični in socialni geografiji večinoma navezuje na natančno definirano politično mejo, ki je demarkirana in katere pomen je v tesni povezavi z nastankom suverenih nacionalnih držav, medtem ko je termin *frontier* veliko manj vsebinsko ulovljiv. Rešitev je v tem, da *frontier* razumemo kot pas ali cono v nasprotju s črto.¹ Tak pas ali obmejno ozemlje

¹ Pri tem je nujno vedeti, da je kljub konotaciji meje (*boundary*) kot črte večina klasikov

lahko namreč vključuje marsikaj: na primer pas ozemlja, ki pomeni prvo bojno črto; pas med naseljenimi in nenaseljenimi predeli države; pas okrog politične meje dveh ali več držav; pas prvotnih v nasprotju z drugotnimi naselitvami itn. (prim. Prescott 1978:33).

Anthony P. Cohen v zvezi s takimi pojmovanji citira Coakleya:

•Politični geografi so konvencionalno razlikovali med *boundaries*, ki ima natančno, linearno kvaliteto, in *frontiers*, ki ima bolj difuzne, conske konotacije. Koncept *frontier* ima širši družben pomen kot pa bolj restriktiven pravni koncept *boundary* (Coakley; v: A. P. Cohen 1994b:62).

V antropološki rabi pa baje zasledimo celo obrnjeno vsebinsko pojmovanje sicer enakih terminov: po Cohenu se *boundary* kaže kot termin z najbolj splošno aplikativnostjo, medtem ko za *border* velja situacijska specifičnost; izraz *frontier* pa je rezerviran za strogo omejene geopolitične in pravne rabe (A. P. Cohen 1994b:63). Kot pravi sam:

— •Razlikovanje lahko dosežemo preprosto tako, da *frontiers* in *borders* gledamo kot dejstva, medtem ko so *boundaries* stvar interpretacij, pri katerih vsaj ena stran trdi, da gre za drugačne diakritične lastnosti kot pri drugih (A. P. Cohen 1994b:63; poudarki dodani).²

Zdi se, da ta slabo prevedljiva definicija implicira ključni pomen samopripisa akterjev v položaju mejnosti, kar je, kot bom še omenjala, ena od temeljnih tez Fredrika Bartha o zamejenosti etnične skupine. Kot nadaljnji pogoj za obstoj mejnosti pa Cohen navaja:

•Mejnost, bodisi da se nanaša na neko kolektivno stanje, tako, kot je identiteta etnične skupine, ali na nekaj tako efemernega, kot je 'osebni prostor', nakazuje spodbornost [*contestability*]³ in je odvisna od tega, koliko je diakritična lastnost ozaveščena (A. P. Cohen 1994b:63).

Preden se lotim nadaljnega pojasnjevanja koncepta mejnosti v antropologiji, kot ga vidi Cohen, kaže na tem mestu preudariti njegova opažanja razlik med antropološko in geografsko rabo konceptov meje. Strinjamo se lahko, da so geografi večinoma rabili termin *boundary* v smislu pravno definirane mejne črte v nasprotju s terminom *frontier*, ki se je nanašal na širši pas ali predele določenih zamejitev. Opozoriti pa velja na naslednje:

Prvič, kot ugotavlja Prescott (1978:15), je že Ratzel kot eden od začetnikov politične geografije leta 1897 v svojem klasičnem delu *Politische Geographie* opozoril na dinamično – v nasprotju s statično oziroma (do)končno – kvaliteto meje nas-

---

politične geografije s Friedrichom Ratzlom na čelu poudarila potrebo, da tako črto obravnavamo v njenem širšem ozemeljskem kontekstu (prim. Prescott 1978:29).

² •The distinction can be accomplished simply by regarding frontiers and borders as matters of fact, whereas boundaries are the subjects of claim based on a perception by at least one of the parties of certain features which distinguish it from others (A. P. Cohen 1994b:63).

³ Za težko prevedljiv termin kontestabilnost predlagam različici: spodbornost in izzvanost kot oznaki, ki ustrezno, brez kakršnihkoli negativnih konotacij, nakazujeta nestalnost ali nedokončnost kakršnihkoli zamejitev.

ploh. To je Prescott pripisal času, v katerem je Ratzel živel in delal: Ratzel je opisoval procese nastajanja Nemčije in ustanavljanja imperijev v Aziji in Afriki. Prav tako naj bi se ukvarjal s praktičnimi potrebami vojaške strategije in s tem v zvezi ugotovil pomembnost močnih obrambnih meja. Čeprav je Ratzel razlikoval med črto in obmejnimi pasom in prvi pripisoval pravno resničnost, je hkrati poudarjal, da te črte ne moremo obravnavati zunaj konteksta obmejne pokrajine, kar vsaj posredno dinamizira njegovo razumevanje problema. Pritrditi gre torej Prescottovim poudarkom; kot Cohen tudi on govori o večinski rabi terminologije v geografiji, vendar opozarja tudi na različno, včasih celo sinonimno, pojmovanje in rabo konceptov, na primer *frontier/boundary* v politični geografiji, pač glede na vsakokratno časovno ozadje preučevalcev mej (Prescott 1978:29).⁴

Iz povedanega sledi, da bi veljalo Cohena dopolniti takole: Preučevanje politične meje (*boundary*) se v geografiji ne navezuje izključno na obravnavo meja kot črt, ki so realiteta sama na sebi, ampak jih gre umeščati v širši kontekst obdajajočega območja (prim. Prescott 1978:29). Še več, po Prescottovih besedah naj bi za moderni geografski diskurz obveljalo obravnavanje politične meje kot zgolj elementa kulturne krajine (*ibid.*:192).

Drugič, kljub prioritetni domeni v geografskem in mednarodnopravnem diskurzu – preučevanju političnih meja – se v geografskih stališčih o zamejenosti »enotne etnične mase« iz časa nekako med obema vojnama kažejo vzporednice s sočasnimi antropološkimi presojami »etničnega«, ki so ga obravnavali kot nekakšne zamejene ozemelske pakete, različne navzven in homogene navznoter. V tem smislu je dokaj zgovorno in ilustrativno razmišljanje Bronislawa Malinowskega, ko je leta 1922 ugotavljal:

»Etnografski zemljevid sveta na vsakem kontinentu kaže natančno definirane meje, ki ločujejo eno pleme od drugega. Enotnost takega plemena je *de facto* v homogenosti – in občasno v identiteti – kulture [...] Pleme je torej v tem smislu neka skupina ljudi, ki družno uresničujejo neki tip kulture [...] Neko pleme [...] se od drugega razlikuje v organizaciji družine, lokalnih skupin, klana kot tudi v smislu ekonomije, magije in religije. Identiteta institucij; njihovo potencialno sodelovanje zaradi skupnosti jezika, tradicije in zakona; izmenjava uslug; in možnost skupne pobude v večjem obsegu – to so dejavniki, ki pripomorejo k enotnosti primitivne, kulturno homogene skupine. *To je po mojem mnenju prototip tega, kar danes definiramo kot nacionalnost: velika skupina, enotna v jeziku, tradiciji in kulturi.* Delitvi, kot jo najdemo med primitivnimi kulturno razlikujočimi se plemeni, danes ustrezajo delitve, kakršne so med Nemci in Poljaki, Švedi in Norvežani, Italijani in Francozi« (Malinowski; v: LeVine in Campbell 1972:83; poudarki dodani).

⁴ Prescott (1978:18, 28-29) kot ilustrativno navaja preokupacijo polkovnika Holdicha (leta 1916) z močnimi obrambnimi mejami (*boundaries*), ki jo Prescott pripisuje tako evropskim vojnem med letoma 1914 in 1918 kot tudi Holdichovemu ekstenzivnemu imperialnemu izkustvu v Indiji; sam je namreč sodeloval v številnih komisijah o mejah.

Prescott ugotavlja, da podobno presojajo pojmovanje etničnega – t. j. kot ločeno zamejene entitete – pisci o mejah iz časa tik pred prvo svetovno vojno, med vojnami in takoj po drugi svetovni vojni, pri čemer ne gre zanemariti dejstva, da so bile tedaj politične meje izrecni predmet preučevanja politične geografije in mednarodnih odnosov. Mednarodne pravnike naj bi pritegnilo označevanje pozicij stika med državami in določitev pravic in dolžnosti držav (Prescott 1978:20). Zanimivo je Prescottovo ugibanje, da so mednarodne pravnike zanimali izrazi iz mejnih pogodb, ki so vpletali etnične značilnosti določenega zamejenega ozemlja, čeprav se njihove definicije nanje niso eksplicitno nanašale. Ob tem Prescott ponovno navaja primer polkovnika Holdicha (glej op. 4), ki je ostro zavrnil in skritiziral odlomek L. W. Lydea iz dela *Some Frontiers of Tomorrow: an Aspiration for Europe* iz leta 1915, v katerem slednji spekulira, da bi morale biti meje začrtane skladno z maksimalnim zajemom etnične homogenosti države: »Meje [*boundaries*] morajo biti pregrade – če že ne geografske ali naravne, morajo biti umetne in močne, kot jih lahko ustvarijo vojaška sredstva« (Holdich; v: Prescott 1978:18). Podobno se je upokojeni general in častni profesor geografije Münchenske univerze K. Haushofer leta 1927 zavzemal, da bi vlada vzpostavila kar najbolj trdne meje, ki bi zajemale etnično homogeno populacijo, nosilko nemške *Kultur* (Prescott 1978:22).⁵

Nepogrešljiv za nadaljnje primerjanje antropološke in geografske konceptualizacije meje (*boundary*) se zdi geograf Boggs, ki ga Prescott (1978:25) omenja predvsem zaradi dela *International Boundaries: a Study of Boundary Functions and Problems* iz leta 1940. Delo je markantno zato, ker je prvo, ki je skušalo primerjati celo meje med kontinenti. Boggs je izmeril mednarodne meje znotraj vsakega kontinenta in izračunal določena razmerja (kvociente) med celotno mejno dolžino in celotno površino. Dobljeni indeks naj bi omogočal primerjavo med kontinenti. Podobno ambiciozne in vseobsegajoče poskuse razvrstitev in primerjav najdemo v povojnem obdobju tudi med antropologi; največ so se ukvarjali s poskusi popisov vseh svetovnih kultur. Zgled takega dela je Murdockovo iz leta 1953 z zelo povednim naslovom: *Outline of World Cultures for an Attempt to List All the Cultural Entities Known to Ethnography*. Vendar politični geografi (podobno kot antropologi) niso ostali pri Boggsovem programu (vse)obsežnih primerjav. Posebej aktualno danes zveni stališče Stephena B. Jonesa iz leta 1945, po katerem je »vsaka meja enkratna in so zato številne posplošitve dvomljive« (Jones; v: Prescott 1978:27). Po Prescottu velja Jones za enega najpomembnejših preučevalcev oblikovanja mej. Delo *Boundary-making, a Handbook for Statesmen* iz leta 1945 naj bi odlikoval predvsem pristop, ki se ni zdel obremenjen s časom po drugi svetovni vojni, ko je med drugim nastalo veliko število na novo začrtanih meja: »... v nasprotju s številnimi drugimi, ki so bile nasledek svojega časa, ima ta knjiga v svojem pristopu kvaliteto večnosti« (Prescott 1978:27).

⁵ Zdi se, da je Haushoferjeva in njemu podobna razmišljanja nujno gledati v kontekstu tedanjih razprav o nemštvu (*Deutsctum*).

Še en možen Cohenov spregled nemara tiči v zanemarjanju geografskega koncepta obmejne krajine. Minghi namreč predlaga tako metodologijo, ki bi dopuščala primerjalno preučevanje dveh ali več meja, hkrati pa bi analizirala obmejno krajino v njenem časovnem izseku. Tak način bi še vedno dopuščal obravnavo meja na pionirski političnogeografski način, t. j. kot črt, ki označujejo kraj nacionalnega prostora, hkrati pa kot obmejnih ploskev, ki ločujejo nacionalne enote. Temu ustrezno je predlagal nekoliko protislovno opredeljen koncept obmejnega ozemlja kot razločujočega predela, ki ga oblikuje meja, pri čemer naj bi element delitve prav tako pomenil sredstvo definicije regije. Tako bi postale značilnosti prebivanja ob meji poglavitni oblikovalec kulturne krajine, ki jo hkrati meja tudi opredeljuje. Po Minghiju bi se potemtakem analiza morala osredotočati na kulturno krajino meje oziroma obmejno ozemlje (Minghi 1991:15). Zdi se, da tako kot moderni antropološki koncept mejnosti tudi geografski koncept obmejne krajine nujno vključuje časovno spremenljivko oziroma *procesualnost* (Minghi govori o temporalnosti; 1991:15).

Dejstvo, da je velika večina študij o mejah v politični geografiji, mednarodnem pravu itn. nastala prav v vojnih ali konfliktnih obdobjih, je Minghija spodbudilo, da je geografe pozval k bolj pozornemu preučevanju *harmoničnih (mejnih) situacij* (17,18), v katerih naj bi še bolj izstopala omenjena zahteva po preučevanju meje v kontekstu obmejne krajine. V nasprotju s tradicionalnimi preučevanji meja predvsem v konfliktnih situacijah je meja tokrat obravnavana v nekonfliktnih situacijah.

Sam termin obmejno ozemlje ni nov: Stephen Jones ga je uporabil že leta 1937 v naslovu svojega članka⁶ o delu meje med Kanado in ZDA. Bolj presenetljivo je, da je že takrat ugotovil, da *kulturne različnosti* obmejnoozemeljske cone ne obstajajo iz razlogov narave kulture kot take, ampak da jih *pref povzročča obstoj meje* (Jones; v: Minghi in Rumley 1991:2; poudarki dodani). Podobno sta Platt in Bucking-Spitta leta 1958 izpeljala zanimive izsledke v študiji, ki sta jo opravila na kosu nizozemsko-nemške meje:⁷

•Pokrajino in posest sva našla podobno na obeh straneh. Meja ni naravna in ne ločuje razlikujočih se enotnih regij. Lahko jo premaknemo na vzhod ali zahod, ne da bi spremenili splošni videz stvari na obeh straneh [...], čeprav so lahko oblike prostorske organizacije na obeh straneh podobne, so same organizacije in njihove enote, politične, ekonomske in družbene, kot so se razvile v dolgih letih človeške dejavnosti, v glavnem razločene. Premik meje v katerokoli smer zmoti organizacijo v majhnih in velikih enotah na obeh straneh in sploh povzroči škodo, ki jo je mogoče le počasi, če sploh kdaj, popraviti» (Platt in Bucking-Spitta; v: Prescott 1978:196-197).

Nekoliko zapozneno in naivno pa se zdi opažanje Johna Augellija, ki je za otok Hispaniola vzdolž obmejnega ozemlja med Dominikansko republiko in Haitijem celo ugotavljal (1980), da »obmejna ozemlja [...] zgodovinsko težijo k temu, da

⁶ *The Cordilleran Section of the Canadian-United States borderland.*

⁷ Naslov študije je: *A Geographical Study of the Dutch-German Border.*

postanejo cone kulturnega prekrivanja in politične nestabilnosti, kjer sta nacionalna identiteta in lojalnost ljudi pogosto zabrisani» (Augelli; v: Minghi in Rumley 1991:3). Na avtomatičnost temu podobnih razmišljanj je dobro opozoril na primer Robert Minnich v svoji študiji o Kanalski dolini v Italiji, ugotavljajoč, da situacije, ko državne meje arbitrarno ločijo ljudi, ne povzročijo zmede v identiteti teh ljudi: »Starejši prebivalci Kanalske doline so v moji navzočnosti dostikrat potožili, da 'govorijo svoje domače narečje (t. j. narečje slovenščine), da so po srcu Korošci, usojeno pa jim je živeti v Italiji'» (Minnich 1993:92). Morda se zdijo identitete zabrisane, če jih mislimo z vidika državne logike, ki ima natančno kodificirana in hkrati zelo ekskluzivna pravila, kdo je ali ni pripadnik določene nacije ali pa njen državljan. To pa ne pomeni avtomatično, da imajo ljudje, ki živijo v za državo težko natančno definiranih situacijah, zabrisane identitete. Taka opažanja in ugotavljanja pa so že značilna za novo evidenco terenskega preučevanja družboslovcev, tudi socialnih antropologov, v šestdesetih letih, ki je pogojevala odločilen preobrat v preučevanju identitet, etničnosti in lojalnosti s poudarjeno problematiko mejnosti oziroma s preusmeritvijo pozornosti od statičnih kolektivitet k njihovim dinamičnim (odkritim in prikritim) mejam. Prav tako je bilo problematizirano avtomatično obravnavanje kolektivnih identitet, ki so jih utemeljevali z institucionalnim razumevanjem, pri čemer pa so prezrli ali pa zanemarili *samorazumevanje* preučevanih ljudi, ki implicira problematiziranje samega identitetnega upravljanja (*identity management*).

Petič, velja se pomuditi pri razlogih, zakaj vlada nezanimanje za klasične geografske obmejnozemeljske študije pri družboslovcih v drugih disciplinah: Minghi in Rumley (1991:3-4) vidita poglavitni razlog za tako stanje v neizdelanosti teorije obmejnih ozemelj; to utemeljujeta s pionirsko geografsko evidenco enkratnih deskriptivnih in klasifikatornih primerov mejnih študij, v katerih je umanjala obravnavna časovnosti. Tako zožen pristop sta avtorja prepoznala tudi v ukvarjanju s pretežno fizičnimi artefakti (npr. mejnimi označbami). – Šele v osemdesetih letih so se kulturni geografi začeli bolj intenzivno ukvarjati s simbolnimi kvalitetai krajin, pri čemer so vse bolj poudarjali pripisane družbene in politične pomene. Tako je geograf John House izrecno predlagal, naj se študije obmejnih ozemelj preusmerijo od obsedenosti z vidno funkcijo k obravnavi obmejnega ozemlja kot spleta vrste kulturnih, ekonomskih in političnih interakcij in k družbenim procesom, ki se dogajajo v prostoru (House; v: Minghi in Rumley 1991:4). Nadalje sta Minghi in Rumley (1991:4) predlagala tak primerjalni pristop, ki bi obravnaval obmejno ozemlje v perspektivi dotikajočih se držav in njenih prebivalcev. Prescott dodaja:

«Geografi so porabili preveč časa za izumljanje klasifikacij in posplošenih pojmovanj meja in obmejnih con [*boundaries and frontiers*], kar je prineslo malo ali nič napredka. Bolj koristne so specifične študije in posploševanje skupnih tehnik in konceptov za obdelavo takih študij» (Prescott 1978:30).

Če povzamemo razmišljanja o razmerju med antropološko in geografsko rabo terminov *border*, *frontier*, *boundary*, bi lahko rekli, da sta tradiciji obravnav enakih terminov gotovo različni, vendar lahko znotraj geografske tradicije opazimo nastav-

ke, ki so opozarjali na bolj premišljeno in konceptualno bolj zastavljeno terminologijo, kot jim jo je priznal Cohen. Tako bi težko pritrdili njegovi razlagi, da je v geografiji koncept *boundary* rezerviran izključno za obravnavo politične meje, saj je že klasik Ratzel opozarjal na obravnavo politične meje le v navezavi na kontekst obmejne pokrajine. Slednje lahko razumemo kot odpiranje k problemom, ki presejajo zgolj pravno resničnost in nekako silijo na področja, ki jih skuša zjeti geografski koncept *frontier*. Kljub temu drži, da so geografi termin *boundary* večinoma rabili za politične meje: mednarodnopravna in političnogeografska perspektiva sta si v prvih desetletjih tega stoletja prizadevali predvsem za jasno razmejitev in zamejitev »etnično homogenih enot«, lahko bi celo špekulirali, po evropskem vzoru. – Problem koncizne rabe terminov se je še naprej kristaliziral ob geografskih razpravah o obmejnih ozemljih: tako kot antropologi so tudi geografi ob študijah obmejnih ozemelj vse bolj spoznavali, da so kulturne različnosti mejnih območij pogojene z obstojem (politične) meje in da niso naravno dejstvo; celo tako, da se zdi, kot da obmejna ozemlja zgodovinsko težijo h kulturnemu prekrivanju in politični nestabilnosti in da je opredeljevanje nacionalne identitete in politične ter drugih lojalnosti ljudi zelo zapleten problem.

Z vidika naraščajoče pozornosti (v kulturni geografiji vsaj od osemdesetih dalje) na družbene in politične pomene mejnih ozemelj, ki se posledično nanašajo tudi na identitetna preklapljanja in manipulabilnosti, lahko potegnemo nekatere vzporednice med geografsko obravnavo obmejnih ozemelj in antropološko obravnavo mejnosti. Čeprav ne trdim, da gre za sinonimno rabo konceptov geografskega obmejnega ozemlja in antropološke mejnosti se zdi, da oba dopuščata ali celo zahtevata analizo manipulabilnosti, preklapljanja, spodbojnosti identitet. Tovrstne nastavke sem opazila pri geografski obravnavi obmejnega ozemlja; zdaj si velja pobjže ogledati še antropološko obravnavo mejnosti.

Anthony P. Cohen prav gotovo ni edini socialni antropolog, ki se ukvarja s konceptom mejnosti v antropologiji. Na tem mestu navajam in komentiram njegovo nedavno razlago tega koncepta prav zaradi eksplicitnega razločevanja med antropološko in geografsko rabo terminov *boundary*, *border*, *frontier* (glej zgoraj), ki ponuja tako obravnavo koncepta mejnosti, za katero se zdi, da skuša nadgraditi in razpreti dosedanje konceptualne okvire obravnave mejnosti v socialni antropologiji. Velika vrednost Cohenovega početja je prav v metikuloznem ukvarjanju s problemom; z množico primerov implicitnih ali eksplicitnih obravnava mejnosti v socialni antropologiji skuša utemeljiti in upravičiti odpiranje nekaterih doslej zamrznjenih smeri v preučevanju identitetne problematike (A. P. Cohen 1994a; 1994b).

Cohen meni, da bi moral biti koncept mejnosti v antropologiji središčen; to pa zato, ker se nanaša na bistvo naloge antropologov: »... razširiti našo lastno omejeno zavest, da bi razumeli [zavest] drugih« (A. P. Cohen 1994b:65). Pri tem je opozoril na nekdanj samoumevno omejenost antropološkega ukvarjanja z mejnostjo kot predvsem z mejo med domnevno naravno ločenimi družbenimi skupinami, kulturami, ne da bi vzeli pod drobnogled bolj amorfna razhajanja, ki se redno pojavljajo ne

samo med kulturami, tudi ne zgolj znotraj kultur, ampak tudi med akterji, vedneži, ki imajo kulturo.

Nekdanje stališče antropologov, da je tovrstno početje pretežno, če je sploh mogoče, je A. P. Cohen zavrnil s predlogom, naj nas prav motrenje mejnosti sébnosti (*boundaries of selfhood*) napravi občutljive za kvalitete zamejenih kolektivitet, ki jih drugače prezremo: »... če [koncept mejnosti] ne zajame zavesti posameznika, potem ne glede na moč kolektivne zavesti [*conscience collective*] tudi ne more preseči svojega fikcijskega značaja na kolektivni, etnični ravni« (A. P. Cohen 1994b:66).

To nemožnost interpretativnega preseganja je A. P. Cohen ilustriral s težavami pri ritualih iniciacije, kjer gre za prehod iz enega družbenega statusa v drugega. Etnografskim poročilom, ki so popisala tovrstne obrede, je očital mehanicizem v opisovanju oziroma razumevanju takih prehodov; da dajejo vtis, da so prehodi nedvoumni, kot je na primer nedvoumno prečkanje nacionalne meje – neki trenutek sem v Španiji, že naslednji pa v Franciji. Edina težava, pravi Cohen (66-67), ki bi vas lahko morebiti doletela, je kratkotrajen postanek na nikogaršnji zemlji. Podobno velja za statusne prehode omenjenih ritualov iniciacije: po A. P. Cohenu (67) je kaj malo verjetno, da bi bil prehod jasen – da je torej neki trenutek iniciand še otrok, že naslednji trenutek pa je iniciiran in se po predpisanem procesu osamitve ponovno pojavi v družbi, tokrat z novim statusom mladeniča itd. Cohena zanima predvsem vprašanje, kako akter situacijo prehoda misli:

•Transformacije statusa tako kot prečkanje geopolitične meje zahtevajo neki proces prilagoditve, ponovnega premisleka, ki seže onstran didaktičnih procedur ... Zahtevajo reformulacijo jaza, ki je bolj temeljna kot vpeljava [inicianda] v izročilo ali dodelitev novih pravic in dolžnosti. Težave, ki so takemu samoprilagajanju inherentne, lahko variirajo glede na naravo meja [*frontiers*], ki jih prečkamo, toda naše izkušnje tako s politiko kot s potovanjem bi nas morale opozoriti na le navidezno nedolžen značaj prehajanja med domnevno bližnjimi statusi ali kulturami ... Ko smo prečkali mejo [*boundary*], se moramo zamišljati v naši transformirani identiteti, ki je veliko bolj subtilna, veliko bolj individualizirana kot pa zgolj utemeljena na statusu« (A. P. Cohen 1994b:67).

Povedano je avtor ilustriral s primerom Poolovega prispevka (1982) o moški iniciaciji med Binin-Kuskusmini zahodnosepiške province Papue Nove Gvineje. Pozornost mu je pritegnilo Poolovo razločevanje družbeno dovezetne osebe od izkustvenega jaza; cilj iniciacijskega obreda naj bi bil namreč s čisto intenzivnostjo izkustva doseči, da se obe kategoriji združita. Tako naj bi se (po Poolu) ne spremenila le osebnost (sociološki profil dečkov), ampak tudi njihova prava sébnost. Po Poolu naj bi obstajalo verovanje, da se fizične travme, tako dejanske kot pričakovane, pripetijo v totalni zavesti, ki zlije vse čute in ustvarja izkustvo ter se je ne da izraziti ali vstaviti v diskurzivni jezik (Poole; v: A. P. Cohen 1994b:68).

Namesto Poolove konceptualne opozicije osebnost/sébnost (*personhood/selfhood*) Cohen predlaga samo izraz sébnost, ki naj bi že vključeval zavest osebe, toda hkrati osebe kot posameznika. Po Cohenu je tovrstna revizija Poolove opozicije nujna, saj se mu zdi, da je tisto, kar naj bi bilo vključeno v Poolovo sébnost – kot cil

bimin-kuskusminske strategije – zgolj neki poseben način zavesti, zavest nekoga kot nekega biminskega moškega, oziroma da je izraz zavest bližji Poolovim namenom kot pa Poolov jaz: »Zares, njegova prava teza je, da je *ais aim* namenjen temu, da vtisne domačinsko ideologijo občutenja osebnosti [*personhood*] v dečkovo zavest« (A. P. Cohen 1994b:69). Cohen se sicer strinja s Poolom, da se z iniciacijo sociološko spremeni status posameznika, toda to ne pomeni zgolj, da se spremeni oseba kot taka, ampak oseba kot neko zavedajoče se bitje, kot posameznik s pametjo, s sébnostjo. Po Cohenu bi moral Poole predpostaviti, da se v omenjenem ritualu spremeni zavest, pa čeprav Bimin-Kuskusmini menijo drugače. Bistvena razlika se po Cohenu namreč skriva prav v vprašanju, ali se je iniciand naučil razmišljati kot biminski moški, kar bi pomenilo, da je ritual kloniral njegovo zavest, ali pa, da je z ritualom nekatere reči le ozavestil. Cohen meni, da je druga možnost verjetnejša, čeprav najbrž ni mogoče vedeti, katera meja je bila pravzaprav prečkana. Iniciand po ritualu sebe in druge najbrž vidi drugače kot prej, toda Cohen se nadalje sprašuje, ali ta svoj spremenjeni pogled ozavesti kot izrazito biminskega ali izrazito svojega? Čeprav tudi sam prizna, da še ne pozna odgovora, ugotavlja, da so etnografi v takih primerih večinoma zavrgli svoje dvome in pristajali na fikcijo družbeno vodene transformacije (A. P. Cohen 1994b:69).

Cohenovo nekoliko daljše utemeljevanje, zakaj je bolje, da »prepoznamo mejnosti prej kot zadeve zavesti kot pa institucionalnega diktata« (69), navajam zato, da poudarim temeljno značilnost tako definirane mejnosti, ki se odraža v njeni manipulabilnosti, spodobnosti ali preklapljanju. Šele, ko mejnosti obravnavamo kot zadeve zavesti in ne le kot »institucionalni diktat«, jih lahko vidimo kot »veliko bolj amorfne, veliko bolj dvoumne, kot smo jih sicer« (A. P. Cohen 1994b:69). Cohen v svoji obravnavi mejnosti kot procesualnosti vpleta v spekter možnih manipulacij s strani posameznika različne meje, hkrati pa lahko nudi razlage, zakaj »družbe tako močno odevajo v simbolizem svoje različne mejnosti« (69). Naj rečem vnaprej, da tudi v tej študiji obravnavani vzpostavitev nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško (1991) v dolini zgornje Kolpe zgolj kot eno izmed možnih mejnosti za domačine. Nova meja je le iz perspektive državne ideologije edina možna oziroma je od zunaj videna kot odločilna ločnica.

Če se po vsem povedanem vrnemo h Cohenovi začetni razpravi o sorodnih izrazih *border*, *boundary*, *frontier* znotraj antropološke rabe, vidimo, da je mejnost (*boundary*) med njimi pomensko najširše razprta, obravnavana kot zadeva zavesti, ki je močno obremenjena z izmuzljivostjo in zabrisanostjo simbolov, medtem ko izraza *frontier* in *border* odlikuje »taksonomična absolutnost antropoloških kategorij« (70); tako naj bi se izrazu mejnost (*boundary*) priličila značilnost neskončnosti, nejasnosti in posledično možnega spodbijanja njenih pomenov, medtem ko kvalificirata *frontier* in *border* končnost in določnost.

V smislu Cohenovih razmišljanj lahko državno mejo v zgornjekolpski dolini presojava kot družbeno dejstvo ali družbeni konstrukt z vsemi značilnostmi jasne določnosti in jo hkrati z vidika domačinov mislimo kot le eno izmed mejnosti.

Seveda pa postane vzpostavitev nove državne meje mnogo bolj nejasna, ko na primer država od prebivalstva zahteva »čisto« nacionalno identiteto ali pa lojalnost. Kako se to kaže v obmejnem pasu, ki ga zaznamujejo sorodstvene prepletenosti, »nacionalno mešani« zakoni, bom sicer skušala pokazati v analizi terenskega gradiva; kljub temu se pa že na tem mestu zdi umestna Sahlinsonova ugotovitev ob analiziranju meje med Cerdagnem in Cerdanyo, da se je nacionalna identiteta

«[...] pojavila prej kot rezultat določenega lokalnega procesa privzemanja in prisvajanja nacije, ne da bi pri tem opustili lokalne interese, lokalno občutenje kraja ali lokalno identiteto, kot pa rezultat državnih teženj» (Sahlins; v: A. P. Cohen 1994b:71).

Prav sposobnost analize spodbojnosti kolektivnih identitet tudi na ravni posameznika je tisto, kar odlikuje koncept mejnosti, če ga analitično jemljemo kot zadevo zavesti in ne usmerjamo raziskovalnega pogleda na vnaprej zamejene entitete. Ali, če zaključimo s Cohenom:

«Gledano zgodovinsko, je antropologija privilegirala kolektivno in dogmatsko in zanemarila individualno in izkustveno ... Zaradi tega se nismo mogli spopasti s pomeni meja [*boundaries*]. Namesto tega smo jih izumili kot pomembne» (A. P. Cohen 1994b:72).

S pregledom presoj skupin preučevanja kot razločno zamejenih entitet, značilnih večinoma za antropologe, ki še niso upoštevali takega pojma mejnosti, bom skušala poudariti in utemeljiti prednosti organiziranja perspektive mejnosti kot alternativnega preučevanja tovrstnih entitet.

POT K MEJNOSTI KOT ORGANIZACIJI PERSPEKTIVE PREUČEVANJA

Kot rečeno v uvodu, se obravnavane tematike (etničnost/nacionalnost, mejnost in identiteta v antropološki presoji) tesno navezujejo na delo Fredrika Bartha *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) kot koordinatnega izhodišča za presojno poprejšnjih in poznejših obravnave etničnosti in nacionalnosti v perspektivi mejnosti. Čeprav ne gre šele Barthu, v primerjavi s predhodniki, pripisati invencije obravnave etnične identitete kot vidika dinamiziranega pojmovanja kulture, med socialnimi antropologi velja, da šele njegov *Uvod* odlikuje jasnost in konciznost v preučevanju etničnosti oziroma v Barthovi tedanji rabi termina etnične skupine, pri čemer je točko opazovanja prenesel z dotedanjih ločenih kultur na meje med skupinami, t. j. na mejnost (prim. Eriksen 1993:37; Verdery 1994:34; A. P. Cohen 1994b:59; Roosens 1994:82).

Zdi se namreč, da je večini študij v času pred Barthovim *Uvodom* skupno, da so obravnavale skupine kot razločeno zamejene entitete, čeprav teren kake ostre medskupinske mejne razločnosti ni potrjeval. Razloge za tako obravnavo bom skušala pojasniti s tedaj domala standardno zahtevo po vseobsežni primerjavi takih skupin, ki je pogojevala tudi specifično videnje medskupinskih razmejitev, hkrati pa je jemala zgled evropske države 19. stoletja za prototip takih skupin, kar je mogoče pripisati tedanjemu prevladujočemu »intelektualnemu kontekstu«.

S trditvijo, da je zahtevi po primerjavi inherentna shematično okrnjena obravnavna primerjane realitete, ne postavljam pod vprašaj samih zahtev po primerjavi in posledično shematizaciji, ampak prej nedomišljeni avtomatizem rabe takega raziskovalnega postopka, ki skuša že vnaprej in za vsako ceno ustreči pogojem primerljivosti, čeprav tega trenutne izjeme ne dopuščajo; tako lahko raziskovalec vnaprej vključi v raziskovalni postopek meje med skupinami tam, kjer jih ni, in jih, nasprotno, izključi tam, kjer so. Ne trdim, da antropolog na terenu ne vidi določenih medskupinskih prepletosti preko vidnih (najpogosteje institucionalno določenih) meja, ampak jih z izbrano perspektivo opazovanja ne »zmore« ali pa »noče« zajeti. – V primeru raziskave v dolini zgornje Kolpe se tovrstna dilema kaže tudi v izboru enote preučevanja: če sem v raziskavi leta 1993 testirala odnose prebivalcev doline zgornje Kolpe na temelju jasno določene, z državno mejo potrjene »nacionalne« dvobrežnosti, da bi ugotavljala vpliv nove državne meje na pripadnost prebivalcev doline,

sem leta 1996 izhajala iz »nacionalno mešane« rodbine v pričakovanju, da se bo državna meja med Slovenijo in Hrvaško izkazala le kot ena izmed meja njihovega medsebojnega razmejevanja.

Ugibanje, zakaj so antropologi nekje do konca šestdesetih let videli njim tuje kulture kot razločno zamejene ozemelske pakete, bom v glavnem skušala pojasniti skozi soavtorsko študijo socialnih antropologov Roberta A. LeVina in Donalda T. Campbella *Ethnocentrism: Theories and Conflict, Ethnic Attitudes, and Behavior* iz leta 1972. Zdi se, da to v literaturi o etničnosti premalo upoštevano študijo odlikuje predvsem poglobljena presoja konkretnih hipotez na temo (danes bi rekli) etničnosti in etnocentrizma. Čeprav z avtorjema delim oceno, da je poglobljena odlika njune študije v razbiranju nekaterih odločilnih problemov za primerjalno preučevanje etničnih odnosov,⁸ dodajam, da nam prav tako lahko rabi pri razpoznavanju nekaterih poenostavitev in reifikacij v družboslovju, na primer poenostavljene ali že skoraj stereotipne obravnave od zunaj različnih meja med skupinami.

— Povedano sicer ni bil ekspliciten namen njune študije, ampak prej eden očitnih rezultatov. Poglavitni namen študije je bil namreč izdelati osnutek predloga za »kooperativno medkulturno« raziskavo o etnocentrizmu pri antropologih, da bi tako zbrali evidenco o medetničnem vedenju, ki je bila po ugotovitvah LeVina in Campbella (1972:v) v moderni socialni in kulturni antropologiji malone izpuščeno polje zbiranja podatkov.⁹

Ko analizirata različne presoje odnosov med nacijami, plemeni in še drugače koncipiranimi skupinami (glede na jezik, religijo, raso, etničnost), ki naj bi prevladovale v družboslovju do šestdesetih let, avtorja poudarjata, da je bila družboslovna obravnava etnocentrizma na začetku stoletja pretežno usmerjena v analizo kolektivnih akcij in institucij, ki bi jih lahko imenovali etnocentrične v smislu naziranja, da akcije in institucije povečujejo red, solidarnost in kooperativnost znotraj skupine ali nasilje in antagonizem med skupinami (1). Tako naj bi dobili odgovore na vprašanja, ali so etnocentrična stališča in ideologije »avtonomne sile«, ki lahko povzročijo vojno in diskriminacijo, ali so zgolj mobilizirani v podporo takim diskriminatornim politikam, ki jih povzročajo drugi dejavniki; in ne nazadnje, ali lahko nacije in plemena dosežejo stabilne meje in notranjo kohezivnost, ne da bi se zapletli z drugimi v konflikt (1-2).

Avtorja menita, naj bi nedvoumen odgovor na taka vprašanja ponudil že sociolog z začetka našega stoletja William Graham Sumner, ki je menil, da so etnocentri-

⁸ Izrecen namen avtorjev je bil razpoznati nekatere temeljne teoretske probleme o vedenju etničnih skupin v vojni in mirnodobskih razmerah in jih »narediti« primerne za primerjalno preučevanje. Pri tem sta upala, da bo tako zasnovana študija »prispevala k trenutnim razpravam o tem, kako so lahko discipline družbene znanosti relevantne za politične probleme, s katerimi se spoprijemajo ljudstva sveta« (LeVine in Campbell 1972:vi).

⁹ Najprej sta si namreč zastavila za cilj izdelati sistematični popis hipotez o etnocentrizmu, da bi lahko raziskovalec izvedel primerjalno analizo, ko bi preverjal veljavnost mnogih kontradiktorno postavljenih hipotez in posledično tudi tovrstnih teoretskih formulacij (prim. *ibid*:v-vi).

mi akcije, védenja in ideologije, ki so nujno medsebojno povezani, da se vzajemno krepijo in da so univerzalni in nujni za preživetje (2). V študiji *Folkways* iz leta 1906 je Sumner v primerjavi s sodobniki ponudil razdelan koncept etnocentrizma, ki je poleg družbenih in kulturnih vpletel tudi psihološke aspekte fenomena:

•15. *Etnocentrizem* je tehnični izraz za tako stanje stvari, v katerem je lastna skupina center vsega, vse druge pa so lestvičene in uvrščene glede nanjo ... Vsaka skupina goji sebi lasten ponos in samovšečnost, obnaša se superiorno ... in gleda s prezirom na *outsiderje*. Vsaka skupina meni, da so edino njeni običaji pravilni, in če se izkaže, da imajo tudi druge skupine običaje, so ti deležni le podcenjevanja. Iz takih razlik izhajajo sramotilni epiteti ... Najpomembnejše dejstvo je, da etnocentrizem vodi ljudi k pretiravanju in intenziviranju tistega v njihovih lastnih običajih, kar je posebno in kar jih razlikuje od ostalih. Krepi torej ljudske običaje» (Sumner 1959 [1906]:13).

Sumnerjevo konceptualizacijo etnocentrizma LeVine in Campbell do potankosti obdelata, tako da razlagata njene implikacije z različnimi družboslovnimi in psihološkimi teorijami na isto temo, pri čemer sta iz njih sproti izvajala konsekvence za medkulturno primerjavo. V tem smislu je študija nestandardna: avtorja ne presojata različnih teoretskih formulacij o etnocentrizmu in o medetničnih ali kako drugače koncipiranih odnosih med skupinami. Prav tako ne zagovarjata posamične teoretske usmeritve, ampak skušata ustvariti tedaj še močno pomanjkljiv popis podatkov o medetničnem vedenju oziroma medetničnih odnosih, pri čemer iz različnih teoretskih presoj o skupinskem vedenju, bodisi v mirnodobskih bodisi v konfliktnih razmerah, razbirata empirične implikacije in jih nato oblikujeta v hipoteze (LeVine in Campbell 1972:v-vi). Posebna vrednost tako zasnovane študije je prav v tem, da avtorja tako oblikovane hipoteze nadalje presojata z družboslovnimi paradigmami in jih tako postavljata v kontekst ali posredno pod vprašaj in relativizirata definicije medskupinskih občutij, odnosov in njihovih mejnosti.

Poleg Sumnerjeve definicije etnocentrizma sta LeVine in Campbell analizirala tudi njegovi definiciji notranje in zunanje skupine oziroma njunih medsebojnih odnosov, ki naj bi se odražali v specifičnem etnocentričnem občutju. Za nas je tovrstna analiza še posebnega pomena, ker se Sumnerjevo dokazovanje univerzalnosti sindroma¹⁰ etnocentrizma posledično navezuje tudi na dokazovanje univerzalnosti medskupinskih občutij, oziroma takih medskupinskih odnosov ali razmejitvev, ki jih okvirno ilustrira tipična Sumnerjeva podmena: »Več kot je miru znotraj skupine, več bo sovražnosti do zunanje skupine.« Sicer pa je Sumner sam dovolj jasen, ko definira notranjo in zunanjo skupino ter medskupinska občutja:

•13. *Koncept 'primitivne družbe'; naša skupina in skupina drugih*. Pri pojmovanju 'primitivne skupine' ... gre za ozemeljsko razpršene majhne skupine. Velikost skupin je določena z okoliščinami boja za obstanek. Notranja organizacija vsake skupine ustreza njeni velikosti. Skupine imajo lahko med seboj

¹⁰ Po LeVinu in Campbellu (1972:20) termin sindrom implicira, da vsak aspekt določene spremenljivke pozitivno korelira z drugim aspektom. To ilustrirata s primerom eksplicitne Sumnerjeve izpeljave – več miru znotraj skupine prinaša več sovražnosti do zunanje skupine.

vrsto odnosov (sorodstvene, sosedske, zavezniške ...), ki jih povezujejo in razlikujejo od drugih. Tako narašča razlikovanje med nami, našo skupino ali notranjo skupino in vsemi drugimi ali skupino drugih ali zunanjimi skupinami. *Insiderji* v naši skupini so drug do drugega v odnosih miru, reda, prava, oblasti in delavnosti. Njihov odnos do vseh *outsiderjev* ali drugih skupin pa je odnos vojne in plenjenja, razen če jih sporazumi ne modificirajo ... 14. *Občutja v notranji skupini in do zunanje skupine*. Odnosa tovarštva in miru v naši skupini in sovraštva in vojne do drugih skupin sta korelacijska. Krize vojne z *outsiderji* so tiste, ki pogojujejo mir navznoter ... Te krize prav tako ustvarijo oblast in pravo v notranji skupini, da bi preprečili razprtije in okrepi disciplino ... Bližji in močnejši, kot sta sosedi, bolj intenziven bo spopad in bolj intenzivni bosta njuna organizacija in disciplina. Ustvarjajo se ustrezna občutja. Lojalnost skupini, žrtvovanje zanjo, sovraštvo in prezir do *outsiderjev*, bratstvo navznoter, bojevitost navzven – vse se zrašča, [vse to so] skupni rezultati iste situacije. Ti odnosi in občutja ustvarjajo družbeno filozofijo ... Vrlina je v ubijanju, plenjenju in zaslužnjevanju *outsiderjev*» (Sumner 1959 [1906]:12-13).

Tako opisana obratnosorazmerna medskupinska občutja, kot jih je definiral Sumner, se morda celo ne zdijo poenostavljena, če jih obravnavamo v okviru teorije realističnega skupinskega konflikta, v katero LeVine in Campbell uvrščata tudi Sumnerja;¹¹ problematična se zdijo le v primeru poskusa dokazovanja njihove splošne veljavnosti za vse vrste skupinskih občutij, za kar pa si je Sumner nedvomno prizadeval. V tem smislu lahko kot najbolj sporne hipoteze,¹² ki sta jih oblikovala LeVine in Campbell in ki se navezujejo na Sumnerjev sindrom etnocentrizma ter posledično na problematiko mejnosti med skupinami in s tem tudi njihove opredelitve, pregledam in komentiram naslednje:

Hipotezo »Realna grožnja okrepi tesnost skupinskih mej« sta LeVine in Campbell (1972:32) oblikovala na podlagi teorije realističnega skupinskega konflikta, pri čemer menita, da je njen princip pojasnil že Coser kot predstavnik te teorije. Navažam jo zaradi LeVinove in Campbellove ocene, da bi vsebino hipoteze lahko povezali ne le z dejanskimi mejnimi označbami, kot je na primer obzidje, ampak tudi s simbolnimi, kakršno je vzdrževanje družbene razdalje med skupinami. Tako zastavljeno LeVinovo in Campbellovo razmišljanje sicer spominja na Barthov poudarek na »vzdrževanju meja med skupinami«, kot bomo videli v nadaljevanju; sedaj bi rada poudarila zgolj (ne)koristnost tako postavljene hipoteze. Ta je lahko primerna za terensko testiranje relacije grožnja – intenzivnost napetosti med skupinami, obenem pa je premalo povedna, če bi želeli ugotoviti, kaj vse lahko vpliva na tesnejšo zaprtost skupinskih meja, oziroma razpoznati situacije skupinskega razmejevanja;

¹¹ LeVine in Campbell (29) ocenjujeta, da teoretiki realnega skupinskega konflikta, med katere prištevata poleg Sumnerja še M. R. Daveja, L. A. Whita, M. Sherifa, L. A. Coserja, J. Bernarda, W. W. Newcomba in K. E. Buildinga, predpostavljajo, da so skupinski konflikti racionalni v smislu, da imajo skupine nekompatibilne cilje in da teknujejo za redke vire.

¹² Pri tem velja poudariti, da termini oziroma komponente, ki se vežejo na sindrom etnocentrizma in so vključeni v LeVinove in Campbellove hipoteze, niso nujno eksplicitno taki, kot jih je razumel Sumner; avtorja sta jih vključila v hipoteze tudi, če jih je Sumner le nakazoval, ali pa sta jih črpala iz njima znanih teorij o etnocentrizmu (LeVine in Campbell 1972:9).

realna grožnja je namreč lahko samo eden izmed vzrokov za družbeno razdaljo med skupinami. Pri tem bi seveda lahko sprejeli argument, da je že v sami naravi hipotetično postavljenih trditev, da se sklicujejo na *a priori* definirane enote in iščejo morebitne korelacije med spremenljivkami. Opozoriti želim le na tak avtomatizem pri razumevanju hipoteze, ki lahko raziskovalca zavede v smislu, da je samoumevna ali neproblematična vnaprejšnja postavitev enot preučevanja ali, povedano s primerom, da obstajajo trdne (nepreklopne) mejnosti med skupinami; s tem raziskovalec ne problematizira same skupine v smislu preverjanja »stalnosti« njenih pripadnikov oziroma njenega situacijsko pogojenega konstituiranja.

V tem smislu se zdi problematična Sumnerjeva (1959 [1906]:12) napoved: »Bližji in močnejši, kot sta sosedi, bolj intenziven bo spopad in bolj intenzivni bosta njuna organizacija in disciplina«, če bi jo argumentirali s hipotezo: »Tiste skupine, ki so najbolj izolirane od zunanjih skupin, so najmanj etnocentrične« (LeVine in Campbell 1972:37). Vendar so, kot pripominjata LeVine in Campbell, že predstavniki teorije realističnega skupinskega konflikta menili, da bodo po vsej verjetnosti tako izolirana ljudstva, ki niso zunanje ogrožena, notranje razbita s frakcionaštvom in lokalno razdeljena v številne opozicijske skupine.¹³ Tej hipotezi ponovno ne gre odrekati niti analitične vrednosti – odkrivanja stopnjevanja etnocentričnih občutij glede na morebitno izoliranost skupine od svojega okolja – niti verjetnosti, da ne obstajajo take situacije, na podlagi katerih ne bi mogli zavreči tako oblikovane hipoteze. Posebej jo navajam, ker lahko rabi kot poučna ilustracija vnaprejšnjega vključevanja nepreverjenih zamejenosti med skupinami na terenu, o čemer bomo v nadaljevanju še govorili. Zdi se, da je prav od raziskovalčevega izbranega gledišča močno odvisno, ali se bo sprijaznil z enostavno odčitljivimi mejnostnimi oznakami kot edino legitimno razmejitvijo med skupinami in iskal korelacije znotraj tako opredeljenih skupin ali pa bo *a posteriori* skušal izslediti skupinske mejnosti, ki niso nujno skladne z na zunaj prepoznavnimi razmejitvami.

V smislu enopomensko definirane zunanje skupine se nadalje kaže kot problematična trditev, ki je razpoznavna tudi v Sumnerjevi opredelitvi občutenj notranje skupine do zunanje skupine, ki se glasi: »Bližnje zunanje skupine bi morale biti tarče najmočnejše etnocentrične sovražnosti« (LeVine in Campbell 1972:37). LeVine in Campbell sicer priznavata, da je tako oblikovana hipoteza v skladu s temeljnimi postavkami teorije realnega skupinskega konflikta, ki posebej poudarjajo medskupinsko tekmo za redke vire. V tem primeru je lahko bližina odločilni dejavnik. Toda hkrati opozarjata na premalo pretehtano definicijo sosednje skupine (37). Tako postavljeno hipotezo relativizirata z eno izmed Mitchellovih (1956)¹⁴ ugotovitev o manjši

¹³ Podobno, čeprav se veže na povsem drugačne konceptualne vsebine, ugotavlja Anne Salmond (Salmond; v: Cohen 1994b:75) za rabo enostavnega relativizma, po katerem je sébnost (*selfhood*) povsem zadeva vzajemne 'interakcijske' dimenzije: »V nuaorskih epistemologijah je spoznavajoči jaz [*knowing self*] oblikovan v relaciji s predniki in sorodniki in ne nujno v kontaktu z Drugim – na primer le s priložnostjo Evropejcev.«

¹⁴ Pri tem se sklicujeta na njegovo delo *The Kalela dance* (1956).

družbeni razdalji med bližnjimi plemeni, pri čemer poudarjata, da je Mitchell izvedel študijo v migrantskih mestih, kjer je bilo več etničnih skupin. V taki situaciji pa se lahko zgodi, da nekdanji lokalni sovražnik postane prijatelj v novih okoliščinah (LeVine in Campbell 1972:38). Povedano ponovno podpira podmeno o situacijsko pogojenem oblikovanju skupin, ki vsakič na novo problematizira tudi njihove mejnosti. Seveda pa tako razmišljanje ni v skladu s komparativnim imperativom, zaradi katerega bi bilo treba dokazovati univerzalnost določenega pojava. Zdi se, da mora raziskovalec v primeru, ko se odloči odkrivati splošne zakonitosti ali celo univerzalnost določenega pojava, zamrzniti terensko sliko, da bi lahko zagledal tisto, kar daje videz pravila. Taka perspektiva prav zaradi izhodiščnih zahtev ne more upoštevati kontekstualne pogojenosti oblikovanja skupin in njihovih mejnosti, ampak se mora obnašati, kot da so nespremenljive.

Poleg tega, da sta poskušala izvleči nekatere empirične implikacije iz teoretskih formulacij predstavnikov teorije realnega skupinskega konflikta, sta LeVine in Campbell (1972:43) isto poskusila še za družbenostrukturne teorije konflikta v antropologiji. Komentirala sta dva tipa lojalnostnih struktur, piramidalno segmentarnega in prereznega, ki so ju opisali Evans-Pritchard, Fortes, Colsonova, Gluckman in Murphy. Za analizo mejnostne spodbojnosti v dolini zgornje Kolpe v času po vzpostavitvi državne meje med suverenima nacionalnima državama je še posebej uporaben Levinov in Campbellov poudarek strukturalne premise, po kateri se večina posameznikov v večini družb šteje za za člane več notranjih skupin, kar naj bi bila sicer značilnost politično necentraliziranih družb:

•Kjer je etnična ali jezikovna skupina politično centralizirana, je strukturiranje podskupinskih lojalnosti med njenimi člani mogoče videti tako, kot da prispeva k nacionalni solidarnosti ali jo ovira – ... – toda v necentraliziranih, akefalnih, segmentarnih ali multicentričnih sistemih ... je lahko struktura skupinskih lojalnosti znotraj etnične skupnosti odločilna v določanju nečesa tako temeljnega, kot so mejnosti [*boundaries*], preko katerih se dogaja vojaški konflikt in znotraj katerih se vzdržuje mir• (LeVine in Campbell 1972:43).

Za zgled prvega tipa sta navedla Evans-Pritchardove ugotovitve iz študije o Nuerih, ki jo je avtor izvedel v začetku tridesetih let.¹⁵ Pomemben podatek zasledimo že takoj v *Uvodu*: »Nueri v resnici nimajo vlade in njihovo državo je mogoče opisati kot urejeno anarhijo« (Evans-Pritchard 1993:19). Ob tem se zastavlja vprašanje, kako se potemtakem lojalnost članov določene nuerske skupnosti sproži in mobilizira oziroma v čem se kaže »urejenost« take anarhije. Razlago lahko izluščimo iz Evans-Pritchardove analize političnega sistema oziroma sporov med določenimi segmenti politične strukture, za katere pravi:

•Sklenemo lahko, da od človeka njegovo pleme zahteva zvestobo le pri medplemenskih bojih in v vojnah proti Dinkam. V normalnih časih pa človek misli

¹⁵ Odlomke ugotovitev navajam po slovenskem prevodu: Evans-Pritchard, Edward E. 1993 [1940] *Ljudstvo Nuer. Opis načinov preživljanja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev*. Ljubljana: ŠKUC in ZiFF.

in deluje kot član dlosti manjših lokalnih skupin in ima z njihovimi člani mnogovrstne stike* (Evans-Pritchard 1993:175).

Od tod izpeljava lojalnostne piramidalne strukture, v kateri se člani vsakega segmenta združujejo za vojno proti sosednjim segmentom istega reda, s temi sosednjimi segmenti pa se združujejo za vojno proti večjim odsekom (169). Potemtakem so zahteve višjeravenskih skupin prepoznane kot prioritete, če se pojavijo sočasno z zahtevami na nižjih ravneh. To Evans-Pritchard dodatno pojasnjuje s temeljnim načelom strukturnega protislovja, ki naj bi bilo hkrati temeljno načelo nuerske družbene strukture:

•Tu poudarjamo, ... da so politične vrednosti relativne in da je politični sistem ravnotežje med nasprotujočimi si težnjami k razcepu in združitvi, med težnjo, da bi se vse skupine segmentirale, in težnjo, da bi se vse skupine povezale s segmenti istega reda* (Evans-Pritchard 1993:176).

V nasprotju s piramidalno-segmentarnim modelom naj bi prerezni poudarjal posameznikovo vpetost v več skupin hkrati, pri čemer konfliktna situacija med skupinami ne bi smela izzvati posameznikove preferenčne lojalnostne izbire zgolj za eno od skupin, temveč bi ga morala spodbuditi, da bi iskal nove načine manevriranja med skupinskimi pripadnostmi (LeVine in Campbell 1972:47). Ponovno se sklicujem na študijo o Nuerih, vendar tokrat na podlagi Gluckmanovih opažanj¹⁶ ob ponovnem pregledovanju in analizi Evans-Pritchardovih podatkov. Zanimivo je, da je Gluckman prav v Evans-Pritchardovem utemeljevanju ravnovesja moči skozi segmentarno opozicijo videl prerezne vezi posrednikov v medskupinskih sporih kot tiste, ki onemogočajo medskupinsko nasilje (LeVine in Campbell 1972:49). Sicer pa bralec lahko presodi sam:

•Intenzivnost plemenskega spora in težavnost poravnave sta odvisni v glavnem od velikosti skupine, za katero gre ... Če človek ubije sovaščana ali moža iz bližnje vasi, s katero ima njegova vas tesne družbene vezi, je spor hitro poravnán, ker so ljudje z obeh strani nujno pomešani in so med njimi prav gotovo številne sorodstvene in ženitne vezi ... Če se spopadeta sekundarna plemenska odseka, je le malo drugačnih možnosti za poravnavo kakor vesplošen spopad in ljudje ne občutijo velike potrebe, da bi iskali *posrednika*, ker imajo le malo družbenih stikov in še ti sočasni ... Pleme je zadnji stadij te vse večje anarhije. Imenoma je še vedno politična enota in velja, da lahko z odškodnino poravnajo spore med najbolj oddaljenimi člani, vendar jih pogosto ne poravnajo, in če je v velikem spopadu med velikimi odseki ubitih veliko mož, se z ničimer ne poskušajo maščevati ali oddolžiti za njihovo smrt. Sorodniki počakajo na naslednji spopad* (Evans-Pritchard 1993:183-185; poudarek dodan).

Ne glede na to, ali je pravilnejša Evans-Pritchardova utemeljitev piramidalno-segmentarnega ali Gluckmanova utemeljitev prereznega lojalnostnega modela, velja poudariti njun skupni imenovalec – brezdržavno družbo. Nuerski politični sistem, ki tolerira nenehne notranje konflikte oziroma pogojuje njihovo avtomatično preneha-

¹⁶ Pri tem se avtorja sklicujeta na Gluckmanovo delo iz leta 1955 *Custom and Conflict in Africa*.

nje ob soočenju z zunanjo grožnjo, se zdi LeVinu in Campbellu (56) prej zgled neučinkovitega mehanizma dolgoročnega nadzora notranjega nasilja; dopušča le začasne prekinitve znotrajkupinskega bojevanja, ki pa se nadaljujejo ob prenehanju zunanje grožnje. Prav zaradi tovrstnih domnev in spekulacij bi po njunem mnenju kazalo nujno razlikovati analizo etnocentrizma kot sindroma v brezdržavnih družbah od etnocentrizma v politično centraliziranih družbah, česar pa ne bi mogli pripisati Sumnerjevi »nasilni«, vseobsežni primerjavi. V imenu iskanja univerzalnosti sindroma etnocentrizma je verjetno primerjal neprimerljive tipe družb. Formula »zunanja sovražnost–notranja solidarnost« se tako zdi LeVinu in Campbellu (57) prej verjetna za politično centralizirane kot pa za brezdržavne družbe, v katerih se etnične meje ne prekrivajo z nadrejeno politično strukturo.

Nazadnje se je na podlagi povedanega izkazala za problematično tudi opredelitev notranjih in zunanjih skupin brezdržavnih družb. Za presojo članstva v notranjih in zunanjih skupinah oziroma lojalnosti do obojih, se velja po LeVinu in Campbellu (60) nasloniti na predstavnike teorije referenčnih skupin, ki so najbolj eksplicitno podvomili o pravilnosti Sumnerjevih definicij notranje in zunanje skupine. Tako sta mu na primer avtorja Merton in Rossi očitala preveč kategorično opredelitev in jasno razmejitve med notranjo in zunanjo skupino:

»S privzemanjem bolj opisnega in manj analitičnega vidika je neizogibno zameglil in zatemnil drugo očitno dejstvo, da zunanja skupina pod določenimi pogoji postane temelj pozitivne in ne zgolj sovražne reference in da je sociologija s tem zavezana določiti pogoje, pod katerimi je pridobljena ta ali druga orientacija do določenih zunanjih skupin« (Merton in Rossi; v: LeVine in Campbell 1972:60-61).

Še bolj je Merton kritičen do Sumnerjevega domnevnega nepoznavanja takrat že uveljavljenih konceptov psihologije v zvezi z odnosi med skupinami; prav v tej Sumnerjevi neobveščenosti Merton sluti njegovo analitično šibkost:

»V pomanjkanju vsakršnih, razen najbolj primitivnih psiholoških konceptov je Sumner prezgodaj in brez utemeljitve sklepal, da globoka vdanost eni skupini proizvede antipatijo (ali vsaj indiferentnost) do drugih skupin [...]. Teorija referenčne skupine, ki *sistematično* upošteva *pozitivne* orientacije do skupin, katerih član nisem, lahko rabi kot nekakšna korektura tega pre nagljenega restriktivnega sklepa. Notranje skupine in zunanje skupine so pogosto podskupine znotraj neke večje družbene organizacije in potencialno so to vedno, dokler neka nova družbena integracija ne zajame prej ločene skupine« (Merton; v: LeVine in Campbell 1972:61-62).

Zdi se, da se Sumner prav zaradi dokazovanja univerzalnosti pojava etnocentrizma ni oziral na razlike med skupinami, ki jih je vključil v analizo. Poleg tega so bili vprašljivi tudi viri, iz katerih je črpal, saj so bile verjetno mnoge etnografije pisane etnocentrično (LeVine in Campbell 1972:10). Morda pa je problematična zahteva, da bi dosegli primerljivost za vsako ceno, saj se lahko hitro sprevrne v primerjavo neprimerljivih enot ali pa jih zvede na tako okleščene komponente, da nimajo več dvojnika na terenu. S tem želim poudariti, da so bili v tem smislu razi-

skovalci na terenu verjetno primorani videti primerljive modele. Morda bi bil to lahko tudi eden od odgovorov na vprašanje, zakaj so do šestdesetih let primerjali ločene, zamejene skupine, kulture, etnije, katerih polja mejnosti v nobenem smislu niso bila vprašljiva oziroma jih niso obravnavali kot problematična.

LOČENE SKUPINE KOT TEMELJNA PERSPEKTIVA OPAZOVANJA

Nova antropološka evidenca iz šestdesetih in sedemdesetih let si zasluži predznak nova iz več razlogov. Ne le da je zamajala do tedaj prevladujočo etnografijo, ki je predpostavljala jasno zamejene skupinske enote že v začetni fazi raziskovalnega postopka; za novo se je izkazala v pristopu k terenskemu preučevanju in v osvetljevanju in poudarjanju dotlej večinoma zanemarjenih tem, med katerimi je zasnova mejnosti za nas ključna. Pri tem velja poudariti, da niso bile vse dotedanje antropološke študije v tem smislu pomanjkljive, pravilneje bi bilo reči, da meje in mejnosti kot take niso bile predmet obče smeri preučevanja v antropologiji. Kot jasne predhodnice nove evidence bi kazalo prepoznati antropološke študije, ki so preučevale procese difuzije, kulturne izposoje ali akulturacije; te pa zasledimo že pri Boasu, Dixonu in njunih učencih (LeVine in Campbell 1972:64). Njihova zasluga naj bi bila v odkritju, da ni nujno, da se procesi kulturne izposoje in spremembe dogajajo avtomatično zaradi zunanje grožnje ali nasilja, ampak kot posledica zavestne izbire določene zunanje skupine kot referenčne, na primer v smislu prevzemanja običajev.

Poglaviten razlog, zakaj je večina antropoloških študij vse do nove evidence obravnavala etnične ali kako drugače poimenovane skupine kot homogene, natančno zamejene entitete, sta LeVine in Campbell (1972:82) videla v vplivu dela Bronislaw Malinowskega, oziroma njegove »znanstvene« metode preučevanja; še posebej naj bi to veljalo za njegov tedaj novo oblikovan »ahistorični« pristop k preučevanju kultur kot tudi novo definirano temeljno enoto preučevanja – institucijo. Pomembna implikacija rabe metode, ki jo je predlagal Malinowski, je bila, da so etnografi obravnavali kulturo ali družbo kot ločeno entiteto, ker je morala biti po zgledu Malinowskega obravnavana kot entiteta, ki temelji na vzajemni funkcionalni odvisnosti med institucijami kulture in ne na vzajemni odvisnosti med, na primer, prebivalci določenega področja.

Malinowski je predlagal in formuliral znanstveno metodo preučevanja v antropologiji prav s kritiko tedanjih šol in prevladujočih paradigmatških usmeritev, ki so obravnavale človeka. Tako je že v svoji prvi odmevni študiji o Trobriandcih iz leta 1922 ugotovil, da je napočil trenutek za novo vrsto teorije:

«... Poglavitna tema evolucijskih študij, takih, kot jih je prakticirala klasična šola britanske antropologije (Tylor, Frazer, Westermarck, Hartland, Crawley), je zaporedje v času in vpliv predhodnih stopenj na kasnejše. Etnološka šola (Ratzel,

Foy, Gräbner, W. Schmidt, Rivers in Elliott-Smith [sic!] preučuje, kako ena kultura vpliva na drugo prek stika, infiltracije in transmisije. Antropogeografija (Ratzel in ostali) preučuje vpliv okolja na kulturne institucije in raso. Medsebojni vpliv različnih aspektov neke institucije, preučevanje določenega družbenega in psihološkega mehanizma, na katerem je institucija osnovana, so vrste teoretičnih študij, s katerimi so do danes prakticali samo poskusno; toda upam si napovedati, da se bodo prej ali slej razmahnile. Tovrstno raziskovanje bo tlakovalo pot in oskrbelo gradivo za druge» (Malinowski 1979 [1922]:460).

Kritiko tedaj prevladujočih paradigem v antropologiji – predvsem evolucionizma in difuzionizma – oziroma klasičnih antropoloških šol, je še bolj natančno elaboriral v svoji zadnji študiji iz leta 1941 *Znanstvena teorija kulture*. Kot poglobljeno pomanjkljivost jim je očital neznanstveno definiran predmet preučevanja in premalo široko zastavljen paradigmatški okvir. Tako je na primer za difuzionizem ugotavljal, da je

«... izjemno nevarno, če vzamemo artefakt za model kulturnega elementa ... Ker difuzionizem nujno temelji na pravilni identifikaciji kulturnih realnosti, razvrščenih po zemljevidu, so napačne identifikacije na podlagi slovitih kriterijev oblike in številčnosti povzročile veliko zmedo v skladnem razvoju te v bistvu sicer sprejemljive težnje» (Malinowski 1995 [1941]:27-28).

Po Malinowskem bi se bilo v imenu bolj znanstvenega pristopa nujno vprašati, ali se znanstvenik dovolj natančno in poglobljeno posveča analizi kulturne realnosti, s katero se ukvarja: »Predvsem je treba pokazati, da je pojav, ki ga hočemo primerjati v različnih kulturalih in ga spremljati v njegovi evoluciji ali mu slediti v njegovi difuziji, legitimen izolat tako opazovanja kot tudi teoretične obravnave» (Malinowski 1995 [1941]:33).

S tem je Malinowski opozoril na pomanjkljivosti tistih, ki so se opirali predvsem na izjave in opise informatorjev,¹⁷ da bi izdelali kar se da verodostojen popis navad ali običajev z namenom, da bi rekonstruirali zgodovino stikov med različnimi ljudstvi oziroma pojasnili distribucijo običajev med njimi. Po njegovem mnenju bi tako površinsko etnografijo lahko presegli le z bolj znanstvenim pristopom preučevanja kulture. V tem smislu pa bi moralo biti vsako teoretsko načelo prevedljivo v metodo

¹⁷ V tem smislu je ilustrativen primer, ki ga Malinowski navaja v prvem eseju o Trobriandcih *Baloma* in ga je objavil leta 1916. Poudaril je razhajanje med informatorjevim opisom svečanega slovesa od duhov umrlih in svojim opazovanjem: opozoril je na večplasten značaj etnografske realnosti: »Ko je bil *saka'u* uslišan, so vsi potihoma odšli – mladi ljudje paroma. Da bi se poslovili od *baloma*, nas je ostalo samo pet ali šest pobalinov z bobni, jaz in informator [...]. Bolj nedostojanstvene predstave si ne morem zamisliti, upoštevajoč, da so bili nagovorjeni duhovi prednikov! Držal sem se ob strani, da ne bi vplival na *ioba* – toda malo je bilo takega, na kar bi lahko etnograf vplival ali kar bi popačil s svojo navzočnostjo! Dečki, stari od šest do dvanajst let, so dajali ritem, nato pa so manjši začeli nagovarjati duhove v besedah, ki so mi jih poprej povedali moji informatorji. Govorili so z enako značilno mešanico arogance in opreznosti, s katero so se mi nedavno približali, proseč tobaka [...], pravzaprav s tipičnim vedenjem dečkov na cesti, ki uprizarjajo nekatere nadležnosti, sankcionirane skozi običaje, kot so protokoli na dan Guya Fawkesa ali podobne priložnosti» (Malinowski; v: Kuper 1973:30).

opazovanja in obratno, pri opazovanju bi morali skrbno upoštevati smeri konceptualne analize (Malinowski 1995 [1941]:21-22). Kuper ugotavlja (1973:29), naj bi šlo Malinowskemu predvsem za način, kako bi lahko prevedel svoja opažanja v sistematično evidenco, pri čemer je razvil cel niz tehnik – od metode statistične dokumentacije s konkretno evidenco, na podlagi katere bi etnograf lahko izdelal nekakšne sinoptične karte za vse vrste običajev, povezanih s posebnimi dejavnostmi, do rednega zapisovanja vsakršnih »imponderabilij vsakdanjega življenja« opazovanega družbenega delovanja v posebne etnografske dnevnike, da bi lahko izluščil kontekst kot izhodišče za svoje razlage. Tako bi moral fizični antropolog pri svojih meritvah in klasifikacijah ali opisih telesnih tipov nujno upoštevati kulturni kontekst, da bi lahko razumel, da je »rasa to, kar rasa počne« (Malinowski 1995 [1941]:14).

Po Malinowskem bi torej lahko bila le znanstvena analiza kulture sposobna pokazati drug sistem realnosti, ki se ravna po splošnih zakonih in ga je mogoče uporabiti kot vodilo pri terenskem delu in kot sredstvo za prepoznavanje kulturnih realnosti. Končno bi lahko služil kot temelj družbenega inženiringa (42). Tako analizo, s katero bi lahko definirali razmerje med kulturno prakso in človeško potrebo, je Malinowski poimenoval funkcionalna analiza, saj »funkcije ... ne moremo definirati drugače kot zadovoljitev neke potrebe z neko dejavnostjo, pri kateri ljudje sodelujejo, uporabljajo artefakte in trošijo dobrine« (Malinowski 1995 [1941]:42). Vendar se morajo, kot je Malinowski (42) nadalje ugotavljal, ljudje organizirati, da bi lahko dosegli katerikoli cilj ali namen. Zato bi bilo v znanstveno analizo kulture nujno vključiti koncept organizacije, ki ga je Malinowski razumel kot zelo določno shemo ali strukturo. Glavni dejavniki v taki shemi bi morali biti univerzalni na tak način, da bi bili uporabni za vse analize organiziranih skupin, te pa bi po svojih tipičnih oblikah morale biti univerzalne za vse človeštvo.

Za tako univerzalno definirano enoto človeške organizacije je Malinowski predlagal termin institucija, ki bi lahko kot skupno merilo primerjave kultur omogočala znanstvenost antropologije (42). V tem smislu je Malinowski tudi kulturo obravnaval kot »koherentno celoto, sestavljeno iz deloma avtonomnih deloma koordiniranih institucij« (Malinowski 1995 [1941]:43)¹⁸ in ne kot »skrupucalo« (42). Čeprav je Malinowski razumel koncept institucije kot legitimen izolat organiziranega vedenja, ki je nujen za znanstveno analizo kulture, si je prizadeval celo za oblikovanje seznama univerzalno veljavnih tipov ali razredov institucij, ki bi bil lahko uporaben pri primerjalnem raziskovanju; bodisi v smeri evolucije, difuzije ali zgodovine. Poleg zvrsti institucij bi seznam prav tako moral vključevati splošna načela, ki po Malinowskem vežejo ljudi in jih povezujejo v trajne skupine (Malinowski 1995 [1941]:53,55-56).

¹⁸ Obravnavanje kultur kot integriranih celot, ki jih ne bi smeli analitično drobiti zaradi primerjalnih namenov, po Kuperju (1973:39) ni bila izvirna zamisel Malinowskega; tako videnje kultur ali družb je bilo značilno že vsaj za vsa predhodna organicistična pojmovanja kulture ali družbe. Noviteta, ki naj bi jo uvedel Malinowski, je bila v tem, da je integrirano obravnavo kultur zagovarjal, ker je kulturo obravnaval kot funkcionalno celoto.

Zdi se, da se poglavitna pomanjkljivost take analize, podobno kot pri Sumnerju, kaže predvsem v naziranju, da so kulturne meje neproblematične. Osredotočanje analize na institucije ali izolate organiziranega vedenja kot skupnega merila preučevanja kultur sveta lahko kvečjemu odkriva odstopanje kultur od normativa glede na obstoj ali neobstoj določene institucije, ki je po besedah Malinowskega (43) nujno organizirana okoli neke potrebe ali vrednote. Zdi se, da je potemtakem sprememba omejena zgolj na institucije, pri čemer meje kultur ali družb ostajajo nevprašljive, so celo nujen, vnaprej določen vzorec entitet, dostopnih opazovanju. V tem smislu je dovolj razločno naslednje razmišljanje Malinowskega:

•Etnografski pregled sveta kaže, da so na vsakem kontinentu jasno določene meje, ki medsebojno ločijo enote ali kulturne entitete, ki jim antropologi pravimo plemena. V tem smislu je enotnost take geografsko določene skupine v homogenosti njene kulture. V plemenskih mejah od enega konca do drugega veljajo določila ene same kulture ... Odprto naj ostane, ali lahko tako kulturno enotno skupino – ki je v resnici prototip ali predhodnik naroda v sodobnem smislu – obravnavamo kot institucijo. Morebiti je bolje, da narod – primitiven ali civiliziran – opišemo kot integralno celoto deloma samostojnih, a tudi medsebojno odvisnih institucij. Narodnost pri tem pomeni enotnost kulture• (Malinowski 1995 [1941]:59-60).

Skladno z metodo, ki jo je predlagal Malinowski, bi po LeVinu in Campbellu raziskovalec na terenu moral startati iz naslednjih predpostavk:

•1. Obstajajo poimenovane enote, ki jih njeni člani, sosedi in antropološki opazovalci brez težav dojemajo kot enote. 2. Taka enota, naj bo imenovana kultura ali družba, je v svojem tipičnem konkretnem utelešenju populacija z ozemeljskimi mejami, ki predstavljajo *diskontinuitete* v vzgoji, jeziku, ekonomiji, družbenopolitični strukturi in kulturi. 3. V enoti, ki se tako razlikuje od svojih sosedov, ima vsak institucionaliziran vidik družbenega delovanja značilnosti organizirane entitete kot biološki sistem z medsebojno odvisnimi deli in normalno visoko stopnjo stabilnosti• (LeVine in Campbell 1972:83; poudarek dodan).

Kot ugotavljata avtorja (1972:83-84), bi antropolog na terenu ob prisvojitvi takih podmen, bodisi kot startnih osnov za raziskovanje bodisi hevrističnega sredstva, verjetno že na začetku iskal poimenovane ozemeljske enote in diskontinuitete, prezrl pa kontinuitete in medsebojne odvisnosti preko meja takih enot. O taki zaslepljenosti etnografov pri zbiranju podatkov na terenu pa se je dovolj eksplicitno izrazil Edmund Leach, ko je v štiridesetih letih preučeval politične sisteme burmskega višavja:

•... Stanje kulture v Kačinskem višavju, kot sem ga opisal, je oboje: zbegano in begajoče, a ni izjemno. Nasprotno, upal bi si trditi, da je v glavnem nekakšna akademska fikcija predpostavljati, da nekdo v neki 'normalni' etnografski situaciji običajno najde razločna 'plemena', ki so ponavadi razporejena po zemljevidu z jasno načrtanimi mejami. Seveda se strinjam, da etnografske monografije pogosto nakazujejo prav to; toča ali dejstva to potrjujejo? Menim, da je etnograf pogosto sam ravnal tako, da je opazil obstoj 'nekega plemena', saj je jemal za aksiom, da taka vrsta kulturne entitete mora obstajati. V nekem smislu so mnoga plemena etnografske fikcije• (Leach 1993:290-291).

Prav tako ni zanemarljivo, da je oblikovanje modelov ločenih družbenih, etničnih ali kulturnih sistemov pri Malinowskem temeljilo zgolj na sinhronih podatkih o etničnih ali kulturnih odnosih. Antropolog na terenu se je moral osredotočiti na »tu in zdaj«, ker je šlo za tisto, kar je dostopno neposrednemu opazovanju, medtem ko je bilo zgodovinsko ozadje, kot že povedano, stvar odsvetovanega ugibanja.¹⁹

Vendar ni treba spregledati, ugotavlja Kuper (1973:46), da se je Malinowski prav tako posvetil obravnavi »kulturne spremembe«. Tako je leta 1938 v delu *Methods of Study of Culture Contact in Africa* v primerjavi s svojimi zgodnejšimi tezami zapisal radikalno nasprotna opažanja:

«[...] Ravno ko smo dosegli določen akademski status in razvili metode in teorije, našemu predmetu preučevanja grozi izginotje. V nekaterih delih sveta je izbrisan – na primer v Tasmaniji, vzhodnih državah Amerike in na nekaterih pacifiških otokih. Namesto objokovanja neizogibnega se moramo vendar soočiti z novo, bolj kompleksno in težavno nalogo, ki jo je zgodovina postavila pred nas. Nalogo gradnje novih metod in novih principov raziskovanja, da bi si ponovno prisvojili 'antropološko nikogaršnjo zemljo' in se lotili 'nove veje antropologije [...], antropologije spreminjajočega se domačina' (Malinowski; v: Kuper 1973:48).²⁰

Toda zdi se, kot ugotavlja Kuper (1973:48-49), da se tovrstna razglabljanja Malinowskega o kulturni spremembi niso dotaknila poznejših generacij antropologov oziroma da ni imel naslednikov, ki bi neposredno izhajali iz tako spremenjenega stališča Malinowskega; vsaj med tedanjimi britanskimi socialnimi antropologi ne.

¹⁹ Čeprav se na prvi pogled zdi, da si je Malinowski zaradi tako zastavljenega pristopa k preučevanju kulture prizadeval za radikalen prelom s socialnim evolucionizmom in difuzionizmom kot tedaj prevladujočima paradigmana, je po Kuperju šlo prej za premik v poudarkih – od formulacij velikih teorij (evolucionizem, difuzionizem) k terenskemu raziskovanju. V tem smislu naj bi Malinowski ostal vso svojo kariero socialni evolucionist, svoj funkcionalizem pa je obravnaval kot nujen dodatek k formulacijam velikih teorij (Kuper 1973:18, 21): »Moja indiferentnost do preteklosti in do njene rekonstrukcije torej ni le tako rekoč vprašanje gramatičnega časa; preteklost bo za nekatere starinoslovce vedno privlačna in vsak antropolog je nekakšen starinoslovec – jaz prav gotovo sem. Moja indiferentnost do določene vrste evolucionizma je vprašanje metode. – Še vedno verjamem v evolucijo, še vedno me zanimajo izvori, proces razvoja; edino, kar bolj in bolj jasno vidim, je, da morajo odgovori na kakršnakoli evolucionistična vprašanja peljati naravnost k empiričnemu preučevanju dejstev in institucij preteklega razvoja, ki ga želimo rekonstruirati« (Malinowski; v: Kuper 1973: 21-22).

²⁰ Malinowski je celo priznal, da je zmotno zasenčil resničnosti spremembe na Trobriandskem otočju, kar se da razbrati iz dodatka k njegovi zadnji monografiji o Trobriandcih *Coral Gardens and their Magic* iz leta 1935, kjer je med drugim zapisal: »Empirična dejstva, ki jih ima dandanes etnograf pred sabo v podobi Trobriandcev, niso doniačini, na katere Evropejci niso vplivali, pač pa domačini, ki so jih taki vplivi v znatni meri transformirali« (Malinowski; v: Kuper 1973:48). V tem vidi Kuper (48) tisto priznanje Malinowskega, ki ga je napeljalo k videnju etnografske realnosti »kultur divjakov« kot kolonialnih kultur v procesu hitrega spreminjanja. Žal pa takega videnja ne zasledimo v njegovih etnografskih mojstrovinah; te so pisane tako, da so lahko rabile le kot zgleden primer opisov »plemenskih kultur«, domnevno »nedotaknjenih«.

Zato ponovno opozarjam na problem, ki je izhajal iz take organizacije perspektive preučevanja, kot jo je Malinowski oblikoval v svojih etnografskih študijah mimo neodmevnih razprav o kulturni spremembi: antropologi so na terenu z opazovanjem žive interakcije videli situacije kot bolj permanentne, kot pa je to bilo mogoče dokazati. Še posebej varljiva je bila ta perspektiva glede entitet in mejnosti, saj so »... ponavadi ljudje sami tako emotivno vpleteni v vprašanja trenutne meje, da delujejo, kot da bi bili od nekaj tam, pri tem pa pozabljajo, zanikajo ali sprevačajo preteklo stanje« (LeVine in Campbell 1972:102).

Še bolj eksplicitno kot Malinowski se je o neznanstvenosti spekulativne historiografije izrekel Radcliffe-Brown:

•Prepričan sem, da resnično pomemben konflikt v antropoloških študijah tačas ni spor med 'evolucionisti' in 'difuzionisti' niti med različnimi šolami 'difuzionistov', ampak med spekulativno zgodovino in funkcionalnim preučevanjem družbe« (Radcliffe-Brown 1929:53).

Radcliffe-Brown si je prizadeval razlikovati med tedanjo socialno antropologijo ali primerjalno sociologijo, ki jo je enačil s sociologijo francoske šole *Année sociologique* (Durkheim in sodelavci, Mauss, Granet, Hubert, Halbwachs in Hertz) in sodobno etnologijo. Slednji, ki je, kot meni Kuper, predstavljala večinsko smer v Britaniji do poznih dvajsetih let in se ohranila na ameriških tleh, je Radcliffe-Brown očital sklepanje iz neustrezne ali nedokumentirane zgodovinske evidence oziroma ugibanje o zgodovini, cena pa naj bi bila neznanstvenost njunih izsledkov. Sicer pa je sam retrospektivno ocenil njuno mesto in naloge med sorodnimi vedami takole:

•Strinjali smo se, da bomo rabili izraz 'etnografija' za opisna poročila ljudstev brez pisave. Hipotetična rekonstrukcija 'zgodovine' takih ljudstev je bila sprejeta kot naloga etnologije in predzgodovinske arheologije. Primerjalno preučevanje institucij primitivnih družb je bilo sprejeto kot naloga socialne antropologije, kot se je tečaj že rajši imenovala 'sociologija'. Frazer je že leta 1906 definiral socialno antropologijo kot vejo sociologije, ki se ukvarja s primitivnimi ljudstvi. Westermarck je imel naziv profesorja sociologije, čeprav je bilo njegovo delo resnično v polju socialne antropologije« (Radcliffe-Brown 1952:276).

Radcliffe-Brown je v skladu z načeli socialne antropologije (sam jo je poimenoval primerjalna sociologija) in večje znanstvenosti utemeljeval, da sta družbeni sistem ali družbeni proces predmeta preučevanja, ki prikazujeta resnične odnose med ljudmi; ti tvorijo družbeno strukturo, ki ni neka abstrakcija, ampak sestoji iz vsote vseh družbenih odnosov vseh posameznikov v danem trenutku. Ker pa je bila vprašljiva sposobnost zajetja in opazovanja takšne celovitosti družbene strukture v katerikoli trenutku, je Radcliffe-Brown problem razrešil s pomočjo koncepta strukturne oblike: antropolog na terenu sicer lahko opazuje pojavno resničnost, toda v resnici opiše nekaj drugega – strukturno obliko ali običajen vzorec odnosov, ki jih abstrahira iz toka opazovane resničnosti (Kuper 1973:70).

Tako načrtan znanstven pristop je zahteval primerjavo abstrahiranih družbenih oblik številnih družb in njihovo klasifikacijo, da bi ugotovili, v čem so si podobne in v čem različne. S tem pa je bil dovolj eksplicitno postavljen končni cilj socialne

antropologije ali primerjalne sociologije Radcliffa-Browna: oblikovanje posplošitev o skupnih potezah vseh človeških družb, ki naj bi oblikovale temeljne družbene zakone (Kuper 1973:71-72).

Taka analiza družb nam poleg podobnosti s pogledi Malinowskega, ki terja kritičen odnos do zgodovine in nujno izdelavo modelov, da bi dosegli vseobsežne primerjave, ki naj bi prispevale k večji znanstvenosti itn., obenem pojasnjuje poglobliten razkorak med Radcliffom-Brownom in Malinowskim: Radcliffe-Brown je namreč trdil, da so družbene oblike začasno trdne, kar naj bi bilo odvisno od stopnje integriranosti posameznih delov kake družbe in njihovih funkcij, nujnih za ohranitev določene oblike, čeprav so družbene strukture stvar procesa: »V družbo se rodijo novi člani, stari poglavarji umrejo in nadomestijo jih drugi, ... toda enake družbene navade ostanejo« (Radcliffe-Brown; v: Kuper 1973:72). Koaptacija ali vzajemno prilagajanje interesov članov družbe je bila potemtakem temeljna potreba vseh družb in je zahtevala standardizacijo naziranj in čustvovanj, ki so se ohranjala skozi rituale in simbole. Pri tem gre torej za tak aspekt družbenega življenja (ustreznico predstavlja Durkheimova kolektivna zavest), ki se ga po Radcliffu-Brownu ne da preučevati v izolaciji, s čimer je mislil na Malinowskega in večino tedanjih ameriških antropologov: »Kulturo lahko preučuješ le kot značilnost družbenega sistema [...]; ko preučuješ kulturo, vedno preučuješ dejanja, vedenje določenih oseb, ki so povezane v družbeno strukturo« (Radcliffe-Brown; v: Kuper 1973:72).

Kljub razhajanjem v pogledih Malinowskega in Radcliffa-Browna je za moj namen odločilno poudariti njuno zahtevo po znanstvenosti antropologije, na podlagi katere sta vsak zase izdelala znanstveno metodo za raziskovalni postopek terenskega dela. Zdi se, da je primerjava institucij kot družbenih oblik predpostavljala vnaprej razločno zamejene lokalitete, katerih mejnosti niso bile vprašljive. Mejnosti med prebivalci tako na ozemeljski kot na simbolni ravni torej niso bile predmet preučevanja, ker so bile razumljene kot samoumevne. Samoumevnost in nevprašljivost meja sta bili verjetno tudi nujni predpostavki za zahtevo po primerjanju vseh kultur ali oblik družbene organizacije; šlo je namreč za dokazovanje kulturnih ali družbenih splošnih zakonitosti. Prav tako velja poudariti že omenjeno LeVinovo in Campbellovo oceno, da je večina tedanjih socialnih antropologov nekje do šestdesetih ali sedemdesetih let uporabljala tako terensko metodologijo. Šele vse raznovrstnejša etnografska evidenca z vseh koncev sveta je pripomogla, da so začeli relativizirati dotlej samo po sebi umevne mejnosti.

S Kuperjem kot bolj uveljavljenim piscem uradne zgodovine vede bi lahko pogloblilne vplive na novo evidenco povzeli z naslednjo sicer nekoliko shematično razlago: v socialni in kulturni antropologiji so bila dvajseta leta večinoma zaznamovana z začetki intenzivnega terenskega dela na podlagi opazovanja z udeležbo v nasprotju z dotlej prevladujočimi historiografskimi spekulacijami; trideseta leta je odločilno zaznamoval Malinowski, štirideseta leta pa naj bi predstavljala vsaj v Veliki Britaniji obdobje prevlade Radcliffe-Brownovega sociološkega strukturalizma in glo-

bok razcep med britanskimi in ameriškimi antropološkimi tradicijami preučevanja (prim. Kuper 1973:87).²¹

V tedanji glavni usmeritvi antropoloških raziskav in konceptualizacije so torej jemali za samoumevno, da socialna interakcija in kulturni vzorci prihajajo v homogenih in trajnih ozemeljskih paketih, ki so primerni tako za standardno terensko delo kot tudi za primerjalno preučevanje. Mejnosti so bile razumljene kot jasne linije v ozemeljskem in simbolnem pomenu; organizacija raziskovalne perspektive je bila naravnana celo tako, da je bilo videnje različne in samoumevne zamejenosti entitet prvi pogoj za vstop v preučevanje.

Vendar se je med socialnimi antropologi (kot so bili: Edmund Leach, Fredrik Barth, Jack Goody, Michael Moerman, J. Lehman itd.) v šestdesetih letih razvilo nasprotno gibanje: na več koncih sveta so vse pogosteje dokumentirali evidenco, ki ni potrjevala sovpadanja med enotno kulturno vsebino in njenimi različnimi mejami. Socialni antropologi so prihajali do spoznanja, da skupinske kompleksnosti in notranje iregularnosti tistega, kar so od zunaj gledali kot različno razpoznavne meje, niso bile osamljeni primeri ali izjeme v množici homogenih entitet; taki dotlej izjemni primeri so prav zaradi vse večjega obsega v evidentiranju kmalu postali predmet terenskega preučevanja.

Vendar novost takih primerov ni bila izključno v spodbijanju etnografske predpostavke o natančno zamejenih entitetah; tako so številni pozorni etnografi priznali hipotetični značaj entitet in sistemov, ki so jih opisovali, in pri tem implicitno priznali obstoj medsebojnih odvisnosti in kontinuitet, ki so se skrivale za mejami njihovih terenov. Novost predstavnikov nove evidence je bila predvsem v tem, da so take vrste priznanja postala predmet preučevanja na terenu in ne zgolj pošten parentetičen dodatek k drugače zasnovanim študijam. S tem so predstavniki nove evidence

²¹ Razcep med tedanjo britansko in ameriško antropologijo je med drugimi komentiral in skušal oceniti eden tedaj vodilnih ameriških antropologov G. P. Murdock. V prispevku *British Social Anthropology* iz leta 1951 je ugotavljal, da »deskriptivno in analitično pisanje britanskih socialnih antropologov dosega povprečno raven etnografske kompetence in teoretske prepričljivosti, najbrž brez primere s katerokoli primerljivo skupino kjerkoli na svetu. To pojasnjuje in opravičuje spoštovanje, ki jim ga tako pogosto pripisujejo. Vendar pa obstajajo kot protiutež tej zaslugi številne posebne omejitve, ki jih mnogi profesionalni kolegi iz tujine težko razumejo in nesprijemljivo zagovarjajo« (Murdock; v: Kuper 1973:167). Tovrstne omejitve britanske socialne antropologije naj bi po Murdocku bile: izključno osredotočenje na sorodstveni sistem in z njimi povezane teme; geografsko osredotočanje na terene britanske kolonialne oblasti in posledično pomanjkanje obširnejšega etnografskega dometa; neupoštevanje tako teoretskega kot deskriptivnega pisanja kolegov iz drugih delov sveta; neupoštevanje zgodovine, kulturne spremembe in psihologije. Vse to je Murdock pripisal vplivu Radcliffa-Browna in ugotovil, da britanski socialni antropologi sploh niso pravi antropologi, ker zanemarjajo koncept kulture, in da so v resnici sociologi nekoliko zastarele vrste (Kuper 1973:167-168). Kot ugotavlja Kuper (168), bi bilo tedanje stanje natančneje opredeliti kot dialog med britanskimi socialnimi antropologi, ki so sledili Radcliffu-Brownu, in kulturnimi antropologi, ki so sledili bodisi Frazerju, Tylorju ali pa Boasu, kot pa med »pravimi« antropologi in sociologi.

ponudili teoretično perspektivo, v kateri je bilo moč družbene skupine razumeti kot sisteme s spreminjajočimi se stopnjami družbenosistemske ločenosti, in ne kot entitete oziroma sisteme z nespremenljivimi mejami; spremenljivost sistemskih ločnic naj bi bila pogojena prav s pogostnostjo sovpadanja številnih specifičnih funkcijsko-organizacijskih mejnosti (LeVine in Campbell 1972:81-85).

NOVA ANTROPOLOŠKA EVIDENCA V ŠESTDESETIH LETIH – NASTAVKI ZA RAZLAGO MEJNOSTI V SOCIALNI ANTROPOLOGIJI

Pravzaprav je težko natančno opredeliti novo usmeritev, ki je privedla do preučevanja etnične skupine, etničnosti in novega koncepta mejnosti, kakršne poznamo danes. Prva ovira pri takem opredeljevanju se postavlja pri poskusu zajetja vseh tistih antropologov, ki so zaslužni za novo organizacijo perspektive v terenskem preučevanju. V njihovih delih namreč odkrivamo za tedanje razmere nove vsebinske poudarke pri preučevanju pojavov, ki so bili šele kasneje prepoznani kot etničnost; mnogi antropologi pa tudi drugi družboslovci, ki so bili šele od šestdesetih let dalje priznani za začetnike nove usmeritve, izraza etničnost sploh niso uporabljali.²²

Druga težava se kaže v poskusu opredelitve skupnega imenovalca v preučevanju avtorjev, zaslužnih za dokumentiranje dotlej strokovno zanemarjanih področij: poseben in v tem smislu tipičen primer predstavlja manchestrska šola, ki je bila, po besedah Clyda Mitchella, »videti od znotraj eno samo protislovje [...]. Edino, kar smo imeli skupnega, je bil naš učitelj Max [Gluckman]; to je pomenilo, da smo pisali etnografijo, bogato z aktualnimi primeri.« (Mitchell; v: Banks 1996:25-26).

Tretji problem se nanaša na natančno oznako začetka kumulacije nove evidence. Nekateri družboslovci so na določene probleme v zvezi s prekrivajočimi se nasproti čistim situacijam opozarjali že v štiridesetih letih, spet drugi šele konec šestdesetih. Poleg tega se je pokazalo, da so mnogi družboslovci že zdavnaj slutili problematiko, ki je bila pozneje prepoznana kot etničnost.²³ – Ob tovrstnih pomislekih sem se odločila za tak izbor avtorjev, ki so prekinili z nekaterimi tedaj najbolj uveljavljenimi smermi terenskega preučevanja. Z dokumentiranjem za socialno an-

²² V tem smislu je dovolj zgovorno razmišljanje Ronalda Cohena: »Kar naenkrat, z malo komentarja in ceremonije, je etničnost povsod. Že bežen pregled naslovov knjig in monografij zadnjih nekaj let nakazuje stalno povečan sprejem in rabo izrazov 'etničnost' in 'etnično', da bi se sklicevali na tisto, kar je bilo pred tem pogosto zaobseženo pod 'kulturo', 'kulturno' ali 'plemensko'« (Ronald Cohen; v: Banks 1996:1).

²³ Kot je ocenil Marcus Banks: »Številne discipline so prispevale k našemu razumevanju etničnosti – antropologija, sociologija in socialna geografija so med glavnimi, toda prav tako so prispevale socialna psihologija, sociobiologija, socialno delo in teorija izobraževanja ter celo literarne študije« (Banks 1996:1).

tropologijo tedaj nestandardno zastavljenih problemov so ti avtorji večinoma delovali sočasno, t. j. konec šestdesetih let in pogosto celo ne vedoč drug za drugega.

LeVine in Campbell (1972:85-99) sta z namenom, da bi omajala tedaj uveljavljene antropološke domneve glede sociokulturnih entitet in njihovih meja, razvrstila, oblikovala in komentirala pet etnografsko novo poudarjenih in dokumentiranih pojavov: 1. ozemeljsko prežemanje med pripadniki različnih etničnih skupnosti; 2. kontinuirano variacijo v kulturnih in jezikovnih značilnostih; 3. nesoglasje o mejah ali oznakah etnične skupnosti; 4. interakcijo preko (meja!) etničnih skupnosti z: a) vojaškimi zvezami (zavezništvi), b) odnosi zafrkavanja in 5. premakljivo etnično identiteto in kulturno opredeljenim življenjskim slogom. V nadaljevanju se bom zaradi preglednosti odkritij za mojo nalogo pomembnih predstavnikov nove evidence deloma zgledovala po njuni sistematizaciji problematike. Tako je bila socialnim antropologom situacija verjetno na terenu že takoj razpoznavna: gre za pojav vzajemnega ozemeljskega prežemanja pripadnikov različnih etničnih skupnosti.

PRIMERI OZEMELJSKE NEPRETRGANOSTI ETNIČNIH SKUPIN

Taki primeri so se raziskovalcem izkristalizirali predvsem na območjih, kjer so se etnične skupnosti kazale kot razpršene v regiji na način mnogovrstnih enklav, torej tam, kjer ni bilo mogoče potegniti zgolj ene, sklenjene ločnice. Kot ugotavljata LeVine in Campbell (1972:85), so socialni antropologi opazili nešteto variacij integracije in medsebojnih odnosov med takimi enklavami in širšo regijo; baje pa so jih iz teoretičnih razlogov pritegnile predvsem skupine, ki so zasedale območja skrajno kontrastnih ekoloških niš in življenjskih slogov. Dotedanja standardna antropološka domneva je namreč bila, da so skrajno kontrastna okolja in življenjski slogi med skupinami odklonski, da so posledica nasilnih prevratov in razdorov sicer dobro zamejenih socialnih in kulturnih entitet. Tipične pa so se jim te situacije zdele predvsem za begunska področja, pasove kulturne razbitosti (*cultural shatterbelts*) itn. Z novim dokumentiranjem je postalo jasno, da take situacije niso značilne le za obrobne predele oziroma da jih zaradi številčnosti ne bi mogli obravnavati kot izjemne.

Tako je Barth (1956), ko je preučeval vpliv okolja kot spremenljivke na odnose med etničnimi skupinami v Swatu, področju v severnem Pakistanu, pokazal, da se etnične skupine tega predela razlikujejo vzdolž pastirsko-poljedelske ločnice in da potemtakem njihove ekološke niše prej določa geografska višina kot pa sklenjeno ozemlje. V skladu s tem je oblikoval ekološke in politične modelne principe, ki naj bi pogojevali odnose v takih skupinah, in opozoril, da je v tem smislu dotlej pogosto rabljen koncept vnaprej določenega in zamejenega kulturnega področja neustrezen:

•Kjer so taki principi operativni do take mere, kot to velja za večino primerov zahodne in južne Azije, tam postane koncept 'kulturnih področij', kot je bil zasnovan za severnoameriške domačine, neuporaben. Različne etnične skupi-

ne in tipi kultur bodo imeli prekrivajočo se distribucijo in neskladne meje ter bodo v spremenljivem razmerju družbeno povezani» (Barth; v: LeVine in Campbell 1972:86).

Čeprav so Leach, Moerman in Lehman²⁴ opažali najbolj dramatične primere medsebojnega ozemeljskega prežemanja pripadnikov različnih etničnih skupnosti predvsem v predelih jugovzhodne Azije, sta LeVine in Campbell (1972:87) poudarila štiri primere takšnih situacij v Afriki. Menila sta, da je prav Afrika dober zgled pomankljive etnografske evidence o etničnih mozaikih, saj so dotlej za to področje prevladovala le etnografije o koherentnih kulturnih entitetah.

Kot prvi primer sta izbrala polietnične zavojevalske države, kot sta bili Bocvana ali Nupe, ali pa šibkejše polietnične segmentarne države, kot je bila Alur. V taki situaciji naj bi si ena etnična skupnost v celoti ali le deloma podredila drugo etnično skupnost in ji pustila ohraniti nekakšno lokalno ozemeljsko integriteto in avtonomijo pod suverenostjo centralne oblasti.²⁵ – Drugi primer se je nanašal na ostanke nekdanjih polietničnih imperijev, takrat značilnih za mnoge predele zahodnega Sudana, na primer Mali. V času imperija naj bi bilo moč zaslediti prostejšje giljanje oseb in širitev *lingue france*, kar naj bi se sčasoma zlilo v permanentno mešanje določenih skupin in brisanje skupinskih mejnosti. – V tretji primer sta uvrstila begunska področja, kot je bilo na primer Nubsko višavje, na katerem so živele majhne politične enote, velike jezikovne in kulturne variacije, ozemeljske meje političnih enot pa se niso ujemale s kulturnimi in jezikovnimi mejami. – V zadnji, četrti primer sta umestila gospodarsko specializirane etnične skupnosti oziroma njihove pripadnike, ki so se ustrezno svojim specializacijam razkropili po področju. V to skupino sta uvrstila tudi pripadnike skupin, ki so živeli v enklavah med mnogimi drugimi ljudstvi. Nekateri med njimi so lahko pripadali celo zelo obsežnim etnično-jezikovnim skupnostim; na primer, fulanski pastirji so pasli svoje črede skoraj v vsaki zahodnoafriški državi od Senegala do Kameruna.

Zdi se, da perspektiva, ki je jemala notranjo koherentnost skupin za naravno stanje stvari, primerov ozemeljskega medsebojnega prežemanja etničnih skupin pravzaprav ni mogla niti izslediti niti zajeti. Taka perspektiva je lahko prav zaradi lastne omejenosti opazovanja vnaprej definiranih ali zamejenih skupin, ponavadi glede na zunaj jasno razpoznavna diakritična znamenja med skupinami, zaznavala tako pre-

²⁴ Gre za naslednja dela: Leach, *Political Systems of Highland Burma* (1954); Moerman, *Ethnic Identification in a Complex Civilization: Who Are the Lue?* (1965) in *Being Lue: Uses and Abuses of Ethnic Identification* (1968); Lehman, *Ethnic Categories in Burma and the Theory of Social Systems* (1967).

²⁵ Kot rečeno, sta LeVine in Campbell (1972:87) poudarila, da so bili primeri zavojevalskih ali pa segmentarnih držav na tleh Afrike edini, ki so jih antropologi dobro opisali; tako je Schapera do potankosti obdelal primer Bocvane že leta 1940 v študiji *The Political Organization of the Nguni of Bechuanaland Protectorate*, Nadel primer države Nupe leta 1942 v študiji *A Black Byzantium: The Kingdom of Nupe in Nigeria*; Southall pa je v dveh delih opisal primer države Alur in sicer najprej leta 1956 v delu *Alur Society: a Study in Processes and Types of Domination* in nato še leta 1970 v delu *Ethnic Incorporation Among the Alur*.

žemanje kot »moteče« ali, kot sta navedla LeVine in Campbell, odklonsko področje X znotraj enotnega, pravilno zamejenega skupinskega predela Y. Zdi se, da bi taka perspektiva za raziskovalca na terenu utegnila biti lažja, ker vpleta neproblematizirane, od zunaj zlahka razpoznavne mejnosti med skupinami; raziskovalci, ki so opredelili in popisali situacije ozemeljskega medskupinskega prežemanja, so namreč implicitno abstrahirali take od zunaj videne medskupinske ločnice in jih pozneje postavili drugam ali pa so jih odkrivali drugje.

PRIMERI NEPRETRGANEGA MEDETNIČNEGA SPREMINJANJA V JEZIKOVNIH ALI KULTURNIH ZNAČILNOSTIH

Sam pojav postopnega prehajanja ali spreminjanja govornega načina je bil že dobro znan v jezikoslovnih študijah. Nemalo je bilo dokumentiranih primerov, ki so razkrivali nekakšno pravilo o sicer velikem, vendar postopnem razlikovanju narečij med seboj na nekem področju: ali pa so se velike razlike med skupinskimi narečji z bližanjem stičnemu pasu med skupinami vse bolj manjšale. Jack Goody je bil med prvimi, ki je v študiji *Social organisation of the LoWiili* leta 1956 opozoril, da tak pojav ni značilen samo za jezikovne, ampak tudi druge kulturne značilnosti. Že v uvodnem poglavju je opozoril, da je na svoji osrednji lokaciji preučevanja – v skupnosti *dagaa* govorečih prebivalcev, ki so bili naseljeni pretežno na vzhodnem bregu Črne Volte južno od Lawre, administrativnega središča severo-zahodnega predela Zlate obale – naletel na kulturna stapljanja. Ko je skušal definirati področja sorazmerne kulturne homogenosti, ki bi se skladala s koncepti prebivalcev, poimenovanih LoWiili, je zapisal:

»Na severozahodu Zlate obale je le malo izrazitih diskontinuitet. Unilinearne potomstvene skupine so močno razpršene med ljudstvi, ki imajo različne jezike in družbeno organizacijo. Ograjena selišča so tako neenakomerno raztresena po pokrajini, da je težko povedati, kje se neko bivališče konča in kje se drugo začne ... Kulturna sprememba se dogaja komaj opazno, tako kot se narečja stapljajo med seboj. To postopno stapljanje zrcali [tudi] skupinska nomenklatura, akterjeva konceptualizacija družbenega sistema ... Ko preučujemo sistem skupinskih oznak, ki jih uporabljajo na tem področju, odkrijemo, da nima za osnovo izključevalnih plemenskih imen, ampak 'smerni' sistem, v katerem se številna stična ljudstva nanašajo nase posredno, s pomočjo dveh imen« (Goody 1967 [1956]:17).

Kmalu je ugotovil, da je na področju severnih ozemelj zelo malo diskontinuitet med sosednjimi skupinami, ki bi kazale podobo ločenih skupin:

»Spojenost družbenih odnosov je vzporedna s postopnimi, a nenehnimi spremembami kulture na celotnem območju; tu ni ločenih 'kultur', ampak počasno stapljanje kot pri jezikovnih dialektih« (Goody 1967 [1956]:19).

Vzroke za tako stanje je videl predvsem v razpršenem političnem sistemu: »Neob-

stoj kakršnekoli integracije ozemeljskih enot zunaj ritualnega področja ... je vzporedna z neobstojem karšnekoli delegirane oblasti zunaj rodu ...» (Goody 1967 [1956]:112).

Če je bilo medsebojno ozemeljsko prežemanje etničnih skupnosti za raziskovalca na terenu problem, ker je vključevalo mnogo več meja, kot jih je lahko raziskovalec sprva opazil, se mu je postopno ali stopnjevano spreminjanje kazalo kot sporno v nasprotni smeri, t. j. v sprotne brianju kakršnihkoli razločnih kulturnih ali jezikovnih mejnosti. Vse bolj se zdi, da se raziskovalci, ki so jemali za predmet preučevanja homogene kulture, s takimi dilemami niso ukvarjali predvsem zaradi začetnih raziskovalnih postavk; teren so vnaprej določili z že na začetku zamejeno lokaliteto (ne glede na njen obseg), tako da ozemeljskega medskupinskega prežemanja pravzaprav niso zaznali. Pri tem je nujno poudariti, da so se take dileme verjetno porajale zaradi vztrajanja pri definiranju etničnih ali kako drugače konceptualiziranih skupin zgolj na podlagi zunanjih pokazateljev. Vendar se lahko kmalu izkaže, da je opredelitev ali zamejitev neke skupine odvisna predvsem od diakritičnega znamenja, za katerega se je raziskovalec odločil. To pomeni, da bi, če bi se prvi raziskovalec odločil razdeliti območje na etnične skupnosti po socio-strukturnih vzorcih, drugi po religijskih vzorcih, tretji pa na primer po jezikih, vsak raziskovalec zase ustvaril različne etnične delitve, ki bi se drugim zdele poljubne in nerealne.

LeVine in Campbell (1972:89) sta pojav nesovpadanja različnih kulturnih značilnosti na posamičnem področju poimenovala »nekongruentna variacija« in pripomnila, da so to antropologi že zgodaj opazili. Neke vrste rešitve naj bi ponudili s tem, ko so skušali izluščiti odločilne poteze, ki ustvarjajo etnične meje. Najpogostejši argument naj bi bila vzajemna razumljivost jezika; tisti, ki so se ogreli za tako odločilno potezo, pa so poudarjali marsikaj: od tega, da je zmožnost komuniciranja (in torej vzajemnega delovanja in prenašanja kulture) odvisna od vzajemno razumljivega govora, do tega, da je svet razdeljen na razločno označene cone jezikovne razumljivosti.²⁶

NESOGLASJA GLEDE RABE SKUPINSKIH (ETNIČNIH) OZNAK

Končno si oglejmo še en problem, ki ga sistematizirata LeVine in Campbell: zdi se, da je med predstavniki nove evidence vse bolj v ospredje prodiralo spoznanje, da meje med etničnimi skupinami ni mogoče zadovoljivo pojasniti zgolj s skliceva-

²⁶ Da razločne cone medsebojne jezikovne razumljivosti ne obstajajo, je dokazoval Dell Hymes v delu *Linguistic Problems in Defining the Concept of «Tribe»* leta 1968. Menil je, da tako kot mnoge druge poteze tudi medsebojna razumljivost ni absolutna ali dokončna; obstajale naj bi le vrste ali stopnje medsebojne razumljivosti, ki pa se jih ne da preprosto napovedati iz zgolj objektivnih podobnosti med določenimi jeziki (Hymes; v: LeVine in Campbell 1972:89).

njem na od zunaj zaznavne ali »objektivne« razločevalne pokazatelje. Vse več evidentiranih primerov »nekongruentne variacije« je verjetno močno omajalo tudi zaupanje raziskovalcev v vnaprej definirane lokalitete, ki naj bi predstavljale od zunaj lahko določljive, enotne kulturne entitete z nevprašljivimi mejami. Nekdaj podcejneno, čeprav ne nujno tudi prezrto, vpletanje domačinskih koncepcij o skupinskih mejnostih se je antropologom vse bolj kazalo kot nujno pomagalo pri poskusih skupinskih razmejevanj na terenu. Vendar je hkrati postajalo vse bolj očitno, da take domačinske koncepcije etničnih mej niso zagotavljale temeljev za identifikacijo ločenih etničnih entitet. V tem smislu je dovolj ilustrativen Goodyjev primer, ki govori o strinjanju glede rabe dveh imen *Lo* in *Dagaa* v regiji severne Gane; rabljeni sta bili namreč za označevanje različnih razvrščanj po drugačnih merilih, kot bi pričakoval raziskovalec na terenu:

•Če torej nekdo vpraša: 'Ali si *Lo* ali *Dagaa*', je odgovor pomemben le glede na kontekst običaja, v katerem bo poslušalec razumel vprašanje, ki mu je bilo postavljeno. Če je *Lo* Willi razumel vprašanje kot nanašajoče se na matrilinealno nasledstvo bogastva, bo odgovoril *Dagaa*; če bo mislil, da se vprašanje nanaša na ples, bo morda rekel *Lo*. (Goody, 1967 [1956]:20).

Da bi pojasnil navidezno zmedo glede rabe imen, ki se nanašajo tako na posameznike kot skupine ljudstev, ki prebivajo druga ob drugi na razdalji dvesto milj od zahoda do vzhoda in tristo milj od severa do juga, je Goody napravil tale sklep:

•Ta konceptualni mehanizem spominja na našo rabo smernih izrazov sever in jug, medtem ko je njihova raba pogojena s pozicijo govorničeve situacije v odnosu do dveh polov; dejansko je nekoč neki izobraženec iz teh krajev, ki sem ga opozoril na ta pojav, besedi prevedel kot zahod in vzhod. Tak vidik ustreza sociološki resničnosti, saj tam njihova kulturna polarnost nujno vsebuje prostorski aspekt: skupine se raztezajo na osi vzhod–zahod. Toda tu je še neka tesnejša vzporednica k določeni rabi smernih izrazov. Če uporabimo izraz zahodnjaki, s čimer menimo vse tiste, ki živijo zahodno od nas, se avtomatično prištevamo med vzhodnjake. To je primer, kako določen vzorec ljudstev tega območja uporablja *Lo* in *Dagaa* glede na svoje lastne institucije in institucije sosedov. (Goody 1967[1956]:24-25).

Na drugo vrsto konceptualnega nesoglasja je pokazal Moerman, ko je zastavil vprašanje, kdo so Luejci. Moerman je namreč preučeval Luejce kot etnično skupino na severu Tajske, vendar je takoj, ko jih je želel opredeliti po tedanjili antropoloških merilih,²⁷ zabredel v težave:

•Merila, ki jih je preiskoval in predlagal Naroll, kritiziram zato, ker enote, ki jih merila razmejujejo, niso skladne ... Ker vsako merilo razmejuje do neke stopnje različno etnično enoto, neka entiteta, ki je razmejena s samoidentifikacijo in

²⁷ Pri tem se je eksplicitno skliceval na Narolla, ki je v prispevku *On ethnic unit classification* (1964) zatrjeval, da je eden od vzrokov za zmedo med antropologi na terenu, ko skušajo opredeliti različno poimenovane entitete, kot so: »plemena«, »kulture«, »družbe«, »ljudstva«, v tem, da ni soglasja o merilih, ki definirajo te entitete. Sam je predlagal šest meril, in sicer: distribucijo potez, ozemeljsko bližino, politično organizacijo, jezik, prilagoditev okolju in strukturo lokalne skupnosti (Moerman 1965:1215).

oznako, ne more biti v skladu z vsemi drugimi. Vseeno se ne morem strinjati z Narollovim mnenjem, ... da je domačinsko ime samo eno dodatno merilo več k šestim, s katerimi je začel... Še več, nujno je poudariti, da so pogosto v situacijah etnolingvističnih mozaikov, ... medsebojnega prežemanja ali nepretrgane spremembe, samoidentifikacija in etnične oznake najmanj nejasne in včasih edini načini, s katerimi določimo, kje se neka entiteta konča in druga začne ... (Moerman 1965:1219-1220).

Luejci so se sicer strinjali s svojimi najbližjimi sosedi o rabi imen v njihovi regiji in o tem, koga oznaka Luejec vključuje ali izključuje. Toda očitno se niso strinjali z merili za vključitev. Za merilo razmejitve od sosednjih skupin so jemali prav kulturne značilnosti, ki so jih (vsaj nekatere) sami delili s sosednjimi skupinami. Živelii so v tesni interakciji s sosednjimi skupinami na področju, kjer ni bilo opaziti niti ekskluzivnega načina preživljanja niti ekskluzivnega jezika niti ekskluzivnih običajev ali celo religije. Moerman je ob tem sklepal, da je »nekdo Luejec na podlagi verovanja in poimenovanja samega sebe kot Luejca in delovanja na način, ki potrjuje njegovo luejskost« (Moerman 1965:1222). Vendar je pri tem opozoril, da mora raziskovalec na terenu nujno upoštevati tudi neprijetna dejstva take etnične identifikacije. Zavedati se mora, da je, prvič, etničnost nestalna, ker posamezniki, skupnosti in področja spreminjajo svoje identifikacije; drugič, različni nečlani lahko različno uporabljajo etnične izraze; in, tretjič, tudi člani zase ne uporabljajo vedno istega izraza (prim. 1222-1223). Zato Moerman (1225) predlaga, da bi bilo nujno odkrivati merila za etnično označevanje na različnih taksonomičnih ravneh; jih primerjati pri entitetah, ki vzajemno delujejo; določiti, ali so taka merila zavestno manipulirana; in analizirati mehanizme, ki vzdržujejo in vcepljajo splošno rabo meril, s pomočjo katerih se člani isotvetijo ali pa jih prepoznavajo drugi.

Iz opisov obeh vrst opažanj – »nenehna spreminjanja« in »nestrinjanja pri skupinskih oznakah« – se da razbrati pomen samopripisa pri določitvi skupinskih mejnosti in njihovem vzdrževanju. V ospredje antropološkega zanimanja so torej vse bolj pogosto začela prodirati vprašanja o tem, kako akterji sami »sporočajo kulturne (etnične) razlike« ali mejnosti (Eriksen 1993:21) oziroma kako naj antropologi tudi to dimenzijo skupinskega vedenja vključijo v preučevanje plemen, kultur, etničnih skupin itn. Ta vprašanja so se posebej izostrila, ko se je povečal obseg študij tistih socialnih antropologov, ki so v svoje presoje o etničnih skupinah vključevali tudi natančne opise procesov spreminjajočih se skupinskih identitet ali skupinskih mejnosti.²⁸

²⁸ Pri tem velja opozoriti, da spreminjajočih se skupinskih identitet ne gre zamenjevati z že omenjenimi posameznikovimi preferenčnimi izbirami več skupin, o čemer smo govorili ob Gluckmanovi ilustraciji prereznega lojalnostnega modela. V Gluckmanovem primeru so bile skupine, ki jim je dajal prednost posameznik, obravnavane kot neproblematično zamejene; Gluckman pri tem ni problematiziral samih mejnosti med skupinami (LeVine in Campbell 1972:81).

EDMUND LEACH

Vsaj desetletje pred objavo znamenitega *Uvoda* Fredrika Bartha (1969), v katerem je avtor oblikoval nove principe preučevanja etničnih skupin, sta Edmund Leach in Max Gluckman po raziskovalnih vsebinah ali tematikah nekako izstopala iz skupine britanskih socialnih antropologov, ki so tedaj večinoma še sledili tradiciji Malinowskega ali pa Radcliffa-Browna. Po Kuperjevi oceni to pomeni, da se je večina britanskih socialnih antropologov ukvarjala s političnimi tematikami na način, kot je bila analiziran v zborniku Fortesa in Evansa-Pritcharda iz leta 1940 *African Political Systems*; posvečali so se predvsem analizi politične vloge sorodstva v segmentarnih sistemih in državah (Kuper 1973:169,175).

Edmund Leach velja poleg Bartha za enega tistih socialnih antropologov, ki si je z obravnavo dotlej zanemarjenih tem vse bolj prizadeval za prelom s tedaj še prevladujočo usmeritvijo v preučevanju etničnih skupin. Izsledki raziskave, ki jo je vodil v štiridesetih letih, uredil in objavil pa leta 1954 v delu *Political Systems of Highland Burma*, so bili v šestdesetih in sedemdesetih vključeni v razprave o antropološkem pristopu k preučevanju etničnih skupin in mejnosti. Mnogi njegovo delo celo prepoznajo kot temeljni vir Barthovega obravnavanja problematike etničnih skupin in mejnosti, ki jih je predstavil v *Uvodu* v zbornik z naslovom *Ethnic Groups and Boundaries* leta 1969. Katherine Verdery je na konferenci v Amsterdamu *The Anthropology of Ethnicity* leta 1993, posvečeni predvsem ponovnemu ovrednotenju Barthovega zbornika iz leta 1969, takole ocenila vrednost Leachevega prispevka v primerjavi z Barthovim in Moermanovim premislekom o problemu situacijskosti (*situationalism*):

•Da so etnične identitete fleksibilne, spremenljive in situacijsko prilagodljive, seveda ni bilo kako izvorno Barthovo razumevanje. Deloma je izhajalo iz enega očitnega vira, Leachevega *Political Systems*, iz razprave o tem, kako Kačini 'postanejo' Šani. Prav tako se pojem situacijskosti pojavi neodvisno v prispevkih, kot sta Michaela Moermana o Luejcih (*Who are the Lue? in Being Lue*), objavljenih v letih 1965 in 1968 (Verdery 1994:35; prim. tudi Eriksen 1993:37 in A. P. Cohen 1994a:10, 108-109).

Leach in Gluckman sta v svoje delo vnesla nekaj pomembnih novosti: ukvarjala sta se z vprašanjem konfliktnosti norm in manipulacije pravil pri posameznikih in skupinah; v metodološki usmeritvi pa sta prevzela tedaj zanemarjeno zgodovinsko perspektivo in metodo razširjenega primera, t. j. analizo družbene situacije. Čeprav sta bila Leach in Gluckman še v štiridesetih letih v tedanji britanski usmerjenosti k teoriji družbenih sistemov znana nasprotnika ob vprašanju organskega ravnovesja družbenih sistemov (pri čemer sta oba zagovarjala družbeni dinamizem), sta pri preučevanju skupinskega vedenja poudarila pomen situacijskosti za skupinsko identifikiranje v smeri posameznikovega ali skupinskega manipuliranja z normami ali pravili. Gluckman je sicer tako kot Leach poudaril dinamizem družbenih sistemov, toda v nasprotju z njim je domneval, da gre za obdobja sorazmernega miru in ravnovesja sil, ki bi jih morali preučevati na konvencionalen način. Leach je tak pristop zavrnil, ker je zagovarjal podmeno, da se v vseh družbah »nenehno dogajajo procesi in potencialne spremembe«, torej v kateremkoli obdobju vzdržujejo le začasno ravnovesje. Zato je kot bolj ustrezen pristop zagovarjal dve ravni analize, pri čemer je le za prvo predpostavil, da obravnava sistem, »kot da bi bil« v ravnovesju oziroma dobro integriran (Kuper 1973:175,191). S Kuperjevimi besedami:

»Če bi moral v enem stavku povzeti sporočilo, za katero sta se oba zavzemala, bi rekel, da osrednjo dinamiko družbenih sistemov povzroča politična dejavnost, ko ljudje med sabo tekmujejo, da bi povečali svoja sredstva in status, to pa v okviru pogosto konfliktnih in negotovih pravil« (Kuper 1973:177).

Iz Leachevih in Gluckmanovih opisov nekaterih situacij skupinskih razločevanj je za moj namen še posebej pomembna ugotovitev, da so akterji očitne značilnosti kulturnih razlik upoštevali večinoma kot simbole za manipuliranje, ko so si prizadevali za vzpon na družbeni lestvici ali za politično moč, ne pa kot kazalce nekakšnega stabilnega skupinskega razvrščanja, ločenosti ali trajne pripadnosti. – Tako je Leach prav z diahrono perspektivo analize kačinske družbe omajal Sumnerjevo univerzalistično tezo o »notranji solidarnosti in zunanji sovražnosti«, saj je pokazal, da so se v kačinski družbi medetnične transakcije in transformacije dogajale, ne da bi ta družba nehala »normalno delovati«.

Leach je v delu *Political Systems in Highland Burma* (1954) najprej ugotovil, da je koncept zamejenega plemena, kot se je tedaj večinoma uveljavil v socialni antropologiji, neuporaben za razumevanje tako kompleksne situacije, kakršno je našel na področju Kačinskega višavja;²⁹ prebivalci so namreč govorili številne različne jezike

²⁹ »Prav zaradi tega, ker so antropologi že od vsega začetka izmislile 'družbo' vedno obravnavali kot neki izolati, še vedno nimajo izrazja, s katerim bi lahko opisali družbene sisteme, ki so oboje: sodobni in stični – t. j. v dejanskih medsebojnih odnosih. Vse do leta 1938 je Malinowski še vedno opisoval take situacije kot 'stik' ali 'trk' med razločenimi kulturami ... Ameriški antropologi so že davno skovali izraz *akulturacija*, ampak zdi se, da niso izdelali nikakršnega konceptualnega okvira, ki bi omogočil vključitev sociološke teorije sodobnega procesa. V večini primerov se je preučevanje akulturacije izkazalo za analizo izmenjave posebnih potez med posebnimi, izoliranimi kulturami v posebnem zgodovinskem obdobju« (Leach 1993 [1954]:284).

in narečja, politične enote so se izrazito razlikovale po velikosti in stabilnosti, hkrati pa se je celotno področje drastično členilo po kulturnih značilnostih. Čeprav je tedanja literatura o Kačinih razlikovala med mnogimi podkategorijami Kačinov, je Leach kmalu ugotovil, da je bila »splošna tendenca minimizirati pomen teh razlik in trditi, da so bistvene poteze kačinske kulture na področju Kačinskega višavja enotne« (Leach 1993 [1954]:3). Prav tako ga je v tedanjih antropoloških virih o Kačinih ali Šanih motil način obravnave, ki je Kačine in Šane med seboj strogo ločeval; sam je namreč menil, da so bili Kačini in Šani domala povsod bližnji sosedje in v običajnih zadevah vsakdanjega življenja tako prepleteni med sabo, da jih je bilo na podlagi kulturnih oblik težko ločevati. Še več, tudi na podlagi sekundarnih zgodovinskih zapisov je dokazoval, da so se celo sami prepoznavali kot Kačini in Šani hkrati (Leach 1993 [1954]:2):

•Prepričan sem, da v praktičnih situacijah (v nasprotju s sociologovim abstraktnim modelom) družbena struktura sestoji iz skupine idej o porazdelitvi moči med posamezniki in skupinami. Posamezniki imajo lahko, in to se dejansko dogaja, nasprotujoče si in nekonistentne ideje o tem sistemu. To je mogoče zato, ker jih načini, kako svoje ideje izražajo, ne spravljajo v zadrego. Način je kulturno določen in izražanje je ritualno« (Leach 1993 [1954]:4).

V tem smislu se Leach ni ukvarjal z dilemo, ali je upravičeno govoriti o uniformnosti kačinske kulture ali ne, ampak, ali je upravičeno trditi, da na področju Kačinskega višavja prevladuje zgolj ena vrsta družbene strukture, oziroma ali ta tako nejasna kategorija Kačina vključuje različne oblike družbene organizacije ali ne.

Leacheva naloga še zdaleč ni bila enostavna, saj se je v bistvu loteval vprašanja kontinuitete in sprememb znotraj tedanje klime v britanski socialni antropologiji, v kateri je prevladovalo ahistorično predstavljanje družb kot predvsem stabilnih: »Avtorji pišejo, kakor da so Trobriandci, Tikopijci, Nueri taki, kot so, zdaj in za zmeraj« (Leach 1993 [1954]:7). Zdi se, da Leacha niso zadovoljile interpretacije družb v korist »družbenega ravnovesja« prav zaradi tega, ker so nekako avtomatično proizvedle predstavo o družbah kot o ločenih kulturnih entitetah. Po Leachu (3) bi se bilo namreč bolj primerno vprašati, pod katerimi pogoji bi lahko za dve sosednji družbi (A in B) trdili, da imata v temelju različni družbeni strukturi, medtem ko bi za dve drugi družbi (C in D) ugotavljali, da imata v temelju enako družbeno strukturo.

Kot že povedano, je Leach na področju Kačinskega višavja našel različne politične enote ali sisteme, ki so se med seboj razlikovali po velikosti in ki jih je videl kot nestabilne:

•Na enem koncu lestvice bi lahko naleteli na vas s štirimi gospodinjstvi, ki je odločno branila svoje pravice kot popolnoma neodvisna enota. Na drugem koncu pa imamo šansko državo Hsenwi, ki je pred letom 1885 obsegala 49 poddržav (*möng*), od katerih so nekatere na drugi strani obsegale nad sto ločenih vasi. Med tema dvema skrajnostma lahko razločimo številne druge variante 'družbe'« (Leach 1993 [1954]:6).

Leach je prav tam tudi poudaril, da so se omenjene enote po pristnih zgodovinskih virih, ki jih je imel na voljo za obdobje približno stotridesetih let, med seboj

razlikovale tudi po principih organiziranja: majhne avtonomne politične enote naj bi se pogosto združevale v večje sisteme, fevdalne enote večjega obsega pa naj bi se pogosto drobile v manjše enote. Prav zaradi tega je nadalje menil, da bi bilo metodološko pomanjkljivo obravnavati različne variante političnega sistema kot neodvisne vrste; obravnavati bi jih morali kot »del večjega totalnega sistema v procesu« (Leach 1993 [1954]:6).

Prav stališče, da je družbe (ki jih je obravnaval po zgledu Nadela kot samostojne politične enote), nujno videti ne le kot proces »strukturne kontinuitete«, ampak tudi kot proces, ki lahko vpleta »strukturno spremembo«, je Leacha razlikovalo od sodobnikov, predvsem britanskih kolegov. Tako razmišljanje ga je namreč vodilo k dvoravenski analizi sistema: prvič, nujne idealizacije, »kot da bi« sistem (družba) funkcioniral(a) kot integrirana, stabilna celota, nato pa prikazati obstoječe okoliščine kot variacije ali odstopanja od te idealizirane norme; in drugič, upoštevanja zgodovine, ker bi po Leachevem mnenju zgolj taka perspektiva lahko zadovoljivo zajela procesualnost neke družbe. Samo prva raven analize bi bila po Leachu (8) nezadostna, ker bi prikazovala zgolj antropologove hipoteze o tem, kako družbeni sistem deluje. Taka perspektiva torej ne bi vključila realne situacije, ki je v mnogih primerih polna nekonsistentnosti.

V skladu s tem je Leach (8-9) v Kačinskem višavju opazil tri temeljne variante ali idealne modele kačinskega političnega sistema: *gumlao*, anarhični in egalitarni sistem; šansko avtokracijo, ki je spominjala na fevdalno hierarhijo; in tretjo varianto, *gumso*, ki je nekako nihala med prvima dvema idealnima tipoma. Vse tri modele je obravnaval kot interakcijske skupnosti, ki so sestavljale en sam družbeni sistem, ta pa v realnosti ni bil videti kot sistem v ravnotežju. Pri Kačinih Burmskega višavja je Leach namreč odkril, da v dejanskih situacijah politične dejavnosti obstaja neskladnost med etnično ideologijo Kačinov in družbenimi praksami; ideologija si je (kot pač vsaka) prizadevala utemeljevati kontinuiteto kulturne vsebine kot opravičilo za trajni obstoj skupine. Neskladnost se je kazala kot transformacija ene variante politične skupnosti v drugo (Eriksen 1993:73):

»Na kratko, *gumsa* si sami sebe zamišljajo pod oblastjo poglavarjev, ki so člani dedne aristokracije; *gumlao* pa zavračajo vse predstave o dedni razredni razliki. *Gumsa* gledajo na *gumlao* kot običajne podložnike, ki so se uprli svojim zakonitim gospodarjem; *gumlao* pa gledajo na *gumsa* kot na tirane in snobe. Toda čeprav oba izraza v kačinskem mišljenju predstavljata dva temeljno nasprotujoča si načina organizacije, sta oba konsistentna z nizom kulturnih potez, ki jih prepoznavamo kot kačinske. Torej so od dveh vej istega klana eni lahko *gumsa*, drugi pa *gumlao*; *gumsa* in *gumlao* govorijo iste jezike; oboji so v mitološkem in zgodovinskem času prehajali iz skupnosti *gumsa* v skupnosti *gumlao* in nazaj« (Leach 1993 [1954]:198).

Leach je z analizo mehanizmov preobrazbe ene vrste skupnosti v drugo skušal najti Ahilovo peto določene idealne vrste sistema, ki je tako preobrazbo omogočala. Odkril jo je v kačinskih rodovih, ki so bili rangirani glede na medsebojne odnose oziroma določeni s sistemom poročnih zvez: moški ne more dati

hčere za ženo moškemu v rod, iz katerega je ženo dobil sam, in obratno. Tak sistem naj bi omogočal idealno rangiranje rodov, po katerem so bili dajalci žena superiorni v odnosu do jemalcev žena. Prav tovrstno kombiniranje in rangiranje rodov naj bi bilo tudi točka nestabilnosti na primer *gumsa* sistema (prim. tudi Kuper 1973:194):

•Idealna ureditev *gumsa* sestoji iz mreže sorodstveno povezanih rodov, toda to je hkrati mreža rangiranih linij. V procesu cepljenja (fizije) linij pride do točke, na kateri je treba izbrati prednost enega principa rangiranja ali principa sorodstva pred drugimi. Rang pomeni asimetričen odnos. Nadrejeni od svojega podrejenega izvabi usluge in pri tem ni zavezan za povračilo. Sorodstvo implicira simetričen odnos; *mayu-dama* (svaški) ali *hpu-nau* (krvnosorodstveni brat) odnos med poglavarjem in njegovim privržencem lahko pomeni enostranske obveznosti slednika do poglavarja, ampak prav tako pomeni tudi, da ima poglavar obveznosti do slednika. Šibkost *gumsa* sistema je v tem, da uspešnega poglavarja mika zavreči sorodstvene vezi s svojimi privrženci in jih obravnavati kot sužnje (*mayam*). (Leach 1993 [1954]:203).

Po Leachu dinamiko sprememb pogojuje tekmovanje posameznikov za oblast. Če je človek pri tem neuspešen, lahko ali hierarhijo zavrne, išče določen položaj na hierarhični lestvici ali pa se celo upre poglavarju ali sistemu *gumsa* (Kuper 1973:195). Tu velja poudariti predvsem Leachevo ugotovitev, da vsak sistem nosi v sebi kal lastnega nasprotja, kar pojasnjuje nihanje skupnosti na intervalu od enega do drugega ekstrema:

•V situacijah, kakršne najdemo na področju Kačinskega višavja, lahko o vsakem posebnem posamezniku mislimo, da ima statusno pozicijo v mnogih različnih družbenih sistemih hkrati. Posamezniku se taki sistemi kažejo kot alternative ali nestalnosti v shemi vrednot, s katerimi si ureja življenje. Celoten proces strukturne spremembe se zgodi z manipulacijo teh alternativ kot sredstev družbenega uspeha. (Leach 1993 [1954]:8).

Leacheva poglobljena ugotovitev je bila torej vezana na obravnavo družbe kot »procesa potencialnih sprememb«, zaradi česar o mejnostih med družbenimi sistemi ne bi smeli soditi tako, kot da se nujno ujemajo s kulturnimi mejnostmi. To naj bi še posebej veljalo za geografska področja brez izrazitih naravnih mej. Po Leachu na takih stičnih področjih obstaja velika verjetnost, da bodo ljudje imeli določene stike drug z drugim ne glede na svoje kulturne značilnosti, zato je ponovno poudaril neustreznost običajnih etnografskih konvencij glede vprašanja, kaj tvori kulturo ali pleme:

•Za moje namene je prav podložen strukturni vzorec, ne pa očitni kulturni vzorec tisti, ki je resnično pomenljiv. Ne ukvarjam se toliko s strukturalno interpretacijo posebne kulture, kolikor s tem, kako lahko posebne strukture prevzemajo različne kulturne interpretacije in kako je lahko enak niz kulturnih simbolov predstavljen z različnimi strukturami. (Leach 1993 [1954]:17).

Zdi se, da je Leach prav s tako opredeljenim preučevanjem močno zamajal tedaj splošno uveljavljeno družboslovno perspektivo, ki je že vnaprej predpostavila, celo enačila, kulturne mejnosti preučevanih skupnosti z družbenimi. Prav zaradi prepoz-

nane manipulabilnosti norm ali idealnih sistemov pri prebivalcih Kačinskega višavja so bili postavljeni temelji za to, da je Barth kasneje prenesel točko opazovanja iz vnaprej opredeljenih kultur na (samo)prispele ljudi ali na mejnosti med njimi. Vendar s tem ni rečeno, da niso obstajale ali da ne obstajajo tudi situacije, v katerih se ti vrsti mejnosti ujemata, navkljub reorganizirani perspektivi preučevanja. Kot bomo videli kasneje, tega tudi Barth ni trdil.

MANCHESTRSKA ŠOLA

Kot rečeno, je Kuper poleg Leacha tudi njegovega sodobnika Maxa Gluckmana ocenil za neortodoksnega predstavnika britanskih socialnih antropologov. Podobno je Banks (1996:11) ne le Gluckmanu, ampak tudi nekaterim njegovim učencem (Abnerju Cohenu, Philipu Mayerju, J. Clydu Mitchellu) pripisal zasluge za vzpostavitev tedaj nestandardnih perspektiv preučevanja medplemenskih ali medetničnih odnosov. Drugačne poudarke je dodatno prineslo upoštevanje in poudarjanje spremenjajočega se konteksta preučevanih lokalitet pri analizah skupinskih pripadnosti.

Našteti britanski antropologi so znani kot pripadniki manchestrske šole in so se večinoma ukvarjali s spremembami postkolonialne Afrike, ki sta jih prinesli urbanizacija in kolonializem ter gradnja industrializiranih in urbaniziranih nacionalnih držav. V nasprotju z nekaterimi sodobniki so pripadniki manchestrske šole videli prisotnost »belih« kolonialistov kot odločilno okoliščino, ki jo je potrebno upoštevati v kakršnihkoli poročilih o domorodskih ljudstvih; bili so zaslužni za terminološki prenik znotraj evropske socialne antropologije – od plemena k etnični skupini (Banks 1996:25).

Toda nova perspektiva se je uveljavljala počasi. Kuper ocenjuje (1973:179), da je iz zbornika, ki sta ga tedaj uredila Evans-Pritchard in Fortes – *African Political Systems* (1940), mogoče samo iz Gluckmanovega prispevka³⁰ razbrati dokaj realistično politično analizo, ki se je dotaknila konteksta medrasnih odnosov na jugu Afrike in rasne dominacije:

•Dandanes sistem ni stabilen, kajti ne samo, da na zulujsko življenje neprestano vplivajo in ga spreminjajo mnogi dejavniki, ampak tudi različne oblasti uveljavljajo povsem različne, celo protislovne vrednote. Zuluji so se s svojo močno politično organizacijo upirali beli dominaciji kot politični oblasti, ki jo je vlada uradno registrirala. Moderna politična organizacija Zululanda je v opoziciji med dvema barvnima skupinama, ki ju zastopajo določene oblasti ... Nasprotje med skupinama ni dobro uravnoteženo, ker ga navsezadnje obvladuje superiorna moč vlade, ki jo Zuluji lahko le sprejmejo ali se ji pasivno uprejo. Grožnja, ki jo zastopa vlada, je za delovanje sistema nujna, ker so zulujske vrednote in inte-

³⁰ Prispevek *The Kingdom of the Zulu of South Africa* je Gluckman oblikoval na podlagi svojega terenskega dela v Zululandu v letih 1936 in 1938 (Kuper 1973:178).

resi tako nasprotni evropskim, da Zuluji ne priznavajo močne moralne vezi z vlado, kot so jo imeli in jo imajo s svojim kraljem in poglavarji. Vlado ponavadi gledajo kot izkoriščevalko, ki se ne meni za njihove interese» (Gluckman 1987 [1940]:54).

Gluckman je v monografiji iz leta 1958 *The Analysis of a Social Situation in Modern Zululand* nadaljeval poprej začete analize družbenega ravnovesja, pri čemer se je tokrat bolj osredotočil na analizo področij skupnih interesov skupin v medsebojni opoziciji. Te je obravnaval s pomočjo analize družbene situacije, ki jo je definiral kot dogodek, ki ga moramo preučevati kot del sociološkega polja:

•Družbena situacija je torej vedenje članov skupnosti ob neki priložnosti kot tako; analiziramo in primerjamo jo z njihovim vedenjem ob drugih priložnostih, tako da analiza odkriva osnoven sistem odnosov med družbeno strukturo skupnosti, deli družbene strukture, fizičnim okoljem in fiziološkim življenjem članov skupnosti» (Gluckman 1958:9).

Tako je analiziral oblikovanja družbenih vezi med različnimi akterji: belimi uradniki, poglavarji, celo antropologi itn., oziroma odnose med t. i. barvnimi skupinami in znotraj njih pri odprtju novega mostu v Zululandu:

•Če povzamem situacijo v zvezi z mostom, je mogoče reči, da se navzoče skupine in posamezniki obnašajo tako, kot se, ker jih most, ki je v središču njihovih interesov, združuje v nekem skupnem slavju. Zaradi tega skupnega interesa se obnašajo v skladu z navadami sodelovanja in komunikacije, čeprav sta obe barvni skupini ločeni glede na vzorec družbene strukture. Podobno znotraj vsake barvne skupine praznovanje združi člane, ki so sicer ločeni glede na družbene odnose znotraj skupine» (Gluckman 1958:25).

Skupni interes različnih skupin še zdaleč ni zagotavljal stabilnosti sistema; nasprotno, Gluckman je bil prepričan, da so prepletajoče se vezi tedanjega Zululanda predstavljale vrsto družbenega sistema, v katerem konflikti ne morejo biti zadovoljivo razrešeni brez radikalnih strukturnih sprememb. Pri primerjanju tovrstnega sistema s predkolonialnim je Gluckman ugotavljal, da je bilo v slednjem kljub pogostim radikalnim spremembam opaziti dolga obdobja »relativne stabilnosti«; sistem je sicer konflikte ustvaril, toda lahko jih je tudi vsrkal kot sprejemljive. Na podlagi take podmene, ki je bila, kot rečeno, nasprotna Leachevi, je Gluckman opredelil tudi raziskovalni interes antropologa: preučevati bi morali predvsem obdobja »relativne stabilnosti«, ko družbeni sistem dosega stanje ravnovesja. Ta pa nastaja z uravnovešanjem opozicij v nekem dialektičnem procesu (Kuper 1973:180).

V luči tako spremenjene organizacije perspektive v preučevanju etničnih skupin, ki so jo oblikovali predstavniki nove evidence, se zdijo relevantne Gluckmanove ugotovitve o dejanjih, motivacijah in percepcijah njegovih opazovancev, Zulujev in Evropejcev, ki lahko rabi kot zgled občega vzorca odnosov med »črnici« in »belci« v severnem Zululandu. Kot je sam zatrdil, je zgolj za analitične namene Zuluje in Evropejce obravnaval kot skupnost (9), razdeljeno na kategoriji belcev in črncev, ker naj bi le tako lahko razumeli njihovo vedenje:

•Črnici in belci sta dve kategoriji, ki se ne smeta mešati, podobno kot to velja za

kaste v Indiji ali za kategoriji moških in žensk v številnih skupnostih. Po drugi strani pa, čeprav je sin različen od očeta, tudi sam nekoč postane oče. Afričan v Zululandu ne more nikoli postati belec. Za belce je vzdrževanje tega ločevanja prevladujoča vrednota, ki nastaja v politiki tako imenovane 'segregacije' in 'vzporednega razvoja' ... (Gluckman 1958:12).

Iz povedanega se da razbrati obrise tistega, čemur je Barth kasneje rekel »vzdrževanje mejnosti« (*boundary maintenance*; Barth 1970:15 ff.): nemešanje kategorij in hkrati, kljub oblikovanju konkretnih sodelujočih skupin, Zulujev in Evropejcev, vztrajnost medsebojnih razlikovanj. Čeprav je Gluckman ugotavljal vzdrževanje mejnosti (rečeno v modernem žargonu), ni izključil možnosti, da bi lahko prišlo do identitetnega preklopa ali celo zamenjave ene identitete z drugo. Vendar je menil, da bi tak prekop Evropejci prav gotovo nadzorovali, saj je bilo »vzdrževanje take ločitve dominantna vrednota«.

Upoštevanje celovitega konteksta analiziranega pojava pri Gluckmanu Banks prepoznavna kot drugo pomembno potezo – »družbeno situacijskost«; Banks (27) meni, da bi lahko v današnji terminologiji Gluckmanova spoznanja strnili v ugotovitve, da ni mogoče govoriti o nekakšni homogeni zulujski ali evropski identiteti ali etničnosti, ampak le o številnih identitetah, ki se izkazujejo v skladu s situacijo.

Podobno analizo družbene situacijskosti stikov ali odnosov med različnimi etničnimi skupinami, v tedanji terminologiji plemeni, je opravil tudi Gluckmanov učenec Clyde Mitchell. V delu *The Kalela dance* iz leta 1956 se je podrobno ukvarjal s spreminjajočo se identiteto južnoafriških plemen v kolonialnem režimu. V analizi plesa *kalela* je testiral podmeno, da gre v rudarskih mestih *Copperbelta* (rudarsko področje tedanje severne Rodezije) pravzaprav za proces retribalizacije (danes bi temu rekli specialni vidik etničnosti, ki je, rečeno s Hobsbawmom, ponovna iznajdba tradicije; prim. Eriksen 1991:21). Pri delavcih iz različnih etničnih skupin v novem urbanem okolju je preučeval tako družbeno in kulturno spremembo kot tudi kontinuiteto pripadnosti svoji skupini glede na okolje, iz katerega so prišli; prakticanje plesa *kalela* je bilo pravšnje za tovrstno analizo, saj je »plemenski ples postal posebnost urbanega življenja po vsej južni Afriki« (Mitchell 1956:1).

V analizi plesa *kalela* je Mitchell uporabil metodo po zgledu mentorja Maxa Gluckmana, ki jo je slednji razvil v delu *Analysis of a Social Situation in Modern Zululand*. To pomeni, da je ples *kalela* obravnaval kot družbeni dogodek, v katerem je analiziral obsežnost in razvejanost medosebnih stikov pripadnikov različnih plemen. Sprva je Mitchell družbeni dogodek (ples *kalela*) natančno opisal, nato pa izluščil pomembne komponente ali značilnosti dogodka, ki jih je obravnaval glede na sistem odnosov med Afričani *Copperbelta* (izvor plesa *kalela*, postavitve plesalcev na plesišču in njihovo družbeno ozadje, vsebino pesmi itd.).

Pri podrobnem opisovanju plesa *kalela*, ki so ga običajno ob nedeljskih popoldnevih v Luanshyju organizirali predstavniki plemena Bisa, je Mitchell opazil navidezen paradoks: »Ples je očitno plemenski in poudarja plemenske razlike, toda jezik in svojskost pesmi ter obleka plesalcev so pobrani iz urbanega življenja, ki teži

k potlačitvi plemenskih razlik» (Mitchell 1956:9).³¹ Na podlagi te ugotovitve se je Mitchell odločil, da bo izmeril »družbeno razdaljo« med pripadniki različnih plemen v novem urbanem okolju s pomočjo Bogardusove skale ocenjevanja družbene razdalje. Temeljna podmena je bila, da lahko mnoga ljudstva, ki v domačem okolju niso imela pomembnih vzajemnih stikov, na podlagi dveh načel – kulturne podobnosti in dobrega medsebojnega poznavanja – v novem urbanem okolju vzpostavijo določene medsebojne povezave. Mitchell je anketiral nad tristo afriških študentov, ki so si morali predočiti hipotetično situacijo stika s predstavnikom določenega plemena in odgovoriti na taka vprašanja: ali bi se z njim poročili, ali bi z njim delali, jedli, mu dovolili živeti v bližini, se nastaniti v njegovem lastnem plemenu itn. (22). Ugotovil je, da so akterji v urbani imigrantski situaciji, kakršna je bila v *Copperbeltu* – ko so bili ljudje najrazličnejših provenienc prisiljeni med seboj sodelovati – uporabljali plemenske oznake za razločevanje obsežnih populacijskih združb:

«Poglavitna ugotovitev, ki je izšla iz eksperimenta, je ta, da bolj kot so skupine ljudi oddaljene druga od druge, tako družbeno kot geografsko, močnejša je tendenca, da bi jih obravnavali kot nediferencirano kategorijo in jih uvrstili v splošne rubrike kot 'Bemba', 'Ngoni', 'Lozi' itd. Tako z vidika Afričana iz *Copperbelta* vsa plemena, v nasprotju s tistimi z njegovega posebnega domačega področja, težijo k temu, da se zvedejo na tri ali štiri kategorije in nosijo oznake tistih plemen, ki so bila ob prihodu Evropejcev med močnejšimi in dominantnejšimi v pokrajini» (Mitchell 1956:28).

Poutignat in Streiff-Fenart (1997:128) trdita, da je Mitchell v analizi plesa *kalela* pokazal, kako je tribalizem sredstvo klasifikacije, ki Afričanom iz *Copperbelta* omogoča, da razumejo in osmislijo kompleksnost urbanega izkustva. Potemtakem tribalizem ne obnavlja plemenske strukture, kot je tedaj zagotavljalo standardno stališče v družboslovju, ampak gre za vzajemno razvrščanje urbaniziranih Afričanov v etnične kategorije, ki posameznikom omogočajo, da zavzamejo svoj položaj in želeni tip vedenja v medsebojnih odnosih.

Dognanja Leacha, Gluckmana, Mitchella in drugih raziskovalcev, po katerih je skupinska pripadnost situacijsko pogojena, so prav gotovo zamajala tedanjo družboslovno usmeritev, ki je primerjala razločno zamejene družbe, kulture, etnije itn. Ponovno upoštevanje, naj rečemo z Leachem, »zgodovinske realnosti« v analizo medskupinskih odnosov in hkratno upoštevanje odstopanj od idealnih tipskih modelov žive interakcije je, v razliko od opazovanja zgolj žive interakcije, omogočala odkrivanje močnih fluktuacij v pripadnostih, zavezništvi in vedenjskih normalah.

³¹ Posebnost pesmi, ki so jih plesalci peli med plesom, je bila tako mestna *lingua franca* – namesto domačega jezika plesalcev – kot vsebine pesmi, ki so se v zbadljivem in šaljivem tonu nanašale na aktualne odnose med različnimi etničnimi populacijami v urbani situaciji *Copperbelta*. Tako naj bi plesalci *kalela* dosegli enotnost predstavnikov plemena Bisa nasproti drugim plemenom v *Copperbeltu*, z modnimi evropskimi oblačili in s samo sestavo ekipe plesalcev pa naj bi sporočali predvsem družbeni odnos med Evropejci in Afričani v *Copperbeltu* (prim. Mitchell 1956:9,18).

Fredrik Barth je prav razkrivanje premakljivosti identitet ali skupinskih pripadnosti postavil v samo središče argumentacije v svojem *Uvodu* v zbornik *Ethnic Groups and Boundaries* iz leta 1969. Na začetku ugotavlja, da so bili problemi odnosov med etničnimi skupinami in vzdrževanja njihovih meja velika, vendar zanemarjena tema v socialni antropologiji, saj so baje tedanji antropologi večinoma predpostavljali, da kulturna variacija ni kontinuirana, da torej obstajajo agregati ljudi, ki imajo skupno kulturo, in da obstajajo s tem povezane razlike, ki razmejujejo vsako tako ločeno kulturo od vseh drugih. Njegov napad na taka ustaljena klasična pojmovanja je bil odločilen za radikalno spremembo pristopa k preučevanju skupinskega vedenja v socialni antropologiji.

FREDRIK BARTH

Fredrik Barth sicer ni mislil, da bi v šestdesetih letih še kdo naivno verjel, da kako pleme ali tako ali drugače zamejeno ljudstvo ohranja svojo kulturo z »bojevitno ignoranco« (*bellicose ignorance*) do svojih sosedov, motilo pa ga je vztrajanje mnogih pri domnevi, da geografska in družbena izolacija odločilno vplivata na vzdrževanje kulturnih razlik (Barth 1970:9):

•Prvič, očitno je, da kulturne ali etnične mejnosti vztrajajo navkljub pretoku osebja čeznje. Z drugimi besedami, kategorična etnična razlikovanja niso odvisna od odsotnosti stika, mobilnosti in informacij; nasprotno, gre za družbene procese izključitve in inkorporacije, v katerih se razločenost kategorij ohranja *navkljub* spreminjajoči se participaciji in članstvu v toku individualnih življenjskih zgodovin. Drugič, ... stabilni, vztrajni in mnogokrat vitalno pomembni družbeni odnosi se vzdržujejo preko takih mejnosti in pogosto temeljijo prav na dihotomiziranih etničnih statusih. Z drugimi besedami, etnična razlikovanja niso odvisna od pomanjkanja družbene interakcije in odobritve, temveč so pogosto, prav nasprotno, resnični temelj, na katerem so zgrajeni družbeni sistemi, v katerih ta razlikovanja potekajo. Interakcija v takem družbenem sistemu ne vodi k izničenju teh razlikovanj s spremembami in akulturacijo; kulturne razlike lahko vztrajajo kljub medletničnemu stiku in medsebojni odvisnosti« (Barth 1970:9-10).

V skladu s tem je Barth v istem besedilu predlagal tudi splošen pristop k preučevanju etničnih skupin, s katerim je skušal raziskati različne procese, za katere je predpostavljajal, da sodelujejo pri njihovem nastajanju in ohranjanju; poprejšnji pristop naj bi se zanašal predvsem na tipologijo etničnih skupin in njihovih (razločenih) odnosov za označevanje populacije, ki:

•1. se nadaljuje pretežno biološko, 2. ima skupne temeljne kulturne vrednote, ki se udejanjajo v odkriti enotnosti kulturnih oblik; 3. oblikuje polje komunikacije in interakcije; 4. ima člane, ki se identificirajo – in jih tako identificirajo tudi drugi – kot tisti, ki sestavljajo kategorijo, pogosto razločljivo od drugih kategorij istega reda« (Naroll; v: Barth 1970:10-11).

Barthovo nasprotovanje se ni dotikalo same vsebine omenjenih značilnosti, ampak ugotovitve, da je tako formulirana definicija preprečevala razumevanje pojava etnične skupine in njenega mesta v človeški družbi in kulturi. Omejitve take formulacije so se po njegovem kazale predvsem v tem, da ni problematizirala samega vzdrževanja mejnosti; da nas je napotovala k domnevi, da ohranjanje mejnosti izhaja iz izolacije skupine s tipičnimi značilnostmi: rasno razliko, kulturno razliko, družbeno razslojenostjo, jezikovnimi preprekami, spontanim in organiziranim sovrastvom; da je hkrati omejevala obseg dejavnikov, ki bi jih upoštevali za osvetlitev kulturne različnosti; in predvsem da je napeljala raziskovalce k predstavi, da vsaka skupina razvija svoje kulturne in družbene oblike v relativni izolaciji, torej kot odgovor na lokalne ekološke dejavnike z iznajdbo ali s selektivnim izposojanjem skozi zgodovino prilagajanja. Ta zgodovina naj bi ustvarila svet »ločenih ljudstev«, vsakega z lastno kulturo in vsakega organiziranega v družbo, ki jo kot samoten otok lahko upravičeno izoliramo, da jo lahko opišemo (Barth 1970:11). Zato bi se po Barthu moralo težišče preučevanja nujno premakniti od preučevanja notranje zgradbe in zgodovine ločenih skupin k etničnim mejnostim in njihovemu vzdrževanju (10).³²

Nadalje je Barth formuliral samopripis in pripis s strani drugih kot ustreznejši, če ne celo nujen nov vstop v preučevanje tiste dimenzije etničnih skupin, ki skuša pojasniti, »kaj je družbeno učinkovito« (Barth 1970:13); prizadeval si je za obravnavo etnične skupine kot tipa družbene organizacije:

»Kritična poteza potemtakem postane točka 4 ... značilnost samopripisa in pripisa s strani drugih. Kategorični pripis je etnični pripis, ki neko osebo klasificira v skladu z njeno temeljno, najbolj splošno identiteto, domnevno določeno z njenim izvorom in ozadjem. Kolikor akterji v interakciji dejansko uveljavljajo etnične identitete za kategoriziranje sebe in drugih, v tem organizacijskem smislu tvorijo etnične skupine« (13-14).

S tem je Barth postavil v ospredje do tedaj premalo problematizirano značilnost etničnih skupin kot enega od razločevalcev (tipov) družbenega organiziranja interakcije in tako resno omajal poprejšnjo domnevo, da gre za preprost enačaj odnosov med etničnimi enotami in kulturnimi podobnostmi in različnostmi. Problem kulture se je tako izkazal predvsem za problem čezmerno poudarjenega oziroma premalo poudarjenega sporočanja (strateško umeščene sporočanja) nekaterih kulturnih potez: akterji lahko v procesu (danes bi rekli) etnicizacije (ali po Barthovo: v procesu družbene organizacije kulturne razlike) uveljavijo nekatere kulturne poteze kot signale in embleme razlik, nekatere lahko ignorirajo, spet druge pa lahko celo zanika-

³² Barthov predlog se je nanašal predvsem na pomanjkljivosti dotedanjega pretiranega ukvarjanja antropologov s konceptom etnične skupine kot v prvi vrsti enote prenašalke kulture. Po njegovem mnenju lahko tak pretiran poudarek (skupna kultura kot temeljna značilnost etnične skupine) raziskovalca zavede, zato bi ga bilo treba obravnavati prej kot posledico ali implikacijo etnične skupine kot pa primarno značilnost njene organizacije: »To napeljuje k razpoznavanju in razločevanju etničnih skupin glede na morfološke značilnosti kultur, katerih nosilke so. To vključuje vnaprej določen pogled tako na (1) naravo časovne kontinuitete pri takih enotah in (2) na lokus dejavnikov, ki določajo obliko takih enot« (1970:12).

jo. To pomeni, da etnične kategorije upoštevajo le tiste kulturne poteze, ki jih akterji sami štejejo za signifikantne; upoštevane poteze potemtakem ne morejo biti zgolj vsota objektivnih kulturnih razlik, kot jih prepozna raziskovalec (14).

Bartha so torej zanimale v prvi vrsti družbene mejnosti med etničnimi skupinami, čeprav je dopuščal, da se te včasih ujemajo z ozemeljskimi mejami. Trajno ustvarjanje mejnosti med etničnimi skupinami je Barth potemtakem pojasnjeval tako, da je problematiziral kriterij pripadnosti. S tem postanejo pomembni za določanje članstva v določeni etnični kategoriji le družbeno pomembni dejavniki in ne odkrite, objektivne kulturne razlike, ki jih ustvarjajo drugi dejavniki (15). In drugič, če skupina vzdržuje svojo identiteto s tem, da so njeni člani v interakciji z drugimi, iz tega izhaja tudi merilo za določanje članstva oziroma nečlanstva in načini opozarjanja na članstvo oziroma nečlanstvo:

•Še več, etnična mejnost družbeno življenje kanalizira – gre za pogosto kar kompleksno organizacijo vedenja in družbenih odnosov. Da bi neko osebo prepoznali kot našega sočlana v etnični skupini, moramo z njim deliti kriterije za ocenjevanje in presojo. Gre torej za spoznanje, da v bistvu oba 'igrava isto igro'; to pa pomeni, da med takima akterjema obstaja potencialna diverzifikacija in širjenje družbenih odnosov, tako da sčasoma zajamejo vsa raznolika področja in domene delovanja. Obenem pa druge dihotomiziramo kot tujce, kot člane druge etnične skupine, s čimer implicitno priznavamo, da gre za omejitve v razumevanjih, torej za razlike v kriterijih presoje, vrednot in performance, s tem pa je interakcija omejena na tista področja, kjer predvidevamo skupno razumevanje in vzajemne koristi. (Barth 1970:15).

Prav tukaj je očitno, da je Barthova etničnost predvsem organizacijski princip (lahko bi rekli celo neke vrste »ideologija«), ne pa stvar »objektivnega« razmejevanja, ki bi podlegal karšnemukoli reificiranju; saj razlika vztraja le, dokler vključuje razliko v vedenju (in vednjenju) med osebami različnih kultur: te razlike pa se vzdržujejo v družbenem stiku, ne z izolacijo.

Z drugimi besedami: ko je etničnost kot organizacijski princip prepoznana, postane v nasprotju s poprejšnjimi obravnavami samozadostnih, ločenih kultur predmet preučevanja ustvarjanje in vzdrževanje družbenih mejnosti med osebami iz različnih kultur. Mejnost med etničnimi skupinami ni več pojmovana statično, kot zamrznjena, ločena linija, ki drastično pogojuje in določa ravnanje znotraj lastne krožnice, ampak kot dinamiziran pojav spremenljivih oblik, kar skuša pojasniti slovenska ustreznica besede *boundary* (mejnost; glej uvod): v ospredju je analiza procesualnosti kot začetna točka raziskovanja odnosov med etničnimi skupinami.

Kot smo omenili, je Barth zagovarjal obravnavanje etničnih skupin kot organizacijskega principa v nasprotju z obravnavanjem etničnih skupin kot predvsem kulturnih nosilcev, saj se je (upravičeno) bal, da ne bi identificirali in razlikovali etničnih skupin glede na morfološke značilnosti kultur; t. j., da ne bi nasedali trenutnemu stanju izražanja posebnih kulturnih potez. Pri tem se je Barth spraševal, kaj naj bi bila enota, katere kontinuiteto v času smo na ta način opisali. Motil ga je namreč zastor, ki ga raziskovalec v tej perspektivi ne bi mogel odstriti:

•Očitne kulturne oblike, ki jih je mogoče opredmetiti kot poteze, izkazujejo učinke ekologije. S tem se nočem zanašati na dejstvo, da odražajo zgodovinsko prilagajanje na okolje; bolj neposredno hkrati odražajo zunanje okoliščine, ko se jim morajo akterji sami prilagoditi ... Podobno moramo pričakovati, da bo ena etnična skupina, razpršena po ozemlju z različnimi ekološkimi razmerami, v očitnem institucionaliziranem vedenju izkazovala regionalne raznolikosti, ki pa ne kažejo razlik v kulturni naravnosti. Kako bomo torej skupino klasificirali, če so očitne kulturne razlike pomembne za določanje?« (Barth 1970:12).

Tak metodološki problem je Barth nadalje orisal na zgledu distribucije in raznolikosti patanskih lokalnih družbenih sistemov. Ugotovil je, da lahko Patanci z južnih gorskih področij, ki živijo v homogenih rodovih, glede na svoje splošne vrednote sami ugotovijo, da je vedenje Patancev iz Swata drugačno in graje vredno, tako da svojih severnih bratov sploh nimajo več za Patance (13). S to ilustracijo patanskih samopripisov je Barth poudaril, da je neprimerno obravnavati zgolj očitne institucionalne oblike kot konstitutivne kulturne poteze, na podlagi katerih se razločujejo etnične skupine («... z 'objektivnim' merilom se zdi njihov očitni vzorec organizacije [severnopatanski iz Swata] mnogo bližji pandžabskemu») (13). Po Barthu namreč ne more nihče zgolj iz kulturnih vsebin napovedati, katere poteze bodo akterji izbrali in poudarili ter organizirali kot pomembne. Prav v tem se kaže situacijska spodbojnost identitet, na katero so bolj implicitno kot eksplicitno opozorili nekateri Barthovi sodobniki in predhodniki.

Leto 1969 je v socialni antropologiji poleg Barthovega zbornika o etničnih skupinah zaznamovalo tudi delo Abnerja Cohena, predstavnika manchestrske šole, *Custom and Politics in Urban Africa*. Posebej ga velja navesti zaradi dosledne rabe izraza etničnost (*ethnicity*),³⁵ ki ga ni zaslediti v delih doslej pregledanih avtorjev (v svojem *Uvodu* termina etničnost nima niti Barth) in zaradi nekaterih zelo zanimivih izpeljav o etničnosti v povezavi s politiko in državitvostjo.

ABNER COHEN

Abner Cohen v študiji *Custom and Politics in Urban Africa* (1969) presoja, kako neka etnična skupina v določenih strukturnih okoliščinah manipulira z nekaterimi

³⁵ Abner Cohen je poudaril, da so nekateri pisci izraz etničnost, ki je bil tedaj že obsežno rabljen v severnoameriški sociologiji, zagovarjali kot substitut za izraz tribalizem. Glede na tedanjo situacijo v družboslovnem diskurzu naj bi bil izraz etničnost, v primerjavi z izrazom tribalizem, manj vrednotena sodba in bi ga lahko uporabljali za več vrst skupinskega razvrščanja. Pri tem sam pravi: »V tej študiji uporabljam 'tribalizen' v glavnem kot domačinski izraz in 'etničnost' kot sociološki izraz. Etnična skupina je v moji rabi neformalna interesna skupina, katere člani so različni od članov drugih skupin znotraj iste družbe v tem, da delijo del ... 'institucij prisile', kot sta sorodstvo in religija, in lahko med sabo relativno enostavno komunicirajo. Izraz 'etničnost' se nanaša na boj med takimi etničnimi skupinami, v katerem ljudje poudarjajo svojo identiteto in ekskluzivnost.« (A. Cohen 1969:4).

vrednotami, normami, verovanji, simboli in slovesnostmi iz svoje (v tedanji terminologiji) tradicionalne kulture, da oblikuje neformalno politično organizacijo, ki jo v sodobnem svetu uporablja kot orožje v boju za moč z drugimi skupinami. Pri tem se je osredotočil na preučevanje nekaterih pomembnejših procesov pri oblikovanju in delovanju mreže družbeno ekskluzivnih in politično avtonomnih skupnosti Hausov v jorubskih mestih zahodnega področja nigerijske federacije, ki so bili podlaga za vzpostavitev hauškega nadzora nad trgovanjem na daljavo z določenim blagom med področji savane in gozdnega pasu Nigerije (A. Cohen 1969:ix).

V pretežno jorubsko govorečem mestu Ibadan, najpomembnejši Cohenovi terenski lokaciji, so Hausi prebivali v četrti Sabo. Svojo izrazito etnično ločenost do večinskega, jorubsko govorečega prebivalstva so sporočali s preprostim reklom: »Naši običaji so drugačni« (A. Cohen 1969:15). Četrta Sabo je bila za Cohena pomembna lokacija preučevanja iz še enega razloga. Izmed vseh jorubskih mest v Nigeriji so Hausi prav tu vzpostavili center za učinkovit nadzor nad trgovanjem na daljavo s kolinimi oreščki in živino med severnimi in južnimi področji Nigerije. Čeprav sami niso pridelovali oreščkov in vzrejali živine, so mnoge tehnične probleme v zvezi s trgovanjem na daljavo učinkovito razrešili iz vzpostavitvijo etničnega monopola³⁴ nad poglavitnimi fazami trgovanja (20).³⁵ Pri tem so razvili mrežo hauških migrant-skih skupnosti na zahodnem področju Nigerije, med katerimi je skupnost v četrti Sabo predstavljala temelj za nadzor nad južnimi predeli trgovske verige.

Cohenova osnovna hipoteza je bila, da je etničnost pri tem instrumentalna, s čimer je domneval, da so motivi in razlogi za manipulacijo z etnično identiteto prej ekonomsko-politične kot pa psihološke narave:

»... visoka stopnja mobilnosti, veččina in spretnost v poslu [hauškega trgovca] so splošno priznane in na njihovi podlagi je pridobil sloves o posebni 'nadarjenosti' za trgovino. Z natančno analizo se je izkazalo, da je veliko te 'nadarjenosti' povezane z visoko razvito ekonomsko-politično organizacijo, ki je nastajala v dolgem časovnem obdobju, in ne s temeljno osebnostno potezo« (Cohen 1969:9).

³⁴ Tako imajo Fulani najpomembnejšo vlogo pri prodaji živine: »Trgovina obsega dolgo verigo prodajalcev, preprodajalcev, živinskih trgovcev, posrednikov in drugih posredovalcev vseh vrst ...« (A. Cohen 1969:17-18). Ali, kot je Cohen ugotavljal za predindustrijsko obdobje: »Trgovina prinaša težke tehnične probleme, ki ... so bili najuspešneje rešeni, ko je nekdo iz iste etnične skupine nadzoroval vse ali večino faz trgovanja specifičnega blaga. Toda ta nadzor je ponavadi dosežen samo z neprestanim tekmovanjem ali bojem s trgovci iz druge etnične skupine« (ibid.:7).

³⁵ Številni tehnični problemi v zvezi s trgovanjem določenega blaga na daljavo so pogojevali razvejanost trgovanja na več ravneh. V primeru kolinih oreščkov je to pomenilo naslednje: področja zahodne regije Nigerije so se razlikovala glede na proizvodnjo različnih vrst oreščkov, glede na različne sezone dozorevanja, glede na prevozna sredstva tega hitro kvarljivega blaga, glede na ponudbo in povpraševanje, kreditni sistem itd. Trgovci s kolinimi oreščki so si morali medsebojno izmenjavati vrsto informacij: o spremenljivih pogojih povpraševanja in ponudbe, o hitrosti dostave blaga, o kreditnih pogojih itd., kar je v bistvu zahtevalo organizirano trgovsko mrežo (prim. Cohen 1969:17-20).

Taka domneva je Cohena privedla na misel, da potemtakem tudi ne obstaja razločna hauška identiteta. Nasprotno, kako biti Hausa v Ibadanu, se je bilo treba šele naučiti:

»Hauška kultura v Sabu je v mnogih primerih nova kultura, ki se je mora prišlek s severa naučiti in se ji prilagoditi. Ne bo postal 'eden izmed nas' samo zato, ker je prišel iz Hausalanda in govori hauško« (A. Cohen 1969:49).

Če je bilo »biti Hausa v Ibadanu« stvar učenja, je bilo dotedanje preprosto pojmovanje tribalizma kot zgolj metode kategorizacije, ki naj bi pomagala afriškemu migrantu uravnati zmedeno kompleksnost urbane družbe, kot je zatrjeval Mitchell v *The Kalela dance*, nezadostno (prim. A. Cohen 1969:193); po Cohenu ga je bilo nujno obravnavati tudi in predvsem kot aktualno ekonomsko in hkrati politično vprašanje. S tem naj bi se omajalo ortodoksno pojmovanje primordialnosti določene oblike plemenske organizacije in hkrati, podobno kot pri Barthu, stalnosti oziroma nespremenljivosti diakritičnih znamenj, po katerih naj bi se določene skupine razlikovale med seboj (Banks 1996:33,34). Tako ibadanski Hausi potemtakem niso vzdrževali svoje ekskluzivnosti do večinskih ibadanskih Jorubov zaradi nekakšne nespremenljive kulturne dediščine Hausov iz *Hausalanda*, ampak predvsem zaradi ohranjanja monopola nad trgovino na daljavo.

Kot ustrežnejši poimenovanji za obravnavo tovrstnega spremenljivega pojava je Cohen predlagal izraza politična etničnost ali politična retribalizacija, ki vsebinsko nista vključevali zgolj obravnave določene oblike identitete, ampak naj bi kazali predvsem na strategijo delovanja med pripadniki določene etnične skupine:

»Danes najdemo v heterogenih afriških mestih raznolike situacije, ki razkrivajo različne stopnje politične etničnosti. Situacije bi lahko hevristično uredili v kontinuum med dve skrajnosti. Na enem koncu gre za situacije, v katerih kulturne razlike med ljudmi v mestu hitro razjedajo razne cepitve, ki premoščajo etnične razlike in spodbujajo k tesnemu sodelovanju in povezavam med ljudmi iz različnih etničnih skupin. Na drugem koncu kontinuuma gre za situacije, kjer ljudje poudarjajo svojo etnično identiteto in ločenost ter se znotraj sodobnega sveta prilagodijo v skladu s svojo endokulturo« (A. Cohen 1969:194).

Na podlagi take perspektive je Cohen razlagal ibadansko hauško etničnost z dvema vrstama vzrokov: notranjimi in zunanji. Prvi naj bi hauški etničnosti omogočali v Ibadanu ohraniti monopol nad trgovino s kolinimi oreščki in živino, kar je zahtevalo visoko stopnjo vzajemnega zaupanja in sodelovanja med hauškimi trgovci s severa in juga; drugi, zunanji vzroki, pa so se v glavnem nanašali na politične razmere ob izgradnji neodvisnosti same države Nigerije. V nasprotju z omenjenimi predstavniki manchestrske šole so namreč terensko raziskavo Abnerja Cohena v letih 1962 in 1963 pogojevale okoliščine že neodvisnih afriških nacij. Njegova poglavna terenska lokacija – mesto Ibadan – je bila torej že v neodvisni Nigeriji.

V tem pogledu je Cohen primerjal politično avtonomen položaj Hausov iz Ibadana tako v obdobjih kolonialne odvisnosti kot nigerijske samostojnosti. Če je bila Hausom v obdobju kolonialne posredne britanske vladavine, tako kot tudi drugim

manjšim etničnim skupinam, zagotovljena nekakšna avtonomnost – hauška mestna četrt je bila prepoznana kot »plemensko področje« (A. Cohen 1969:13) – se je v času nigerijske neodvisnosti zgodilo nasprotno. Zaradi nigerijske nacionalne politike je avtonomnost vse bolj plahnela in izzvani sta bili dve distinktivni potezi ibadanskih Hausov: njihova ozemeljska in verska ekskluzivnost; medtem ko niso mogli zadržati nadzora nad četrtjo Sabo, so se ibadanski Hausi večinoma hitro prilagodili novim razmeram s spreobračanjem v muslimanski red Tijaniya. Hkrati pa so se še pred nigerijsko neodvisnostjo neislamski Jorubi dokaj hitro spreobrnil v islam (Banks 1996:34-35).

Identiteta Hausov in njihova etnična ekskluzivnost sta po Cohenu potemtakem prej rezultat pridobljenih ekonomskih interesov kot pa kakega trajnega in nespremenljivega plemenskega občutja. Cohenova razlaga etničnosti ni docela negirala primordializma, saj se vsaka etničnost gradi na selekciji prej obstoječih oblik kulturne identitete. – Tedanji ortodoksni primordializem, ki se je zavzemal za obravnavo etničnosti kot naravno danega pojava, je Cohen zavračal prav s podmeno, da etničnost nastane oziroma se sproži le v primernih okoliščinah. Politična etničnost je torej k cilju usmerjena etničnost, oblikovana in motivirana na podlagi notranje organizacije in zunanjih pritiskov, da bi obvarovala ekonomski ali politični interes, ne pa zato, da bi zgolj vzdrževala etnično občutje.

Pravzaprav bi lahko o Cohenovi definiciji etničnosti rekli, da gre v britanski socialni antropologiji za enega prvih razmislekov, ki so iskali systemske povezave med etničnostjo, državnostjo in državno ideologijo nacionalizma. V sklepnem poglavju študije *Custom and Politics in Urban Africa* je na podlagi lastnih dognanj označil nove smeri preučevanja procesa etničnosti v nasprotju s poprejšnjimi:

... oblikujemo lahko številne poudarke, ki bi pripomogli k izoliranju fenomena in procesov etničnosti. Prvič, sodobna etničnost je rezultat intenzivne interakcije med etničnimi grupacijami in ne popolnega separatizma ... Drugič, pri tribalizmu gre za dinamična preurejanja odnosov in običajev, ne pa za nasledek kulturnega konzervativizma ali kontinuitete. Kontinuitete pri običajih in družbenih formacijah prav gotovo obstajajo, toda njihove funkcije so spremenjene ... Tretjič, etničnost je v bistvu politični pojav ... Hausi v Sabu so *vis-à-vis* Jorubov združeni, ker je njihova enotnost odločilna za njihovo preživljanje in varovanje premoženja, zemljiške posesti in zgradb v četrti. Kaka druga plemenska skupina pa se lahko združi zato, da bi pridobila glasove na volitvah, da bi si zagotovila prednost pri razvojnih fondacijah ali celo, da bi obvarovala relativno majhno zalogo žensk svoje etnične skupine pred tujci. Končno je etnično grupiranje v bistvu neformalno. Ni del uradnega okvira ekonomske in politične moči znotraj države. Če pa je na primer kaka etnična grupacija formalno priznana, bodisi kot država bodisi kot neka regija znotraj federacije, potem nimamo več opraviti z etničnostjo, ampak z nacionalno ali internacionalno politiko. V skladu s to rabo interakcije med regijami Nigerije ne bi smeli imenovati etničnost. Podobno tudi odnosov med različnimi 'domačinskimi oblastmi' v času kolonializma ne moremo poimenovati kot etničnost zato, ker so bile etnične grupacije pod domačinsko oblastjo uradno priznane in je bil velik del njihove politične organizacije formalno institucionaliziran. Šele kadar se kaka

etnična skupina znotraj formalnega okvira nacionalne države ali katerekoli formalne organizacije neformalno organizira za politično akcijo, lahko rečemo, da imamo opraviti z etničnostjo» (A. Cohen 1969:198-200).

Na kratko in v grobem bi lahko doslej povedano povzela takole: od utemeljiteljev nove evidence, še zlasti pa od zgodnjih študij na področju afriškega *Copperbelta* in Leacha dalje smo izvedeli, da so identitete premakljive in situacijsko pogojene; od Barthovega osredotočanja na procese mejnosti pa, da je selekcija oznak arbitrarna, tako da so samo nekatere od kulturnih značilnosti izbrane in definirane kot odločilne v procesih mejnosti. Ob tem se zastavlja neizbežno vprašanje, ali te ugotovitve veljajo le za etnične skupnosti ali jih lahko apliciramo tudi na primer na nacionalne skupnosti. Omenjenim študijam je namreč skupno to, da so se osredotočale na analitične kategorije, kakršne so: kultura, plemenska skupina, etnična kategorija, etnična skupina, etnična identiteta in kasneje splošno uveljavljena etničnost, ni pa zaslediti rabe konceptov naroda, nacije, nacionalnosti itn. V tem smislu bi morda lahko opozorili na le eno izjemo, Abnerja Cohena, ki je skušal analitično razločiti politično etničnost ne le od dotodanjih obravnav tribalizma, ampak tudi od nacionalne (državne) politike, ko je razpravljal o formalni ali neformalni naravi politične etničnosti.

Razloge, zakaj je socialna antropologija vsaj v tem obdobju postavljala v ospredje preučevanje etničnosti v primerjavi z nacionalnostjo ali nacionalizmom, Eriksen vidi takole: prvič, obseg skupnosti, ki je dopuščal rabo tradicionalnih, neposrednih terenskih metod, je bil najraje omejen na lokalno skupnost; drugič, država, kolikor je bila zajeta v analizo, je bila obravnavana kot del širšega konteksta, na primer kot zunanja posredovalka, ki je vplivala na lokalne razmere; in tretjič, antropologija je bila usmerjena k preučevanju oddaljenih drugih (Eriksen 1993:97).

Čeprav je v tem smislu že zgoraj orisani terminološki premik od plemena k etnični skupini nakazoval revizijo klasične antropološke dihotomije med »nami« in »njimi«, ker etnične skupine pač lahko obstajajo tudi med »nami« in ne samo med »drugimi«, bi bilo v obdobju dekolonizacije pričakovati še kakšen dodaten premik; logično bi bilo pričakovati na primer preobrat k preučevanju države kot manipulatorke z etničnimi identitetami in mejnostmi. V to smer sta med prvimi razmišljala LeVine in Campbell, ko sta komentirala novo evidenco. Preden pregledamo problematiko nacionalnosti v socialni antropologiji, se zdi potreben kratek povzetek o pomenu nove evidence.

NOVA EVIDENCA: NEKATERI RAZMISLEKI

Najkrajši povzetek do sedaj povedanega o novi evidenci bi se lahko glasil takole: idealnotipska etnična skupnost, v kateri meje, lojalnosti in označbe sovpadajo, ni obča značilnost neindustrijskih ljudstev, ampak poseben pojav, ki bi po LeVinu in

Campbellu (1972:99) zahteval razlago vsaj v dveh točkah: 1. kaj pojasnjuje pojav dobro zamejenih etničnih entitet in kaj pojasnjuje njihov neobstoj in 2. kaj utemeljuje med socialnimi antropologi do šestdesetih let razširjeno podmeno, da so take etnične entitete splošno pravilo. Nova evidenca je namreč pokazala, da so prav primeri sovpadanja mejnosti s skupinsko pripadnostjo izjeme, ki zahtevajo natančno eksplanacijo, in ne pravilo.

Opirajoč se na dognanja predstavnikov nove evidence, sta LeVine in Campbell (99-101) formulirala naslednje domneve v zvezi s pojavom jasno zamejenih etničnih entitet in vzpostavitvijo države:

Prvič, gre za jasno zamejeno etnično entiteto, največkrat povezano z »napredno stopnjo političnega razvoja« in relativno visoko stopnjo stabilnosti (99). To pomeni, da bi bilo situacije čezmejnih skupinskih oportunitizmov, zavezništov, interakcij ali »kulturne izposoje« večinoma bolj verjetno pričakovati tam, kjer politični sistem ni dosegel določene stopnje političnega razvoja in stabilnosti, t. j. med ljudstvi, ki so bila poimenovana kot: brezdržavna, segmentarna, akefalna ali multicentrična.

Drugič, na podlagi zahtev države (na primer po uklanjanju njenim odločitvam, po lojalnosti, plačevanju davkov itn.), naslovljenih na populacijo (pri čemer mora država definirati, na koga se te zahteve nanašajo), avtorja domnevata, da se jasno zamejena etnična entiteta prvotno bolj verjetno pojavi tam, kjer se oblikuje vsaj država majhnega obsega, t. j. nekakšno specializirano centralno vodstvo, ki je sposobno sprejemati odločitve (na primer glede skupne obrambe, družbenega nadzora in administracije; prim. 99).

Tretjič, ker lahko poslušno populacijo ustvari le država, ki poslušnost postavi za pomemben cilj, je članstvo potrjeno s pozitivnimi, nečlanstvo pa z negativnimi vrednotami. Tako naj bi obstajala velika verjetnost, da se bo nacionalna ideologija razvila z oblikovanjem skupinskih stereotipov in da bo politična entiteta ostro ločena od *outsiderjev* po imenu, ozemlju in številnih drugih atributih. Pri tem bi se pozitivne in negativne vrednote lahko širile na geografske, rasne, socialne, kulturne in jezikovne attribute, ki sovpadajo, pa četudi le v grobem, na podlagi ozemeljskih meja državne pristojnosti (prim. 100).

Četrtič, uradna ideologija lahko potemtakem deluje kot nov niz norm za uravnavanje družbene interakcije preko političnih meja države, pri čemer vzdržuje ali celo povečuje družbeno razdaljo med člani in nečlani. Avtorja domnevata, da se v primeru, če uradna ideologija deluje dovolj dolgo in dovolj konsistentno, lahko njen učinek pokaže kot samoizpolnjujoča se prerokba: zgradi se kulturno homogena notranja skupina, ki je obdana s tujimi in sovražnimi zunanjimi skupinami (100).

Petič, v primeru, da država propade, ne da bi jo nadomestila enako zahtevna struktura ali ideologija, obstaja velika verjetnost, da ideologija prejšnje državnosti in državnega članstva preživi kot kognitivna podlaga za skupinsko nomenklaturo in stereotipe. Vendar avtorja menita, da v takih primerih ideologija kot regulator medskupinskega vedenja lahko veliko izgubi, obenem pa se razvodenijo meje, če skupi-

ne in posamezniki zaradi lastnih koristi svoje poprejšnje etnične identitete in lojalnosti preklaplajo (100).

Šestič, po LeVinu in Campbellu (100-101) naj bi »razvoj« nacionalnih enot velikega obsega na polietničnih osnovah (še posebno v postkolonialni Afriki in Aziji), v nasprotju z omenjeno »relativno predindustrijsko evolucijo sorazmerno majhnega obsega«, vključeval tvorbo etničnih identitet in lojalnosti na vmesni ravni med domačinskimi političnimi enotami in nacionalno državo. To naj bi še posebej veljalo za tista področja ali etnično-lingvistične bloke, ki tekmujejo za nove vire. V takem primeru je večja verjetnost, da se bo etnična ideologija napajala iz procesov družbene primerjave med skupinami, ki so se znašle v novem kontekstu ekonomske ekspanzije in diferenciacije, kot pa iz zahtev države. Pod takimi pogoji naj bi se etnični bloki oblikovali tako hitro, da obstaja upravičena bojazen, da bi se zunanjemu opazovalcu lahko zdeli kot domačinska, »tradicionalna« razvrščanja (101).

Nazadnje avtorja razlago o razvoju dobro zamejenih etničnih entitet skleneta s tezo, da imajo v vseh tovrstnih dogajanjih, tako tradicionalnih kot »modernih«, odločilno vlogo ideologija, kognicija in procesi družbene primerjave. Slednje pojasnjujeta z dilemo: osebe in skupine sicer res opazujejo same sebe, posplošujejo in posredujejo svoje posplošitve in sodbe kot akcijske programe, ki postanejo norme in vplivajo na oblikovanje družbenih in kulturnih meja. Toda »napake« pri opazovanju in posploševanju v prvotnem procesu stereotipizacije so lahko rezultat ekonomskih in političnih interesov tistih, ki jih ustvarjajo, zato lahko postane ideologija, ki je rezultat takih procesov, normativna sila sama po sebi, ki ustvarja in/ali pogloblja družbene meje in lojalnosti (101).

Odgovor na vprašanje, kaj je vodilo socialne antropologe k temu, da so etnične entitete šteli za samoumevne, LeVine in Campbell navezujeta – poleg na že omenjeni vpliv metode Malinowskega in Radcliffa-Browna – na analizo posebnih zgodovinskih okoliščin intelektualnega konteksta, v katerem je potekala večina tedanjega etnografskega preučevanja. Z nekaterimi izjemami naj bi etnografska preučevanja sledila evropski kolonialni nadvladi, kar bi z vidika sociologije vednosti pomenilo, da je etnografija predvsem informacija o kolonialno ali kako drugače podrejenih populacijah, ki so jo priskrbeli predvsem Evropejci in Američani v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja.

Tako je po Hobsbawmu za obdobje od približno 1830. do 1880. leta značilen vrhunec ideologije buržoaznega liberalizma, ki ga je odlikovalo pojmovanje razvoja nacij kot nevprašljive faze v človeški evoluciji. Napredek naj bi nujno potekal v smeri od majhnih k večjim skupinam, na primer od družine k plemenu, k regiji, k naciji, in se končno stopil v enoten svet prihodnosti, kjer se bodo, po Dickinsonovih besedah, »bariere nacionalnosti, ki pripadajo otroški fazi vrste, stopile in razrešile v luči znanosti in umetnosti«. – Po letu 1880 je vse bolj prihajala do izraza demokrati-zacija ali vsaj elektorizacija politike, kar naj bi povzročilo živo zanimanje, če že ne tekmo države in vladajočih razredov s tekmeči za lojalnost nižjih slojev. Na vrhu politične agende se je torej znašlo zanimanje za občutenje državljanov do različno

pojmovanega centra lojalnosti, bodisi nacije, nacionalnosti ali česa drugega. Nacionalizem naj bi postal celo alternativa državnemu patriotizmu, oba pa naj bi v svoje programe vse bolj vpletala ksenofobična občutja in tiste, ki so pridigali o nacionalni superiornosti na podlagi novega psevdoznanstvenega rasizma. Nadalje je Hobsbawm za obdobje od približno 1880. do 1914. leta ocenil, da je to obdobje obsežnih migracij – tako v imperialističnih državah kot med njimi – in vse večje mednacionalne tekmovalnosti, kar je krepilo razlike med »nami« in »njimi«. Za edini učinkovit mehanizem povezave ljudi z oblastjo naj bi se izkazala skupna združitev proti *outsiderjem*, kar naj bi impliciralo homogenizacijo in standardizacijo prebivalcev predvsem na podlagi pogosto »iznajdene tradicije«, pisnega nacionalnega jezika, šolstva itn. (prim. Hobsbawm 1992:38, 83, 91-93).

Doba nacionalističnih ideologij je prav gotovo pogojevala tudi opazovanja in presoje antropologov. Moerman je takole razmišljal o samoizpolnjujoči se prerokbi:

«Ko etnograf postavi domačinom vprašanja, ki si jih drug drugim ne bi postavili, je razumljivo, da opozarja na probleme, ki so ponavadi nejasni in včasih neobstoječi ... Za primer si oglejmo naslednji terenski zapis, ki je nastal približno mesec po našem prihodu v Čiengkham in preden smo šli v Ban Ping. Na nekem pogrebu 'mi je povedala, ... da je bil pokojni Šan'. In da je večina gostov Luejcev ali Šanov. Najbrž je upravičeno misliti, da njeno kategoriziranje ne bi bilo etnično, če mi ne bi bili takšni specifični tujci, kakršni smo – taki, ki jih zanima, kakšni so Luejci. Namesto tega bi se ji zdelo bolj primerno govoriti o pokojnikovih sorodstvenih vezeh, relativnem bogastvu, uradnih zvezah in o njegovi soseski. Čiengkhamci uporabljajo vse te kategorične komplete, vključno z etničnim. Nočem torej reči, da jih lahko tujec-ethnograf pripravi do tega, da bi govorili v kategorialnih sistemih, ki so jim neznani. Vsekakor pa tak tujec ne more biti nikoli prepričan, da ni morda spremenil prioritete v domačinskih kategorialnih celotah, ki jih kani opisati» (Moerman 1968:165-166).³⁶

V tem smislu A. P. Cohen (1994b:74) definira mejnosti kot cone za refleksijo, kdo sem jaz in kdo so drugi. Prav tako meni, da ni »aksiomatičnega pravila, po katerem bi bile meje sébnosti v tem pogledu manj pomembne kot meje med kolektivitetami« (74). Prepričan je namreč, da ne moremo razumeti kulturnih mejnosti, ne da bi razumeli diskurz, ki jih obdaja, oziroma brez občutljivosti do zahtev in percepcij tistih posameznikov, ki ta diskurz ustvarjajo. Cohen utemeljuje nujnost takega raziskovalnega pristopa prav zaradi nevarnosti, da bi prehitro podlegli sicer zelo udobni domnevi, da nacionalnosti ali etničnosti na vsaki strani razmejitvene

³⁶ Na podobno težavo je opozoril Eric J. Hobsbawm pri komentiranju Kelcheve *Livonijske zgodovine* iz leta 1695. Po pisanju Christiana Kelcha naj bi imeli estonski in latvijski kmetje veliko razlogov za sovraštvo do »Nemcev«, ker naj bi tedaj na baltiškem območju tvorili razred fevdalnih gospodov, meščanov in pismenih: »Ni evidence, da bi estonski kmetje razmišljali v takih nacionalnih izrazih. Predvsem se niso pojavljali, kot da bi se imeli za etnolingvistično skupino. Beseda 'Estonec' se je začela uporabljati šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Pred tem so si kmetje preprosto rekli 'maarahvas', t. j. 'ljudje s podeželja'. Drugič, *dominanten* pomen besede *saks* (Saxon[Saksonec]) je bil 'fevdni gospod' ali 'gospodar' in šele drugotno 'Nemec'« (Hobsbawm 1994:48-49).

črte sovpadajo z ločenimi kulturami in da se reproducirajo v vedenju posameznikov. Pomene takih razmejitev je treba iskati tako, kot so ozaveščeni pri tistih, ki se k njim nagibljejo, ne pa v kaki abstraktni kolektiviteti (A. P. Cohen 1994b:75).

Diskurzivne spremembe v socialni antropologiji, ki jih zaznamuje od šestdesetih let naprej naraščajoča raba terminov etnična skupina, etnično, etničnost (Eriksen 1993:8), so večinoma sledile globalnim družbenim premikom po drugi svetovni vojni. Ti so dokončno odpravili še zadnje morebitne izolate plemenskih družb. Mnoga tako rekoč še včeraj »antropološka ljudstva« so oblikovala različna osvobodilna gibanja in pri tem razvijala dominantni večini analogne strukture ali pa so se zapletla v »etnične konflikte« znotraj postkolonialnih držav. Hobsbawm celo meni (1992:132-133), da so se tovrstna nacionalna gibanja pojavila kot nepričakovani rezultat oziroma posledica nepraktičnosti Wilsonovega načela. Na podlagi doktrine o samoodločbi narodov se je namreč po prvi svetovni vojni oblikovala nova podoba Evrope; večnacionalna cesarstva so razpadla v kopico majhnih, etnično homogenih držav. Po Hobsbawmu (136) naj bi bila prav uradna zavezanost zmagovitih sil Wilsonovemu nacionalizmu tista, ki je povzročila, da je lahko vsakdo govoril v imenu zatiranih ali nepriznanih v skladu z nacionalnim principom in s pravico narodov do samoodločbe. Tako naj bi voditelji in ideologi kolonialnih ali polkolonialnih osvobodilnih gibanj v tretjem svetu »iskreno govorili jezik evropskega nacionalizma«, ki so se ga naučili na svojih, naj rečemo z Andersonom (1991), »romanjih« po zahodnih metropolah in se nanj sklicevali celo takrat, ko ni ustrezal njihovim razmeram.

Hobsbawm (149) je nadalje prepričan, da je celo takrat, ko bi lahko v nekdanjih kolonijah, še posebno po letu 1945, med navadnimi ljudmi našli določene protonacionalne identifikacije (na primer etnične, religiozne), šlo prej za socialistično/komunistično antiimperialistično kot pa za nacionalno osvobodilno gibanje v evropskem smislu; to naj bi navsezadnje dokazovalo proglašanje mnogih novih neodvisnih držav za socialistične. V tem smislu je bila evropska politična terminologija večkrat rabljena svojsko. Nacionalizem po evropskem zgledu 19. stoletja naj bi se potemtakem večinoma uveljavil šele po dekolonizaciji, t. j. po letu 1945; usmerjen naj bi bil, bolj kot proti tujim imperialistom, proti novo vzpostavljenim državam, ki so zaradi narave državnega nacionalizma težile k nacionalni homogenizaciji, ki pa je bila nerealna:

•Z drugimi besedami, protestirali so proti 'nacionalni', t. j. etnični ali kulturni nerealističnosti ozemelj, na kakršna je imperialno obdobje razkosalo podrejeni svet, včasih pa tudi proti nerealističnosti z Zahoda izviraajočih ideologij, kakršne so privzele modernizirajoče se elite, ki so podedovale oblast od prejšnjih vladarjev. (Hobsbawm 1992:153).

V tej zvezi ni zanemarljivo Eriksnovo opozorilo, da se je kot pomemben uvid iz antropološkega preučevanja etnične organizacije in identitete izkristalizirala sugestija, da bi lahko etničnost obravnavali kot reakcijo na procese modernizacije in ne kot primordialen pojav, ki je v radikalnem nasprotju z modernostjo ali moderno državo

(1993:8-9). V tem smislu je novo situacijo »kulturnega stika in spremembe« ocenil Fredrik Barth:

»Najbrž bi bilo zanimivo opozoriti na nekatere načine, kako v danih razmerah etnična identiteta postane organizacijsko relevantna za nove sektorje [znotraj sistema]. Prvič, inovatorji se lahko odločijo poudariti eno raven identitete med mnogimi, ki jih je moč izluščiti iz tradicionalne družbene organizacije. Pleme, kasta, jezikovna skupina, regija ali država imajo vsi poteze, zaradi katerih so potencialno primerne primarne etnične identitete, na katere se lahko skupina sklicuje, rezultat pa bo odvisen od tega, koliko so drugi pripravljeni usvojiti te identitete, pa tudi od golih taktičnih dejstev ... Drugič, oblika organizacije etnične skupine variira, kar velja tudi za medetnično artikulacijo, ki je predmet raziskovanja. Dejstvo, da so sodobne oblike izrazito politične, etničnih skupin ne naredi prav nič manj etničnih v svojem značaju. Kulturne razlike postanejo v takih političnih gibanjih znova organizacijsko pomembne, ... znova pa se artikulira tudi dihotomizacija etničnih skupin« (Barth 1970:33-34).

Kot temeljna značilnost etničnosti je bil prepoznan proces nenehnega vzajemnega razlikovanja in razmejevanja skupin v stiku (Eriksen 1993:10); vendar je bilo hkrati pojasnjeno, da se tako v laični kot tudi strokovni presoji te fluktuacije s posredovanjem moči kažejo kot trajno jasno razmejene etnične skupnosti.

ETNIČNOST IN NACIONALNOST V SOCIALNI ANTROPOLOGIJI

Če govorimo o zgodovini socialne antropologije, je problematika nacije v primerjavi z etničnostjo novejša tema. Navadno so bile analize nacionalizma in ideologij moderne nacionalne države domena drugih ved: zgodovine, politologije, makrosociologije. Začetek antropološkega preučevanja nacionalne države je zaznamovalo šele delo Lloydja Fallersa *The Social Anthropology of the Nation-State* iz leta 1974, podrobno pa se začnejo ukvarjati s pojavom nacije in nacionalizma v antropologiji šele v obdobju osemdesetih in devetdesetih let (Eriksen 1993:1,98).

Prva težava, s katero se kaže spopasti, je poskus razmejitve razprave o etničnosti³⁷ in naciji, torej poskus razmejitve tematik, ki sta znotraj socialne antropologije zaobseženi s sintagmo etničnost in nacionalizem. Eriksen (1993:118) meni, da je na konceptualni ravni razmejitev sicer enostavna, v praksi pa ne.³⁸ Prav odnos skupine

---

³⁷ Glazerju in Moynihanu se zdi termin etničnost nov v smislu lastnosti ali kvalitete neke etnične skupine. Pojavil naj bi se šele v Dodatku k *Oxford English Dictionary* leta 1972, kjer je zapisano, da ga je prvič uporabil ameriški sociolog David Riesman leta 1953 (prim. Glazer in Moynihan 1975:1). V nasprotju z Glazerjem in Moynihanom Sollors trdi, da ga je v tem pomenu prvi uporabil W. L. Warner že leta 1945 (prim. Poutignat in Streiff-Fenart 1997:20). Sama terminologija pa je starejša. Izhaja iz starogrškega izraza *ethnos*, ki je prvotno označeval velike, amorfne skupine živali in metaforično vojščakov: gre za značilnosti velikega obsega skupine, amorfne strukture, zastrašujoče mobilnosti, živalskosti, naravnosti itn. Kasneje, v grški Novi zavezi, je *ethnos* označeval nekristjana in Nejuda. Pridevnik *ethnikos* se je v latinskih prevodnih rabah uveljavil kot sinonim za barbara z vsem spremljajočim moralističnim diskurzom: barbari so bili vsi, ki so govorili nerazumljive jezike, ki so bili »necivilizirani« itn. Izraz *ethnic* se je v takem smislu ohranil v angleščini kar do 19. stoletja; od približno sredine 19. stoletja dalje pa je že označeval tudi skupino ljudi, ki imajo skupne značilnosti. Vendar naj bi se v tem pogledu, vsaj v anglosaški intelektualni rabi, bolje prijel termin »rasa«, čeprav so iz prejšnjega oblikovali mnoge izvedene izraze kot etnologija, etnografija, etnocentrizem itn. Čeprav je koncept 'rase' še v 19. stoletju pomenil predvsem skupni biološki izvor skupine, se je vedno bolj pojavljal v kontekstih, kjer so bili mišljeni nacija, družba, kultura, jezik, pleme itd. Različne rasistične doktrine, zlasti propad nacizma v štiridesetih letih, so privedle k zamenjavi termina rasa z etnično skupino. Hkrati je prišlo do revidiranja pomena in obsega biološkega faktorja (prim. Tonkin in sod. 1989:11-15).

³⁸ Da je odnos med terminoma etničnost in nacionalnost izjemno kompleksen, kaže tudi razprava o etnični in nacionalni identiteti, ki se vselej zapleta tudi zaradi kompleksne pove-

do specifične oblike države je tista *differentia specifica*, ki posredno vnaša razliko med etničnostjo in nacionalnostjo. Kot rečeno, pomeni neprezirljiv odnos do take specifične oblike države tudi odnos socialne antropologije do svojega predmeta preučevanja, kar nacionalna država do nedavnega prav gotovo ni bila.

Nadaljnji razlog za težavnost razmejevanja pojavov etničnosti in nacionalnosti vidijo Tonkin, McDonald in Chapman v abstraktnem značaju konceptov. Tako menijo, da je

•etničnost ... abstraktna samostalniška izpeljanka, izpeljana s pomočjo nevernakularnih oblikoslovnih procesov iz osnovnega samostalnika, ki ne obstaja ... 'Etničnost' je izraz, ki je razumljen zgolj v kontekstu relativnosti, identifikacijskih procesov, ki pa vseeno, kot atribut in kot analitični 'koncept', stremi h konkretnemu in trdnemu statusu. (Tonkin, McDonald in Chapman 1989:16).

Potemtakem naj ne bi bilo nič čudnega, menijo avtorji, če se pogosto zastavlja vprašanje, kaj je etničnost, in če so odgovori na to vprašanje vse prej kot dokončni in enoznačni. V tem smislu velja namreč še posebej poudariti analogijo z raso: tako kot termin *rasa* ne diskriminira, saj diskriminacijski vidik nastopi šele z rasijskim diskurzom, tudi ni nujno, da kdo dejansko ali avtomatično pripada kaki etnični skupini ali da celo sploh ima kako etničnost (Tonkin in sod. 1989:15).

Etničnost se torej oblikuje šele v vsakodnevem razlikovalnem procesu oziroma je sama proces razlikovanja, razmejevanja, celo izključevanja, pri čemer se aktivira močan predsodek do drugačnosti in drugosti. Da bi torej lahko govorili o etničnosti, morajo človeške skupine izpolnjevati tale pogoj: imeti morajo vsaj minimalen vzajemen stik in hkrati razmišljati druga o drugi kot o kulturno različni, pri čemer je seveda nadaljnji pogoj, da so kulturne razlike sprejete kot družbeno pomembne. Ob tem ne smemo spregledati tudi sočasnega procesa vzajemnosti; etničnost namreč vključuje tako »komplementarizacijo« kot »dihotomizacijo« (prim. Eriksen 1993:35):

•Etničnost je aspekt družbenega razmerja med dejavniki, ki se imajo za kulturno različne od članov tistih skupin, s katerimi vzdržujejo minimum redne interakcije. Tako je etničnost mogoče definirati tudi kot družbeno identiteto [osnovano na kontrastu z drugimi], ki jo označuje metaforično ali fiktivno sorodstvo ... Kadar se kulturne razlike v interakciji med člani skupin štejejo za pomembne, ima njihov družbeni odnos element etničnosti. Etničnost se nanaša tako

---

zanosti s problematiko države. Državni okvir pogosto pomeni kontrast etničnosti in pogojuje napetost med naštetimi identitetami (Južnič 1993:265). Še posebej pomemben za naše utemeljevanje relacije etničnost–nacionalnost je Južničev poudarek, da sinteza različnih etničnih sestavin, za katero si prizadeva država, pomeni neke vrste zanko: poreklo teh sestavin se pogosto mistificira, prekriva z zgodovinsko zavestjo, ki je produkt države, ki hoče biti nacija (*ibid.*:266). Razprave o etničnosti in nacionalnosti težko (analitično) izvzamemo iz obravnav o državnem diskurzu; oba namreč črpata lastno utemeljevanje iz istega vira. V tem smislu se kaže kot utemeljeno tudi Južničovo opozorilo o premakljivosti pojmov: »Kar danes označujemo kot etnijo, je kar pogosto za mnoge bila 'nacija'. Pojem se je pravzaprav razbistril šele, ko je bila politična skupnost, ki je država, poistena z nacijo. Zaplet ostane, kajti skorajda ga ni primera, ko bi država, ki naj bi bila nacija, korespondirala z etničnostjo celotnega prebivalstva« (Južnič 1993:265).

na aspekte dobička in izgube v interakciji kot na aspekte tvorbe pomena v identitetnih procesih. S tem ima etničnost tako politični, organizacijski vidik kot tudi simbolnega* (Eriksen 1993:12).

S tako definicijo etničnosti je podan skupni imenovalec, na katerega lahko nazadnje zvedemo ogromno variacij, parcialnih problematik, ki so jih in jih še skušajo empirično zajeti terenske študije. Zato ni presenetljiv seznam nekaterih tipičnih skupin, ki bi jih lahko opredelili kot etnične in se raztezajo od urbanih etničnih manjšin, domačinskih ljudstev, protonacij (etnonacionalističnih gibanj) do etničnih skupin pluralnih družb (Eriksen 1993:13-14).

Vse bolj se zdi, da je prav v poskusih identifikacije vsebine etničnosti (in kot bomo kasneje videli, tudi nacionalnosti) koncept mejnosti, kot se je razvijal in se razvija v socialni antropologiji, zelo pripraven. Umeščen v danes že klasične zahteve socialnoantropološkega preučevanja, kot je na primer izvajanje dolgotrajnega terenskega dela, ki se zaradi metode opazovanja z udeležbo osredotoča na vsakodnevne interakcije v lokaliteti, ima koncept mejnosti enkratno pozicijo v preučevanju procesov etničnosti. Lahko bi rekli, da je prav raven vsakdanje interakcije večinoma fokus, kjer je etničnost vsakič znova ustvarjena oziroma ustvarjana in zamejevana. Ali lahko slednje trdimo tudi za nacionalnost? Bi se lahko v antropološki perspektivi enako spretno kot etničnosti približali tudi problemskemu kompleksu nacionalnosti?

Preden se lotimo tega problema, ne kaže prezreti strnjene ocene Anne Knudsen o naravi tradicionalnega antropološkega ukvarjanja z, rekli bi, radikalno različnostjo:

•Socialna antropologija je bila zasnovana v prejšnjem stoletju z namenom, da bi preučevala tuje kulture zunaj Evrope. In ko so govorili o teh tujih kulturah tam nekje daleč, so se Evropejci sprenevedali, da v Evropi nimamo kulture; imeli smo marveč racionalnost, modernost, zdrav razum [...]. Ko so antropologi začeli preučevati Afriko, Južno Ameriko, Azijo, Avstralijo, so to počeli na podlagi ideje, da je kulturna in jezikovna skupina zamejena, različna skupina z mejami, in da je jezikovna skupina prav tako nujno neka politična skupina; da so jezik in politične meje vedno načrtani vzdolž istih črt. Te ideje niso prinesli iz svojega dejanskega izkustva, ampak iz ideologije nacij, ki so se tedaj oblikovale v Evropi* (Knudsen v: Šumi in Venosi 1996:17).

Naj na tem mestu na kratko označimo še eno posledico take revizije antropološke disciplinarne preteklosti; gre za vpeljavo poprej zanemarjenega ukvarjanja z »nami«, in ne več za nekdanj prevladujoče ukvarjanje z »drugimi«, v antropološko obravnavo. Uveljavljena izraza *antropologija doma* ali *avtoantropologija* sicer na prvi pogled nakazujeta premik od »klasičnega« k »novemu« predmetu preučevanja v antropologiji, vendar ta novi predmet, tokrat lociran doma in ne nujno drugod, še zdaleč ni tako preprosto in enoznačno opredeljen. Ne gre namreč zgolj za dobesedno zamenjavo lokacije, gre za mnogo bolj kompleksne reči. Anthony P. Cohen in Nagel Rapport menita, da so novi izraz (antropologija doma)

•rabili v antropološkem preučevanju znotraj [opazovalčeve] lastne nacionalne države (zelo poredko pa znotraj lastne družbe, čeprav te razlike antropologi

pogosto niso razumeli) in/ali znotraj lastnega jezika (kot da obstaja *neka* angleščina ali *neka* francoščina ali *neka* kshoščina, ki je tako totalitarna in tako brez življenja, da bi katerakoli dva poljubna govorca eni besedi nujno pripisala enak pomen)» (Cohen in Rapport 1995:10).

Podobno Nash poudarja notorično dejstvo, da »je nacionalna država znotraj lastnih mej pogosto imela več kot le eno 'ljudstvo'; in velikokrat je šlo za številne kulturne različnosti znotraj lastnih političnih meja« (Nash 1989:2).

Potemtakem bi lahko šele pogled izza konceptualne formulacije znotraj lastne nacionalne države ponudil konstruktiven in smiseln antropološki predmet raziskovanja doma; in šele z naslonitvijo na tako oblikovan pogoj preučevanja nacionalnosti se kot neprepričljiva izkaže bojazen Richarda Handlerja, da enake zgodovinske okoliščine modernizacije, industrializacije in rasti individualizma v 19. stoletju, iz katerih izhajata tako nacionalizem kot družboslovje, vključno z antropologijo, mnogim antropologom preprečujejo, da bi vzpostavili zadostno analitično distanco do nacionalizma (Handler v: Eriksen 1993:15).

Razloge za premajhno razdaljo do predmeta preučevanja doma vidita Cohen in Rapport med drugim tudi v napačni rabi ali celo zlorabi samega izraza antropologija doma. Prepričana sta, da antropologi niso nikoli doma, če ne opazujejo zgolj svojih lastnih popkov (Cohen in Rapport 1995:10), in da je bila morda največja lekcija za predmet tako napačno poimenovane antropologije v neprimernosti in nezadostnosti pojmovanja zavesti kot samoumevne in izvirajoče zgolj iz javnih manifestacij kulture in vedenja:

•Ker sva se oba lotila svoje temeljne raziskave med ljudmi, ki govorijo različne najinega materinega jezika (angleščine), se nama utegnejo zdeti te distinkcije med navidezno in skrito, javno obliko in zasebnim pomenom tako jasne (in res tako ljube). Navidezna semantična podobnost (morda domačnost) tega, kar sva slišala, nama je celo izraziteje razodela realnost različnosti te podobnosti» (Cohen in Rapport 1995:10-11).

V delu *Self Consciousness. An Alternative Anthropology of Identity* iz leta 1994 se Cohen temeljito ukvarja z zgoraj nakazanimi problemi v zvezi z novimi perspektivami preučevanja v socialni antropologiji. Za razpravo o antropologiji doma se mu zdi ključnega pomena ponovna aktualizacija koncepta zavesti:

•Antropologija se je preveč zaposlovala z mejami med kulturami... raje se je izogibala mejam med mišljenji, med zavestmi, to pa bodisi zato, ker je bila naloga pretežka, bodisi ker bi tak premik gledišča v raziskavah spodkopal disciplinarno prakso posploševanja in [disciplinarno] konceptualno bazo» (Cohen 1994a:123-124).

Ponovna aktualizacija koncepta zavesti kot bolj obetavne perspektive preučevanja v antropologiji je napeljala Cohena na že omenjeno razpravo o mejnosti, za katero se vse bolj zdi, da je koristna tudi pri obravnavi nacionalnosti.

NACIONALNOST IN VPRAŠANJE OBSEGA

Kot rečeno, je problematika nacionalnosti s svojim sorazmerno poznim prihodom na antropološko prizorišče antropologom prinesla številne dileme o usposobljenosti antropoloških metod, še posebno glede določitve meja obsega, torej izoliranja enote preučevanja, ki se je kazala kot zelo obsežna.

Vendar je razprava o analitičnih problemih določitve obsega³⁹ ali velikosti družbene organizacije, kakršno antropološko preučevanje s svojimi metodami še lahko obvladuje, v resnici starejša od vpeljave problematike nacionalnosti. Kako naj bi antropologi preučevali in opisovali družbene sisteme velikega obsega, ne da bi izgubili izpred oči resnične ljudi in njihove življenjske situacije; kako naj bi verodostojno predstavili kompleksne družbe, pri čemer bi analitični model hkrati rabil tudi za »preprostejše« družbe, kar bi omogočilo primerljivost različnih družbenih oblik; kako naj bi antropologi določili ustrezno področje preučevanja, ne da bi ga izolirali od vseh zunanjih dogodkov in okoliščin, ki pa lahko odločilno posežejo v življenje znotraj, so samo nekatera izmed vprašanj, s katerimi so se spoprijeli antropologi na simpoziju *Obseg in družbena organizacija* v Burg Wartensteinu leta 1972. Sklicatelj je bil Fredrik Barth. Vrnitev h konceptu obsega, sicer še vedno v sociološki kvantitativni perspektivi, se tako pripisuje njemu oziroma njegovemu prispevku *Analytical Dimensions in the Comparisons of Social Organisation* iz leta 1972. Če je Barnes (1978:39) ocenil, da je v tem prispevku obseg še vedno razumljen kot sinonim za velikost populacije – tako kot Wilsona je obseg obravnaval kot kvaliteto, ki jo bolj izkazujejo družbe kot posamezniki –, pa je v Barthovem članku iz leta 1978 *Scale and Network in Urban Western Society* opazen premik empiričnega izhodišča k posamezniku kot akterju v mreži družbenih odnosov. Ali povedano drugače, preučevanje omrežja družbenih odnosov, v katerem je opazovani akter prav v središču takega omrežja ali »zvezde prvega reda« (*first-order star*),⁴⁰ šele omogoča (in ne v izhodišču) definiranje obsega družbene organizacije.

Toda vrnimo se k burgwartensteinskemu simpoziju. Na njem je Fredrik Barth izrazil nujno potrebo po novih načinih konceptualizacije že izrabljene, preproste

³⁹ Začetek razprave o »obsegu« se pripisuje socialnima antropologoma Monici in Godfreyu Wilsonu. Leta 1945 sta izdala delo *Analysis of Social Change*, v katerem sta uvedla koncept »obsega« kot kvaliteto, ki naj bi jo v različnih stopnjah imele prav vse družbe; vsaka družba naj bi imela viden obseg oziroma obseg, ki ga je mogoče odkriti in je lestvičen od velikega do majhnega. Njuna sociološka definicija »obsega« je potentakem pripadala isti semantični domeni kot pojmi »velikost«, »gostota« in »populacija« (Barnes 1978:13,38 in Berreman 1978:41).

⁴⁰ Barth (1978:170) je predlagal, da bi analiza mreže družbenih odnosov v zahodni družbi velikega obsega vključevala vsaj štiri vidike družbene organizacije: prvič, konstrukcijo družbenih oseb (njihove repertoarje statusov ali interakcijskih kompetenc); drugič, odnose oseb, ki tvorijo njeno zvezdo (mrežo) prvega reda (velikost, obseg take zvezde in kvalitativne značilnosti odnosov, ki jo tvorijo); tretjič, nastajanje teh odnosov (kako so nastali, kako so se spreminjali, kako dolgo so trajali) in, četrtič, strukturo mreže kot celote (kako se različne zvezde ljudi medsebojno razlikujejo in kako se vpletajo v celoten vzorec).

binarne tipologije »majhne vs. velike družbe«. Pri tem bi bilo treba nanovo definirati koncept obsega, da bi se lahko razkrilo, katere so dejansko temeljne razlike v zgradbi družb; najti bi bilo treba način, da bi pokazali, kako obseg pogojuje obliko družbene organizacije:

«... če pogledamo nekatera gosto poseljena področja sveta, bomo videli, da so ponekod razdeljena na majhne, sosednje skupnostne segregate, spet drugje pa sploh ne. V čem je torej življenje za posameznika drugačno v nesegmentirani množici sto tisočev od življenja v majhni vaški skupnosti na področju s sto tisoč prebivalci? Katere oblike družbene organizacije lahko življenju sto tisočev podelijo obliko in red v prvem primeru, *ne da bi* prišlo do drobitve na primarne segmente majhnega obsega? Kateri procesi vzdržujejo ločitev med vami, in, v drugem primeru, kateri procesi vzdržujejo ločitev med vami in hkrati dele njihovih populacij povezujejo v določene sisteme velikega obsega?» (Barth 1978:11).

Tako zastavljena vprašanja so Bartha napeljala k domnevi, da bi bilo treba upoštevati tak koncept obsega, ki bi izhajal iz analize kot empirična značilnost, ne pa kot nekakšen analitični artefakt. Vnaprejšnja določitev obsega kot pogoja analize bi lahko ponovno ustvarila vrsto konceptov, ki jih poznamo iz klasičnega družboslovnega repertorja kot bipolarne idealne tipe, ki opisujejo razliko med majhnimi in velikimi ali preprostimi in kompleksnimi družbami.

Poučen pregled bipolarnih konceptualizacij, ki se je posredno navezoval na problem obsega družbene organizacije, je prispeval Gerald D. Berreman. Vprašal se je, kaj naj bi koncept obsega vključeval. Ali zadostuje zgolj navezava na dejansko velikost ali pa gre za velikost in intenzivnost, bližino ali prodornost interakcije? Je gostota naseljenosti populacije odločilna komponenta? Je obseg v resnici zadeva velikosti in kompleksnosti populacije ali pa velikosti, gostote in heterogenosti populacije hkrati? In nazadnje, ali je koncept obsega stvar velikosti komunikacijskih mrež ali političnih, ekonomskih in družbenih organizacij itn. (Berreman 1978:43-44)? Kot najbolj odmeven poskus ukvarjanja z obsegom, vsaj znotraj antropološkega polja, je Berreman ocenil Redfieldov koncept ljudsko-urbanega kontinuuma, oziroma, tudi z Redfieldovimi besedami, »idealnega tipa primitivne ali ljudske družbe« v nasprotju z »moderno urbanizirano družbo« (Berreman 1978:45).

Če gledamo iz perspektive mejnosti, se zdi opis značilnosti obeh idealnotipskih polov kontinuuma stereotipen, že skoraj neverjeten. Je pa raba idealnotipskih družbenih kontinuumov po Berremanu značilnost večine družboslovne literature, ki je skušala obseg bolj ali manj eksplicitno obravnavati kot spremenljivko družbene organizacije, in sicer v smislu avtomatičnih bipolarnih razmerij majhna = preprosta, velika = kompleksna družba. Oglejmo si Redfieldovo izpeljavo:

«[Idealni tip primitivne ali ljudske družbe] je majhen, izoliran, nepismen in homogen in ima močan občutek skupinske solidarnosti. Načini življenja so konvencionalizirani v tisti koherenten sistem, ki mu rečemo 'kultura'. Vedenje je tradicionalno, spontano, nekritično in osebno; tu ni zakonodaje ali navade ali poskusa in refleksije v intelektualne namene. Sorodstvo, njegovi odnosi in nje-

gove institucije so tipske kategorije izkušnje, družinska skupina pa je enota [družbenega] delovanja. Sveto prevladuje nad posvetnim; ekonomija temelji bolj na statusu kot pa na trgu. Te in s temi povezane značilnosti je mogoče izraziti v okviru 'ljudske mentalitete' (Redfield 1947:293).

Za podobno širok spekter opisnih izrazov, posplošitev in označb, obravnavanih kot nekakšne konceptualne bipolarne opozicije, s katerimi so družboslovci in filozofi nekje do poznih šestdesetih let skušali razumeti (analizirati) raznovrstnost družbenih pojavov, je Berreman (1978:46) ugotovil, da je bolj posledica prepričanj, domnev in vtisov njihovih avtorjev kot pa empirično podprtih posplošitev. Vendar je hkrati poudaril, da njegov poenostavljen in nedokončen seznam bipolarnih konceptov (že omenjeni Redfieldov par ljudsko–urbano, Firthova opozicija ljudska družba–urbanizem, Tönniesova delitev *Gemeinschaft–Gesellschaft*, Durkheimova mehanska solidarnost–organska solidarnost, Kroeberjeva, Kluckhohnova, Toynbeejeva opozicija primitivna ali predcivilizirana–civilizirana ali kompleksna družba itd.),⁴¹ in najrazličnejših značilnosti, ki so večinoma iz njih izšle (na primer majhna populacija *vs.* velika populacija, homogena *vs.* heterogena, preprosta *vs.* kompleksna, egalitarna *vs.* stratificirana, preprosto stratificirana *vs.* kompleksno stratificirana, samozadostna *vs.* odvisna od drugih enot, totalno družbeno znanje *vs.* specializirano, fragmentirano družbeno znanje itn.), lahko rabijo pri poskusu merjenja obsega družbene organizacije kot okvir za testiranje navzkrižnih »enodimenzionalnih« razmerij navedenih spremenljivk. Vendar bi moral tak postopek priti na vrsto šele potem, ko opredelimo obseg. Tega Berreman definira kot »maksimalno velikost družbenega, političnega, ekonomskega in ideološko-komunikacijskega omrežja, ki pomembno vključuje članke neke družbene entitete in nanje vpliva« (Berreman 1978:50-51).

Če na kratko povzamemo, bi moral postopek merjenja družbene organizacije, kot ga je predlagal Berreman, potekati po natančno določenem vrstnem redu. Najprej bi bilo treba opredeliti obseg kot velikost največjega omrežja (omrežij), v katero so signifikantno vključeni ljudje v preučevani družbeni entiteti. Ker tako široko opredeljen obseg po Berremanu nima zadovoljive analitične pojasnljivosti, je treba nato nujno izpostaviti referent obsega in način, kako naprej operacionalizirati njegove sestavne dimenzije (kompleksnost interakcije, intenzivnost interakcije itn.). Šele v drugi fazi postopka prideta na vrsto ponovna obravnava ter testiranje natančnosti in legitimnosti poprej oblikovanih tipologij oziroma povezav med spremenljivkami, da se napake ne bi ponavljale in da ne bi prezrli pomembnih podatkov in idej avtorjev, ki so se, kakorkoli že poskusno, ukvarjali z operacionalizacijo koncepta obsega družbene organizacije (Berreman 1978:74-75).

Tudi Barnes je bil mnenja, da je koncept obsega preširoko zastavljen, da bi lahko pokazal, kako so njegovi sestavni deli – velikost mreže, število vzorcev, prekrivanje vzorčnega članstva, stopnja oblikovanja in razpada odnosov, stopnja pre-

⁴¹ V ta namen je oblikoval shemo družb tipa I in družb tipa II, ki naj bi se ujemale z analitičnimi oznakami majhne = preproste družbe *vs.* velike = kompleksne družbe (Berreman 1978:46-48).

tvorbe enosmernih odnosov v večsmerne itn. – v medsebojnih korelacijah. Rešitev je videl v ločeni obravnavi značilnosti in šele nato v odkrivanju stalnih razmerij med njimi (Barnes 1978:40). Še posebej je kritiziral po njegovem mnenju ponesrečeno obravnavo skrajnosti na obeh koncih Redfieldovega kontinuuma plemenska skupnost–mesto, saj je bil prepričan, da se težave pokažejo šele, ko se lotimo preučevanja vmesnih mest na kontinuumu, ki naj bi bila v skladu s konceptom obsega obravnavane kot cone prvega reda (*first-order zones*):

•Koristnost tega postopka lahko ustrezno testiramo samo tako, da pozornost preusmerimo od skrajnih primerov na tiste v sredini skale [med skrajnostma]. Na sredini in samo na sredini lahko preverimo, če različne značilnosti, ki smo jih zgneti skupaj v 'obseg', v resnici hodijo vstric in soodvisno variirajo, ko se premikamo od enega konca razpona do drugega• (Barnes 1978:13).

Po Barnesu naj bi potemtakem ne bilo težko določiti skrajnih točk opazovanega kontinuuma po Redfieldovem napotku; težja naloga naj bi bila obravnavo vmesnih mest, ki bolj ustrezajo realnosti. Večinoma pa naj bi imeli opraviti s številom vzorcev, katerih ločenost naj bi izpričevala lastna gostota vsakega posebej – z verjetnostjo precejšnjega conskega prekrivanja med posamezniki, z vmesnimi totalnimi števili pomembnih interakcij posameznih članov itn. Nadalje je dokazoval, da večina preučevanih skupnosti – kmečke vasi, majhna mesta ali raztresene ruralne skupnosti – spada prej na sredino kontinuuma kot pa na njegove konce. To pa ne pomeni, da ne kažejo značilnosti regularnih zaporedij, ko se približujejo enemu ali drugemu koncu:

•Stopnja pridobivanja novih neposrednih stikov utegne biti večja v mestih kot pa med pravimi kmeti. Prav tako sta nujna po spreminjanju enosmernih odnosov v mnogosmerne, kot tudi možnost, da bi ta cilj dosegli, najbrž večja v kmečkih skupnostih kot pa v mestih• (Barnes 1978:39-40).

Tudi Barth je bipolarni par družba velikega obsega *vs.* družba majhnega obsega ocenil za tipologijo, v katero sta položeni predstava o zahodni, urbani, kozmopolitski družbi kot družbi velikega obsega in njena nasprotna podoba, ki je označena z nizom nasprotnih značilnosti kot družba majhnega obsega. Podobno kot Berreman in Barnes tudi Barth taki tipologiji očita, da je nezadostna: »Stopnja njene popolnosti in področje njene relevance nista specificirana« (Barth 1978:163). Rešitev problema vidi v naslonitvi na socialno antropologijo, usmerjeno k družbam, za antropologa na terenu eksotičnim, in se osredotoča na »občečloveški obseg« s preučevanjem običajev, dejavnosti, odločitev, ki oblikujejo življenjsko situacijo resničnih, živih ljudi v njihovih vsakokratnih družbah.

Moderno kompleksno družbo bi po Barthu lahko popolnoma zajeli na isti način z identificiranjem agregatnega sistema, kot se razkriva v resničnem življenju celovitih oseb (164). Potemtakem bi bilo treba obseg konceptualizirati kot značilnost konteksta družbene interakcije oziroma kot »družbeni prostor osebe«, in ne kot predvsem lastnost družb:

•Kadar se srečajo tri osebe, lahko vsaka deluje kot zastopnica gospodinjstev znotraj rodovnega segmenta majhnega obsega ali kot zastopnica gospodinjstev

v tržnem sistemu za zaposlovanje velikega obsega ali pa kot zastopnica pogajalcev nacionalne države velikega obsega» (Barth 1978:255-256).

Če je torej obseg značilnost konteksta pri srečanjih in dogodkih, potem so sistemi velikega obsega lahko prav tako vstavljeni v dogodke med osebami in niso *a priori* nadrejeni osebami in njihovim dejanjem. S tem bi se po Barthovem mnenju lahko izognili pasti, v katero se antropologi kaj hitro ujamajo, ko trdijo,

«... da je preučevanje lokalnih skupnosti preučevanje sistemov majhnega obsega, medtem ko družba velikega obsega obstaja zgolj zunaj teh lokusov in bi jo bilo treba odkrivati v *medsebojnih povezavah med* skupnostmi v neki regiji, med regijami v državah in nadnacionalnih zvezah» (Barth 1978:256).

Barth zavrača navidezno hierarhično kopičenje skupnosti majhnega obsega v sisteme velikega obsega, ker je prepričan, da se dogodki sistemov velikega obsega odvijajo prav pred našimi očmi, če znamo prepoznati pomembnost njihovih kontekstov:

— «Kakšna izmenjava med sosedi lahko zahteva dobro poznavanje konteksta svetovnega trga, medtem ko ostane ljubzensko pismo dogodek v nekem sistemu majhnega obsega ne glede na to, kolikšna poštnina je potrebna, da bi prispelo, kamor je namenjeno» (Barth 1978:256).

Druga past, v katero se antropologi lahko hitro ujamemo, je po Barthu obravnavanje družbe ali kulture kot najboljšejših sistemov. Če na primer obravnavamo Kiriwino ali Trobriandske otoke kot družbo oziroma kot najboljšejši sistem, od katerega niti *kula* ni večja, oziroma ni vsebovana v take družbe kot njen del, je to po Barthu (258) dopustno edino s pogojem, da koncepta družbe ne jemljemo kot osnovnega načela konceptualizacije vseh družbenih zadev, ampak zgolj kot integracijo različnih oseb in družbenih polj (v smislu institucij) na nekem reprezentativnem področju.

Če se vrnemo k razpravi o družbah ali kulturah kot ločenih entitetah, bi že povedano lahko zdaj podprli s še eno oceno: da so namreč antropologi v nameri, da bi odkrivali kulturne ali družbene vzorce, nekako avtomatično razmišljali o njih kot o »notranjosti«, ki jo obdaja vrhovna enota, imenovana bodisi družba bodisi kultura. Obstoj in meje družbe oziroma kulture so izvajali iz reprezentativnosti vzorca, ki jo Barth označuje kot »integracijo različnih oseb in družbenih polj«. Kot alternativo pristopu, ki je zagovarjal zgodovinsko resničnost obstoja takih vnaprej zamejenih entitet (plemena, družbe, kulture), je Barth predlagal natančno dokumentacijo družbenih polj in mejnosti in še posebej preučitev vzdrževanja mejnosti in identitetnega upravljanja (prim. 259). V tem smislu se mu zdi uporabna tista perspektiva preučevanja, s katero lahko opazujemo strukturo družbenih oseb in jo obravnavamo kot oborino vseh družbenih sistemov velikega obsega (262). Tak postopek odkrivanja ločenih, zamejenih enot, družb ali kultur se v nasprotju s klasičnimi obravnavami izvede šele med raziskavo ali celo pozneje, in ne že vnaprej, pred terenskim delom (prim. Barth 1978:256).

S takimi izhodišči postanejo predmet raziskovanja »procesí agregacije« v sistemu

(264), oziroma natančneje, »pojavnne značilnosti« agregatnih sistemov, ki naj bi jih opazovali v vzajemno povezanih dogodkih:

»Ni dvoma, da je mogoče take procese empirično opazovati: v sosledju interakcijskih sekvenc, v procesih odločanja v kolektivitetah, v komentiranju in upravičevanju oseb, v vzhičenem ali mučnem ponovnem analiziranju in preverjanju strategij itn.« (Barth 1978:266).

Čeprav je nujno upoštevati, da so v takih agregacijskih procesih sposobni sodelovati le akterji (osebe in koordinirane kolektivitete korporativno organiziranih skupin), in čeprav so akterji v takih sistemih lahko zelo obsežni (na primer nacionalna država), so lahko modeli, s katerimi antropologi odkrivajo njihove interakcije, enako splošni (266).

Začrtani obseg kot lastnost zaledja družbene interakcije potemtakem zahteva, da odkrivamo vzajemne povezanosti ali omrežja dogodkov in akcij ter preučujemo realnost, ki ne izhaja iz vnaprejšnjih konceptualizacij in modelov. Velikost in število sta namreč empirični danosti družbenega prostora vsake osebe. Tako dinamično razumevanje obsega lahko po našem mnenju rabi za antropološko preučevanje nacionalnosti kot procesa oblikovanja nacionalne identitete. V tej perspektivi pripadnosti oseb niso vnaprej določene s kako natančno demarkacijsko ločnico, na primer z mednarodno mejo.

NACIONALIZEM V ANTROPOLOŠKI PERSPEKTIVI

Kot že rečeno, se preučevanje nacionalnosti kot procesa identitetnega oblikovanja formalnega vidika razločuje od etničnosti zgolj v odnosu do moderne nacionalne države. Po Gellnerju naj bi bil občutek lojalnosti in identifikacije, ki se kaže kot vdanost družbenopolitičnim enotam velikega obsega, najmočnejši prav v modernem (v nasprotju s tradicionalnim) svetu; še bolj pomembno pa se mu zdi, da so ta občutja neodvisna od namerne manipulacije ali spodbude s strani teh političnih enot (oziroma politične moči; prim. Gellner 1978:133).

Razloge za ta pojav je skušal ponazoriti s pomočjo dveh različnih usmeritev znotraj splošne teorije razvoja človeških družb: prvo, ki je zagovarjala premočrten razvoj v smeri proti vse večji kompleksnosti, diferenciaciji, medsebojni odvisnosti in funkcionalni komplementarnosti; in drugo, ki je, nasprotno, ugotavljala tendenco k vse večji standardizaciji, konformnosti, uniformnosti, torej k množični družbi. Za Gellnerja sta obe razlagi komplementarni in se ne izključujeta, saj je ugotavljal, da je »dejanska krivulja razvoja bolj kompleksna, kot pa smo domnevali« (1978:137). Hkrati je menil (141), da kompleksna narava moderne tehnologije z zahtevnim urjenjem upravljalcev skupaj z naraščajočo mobilnostjo in zahtevami po zaposlitveni gibljivosti tako v posameznikovem življenjskem obdobju kot med generacijami zagotavlja, da je moderna družba oboje: bolj homogena in hkrati bolj diverzificirana od družb predhodnic.

Gellnerjeva presoja nacionalizma (čeprav sam raje govori o »močnem občutku pripadnosti« nacionalni enoti), ki v nasprotju s pripadnostjo tradicionalnim družbenim oblikam vsebuje zelo abstraktne in v tem smislu oddaljene, neotipljive navezanosti, ki vključujejo velike populacije in hkrati pogojno opuščajo vsakršno opazno razlikovanje znotraj svojega obsega, na prvi pogled spominja na Andersonovo (1983) razmišljanje o »zamišljenih skupnostih«; zanje je pogoj obstoj skupnih imenovalcev, ki ljudi povezujejo, čeprav se ne poznajo in se večinoma tudi nikoli ne bodo srečali ali spoznali. Odgovor na vprašanje, zakaj je občutek pripadnosti skupnosti, kot je nacija, tako močan, Gellner in Anderson sicer različno utemeljujeta, pri čemer se dopolnjujeta.

Gellner močno pripadnost skupnosti velikega obsega razlaga z analizo družbenih struktur, znotraj katerih je človek dejaven, ne da bi sklepal na nekakšne »inherentne tendence človeškega srca« (Gellner 1978:142-143).⁴² Kot temeljno oziroma odločilno komponento sicer poenostavljene sheme položaja moderne družbe, ki naj bi jo konkretizirala nacionalna država, poudarja moderno (glede na tradicionalno) delitev dela. Slednjo po Gellnerju (143) označuje mobilna razvejenost, ki temelji na minimalni skupni kulturi in vključuje razumno stopnjo pismenosti in številčnosti, kar omogoča zaposlitveno gibljivost znotraj posamičnih življenjskih karier. Potemtakem postanejo zares pomembne tiste mejnosti, ki določajo razpon, znotraj katerega se taka mobilnost dogaja. Razpon pa je po Gellnerju določen z jezikom in/ali kulturo, ki utegne biti medij izobraževalnega sistema in oblikuje takega privrženca – lojalneža ali pripadnika skupnosti velikega obsega:

•Prav te kulturno postavljene meje mobilnosti so tiste, ki so odločilne in ki zato ustvarjajo meje lojalnosti in konceptov, v skladu s katerimi se lahko občutijo učinkovite lojalnosti. Druge vrste enot nimajo primerljive moči nad ljudmi« (Gellner 1978:143).

Gellner namreč meni, da so bile različne pretekle klasifikacije ali »velike moralne razlike med razredi ljudi« hkrati zaznamovane s kulturnimi razlikami ter razlikami v vedenju in življenjskih slogih. Šele vse splošnejša mobilnost naj bi povzročila zabrisanost kulturnih razlik, čeprav ne tudi njihove odprave; kulturne razlike znotraj nacionalnih skupnosti naj bi torej obstajale, vendar ne v skrajnih (zamejenih) oblikah, temveč stopenjsko, kar pomeni, da jih je mogoče presegati. Težave bi lahko

⁴² Z Gellnerjevimi besedami: »Zabeležiti in poudariti bi kazalo, da je bil ta sklep dosežen z izdelavo implikacij dokaj očitnih organizacijskih značilnosti modernih družb in brez sklicevanja – na kateri koli stopnji – na domnevne človeške attribute, kot so patriotizem, ksenofobija, klic krvi, teritorialnost ali kakršni koli drugi domnevni atavizmi ali toplina ljudske kulture, ki daje življenje, ali domačijski odpor do tuje vladavine itd. To, da te stvari niso bile priklicane, ne pomeni, da nobena od njih ne obstaja. Vendar pa kaže, da lahko postavimo v ospredje teorijo pojava nacionalne države kot značilne in nepremagljive oblike politične organizacije in kot dozdevno naravnega prejemnika človekove lojalnosti, ne da bi se nam bilo treba sklicevati na tiste dejavnike, ki so bili tako vidni bodisi znotraj samih nacionalističnih ideologij bodisi v pojasnilih, ki so jih ponudili nekateri sovražniki ali kritiki nacionalizma« (Gellner 1991:249-250).

nastopile le, če bi razlike, ki jih je težko zakriti – na primer pigmentacija kože – krepile stare velike razlike (Gellner 1978:145).

Po Gellnerju take mejnosti niso le težave, ampak so lahko celo vir nacionalizmov; ni jih mogoče presegati, ker jih ljudje, ki se tako znajdejo na nasprotnih straneh, vzdržujejo. Po Gellnerju (146) potemtakem prav meja »veljavnosti izobraževalnega spričevala« označuje naravno ločnico politične enote, če je seveda ne motijo velike razlike. Če pa njene meje sovpadajo z globokimi razlikami ali neenakostmi, ki jih je težko zabrisati, se porajajo osnove za iredentizem, t. j. nacionalistično gibanje v prid enoti, ki še ne obstaja, ali vsaj v prid radikalne revizije obstoječih mejnosti.

Gellner nato opredeli nacionalizem predvsem kot gibanje, ki si za naraven objekt človeške lojalnosti *izmisl*i precej veliko, anonimno družbeno enoto, opredeljeno s skupnim jezikom ali kulturo. Pri tem anonimnost pomeni, da člani praviloma nimajo pozitivnih povezav drug z drugim in da poddelitve znotraj nacije, ki je taka anonimna enota, niso takega pomena, ki bi bil primerljiv z večjo enoto. Taka situacija naj ne bi bila značilna za večino »plemenskih« družbenih oblik, kjer je bil klan enako pomemben kot pleme, podklan enako kot klan itn. (Gellner 1978:144).

Ob tako definicijo nacionalizma se je obregnil Anderson: »Skupnosti moramo razlikovati ne po tem, ali so pristne ali lažne, ampak po načinu, kako so zamišljene« (Anderson 1998:15). Ponudil je antropološko definicijo nacije kot politične skupnosti, ki je zamišljena kot hkrati notranje omejena in suverena (14). Zamišljena naj bi se kazala prav skozi podobo o skupnosti, ki jo gojijo člani, saj jih, čeprav se neposredno ne poznajo, veže nekakšno »horizontalno tovarištvo« (namišljena vez), ki se metaforično najbolj izkazuje z njihovo pripravljenostjo »umreti za nacijo«. – Omejenost nacije se nanaša na obstoj drugih nacij, torej ekskluzivističnih entitet istega reda, ki nimajo globalističnih pretenzij kot na primer krščanstvo; suverenost pa pomeni svobodo brez posrednika, ki se najbolj zrcali v simboliki suverene države in se razlikuje od kakšnega dinastičnega kraljestva, kjer je vladar vladal po milosti božji (prim.:14-16).

Anderson domneva, da sta tako nacionalizem kot nacionalnost kulturni tvorbi posebne vrste (12); bolje ju razumemo, če ju povežemo z velikimi kulturnimi sistemi pred njima, iz katerih oziroma proti katerim sta nastala, kot pa z uzaveščenimi ideologijami (20). Zdi se, da je Anderson s tem želel opozoriti na neprepričljivost unilinearne evolutivne razlage nastanka nacije, saj meni, da nacije niso avtomatični nasledki odmirajočih kulturnih sistemov,⁴³ ampak so se hkrati z njihovim odmiranjem

⁴³ Povedano z Andersonom: »Pravzaprav sem poskušal pokazati, da si je bilo, zgodovinsko vzeto, narode mogoče zamišljati šele tedaj, ko (in samo tam, kjer) so tri temeljne in zelo stare kulturne koncepcije izgubile svojo aksiomatsko oblast nad človekovim duhom. Prva med njimi je trdila, da določeni pisni jezik omogoča privilegiran dostop do ontološke resnice zato, ker je sam jezik neločljivi del te resnice. Tako je vzpostavila velike transkontinentalne verske skupnosti krščanstva, islama in drugih. Druga je bila vera, da je družba naravno organizirana okoli in pod oblastjo visokih centrov – monarhov, ki so ločeni od drugih človeških bitij in vladajo po neki vrsti kozmične (božje) milosti. Lojalnost ljudi je bila

spremenili načini umevanja sveta, ki naj bi povzročili, da si je bilo mogoče »misliti« nacija (32).

Tako Anderson (56) navezuje pojav nacionalnih skupnosti na deloma nehote-no, vendar intenzivno interakcijo med produkcijskimi sistemi (kapitalizem), tehnološkimi komunikacijami (tisk) in neogibno raznovrstnostjo naravnih jezikov, ki je ustvarila enojezične množične javnosti bralcev, s tem pa možnost spraviti ogromno število ljudi v medsebojno zvezo in jim omogočiti, da so sami sebe mislili na povsem nove načine. – Oba, tako Gellner kot Anderson, sta torej obravnavala države in nacije kot neke vrste kontingence, ne pa kot »naravne« ali celo »univerzalne nujnosti« (prim. Gellner 1997:56 in Anderson 1998:20)⁴⁴ oziroma kot nujno posledico unilinearnega razvoja.

Gellner obravnava nacionalizem hkrati kot politični princip in kot občutje ali gibanje, ki temelji na zahtevi, naj bi politična in nacionalna (etnična) enota sovpadali (prim. Gellner 1997:52). Zato naj bi se dvojna narava »nacionalističnega čustva« kazala tako v občutku jeze, ki jo izzove kršitev političnega principa, kot po občutku zadovoljstva ob izpolnitvi tega principa (*ibid.*:52).

Prav zahteva nacionalizma po sovpadanju političnega in nacionalnega se dotakne problema mejnosti, kot smo ga obravnavali pri sorodnem pojavu etničnosti. Kršitev nacionalističnega principa namreč hipotetično prikaže situacije različnega vključevanja in izključevanja članov določene nacije ali pa nečlanov: tako imamo lahko situacijo, ko na primer politična meja nacionalne države ne zajame vseh, ki bi bili njeni potencialni člani, ali pa jih zajame hkrati z nekaterimi tujci; ali ko ne vključi hkrati vseh svojih potencialnih članov, vključi pa nekatere nečlane; ali pa se v množici držav mešajo s tujci tako, da se ne more nobena posamična država oklicati za nacionalno (Gellner 1997:52).

Po Gellnerju (1991:257) se potemtakem odločilno vprašanje suče okoli mejnosti ali vloge »nacionalne meje«, da bi se dokopali do nekaterih globokih, neuničljivih ali vsaj težko uničljivih diakritičnih znamenj, ki to mejo potrldijo, izostrijo in jo naposled utrdijo in prežamejo. Ta problem je Gellner povzel s shematičnim prikazom vzajemnih relacij treh vrst meja: 1. med izobraženimi in neizobraženimi, kjer je mišljena meja med imetniki kulturne pravice do industrijskega življenja; 2. med »kulturami«, pri čemer je upošteval zgolj izobrazbeno posredovano in državljanstvo podeljujočo kulturo, ki naj bi omogočala, da se ljudje različnih »kultur« prepoznavajo

v takih skupnostih nujno hierarhična in centripetalna, saj je bil vladar – tako kot sveto pisimo – ključ do biti in njen neodtujljivi del. Tretja je bila ideja časovnosti, ki pravi, da sta kozmologija in zgodovina neločljivi, izvira sveta in človeka pa sta v bistvu identična« (1998:45-46).

⁴⁴ V Andersonovem eseju je več mest o »zamišljeni skupnosti«, kjer bi lahko implicitno razbrali kritiko unilinearnega razvoja, ki naj bi nujno peljal k nastanku nacije. Tako bi, na primer, lahko opozorili že na njegovo začetno pojmovanje nacionalnosti in nacionalizma kot kulturnih tvorb posebne vrste, pri čemer je poudaril, da ne trdi »...da je pojav nacionalizma konec 18. stoletja 'produkt' erozije religijskih gotovosti«, in »...da nacionalizem v zgodovinskem smislu kakorkoli 'presega' religijo« (Anderson 1998:20).

za različne »vrste«, in obratno, sebi podobne prepoznavajo za pripadnike iste vrste in 3. »mejo med oblastniki in drugimi« (sic!), ki naj bi se med drugim kazala tudi v natančno definirani ozemeljski meji med političnimi enotami kot produkt močne, prodorne države. Bistvo nacionalne suverenosti naj bi se potemtakem kazalo predvsem v nacionalnem sistemu izobraževanja, saj naj bi ta odločilno širil nacionalni medij komunikacije (Gellner 1991:259-260).

Tako Smith kot Anderson poudarjata, da sta država in nacija odvisni od specifičnih okoliščin nastanka in da sta v tem smislu »objektivno« moderen pojav, vendar pa se v nacionalističnem diskurzu kaže kot stari kontinuiteti posebne vrste (prim. Smith 1991:52; Anderson 1998:13). Ta paradoks razkriva, da so nacionalne identitete oziroma pripadnosti ideološke konstrukcije, ki skušajo skovati in utemeljiti trajno povezavo med samodefinirano kulturo in državo (Eriksen 1993:100). V tem smislu Gellner pravi:

»Ne gre toliko za to, da nacionalizem vztraja pri homogenosti. Objektivna potreba po homogenosti je tista, ki se v prid ali škodlo kaže kot nacionalizem. Kultura, ki je bolj ali manj naključno izbrana za medij te homogenosti, definira politični 'bazen', za katerega gre, in tako postane predmet in simbol lojalnosti, retorike in vdanosti ... Pri svoji razdelitvi bogastva in moči moderna družba seveda ni nujno egalitarna. Vendar pa je egalitarna v tem, da zahteva, da so vsi njeni državljani istovrstna species ...« (Gellner 1991:255-256).

Podobno razlaga domnevno staroveškost nacij tudi Anthony D. Smith, čeravno eksplicitno kritizira moderniste, ki bi nas radi prepričali o njihovi »novoveškosti« (A. D. Smith 1991:55). Pri tem najprej poudarja procesualni značaj (v nasprotju z domnevno instrumentalnim) nacij, kar utemeljuje z nikoli zaključenimi procesi mobilizacije in inkluzije, teritorializacije, politizacije in samozadostnosti, »... saj jih vsaka generacija na novo definira« (A. D. Smith 1991:55). V tem smislu se mu etnično jedro kaže kot nujen pogoj narodovega preživetja; če ga ne bi bilo, bi ga morali »iznajti«. Ali povedano drugače, nacije morajo imeti »zgodovinsko ozemlje«, svoje »junake« in »zlate dobe« in ne nazadnje model družbeno-kulturne organizacije, ki je po Smithu v večini primerov novoveških nacionalizmov v novonastalih državah »črpal svojo misionarsko vnemo iz 'demotičnega' tipa *ethnie*« (A. D. Smith 1991:56; 56-58).

V tem smislu se njegova nadaljnja teza – »če ne bi bilo modela pretekle etničnosti in če ne bi bilo predobstoječe *ethnie*, bi ne bilo ne narodov ne nacionalizmov« (58) – ne kaže kot nakazovanje na nekakšno avtomatično razvojno sosledje, ampak prej kot teza o nacionalizmu, komplementarna Andersonovi. Nacionalizem lahko razumemo le v zvezi z velikimi kulturnimi sistemi (kot sta na primer religijska skupnost ali dinastično kraljestvo; Anderson 1998:20). Zdi se, da Smitha in Andersona zanima kontinuiteta ljudstvo/nacija/nacionalizem in predhodne oblike organiziranja družbeno-kulturne razlike v smislu poprej obstoječega (v Barthovem jeziku) »vira ali zaloge kulturnih potez«, iz katerega se je v določenih okoliščinah, in ne kot nujno ali avtomatično zgodovinsko zaporedje, oblikovala »družbeno pomembna skupna vez«, zaradi katere imajo pripadniki nacije občutek skupne identitete in usode. Kot ne

pristajata na unilinearno razvojnost, se jima tudi preteklost in tradicija ne kažeta kot docela izmišljeni, saj ju ni mogoče ustvariti iz nič; prav tako si mitov, ki naj bi se »prijeli«, nikoli ni mogoče povsem izmisliti (prim. A. D. Smith 1991:58), so pa »zamišljeni« (Anderson) ali »iznajdeni« na podlagi »protonacionalnih vezi«. ⁴⁵

Paradoks, s katerim so se bolj ali manj uspešno spopadali teoretiki nacionalizma, da namreč moderne nacije z vso svojo ideološko prtlljago večinoma zahtevajo, naj jih obravnavamo kot nasprotje nečesa novega in konstruiranega, kar utemeljujejo bodisi z lastno zakoreninjenostjo v oddaljeni preteklosti ali s »samoprepoznatnostjo« svoje »naravnosti«, skuša Hobsbawm pojasniti s konceptom »iznajdenih tradicij«. Iznajdene tradicije razume kot »niz praks ... ritualne ali simbolne narave, ki skušajo vcepiti določene vrednote in norme vedenja s ponavljanjem, kar avtomatično predpostavlja kontinuiteto s preteklostjo« (Hobsbawm 1992:1). Z drugimi besedami, iznajdevanje tradicij(e) je zanj proces formalizacije in ritualizacije, katerega temeljna značilnost in pogoj je stalno ponavljanje; prav nenehno ponavljanje ustvarja videz kontinuitete med preteklostjo in sedanostjo (4).

Podmena o črpanju iz starega izročila, da bi ustvarili ali iznašli nove tradicije za nove namene, navaja Hobsbawm k dvema vprašanjema: prvič, koliko nove tradicije uvajajo stara izročila, in drugič, koliko so prisiljene iznajti nove ali razširjati stare tradicije. Razprava o tem se mu sicer zdi nujna, vendar je problematična, ker so bile mnoge politične institucije, ideološka gibanja in skupine (ne samo v nacionalizmu) tako neprecedenčne, da je bilo treba zanje iznajti celó zgodovinsko kontinuiteto (Hobsbawm 1992:7).

Problema pa Hobsbawm ne vidi le v razpoložljivosti in zanesljivosti zgodovinskih virov, ampak predvsem v tehnikah, s katerimi bi se dalo zadovoljivo obravnavati pojav, značilen za industrijsko obdobje. Eno izmed možnih rešitev vidi v nasložitvi na socialno antropologijo kot tisto disciplino, ki bi lahko pojasnila razlike (če namreč obstajajo) med iznajdenimi in tradicionalnimi praksami (10). To bi bilo po njegovem nujno že zaradi osvetlitve vsaj ene (navidezno) očitne razlike med starimi in iznajdenimi praksami: tiste, ki zadeva ustvarjanje ali »vbijanje« skupinske pripadnosti svojim članom. Če morda za prve velja, da so bile specifične in v povezovanju družbenih praks trdne, se zdijo druge blede, nekako zamegljene pri vcepljanju »patriotizma«, »lojalnosti«, »dolžnosti« itn. (Hobsbawm 1992:10). Anderson (1998:160) pravi takole:

---

⁴⁵ Hobsbawm protonacionalne vezi opisuje kot tako obliko občutij skupnostne pripadnosti, ki naj bi obstajala že pred oblikovanjem določene države ali nacionalnega gibanja. V tem smislu naj bi bile države »prepoznavne« le po učinku ali *post festum*. Države in nacionalna gibanja namreč lahko aktivirajo posamične oblike skupnostne pripadnosti, ki je že obstajala. V tem smislu je preučevanje odnosa (ki ni nujno avtomatičen) med protonacionalnimi vezmi in nacionalizmom kot njihovim rezultatom zelo težavno in zamegljeno, ker »premalo vemo, kaj se je dogajalo ... v glavah večinoma slabo artikuliranih moških in žensk, da bi z gotovostjo govorili o njihovih razmišljanjih in občutjih nacionalizma in nacionalnih držav, ki so zahtevale njihovo lojalnost« (Hobsbawm 1994:78).

•Enako je s pojmom 'nacionalnega interesa', s katerim zgodovinarji, diplomati, politiki in družboslovci z lahkoto opravijo, za večino navadnih ljudi, ne glede na njihovo razredno pripadnost, pa je bistvo naroda prav to, da ne pozna interesa. Prav to je razlog, da lahko zahteva žrtve.▪

Vse kaže, da »antropološki zgodovinarji« (prim. Armstrong 1991:42) prav zaradi specifičnega odnosa med nacionalizmom in preteklostjo vedno bolj prepoznavajo koristnost Barthovega pristopa, ki postavlja v ospredje skupinsko samoopredeljevanje na podlagi izključevanja, t. j. primerjanja s tujci, ne pa glede na lastne (celo »genetske«) značilnosti. Tako je hkrati koristno preučevati pojav »iznajdevanja tradicij«, ker temeljijo na vajah socialnega inženiringa, ki so pogosto hotene in vselej inovativne (Hobsbawm 1992:13), hkrati pa nacionalnost kot proces oblikovanja nacionalne identitete v perspektivi »od spodaj«.

Vendar se avtorji danes vse bolj zavzemajo za negativno avtorefleksijo: ne »kdo smo«, temveč »kdo nismo«. Zajeti jo je mogoče tako »od zgoraj« kakor »od spodaj«⁴⁶ v procesu razmejevanja od drugih. Mnogim (A. P. Cohen 1994a:120; Eriksen 1993:35; Salmond; v Cohen 1994a:129) se ta analitična pot ne zdi dovolj uporabna, še posebno, če skušamo razmejiti etničnost od nacionalnosti. Kot pravi John Armstrong:

•Za začetek je pomembno ugotoviti, da razumevanje etnične skupine ali naroda v zametku kot skupine, definirane prek izključitve, pomeni, da ni nobenega čisto definicijskega načina za razlikovanje etničnosti od drugih oblik identitete (Armstrong 1991:43).

Podobno je leta 1993 v Amsterdamu na konferenci, organizirani ob petindvajseti obletnici Barthovega *Uvoda* iz leta 1969, razmišljal sam avtor:

•Mislim, da je analiza etničnosti otopela tudi, kadar jo potisnemo v modno retoriko 'nas in drugih'. Četudi radikalna kulturna drugačnost v zahodnjaškem mišljenju igra pomembno vlogo, ... se etnični odnosi in konstrukcije mejnosti v večini pluralnih družb ne nanašajo na tujce, ampak na bližnje in znane 'druge'. To so naši prebivalci v obkrožajočih družbenih sistemih, zaradi česar bi se morali pogosteje spraševati, kako smo 'mi', različni od 'njih', kot pa vztrajati pri hegemoničnem in enostranskem videnju 'drugega' (Barth 1994:13).

Nadalje je Barth ocenil, da so bile analize medetničnih odnosov še leta 1969 in tudi po izidu njegovega tako vplivnega dela bolj usmerjene k preučevanju medetničnega tekmovanja za vire, ki naj bi posledično ustvarilo različnosti in skupne poteze v življenjskih slogih, kot pa k učinkom državne organizacije. Zaradi tega je v začetnih študijah »dinamičnega pojmovanja kulturne razlike« ekološka paradigma predstavljala tisti okvir, ki naj bi zagotavljal razumevanje etničnosti; etničnost so v

⁴⁶ V tem smislu je koristen Hobsbawmov argument, zakaj naj bi bila perspektiva »od spodaj« kljub težavnosti preučevanja nujna: prvič, ker uradne državne ideologije in gibanja ne morejo povedati, kaj se dogaja v glavah celo najbolj lojalnih državljanov; drugič, zaradi težavnosti identificiranja preferenc in zamejenosti skupinskih (etničnih, nacionalnih itn.) identitet: tako ne moremo domnevati, da za večino prebivalstva nacionalna identifikacija izključuje ali obvladuje ves preostali niz identifikacij; in tretjič, zaradi preklonosti (nestalnosti) tudi nacionalnih identifikacij (Hobsbawm 1994:11).

tem smislu večinoma povezovali s konceptom ekološke niše in s problematiko tekmovalnosti za vire (Barth 1994:18).

Po Barthu bi bilo treba v prihodnje združiti prispevke obeh perspektiv (ekološke in državne) in ne brezglavo riniti v nedavno uveljavljeno drugo skrajnost v preučevanju etničnosti, ki jo je povzročilo prav nekdanje zanemarjanje analiz državnih struktur, t. j. razumevanje etničnosti le v navezavi na državne strukture zelo specifične vrste, kot jih predstavlja pozna industrijska demokratična civilna družba (19). Nadalje bi bilo po Barthu nujno uvideti, da prav moderna država zagotavlja obsežno polje javnih dobrin, ki jih lahko razporeja med »kategorije oseb« ali pa jih prepušča kompeticiji, in da se neposredno ukvarja s skupinami in »kategorijami ljudi«, ko regulira njihova življenja. V tem smislu naj bi bil dovolj zgovoren primer begunskih središč, ustvarjenih po posebnih merilih in v skladu z birokratskimi ukrepi; ljudje so zbrani drug ob drugem brez poprejšnjega procesa kompeticije ali vzajemnega prilagajanja v nekakšne skupnosti usode, ki pa se lahko pozneje pojavijo kot samozavedajoče se skupine (Barth 1994:19).

Po Barthu moderne države pogosto prav s tem ustvarijo »kategorična razlikovanja« znotraj polja »kontinuirane kulturne variacije« (19), zaradi česar bi jih bilo nujno uvesti v antropološko analizo etničnosti. V tem smislu kot eno od možnih uspešnih poti vključitve ravni državnosti v analize etničnosti predlaga obravnavo države kot akterja in ne le simbola ali ideje (20). Pri tem se mu zdi ponovno uporabna perspektiva mejnosti, saj omogoča uporabo takih analitičnih postopkov, ki bi države razkrivali ne kot enake, ampak različne po strukturi in vzorcih delovanja:

»Mislim, da je treba politike vsake države začeti analizirati tako, da jih povežemo z značilnostmi *režima*, t. j. s politiko določujočim jedrom v državi. Potem nam bo mogoče moč, ki jo ima država kot določljivi tretji igralec v procesih ustvarjanja mejnosti med skupinami, ustrezno orisati in ne bo prišlo do zmešnjave med režimom, njegovo močjo ter interesi in nebuloznima konceptoma države ter nacije ... Upravljanje z identiteto, oblikovanje etnične skupnosti, javna zakonodaja in politike, interesi in ukrepi režima ter globalni procesi se tako zlivajo in tvorijo kompleksno področje politike in kulturnih procesov« (Barth 1994:20).

Kot že rečeno, je vključitev kompleksnih družb v antropološko presojo v osemdesetih letih v glavnem izzvala dilemo, ali je socialna antropologija kot disciplina primerno opremljena za tovrstna preučevanja glede na svojo tradicionalno usmeritev k »oddaljenim drugim«, ki so večinoma tudi geografsko zunaj Evrope. Nekaterim antropologom se je »vrnitev v Evropo« ali definiranje »Evrope« kot predmeta preučevanja zgolj zaradi mnenja, da so se procesi velikega obsega dogajali in se večinoma dogajajo na evropskih tleh, kazala kot zelo omejena, celo nedomišljena alternativa nasprotnemu skrajnostnemu stališču, ki je Evropo hote ali nehote prezrlo.

Tako je Ralph D. Grillo (1980), urednik dela *«Nation» and «State» in Europe: Anthropological Perspectives*, enega prvih (in morda ni odveč dodati, poskusnih) zbornikov s to tematiko, naštel več pomanjkljivosti, ki bi utegnile nastati ob določitvi Evrope za antropološki predmet preučevanja. Najprej je opozoril, da procesi

velikega obsega niso omejeni na Evropo, ampak so zadeva »svetovnega sistema« v Wallersteinovem smislu, kar pomeni, da bi njihovo zamejevanje na Evropo lahko ustvarilo nove meje. Drugič, zaradi tradicionalne usmerjenosti socialne antropologije na mikro raven, kar ni nujno njena pomanjkljivost, bi bilo nujno ubrati tako raziskovalno strategijo, ki bi si prizadevala za odkrivanje totalnih družbenih razmerij v Maussovem pomenu. Tretjič, ni nujno, da procesi velikega obsega in institucije definirajo okvir družbene akcije na vseh ravneh (tudi v takem primeru pa ni nujno, da določajo vsebino akcije ali njihov tok). In končno, uniformnost makro procesov je za antropologijo manj pomembna od njihovega odražanja v posebnih situacijah (Grillo 1980:5). V skladu s temi zadržki se »Evropa« kot nekakšna dodatna, celo nova lokacija socialne antropologije, ki bi rabila kot poligon za novo vrsto preučevanj, na primer problemov nacionalnosti, verjetno ne bi obnesla samo v primeru, če bi jo *a priori* obravnavali kot zamejeno enoto preučevanja, kar pa seveda ne bi izključevalo poskusov identificiranja in odkrivanja problemov, ki bi bili *a posteriori* prepoznani kot »tipično evropski«.

Grillo je v poskusu oblikovanja pozitivnega programa preučevanja nacionalnosti v antropološki perspektivi, tako kot večina naštetih avtorjev, poudaril konstruiranost nacionalnosti kot identitete in s tem obstoja meje med »nami« in »njimi«, kar naj bi tudi pomenilo, da nacionalna identiteta »... situacijsko in zgodovinsko variira v intenzivnosti in verjetno v vsebini« (Grillo 1980:11). Prav zato je Grillo prepričan, da obravnava nacionalnosti kot procesa oblikovanja identitete nujno zahteva tudi zgodovinsko perspektivo, pri čemer ne bi smeli nikoli pozabiti, da je konstrukcija identitete političen proces; to pomeni, da so »... bili zgodovinarji sami ... in drugi intelektualci, vključno z ... antropologi, udeleženi pri elaboraciji in disperziji take mitske zgodovine kakor tudi pri rekonstrukciji, celo ustvarjanju jezikov in kultur, ki naj bi bili 'naši'« (Grillo 1980:11).

Prav zato in ker večina družbenih odnosov ljudi z državo poteka predvsem preko njenih pooblaščenec, je Grillo (20) ponudil preprost model, ki ga imenuje odnos pooblaščenec–klient. Odlike tega idealnotipskega modela naj bi bile predvsem tele: prvič, nobene strani, ki je soudeležena v odnosu, ne smemo obravnavati izolirano, ampak sočasno v odnosu druge z drugo; drugič, model ponuja izhodiščno točko analize, ki se mora nato zaradi predpostavljene mreže odnosov razvejati v številne smeri; tretjič, model je »totalen« v smislu, da zajame množico vidikov in obsežen sistem odnosov moči; in četrtič, postavljen je znotraj okvira spremenljivih vrednot, ki odražajo kulturo in se same odražajo v kulturi. V splošnem se kaže temeljna koristnost modela predvsem v dvojem: da skuša antropologe prisiliti k preučevanju administrativnih sistemov in da dopušča gibanje analize med različnimi ravnmi družbene organizacije, kar je pogoj za meddružbene primerjave. Grillo pravi:

•Ko privzamemo [model] 'pooblaščenec–klient' v središče analize in ga uporabljamo v preučevanju odnosa lokalnost–država, smo sposobni uvideti, kako lahko učinki variirajo od ene družbe do druge ... To vključuje primerjave, kolikšna in kakšne vrste je državna vpletenost, neposredna ali posredna, v lastniš-

tvu, nadzoru in intervenciji, in v vseh pomembnih spremenljivkah za razumevanje odnosa pooblaščenec–klient in njegovega delovanja v različnih delih Evrope (Grillo 1980:21).

Da je nujno usmeriti preučevanje etničnosti tudi na evropska tla, je na že omenjeni konferenci v Amsterdamu leta 1993 trdila tudi Katherine Verdery, vendar je bila njena utemeljitev nekoliko drugačna od Grillove (1980) in Barthove (1994). Najprej je menila, da verjetno ni naključje, da so socialni antropologi v šestdesetih letih odkrivali preklapljanje etničnih identitet na področjih jugovzhodne Azije, Afrike, Bližnjega Vzhoda itn., ne pa tudi v Evropi; vendar naj bi pri tem šlo za več kot le za izzvzemanje Evrope iz antropološkega preučevanja (Verdery 1994:36). Posebej namreč omenja edino, a zelo odmevno tovrstno »evropsko« študijo, monografijo Erica Wolfa in Johna W. Cola *Hidden Frontier* iz leta 1974. Po njenem mnenju je ta študija, v nasprotju z »neevropskimi« študijami situacijsko pogojene etnične identitete, odkrila vztrajnostno identitetno razločevanje med prebivalci dveh sosednjih tirolskih vasic – večinoma nemško govorečih iz Sv. Feliksa in večinoma italijansko govorečih iz Treta na Južnem Tirolskem (Alto Adige), ki od prve svetovne vojne dalje spadata pod Italijo, pred prvo svetovno vojno pa sta bili del avstrijske dežele Tirolske znotraj Avstro-Ogrske (prim. Cole in Wolf 1974:1-3).

Rezultati raziskave, ki so nakazovali sorazmerno trdnost samopredstav italijansko in nemško govorečih vaščanov kljub številnim podobnostim v njihovem dejanskem vedenju, so spodbudili Verderyjevo k temu, da je predlagala analizo etnične identitete znotraj specifičnega tipa državotvorja (Verdery 1994:37).⁴⁷ Gellner, Anderson in Hobsbawm so se po mnenju Verderyjeve sicer temeljito ukvarjali z razmerjem etničnost–nacionalizem v kontekstu modernega kapitalizma in državotvornosti, vendar ni nobeden od njih eksplicitno vpeljal etničnosti v razpravo o nacionalizmu kot kulturni homogenizaciji (43). Verderyjeva se namreč sprašuje, »kakšno je razmerje med etničnostjo in silami, ki si prizadevajo reificirati in homogenizirati kulturo – jo narediti 'skupno'« (43). Meni, da bi bilo v prihodnje koristno preučevati ne le odnos med etničnostjo in kulturo, ampak med etničnostjo, kulturo in državo (44).⁴⁸ V tem

⁴⁷ K temu je poleg že omenjene Colove in Wolfove študije Verderyjevo napotila predvsem Barthova obravnava kulture iz leta 1969 ne več zgolj kot cone pomenov, temveč predvsem nesoglasij in spodbijanij. S tem naj bi tudi preučevanje etničnosti dobilo drugačne poudarke: del etničnih študij se je preusmeril v preučevanje kulture kot politike, kar pa je v primerjavi s preučevanjem nacionalizma povzročilo zamegljevanje meja (Verdery 1994:42). Tako naj bi tudi Anthony D. Smith opazil, da se ukvarjanje z nacionalizmom v zadnjih dvajsetih letih razlikuje od prejšnjih obravnav v »[...] naraščajočem zblizevanju dveh polj, ki sta bili pred tem obravnavani kot ločeni: preučevanja etničnosti in etnične skupnosti ter analize nacionalne identitete in nacionalizma. Prvo je bilo v glavnem rezervirano za antropologe in socialne psihologe [...], drugo [...] pa za zgodovinarje [...]. Etnično oživljanje na Zahodu je v zgodnjih šestdesetih vodilo v ponovno presojo tako 'etničnost' kot 'nacionalizem' in k spoznanju, da sta bila kot empirični resničnosti in področji preučevanja tesno povezana« (Smith; v: Verdery 1994:42).

⁴⁸ Kot edino avtorico, ki je eksplicitno povezala proces homogenizacije, ki spremlja državotvorje, z etničnostjo, je navedla Brackette Williamsovo: »Izhodiščna točka za razumevanje

tudi dograjuje Barthovo razmišljanje iz leta 1969 o etničnosti kot prvovrstni dihotozizaciji družbenega področja kot ustvarjanju meje med »nami« in »njimi«, kajti Barth po mnenju Verderyjeve ni poudaril odločilnega vprašanja, zakaj in kako postane pomemben sam obstoj razlike, ampak je aksiomatično trdil, da so razlike pač pomembne (prim. 44).

Po Verderyjevi bi nam problematiziranje same razlike s sočasnim preučevanjem vzorca spremenljivk (etničnost, nacionalizem, državotvorje itn.) lahko bolj uspešno razjasnilo »trdnost« identitet, saj predpostavlja, da so identitete manj fleksibilne v primerih, kjer je bil ali je proces oblikovanja moderne nacionalne države dolgo trajen; kjer so stara nacionalistična gibanja učinkovito vcepila čustvo zgolj ene vrste pripadnosti in kjer so bile kolonialne države močnejše in globlje zakoreninjene (36). V skladu s tem Verderyjeva meni, da so identitete manj fleksibilne v Vzhodni in Zahodni Evropi ter Latinski Ameriki kakor v jugovzhodni Aziji ali na Bližnjem Vzhodu. Za prve naj bi bila značilna taka vrsta družbenih oseb, ki jim je etnična identiteta temeljni element samopredstav, zakoreninjena v idejah o lojalnosti in osebni konsistenci, ki težko dopuščajo spreminjanje privrženosti (Verdery 1994:37).

Dejstvo, da tip konsistentne osebe »ima« identiteto, po Verderyjevi torej ni nekaj samoumevnega ali naravnega, ampak je »posledica specifičnega zgodovinskega procesa: procesa oblikovanja moderne nacionalne države« (Verdery 1994:37), ki pa še zdaleč ni bil povsod enoten. Po Verderyjevi se je enotnost kazala nekje drugje: v prizadevanju državotvorcev, torej neposrednih akterjev pri tvorbi države, po učinkovitem in preglednem upravljanju in nadzoru državnega populacije. Tako početje pa ne dopušča preklapljanja identitet navzven, nasprotno, od svojih političnih subjektov je zahtevalo določeno vrsto »trdne« identitete, ki bi bila zlahka razpoznavna (prim. 37).⁴⁹ Vendar je pri tem nujno poudariti, da Verderyjeva ni zanikala možnosti situacijske manipulacije identitet, ampak jo je zaradi »imperativnosti državnih identitet« predstavila na mikro raven; »... taka manipulacija se lahko še vedno dogaja v mikro interakcijah, še posebno tistih, v katerih nastopa kak tujec« (Verdery 1994:39).

---

odnosov med etničnostjo in nacionalizmom [...] mora biti [proces ustvarjanja mitov homogenosti] in materialni faktorji, ki [to] motivirajo in racionalizirajo; in nadalje: »Ideologije, ki jih imenujemo nacionalizem, in podrejene subnacionalne identitete, ki jih imenujemo etničnost, izhajajo iz različnih načrtov in programov za ustvarjanje mitov homogenosti zunaj heterogene resničnosti, ki označuje vsako izgrajevanje nacije« (Williams; v: Verdery 1994:44,45).

⁴⁹ Kot novost moderne nacionalne države v primerjavi z drugimi oblikami državnosti je Hobsbawm navedel pomene periodičnih popisov, obvezne pridobitve osnovne izobrazbe, vojaške obveznosti, registracije rojstev, porok in smrti itn. kot nujno vsakodnevno povezanost oblasti s svojimi subjekti bodisi zaradi »pridobivanja« volilnih glasov bodisi zaradi »praktičnih« izvedb določenih moderni nacionalni državi imanentnih ukrepov; na primer plačevanja davkov, taks itn. (Hobsbawm 1994:80-82): »Očitno je, da je demokratizacija politike, t. j. naraščajoče razširjanje (moške) volilne pravice, hkrati pa ustvarjanje moderne, administrativne, državljane mobilizirajoče in [na] državljane vplivajoče države, postavila vprašanje 'nacije' in občutja državljana do česarkoli, kar že ima za svojo 'nacijo', 'nacionalnost' ali drug center lojalnosti, na vrh politične agende« (Hobsbawm 1994:83).

Če se za konec ponovno vrnemo k vprašanju, ki ga Barth ni eksplicitno zastavil, zakaj in kako postanejo razlike politično pomembne, bi bilo po Verderyjevi nujno iskati odgovor v pojavu državotvorja:

•[Državotvorje] kot pomembne *ustvari* že obstoječe 'razlike', ki dotlej niso bile organizirane kot take. Razvrsti jih kot razlike v etničnosti, lokaliteti, razredu, spolu in rasi, pri čemer vsako od teh opredeljuje kot posebno *vrsto* razlike v skladu z državnim projektom homogenizacije• (Verdery 1994:46).

V tem smislu kaže razumeti tudi njeno že omenjeno tezo, s katero parafrazira Williamsovo (47), rekoč, da je etničnost bolj posledica državotvorja kot pa njegova predhodnica.

To pa že pojasnjuje paradoks, ki sem ga odkrila v zgornjekolpski dolini leta 1993. »Trdnost« nacionalne identitete domačinov se je izkazala le v smeri deklarirane nacionalne pripadnosti in ne v vseh lokalnih samopripiših; tako sem že na samem začetku raziskave zabeležila tudi občutja lokalne enosti. Po Verderyjevi bi bilo treba iskati razlago za tako situacijo v analizi okoliščin, v katerih so take identitete bolj ali manj imperativne, pač v skladu z zgodovino in organizacijo države. Kot povedano v uvodu, pa sem si v letu 1996 izbrala za perspektivo opazovanja nacionalno mešano dolinsko rodbino, da bi lažje razbrala situacije upravljanja z nacionalno pripadnostjo pri izbranih članih rodbine.

II. DEL
MEJNOSTI V DOLINI ZGORNJE KOLPE

NARAVNE ZNAČILNOSTI

Že Melik (1963:13) je ugotovil, da je kanjonska dolina zgornje Kolpe ena redkih naravnih pregrad, ki ustreza tudi politični meji, pri čemer je poudaril kot odločujoče prav njene »naravne« značilnosti.¹ V naravnih značilnostih doline zgornje Kolpe je videl celo razlog za sorazmerno zaprtost soteske v obe smeri matičnega ozemlja, razen do bližnjih večjih mestnih središč:

»Kakor se v obmejnih področjih pogosto opaža, tudi tu ni nastalo znatnejše urbano središče, dasi je pokrajinska enota dokaj velika in zelo izrazita ter izolirana ... Osnovna žila pokrajine je dolina Kolpe ter Čabranke ... Hrvatska stran teži najbolj v Delnice, ki so sedež političnega okraja, znamenitega 'Gorskega Kotar(j)a', ... slovenski del pa se naslanja v glavnem na Kočevje« (Melik 1959:477).

Da so naravne pregrade Kolpske in Čabranske doline ter naravna oddaljenost od večjih mestnih središč proti notranjosti pogojevale precejšnjo zaprtost tega pokrajinskega predela, ki ga na severu zamejujeta prav omenjeni dolini, menijo tudi raziskovalci Gorskega kotarja: »Poleg tega tu ni bilo prometnic in gozdovi so prispevali k mejnemu pomenu Čabranske in Kolpske doline« (Pavić 1981:8). Specifična reliefna podoba z neprimernimi prometnimi povezavami naj bi narekovala tudi specifičen tip naseljenosti:

»Na planotah in suhih dolinah kraškega sosredstva so povsod trdno sklenjene precej velike vasi, ob velikem delu pravilnega tločrta. Kakor hitro prestopimo na primer ob Kozjem vrhu na razgibano neprepustno zemljišče, prevladajo na mah zaselki, ki so med njimi le še prav majhne vasice, povečini bolj razložene nego stisnjene, bodisi na hrvatski kot na slovenski strani ... Večje vasi vidimo predvsem v dolini Kolpe, posebno med Kužljem in Kostelom, na višinah le tamkaj, kjer so bile na razpolago širše plane ploskve v suhih ali slepih dolinah« (Melik 1959:476).

---

¹ Predstava »naravnosti« fizičnih »ovir« v prostoru je seveda del starejšega pojmovanja zlasti v geografskih in zgodovinskih študijah.

Kot ugotavlja Melik (1959:472), naj bi prav tesnost soteske in visoko višavje, tako med povirjem Kolpe in slovensko notranjostjo in morjem, botrovalo prečnemu prometu na daljavo, obenem pa naj bi ustvarilo naravne okoliščine za obojestransko navezanost prebivalstva na mikro ravni. Kot bomo videli v nadaljevanju, je bilo prebivalstvo te doline ne glede na pripadnost različnim političnim entitetam v preteklosti nenehno spreminjajočega se statusa posameznih naselij, ne glede na dogodke, ki so pogojevali nastanek ali pa celo izginotje posamičnih vasi in izseljevanje ali naseljevanje prebivalcev v teh krajih, bolj povezani med seboj kot pa z drugimi večjimi središči znotraj matičnih držav. Današnji položaj, ko je Kolpa pridobila status meje med suverenima državama, nam narekuje več opreznosti v presoji povezav, saj se zdi, da pridobiva Kolpa prej funkcijo ločevanja kot pa povezovanja navkljub nespremenjenim naravnim značilnostim. Zato se zdi bolj ustrezno govoriti o učinku percepcije naravnih značilnosti doline Kolpe in Čabranke, ki so vplivale na način življenja, kar se med drugim zrcali tudi skozi nekdanjo večjo medsebojno povezanost prebivalcev soteske.

KOLPA KOT POLITIČNA IN/ALI JEZIKOVNA MEJA

Avtorji, ki so preučevali ali popisovali zgodovinska dogajanja v Kolpski in Čabranski dolini, so še drugače pojmovanim naravnim značilnostim obmejne pokrajine pripisovali kar velik pomen. Pri tem so med take prištevali tudi etnografske značilnosti² obmejnega prebivalstva in tako utemeljevali tudi naravnost politične meje. Osrednjo težo takih utemeljevanj so pripisovali jezikovni meji, kar je sprožilo zmedo v tovrstni literaturi: slovensko-hrvaško politično mejo obravnavajo kot mejo med dvema knjižnima standardoma, slovenskim in hrvaškim knjižnim jezikom,³ hkrati pa posvečajo več pozornosti narečnim značilnostim, na podlagi katerih pa bi zaradi

² Tako je župnik Ante Cividini pri poskusu opredelitve Gorskega kotarja kot posebne naravne geografske enote naletel na politično-upravno oviro: »Prav tako ni v redu administrativna določitev Gorskega kotarja, kateremu so priključene Osilnica, Trava in Draga, občine povsem slovenskih duš; taka določitev je v nasprotju z narodopisnim (etnografskim) in bogme geografskim področjem Gorskega kotarja. S tako določitvijo je severna meja Gorskega kotarja, katero so doslej oblikovale naravne meje Čabranke in Kolpe, premeščena z njihovih strug na kopno, na področje nekdanjih 'kranjskih dežel'« (1934:41). Načlajje je predlagal: »To delo ne more odobravati take meje iz navedenih razlogov in jo mora popraviti (korigirati); izpustiti kraje: Osilnico, Travo in Drago« (1934:41).

³ Pri tem je zanimivo Melikovo razmišljanje: »Fevdalno politična meja med alpskimi deželami in Hrvatsko–Ogrsko je določila razvoj narodne meje med Slovenci in Hrvati. Pravzaprav gre pri tem predvsem za mejo med uporabo književnega jezika, tu slovenskega, tam hrvaškega, medtem ko meja v ljudski govorici ne kaže ob njej znatnejše razlike; narečja prehajajo čeznjo v tako številnih skupnih značilnostih, da je skupna osnova očitna že na prvi pogled« (1963:325).

čezmejnega prehajanja med sosednjimi narečji težko utemeljevali sovpadanje političnih in jezikovnih razmejitev. Pri tem gre za serijo različno usmerjenih manipulacij v razlikovanju med narečjem kot naravnim jezikom in knjižnim standardom, ki je politično sredstvo nivelizacije pripadnosti državi in s tem sredstvo homogenizacije (Južnič 1983:174 ff., in Južnič 1990:6).

Preden se lotim kritične presoje različnih, včasih povsem nasprotujočih si razlag narečnih korenin na širšem področju Čabranske in zgornjekolpske doline, poudarjam, da je prav narečna podobnost na obeh straneh Kolpe in Čabranke⁴ pomembno pogojevala določitev (zamejitev)⁵ terena prve raziskave.

Očitne podobnosti, ali bolje povedano, številne skupne poteze med gorskokotarsko kajkavščino in narečji slovenskega jezika sicer strokovnjaki (bodisi slovenski bodisi hrvaški) ne zanikajo; velike razlike v razlagah zasledimo šele pri poskusih rekonstrukcije gorskokotarskega predmigracijskega⁶ narečnega stanja na eni strani in izvora sodobnih gorskokotarskih idiomov na drugi strani,⁷ ki privzema jasne konture ideološkega govora. Ker se tovrstne študije opirajo predvsem na širši zgodovinski kontekst, med drugim tudi na sam nastanek krajev na tem področju, so izjemno pomemben vir zgodovinskega orisa sprememb te mejne lokalitete, kar dodatno prispeva k obravnavi meje kot pasovnega območja in ne zgolj politično zamišljene črte.

Pri klasičnih piscih, kot sta Ramovš in Kos, gre za diagnozo jezikovne situacije in presojo, ki je retroaktivna glede na državo – nacijo; kažejo torej ideološko usmerjeno ahistoričnost. Podobno velja za v nadaljevanju obravnavane hrvaške avtorje. Tako je že Ramovš (1957:6) zagovarjal podmeno, da je prišlo do pomembnejšega diferenciranja med »slovenskim« (zahodnim) in »srbohrvaškim« (vzhodnim) narečnim kompleksom šele potem, ko so južni Slovani že nekaj generacij preživeli v novi domovini, kar je utemeljeval z »več kot tisoč leti« ozke razvojne povezanosti med slovenskim jezikom in kajkavskim in čakavskim narečjem srbohrvaškega jezika. Vzroke za popolno osamosvojitve slovenskega jezika v krogu slovanskih jezikov pa je pripri-

⁴ Ali z Južničevimi besedami: »Kolpa kot reka, ki je zasekala globoke in ozke doline, je bolj etnično povezovala kot ločila dva bregova in zato je v govoricah le longitudinalna, t. j. vzdolž reke razlika« (1983:197).

⁵ Oris najpomembnejših dogodkov, ki so v preteklosti zaznamovali spremembe v strukturi prebivalstva na obeh straneh meje in se zrcalijo prav v narečjih, je zanimiv tudi zaradi utemeljitve izbora parov naselij: Fara–Vas/Brod na Kolpi, slovenski Kuželj/hrvaški Kuželj, Osilnica/Hrvatsko in Draga/Čabar v vzorec prve terenske raziskave. Poleg statističnih prednosti (na primer velikost naselij, število prebivalstva itd.) smo upoštevali še zgodovinski kontekst nastanka in spreminjanja pozicije naselij, kar dodatno opravičuje vzorčni izbor.

⁶ To stanje se nanaša na 15. stoletje, t. j. čas turških vpadov.

⁷ V tem smislu je uporabna Liščeva klasifikacija avtorjev na skupino tistih, ki so se ukvarjali največ s problemi prvotne narečne razporeditve goranskih govoric (pri tem še posebej navaja mnenja Rudolfa Strohalala, Daliborja Brozovića in slovenskega dialektologa Frana Ramovša), ter na skupino avtorjev, ki so preučevali predvsem poreklo sodobnih goranskih idiomov (Nikola Majnarić, Pavle Ivić, Vida Barac-Grum, Božidar Finka idr.) (Lisac 1991:381–385).

sal dvema zunanjima dejavnikoma: prvega je prepoznal v zgodnji socialno-politični meji, ki je sekala alpsko predgorje od Blatnega jezera na Sotlo, Gorjance in Gorski kotar, drugega pa v »posebni strukturi alpskoslovenske domovine« (8). S pomočjo teh dejavnikov je utemeljeval zrahljano zvezo z balkansko slovanščino na eni strani in začetek socialnega in jezikovnega partikularizma na drugi strani.⁸ Pri tem je zanimivo, da prikazuje narečni razvoj Bele krajine, ki zajema tudi lokacijo prve raziskave, in Gorskega kotarja vzporedno, opirajoč se na izsledke zgodovinarja Milka Kosa (1933; bolj znana izdaja je iz leta 1955):

•Belokranjski dialekti so v pravem pomenu besede mešani dialekti slovensko-srbskohrvaški ... Slovensko prebivalstvo Bele krajine je prišlo v ta obkolpski predel od južne, danes hrvaške strani ... Zato smemo trditi, da je bil prvotni razvoj belokranjščine isti kot hrvaščine onstran Kolpe t. j. do 13. stoletja« (1935:135).

Vendar v nadaljevanju Ramovš opozarja: »A za postanek današnjih belokranjskih dialektov vse to ni bilo odločilno; šele dogodki od 15. stoletja dalje so važni za formacijo dialektov v Beli krajini« (1935:135).

Podobnega mnenja o temeljni pomembnosti dogodkov od 15. do približno 18. stoletja za oblikovanje sodobnih kajkavskih gorskokotarskih narečij, ki so zelo sorodna slovenskim kajkavskim narečjem, so tudi nekateri hrvaški dialektologi, čeprav temelji njihova razlaga o izvoru teh narečij na zelo nasprotujočih si podmenah. Tako je na primer Rudolf Strohal v knjižici *Nekaj o zgodovini hrvaškega jezika in njegovih narečjih* iz leta 1932 zagovarjal stališče, da so bili vsi Hrvati do 16. stoletja čakavci, piščoči glagolico,⁹ dokler ni prišlo do dveh pomladitev hrvaškega jezika: prvič na začetku 16. stoletja, ko je z južne strani prodirala štokavščina, in zatem, proti koncu 16. stoletja, s severne strani prodirajočo kajkavščino iz Slovenije (Strohal, v: Lisac 1988/89:63). Kot ugotavlja Lisac (1989/89:62), je taka podmena rezultat povsem doslednega zagovarjanja sicer neutemeljenega stališča, da so vsi pisni spomeniki natančen odraz govorne norme kraja, kjer so nastali,¹⁰ pri tem je še posebej opozoril na mnenje recenzenta Strohalove zgodnejše verzije istega dela iz leta 1922, v katerem je že takrat poudarjal samobitnost »hrvaške kajkavščine« kot jezikovne tvorbe (Lisac 1988/89:65). Podobno podmeno o svojskosti »goranske kajkavščine« glede na druge »hrvaške«, pa tudi »slovenske kajkavce«, je zapisal Brozović leta 1960: »Goran-

⁸ Ali povedano drugače: »Zato ni čudno, če sta si po dva geografsko nasprotno si ležeča slovenska dialekta včasih tako različna, da postajata drug drugemu že skoro nerazumljiva ... medtem ko so razlike med slovenskimi in srbohrvaškimi govori tostran Sotle majhne, takšne, kakršne so pač povsod med geografsko sosednjimi dialekti« (Ramovš 1957:8).

⁹ Zanimivo je, da je bil Strohal še leta 1904 drugačnega mnenja: v študiji *Današnje narečje v Brodu na Kolpi* je poudaril, da so Brojani »od vedno govorili kajkavsko narečje« (Strohal 1988/89:64).

¹⁰ Za komentar k takemu izhodišču, namreč rekonstrukciji prvotnega narečja na temelju zgolj pisnih zapisov, navajam Južničeve besede: »Zapisanih pa je bilo neprimerno majhno število jezikov iz neznanega seznama obstoječih v preteklosti« (1983:107).

ski dialekt je predvsem organska tvorba in ne rezultat naknadnega stika dveh že obstoječih dialektalnih enot« (Brozović, v: Lisac 1988/89:66).

Iz navedenega je razvidno, da je rekonstrukcija »prvotnih narečij« silno zapleteno in težko početje: tako zaradi nenatančnih in pomanjkljivih pisnih virov kot hkrati zato, ker tudi dovolj stari zapisi še niso dokaz za tedanja govorjena narečja.¹¹ Gre torej za specifičen ideološki diskurz, ki je zaznamoval razumevanje dolinske situacije.

V nadaljevanju se posvečam konkretnemu prostoru Čabranske in zgornjekolpske doline kot prizorišču kompleksnih procesov razprševanja, združevanja in prepletanja naravnih in standardnih jezikov ob vzporednem spreminjanju strukture prebivalstva. Začenjam v najzgodnejšem dokumentiranem obdobju.

SORAZMERNNA IZOLIRANOST DOLINE ZGORNJE KOLPE

Z izrazom sorazmerna izolacija doline zgornje Kolpe želim poudariti paradoks, da je bilo življenje vrste generacij dolincev, vsaj od obdobja nam znanega nastanka nekaterih prvih naselij do dogajanj, ki so sledila po razglasitvi neodvisnosti Slovenije po letu 1991, odmaknjeno od večjih vplivnih tokov in poti v zaledjih. S tem ne trdim, da so bili domačini od nekdanj povsem odrezani od sveta; gotovo pa je, da predstavniki vsakokratnih oblasti iz najrazličnejših razlogov niso ustvarili pomembnejših centrov, ki bi naselja v zgornjekolpski dolini privezovali nase. V tem smislu je bilo in je čezrečno sorodstveno prepletanje funkcionalno, še posebej zato, ker reka Kolpa zaradi svojih dokaj neproblematičnih rečnih značilnosti ni bila težko prehodna naravna ovira, ki bi oteževala čezrečne stike; zdi se, da so bile s tem ustvarjene okoliščine za svojevrsten, precej zaprt družbeni univerzum, ki je slejko prej deloval zrcalno, t. j. čez mejno reko, manj pa vzdolž nje.

Tako relativno izolacijo velja na tem mestu tudi diahrono orisati z nekoliko fragmentarnim zgodovinskim prikazom dogajanj v obeh zaledjih mejnega pasu, t. j. Gorskega kotarja na hrvaški strani in področja Kočevske na slovenski strani reke Kolpe. Pri tem jo skušam utemeljiti v dveh smereh: prvič, s fragmentarnim orisom politične zgodovine preučevane lokacije od nastanka prvih nam znanih naselij do druge svetovne vojne; in drugič, posebej se posvečam epizodi »zaprtega območja« na slovenski strani, ki je verjetno v izkušnji živečih generacij dolincev odločilno pogojevalo dolinsko odmaknjenost, če že ne kar pozabljenost od slovenskega zaledja.

Večina avtorjev, ki so se ukvarjali z zgodovino naselij na obmejnem področju v dolinah zgornje Kolpe in Čabranke in njunih zaledij, meni, da so naselja nastala v 11. stoletju. Pri tem so poudarili, da gre zaradi pomanjkljivih in včasih tudi nezanes-

¹¹ Ali z Liščevimi besedami: »predmigracijska govorica je ... za vedno izgubljena ali pa ne vemo, kje bi jo morali iskati« (1991:382).

ljivih dokumentov iz tako oddaljenih obdobjev večinoma bolj za domneve kot za trdno dokazane dogodke (Kruhek 1981:282). Pričujoči poskus oblikovanja zgodovine obmejne lokalitete (pri čemer bom, kolikor bodo viri dopuščali, primerjala dogajanja na obeh straneh Kolpe) tako predstavlja smiseln izbor iz historiografij teh avtorjev. Omejila se bom na zgodovinski oris dogodkov, ki se nanašajo na naravni pokrajinski zaledji mejne doline zgornje Kolpe – t. j. na območje Gorskega kotarja¹² na današnji hrvaški strani in na področje Kočevske na današnji slovenski strani reke.

ODMAKNJENOST DOLINE ZGORNJE KOLPE DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Po mnenju hrvaškega zgodovinarja Kruhka naj bi bil današnji Gorski kotar že v 11. stoletju, t. j. v času vladavine hrvaškega bana in kralja Zvonimira, področje, kjer so se spopadali nasprotujoči si interesi ogrskih vladarjev, Karantancev in hrvaškega vladarja, dokler se niso tu ustalili prvi »domači«¹³ gospodarji, krški knezi (12. - 13. stol.), ki so si postopno prisvojili Gorski kotar in Vinodol (Kruhek 1981a:47-48; Hauptmann 1929:97-100). Krški knezi, kasneje imenovani Frankopani, so namreč leta 1193 od ogrskega kralja Bele II. dobili najprej modruško županijo, leta 1225, že kot Frankopani, pa od kralja Andrija II. še Vinodol (Laszowski 1923:10; Karaman 1981:124).

Šele ogrski kralj Bela IV. je krškim knezom potrdil posestva z darovnico iz leta 1260,¹⁵ v kateri lahko najdemo tudi nekaj podatkov o prvih naseljih severozahodnega dela današnjega Gorskega kotarja: vas Prezid naj bi tako nastala v zaledju Grobnika, t. j. enega izmed tedanjih frankopansko-vinodolskih gradov, verjetno v funkciji frankopanskega postopnega prisvajanja zaledja (Kruhek 1981b:283).

Simonič (1939:52) navaja, da o drugi, kočevski strani Kolpe, ni za obdobje zgodnjega srednjega veka nič znanega; iz zgodovinskih virov lahko posredno sklepamo le, da je ozemlje današnje Kočevske na koncu 8. stoletja sodilo pod frankovsko oblast; kasneje, leta 1093, pa naj bi ga v sestavi kranjske marke z darovnico kralja Henrika IV. dobili oglejski patriarhi. Od teh naj bi z ribniškim ozemljem kot alod prešlo pod Auersperge–Turjačane, leta 1247 pa, ko je Turjačanom poteklo dedno gospostvo, naj bi patriarh Bertold njihovo ribniško gospostvo, pod katero je

¹² Gorski kotar je zahodna hrvaška pokrajina, ki jo na severu in severozahodu zamejuje Slovenija (kanjonski dolini Čabranke in Kolpe), na jugozahodu t. i. Reško primorje (med primorskimi kotlinami obroča nad Grobniškim poljem, preko Kamenjaka, Huma, Draževskega vrha, predela iznad Vinodolske doline, Krmpotske luke, Alana in Krivega Pota), na vzhodu in severovzhodu Ogulinsko-plaščanska dolina (od Severina proti Krpelju, mimo Ogulinskega polja do Hreljina, nadalje po kotlinah Kleka do Modruša) in nizko Pokolplje ter na jugovzhodu Lika (Pavić 1981:7-9).

¹⁵ Po Laszowskem (1923:10) datira darovnica ogrskega kralja Bele IV. v leto 1242; Kruhek (1981b:283) pa je mnenja, da gre za diplomatski ponaredek in da ta darovnica verjetno datira v še poznejši čas.

bilo tedaj vključeno tudi še neimenovano današnje kočevsko ozemlje, podaril v fevd Ortenburžanom (Simonič 1939:52-53). Prav iz te pogodbe o delitvi zemljišč med brata iz leta 1263 se reka Kolpa prvič omenja kot južna mejna črta ortenburških tal (Schumi; v: Rus 1939:131), kar je Jože Rus razumel kar kot prvo omembo »južne črte slovenskih tal« (Rus 1939:131).

Naslednji pomembnejši dogodek za zaledje zgornjekolpske doline je povezan z naseljevanjem Nemcev na Kočevsko v tridesetih letih 14. stoletja. Pripeljal jih je grof Oton VI. Ortenburški s svojih koroških posestev predvsem iz gospodarskih razlogov; z gosteje poseljeno in obdelano zemljo naj bi si namreč znatno povečal dohodka.¹⁴ Ortenburžanom so leta 1418 sledili novi gospodarji na Kočevskem – celjski grofje, po smrti zadnjega celjskega kneza Ulrika II. leta 1456 pa Habsburžani – cesar Friderik III. Habsburški. Že pod Celjani naj bi bilo kočevsko gospostvo razdeljeno na tri urade, in sicer zgornji, spodnji in urad Kočevska Reka, ki jih je leta 1466 dobil v zakup Friderik Aprech (*ibid.*:52-67), tedanji župnik v Laškem. Dokaj pomembna informacija o tedanjem življenju prebivalcev doline zgornje Kolpe je ta, da je cesar Friderik III. leta 1476 podelil pravico za izkoriščanje in predelavo železne rude v Kostelu in Osilnici trem gospodarskim uradnikom na Kočevskem, ki so bili imenovani sočasno z zakupnikom Aprechom. Leta 1491 je cesar Friderik III. Habsburški dal kočevsko gospostvo v zakup Gašparju Ravberju, po njegovi smrti leta 1497 pa v oskrbo Viljemu Turjaškemu (68-69). Po oceni Jožeta Rusa (1939:135) naj bi prav raztrganost »slovenskih dežel« na več gosposčin ter njihovi medsebojni prepiri in vojne v 15. stoletju preprečevali »mirno napredovanje kočevskega gospodarstva«; iz dajatev pridelka gosposki je sklepal, da so prebivalci sadili predvsem pšenico, proso, oves, ječmen, rž in ajdo, pri čemer je menil, da je bilo to poljedelstvo ekstenzivno, ker je imelo spremljevalno funkcijo k poglavitni dejavnosti – krčenju gozdnih površin (135).

Približno oceno tedanjega gospodarskega stanja prebivalstva na Kočevskem je mogoče razbrati iz urbarja urada Kočevska Reka iz leta 1498. Najprej kaže omeniti podatke o poseljenosti urada Kočevska Reka in njegovih mejah, še posebno tistih, ki se nanašajo na dolino zgornje Kolpe; iz pregleda tedaj popisanih naselij je razvidno, da je bila Čabranska dolina od Belce do Babnega polja nenaseljena, da pa sta bili dokaj naseljeni (enajst naselij) županstvi Osilnica in Gerovo (Simonič 1939:72). Poleg denarnih dajatev in dajatev v naturalijah naj bi se še posebno v županstvih Osilnica in Gerovo pobirala tudi desetina, ki naj bi jo tlačani vozili v Kočevsko Reko (73). Taki podatki iz urbarja Kočevska Reka posredno nakazujejo možnost obstoja

¹⁴ Chrön opisuje odločitev Otona Ortenburškega takole: »Ljudstvo Frankov in Thüringov bilo se je zoper vladarje svoje spuntalo. Bilo je pa kmalu ukročeno in veliko upornikov ujetih. Postavno bi morali biti usmrčeni, toda Friderik Ortenburški prosil je Karola IV. za nje, da jih pošlje svojemu bratu Otonu za naselbino po razprostrtem, a neobljudenem svojem posestvu. Karol mu res podari tristo rodbin, katere so posedle zemljo še popolnoma neobdelano. Stavili so si s početka za prebivališča majhne koče, radi tega so jih sosedni Slovenci imenovali 'Kočarje' – Kočevarje« (Chrön; v: Tomšič in Ivanc 1887:13).

tedanjih kakorkoli že skromnih komunikacijskih povezav prebivalcev doline zgornje Kolpe in Gerovega z zaledjem; zapisanih je namreč več danes prepoznavnih imen naselij iz obmejne doline, kot so: Čačič (Netschatsch), Ribjek (Fischbach), Grintovec (Gruntanitz), Bosljiva Loka (Wosseyl; 72-73) itn., ki so bila povezana s Kočevsko Reko, saj so morali prebivalci teh naselij v njej poravnovati obvezne dajatve.

Leta 1507 je cesar Maksimilijan za 12 000 goldinarjev prodal kočevsko gospostvo baronu Juriju Turnu (75), ki je bil znan kot slab gospodar ne le zaradi prodaje nekaterih naselij onkraj Čabranke v dosmrtni užitek grofu Krištofu, prijatelju Zrinskih, ampak tudi zaradi izjemno izkoriščevalskega odnosa do svojih podložnikov; na hude pritiske, predvsem pa zaradi vedno večjih terjatev, ki jih je Turn zahteval, so kmetje pogosto reagirali s kmečkimi upori in nazadnje Jurija Turna usmrtili. Po menjavi varuhov Turnove hčere Ane je kočevsko gospostvo dobila v zakup družina Turn–Ugnad leta 1529 (77).

Frankopani (14. - 15. stol.), tedanji gospodarji na drugi strani reke Kolpe, so tačas »širili«¹⁵ svoje posesti preko meja tistega, kar jim je bilo dano z darovnicami za modruško in vinodolsko županijo¹⁵ in kar je hrvaški zgodovinar z začetka stoletja Emilij Laszowski ocenil kot običajno početje, ker pač »natančnih meja tedaj ni bilo in ni jih bilo niti glede na duh tedanjega časa«¹⁵ (1923:14). Tako velja omeniti spor že med grofoma Ivanom Modruškim (Frankopanom) in Friderikom Ortenburškim zaradi meje, paše, lova, lazov leta 1394; po pogodbi o obojestranskih pravicah in dolžnostih v Gorskem kotarju sta za mejo njunih grofij določila izvir Kolpe. Vendar so si Frankopani in nato Zrinski prisvajali vedno več pravic in nazadnje so si prisvojili iz kočevskega gospostva ves čabrski okraj onkraj Čabranke (Simonič 1939:63). Frankopane kot skrbne »domače«¹⁶ vladarje je odlikovalo tudi organiziranje trgovine s Primorjem in Benetkami, pri čemer so izvažali predvsem les in lesne izdelke s svojih posesti, torej tudi iz gozdov nad Kolpsko in Čabransko dolino, v katerih pa so med drugim intenzivno izkoriščali tudi rudna bogastva – predvsem v Liču in okolici Čabra. Iz obdobja njihove vladavine se tako nekatera naselja s področja današnjega Gorskega kotarja prvič omenjajo, kar pa ne pomeni, da jih poprej ni bilo.¹⁶ V času Frankopanov naj bi se prebivalci na njihovih posestvih, t. j. tudi v Kolpski dolini, v glavnem ukvarjali s poljedelstvom, živinorejo in predelavo lesa (Kruhek 1981a:50).

¹⁵ Tako naj bi razširili svojo oblast od skrajne točke Vinodola, t. j. od Grobnika proti mejam s Kranjsko in od Bosiljeva in Severina (Lukovdola) po današnjem ozemlju Gorskega kotarja proti Grobniku. Tako je nastala frankopanska posest v Gerovem, Brodu, Čabru, Liču, Mrkopolju itn. (Laszowski 1923:14).

¹⁶ Nekatera imena, ki ustrezajo današnjim, se dajo rekonstruirati iz darovnic Frankopanov svojim najzaslužnejšim uslužbencem in samostanom; tako na primer zvmemo za zgoraj omenjeni Lič iz ene izmed takih darovnic iz leta 1477 (Laszowski 1923:60; Kruhek 1981b:284). Podobno zvmemo iz drugih virov: v zvezi s trgovino je ohranjen dokument iz leta 1481, v katerem so tudi že navedena nekatera danes prepoznavna imena naselij: Lukovdol, Brod na Kolpi, Moravice, Delnice itn. (Karaman 1981:124; Kruhek 1981b:284).

Petnajsto in šestnajsto stoletje sta kraje na obeh straneh Kolpske doline zaznamovala z vpadi turške vojske, ki so zaradi nenehnih pustošenj na širšem območju mejnega pasu v dolini Kolpe sprožili preseljevanja prebivalstva iz teh predelov tako na hrvaški kot na slovenski strani. Napadi turške vojske na Kočevsko so povzročili, da je leta 1492 cesar Friderik III. Habsburški dal Kočevarjem in Ribničanom t. i. krošnjarstvo pravico: meščanom in podložnikom kočevskih uradov je dovolil, da so svobodno trgovali z živino, platnom in drugimi domačimi izdelki v hrvaških in drugih deželah, kar je razmahnilo trgovino s tovrstnimi izdelki; tako je bila verjetno za naselja v dolini zgornje Kolpe posebnega pomena trgovska pot, ki je potekala od Kočevja čez Črni potok v Kostel, kjer je bila mitnica, čez Gorski kotar v Bakar in nazadnje do Reke (Simonič 1939:70; Rus 1939:136,139). Po Simoničevi oceni (83) naj bi prav turški vpadi na Kočevsko v letih 1522, 1528 in 1530 povzročili delno razselitev obkolpskih krajev, vendar je nujno dodati, da so prav tako omogočali naselitev novih prebivalcev, Uskokov, za obrambo pred turško vojsko.¹⁷ »Zasluge«
tedanjih oblastnikov na Kočevskem v bojih s turško vojsko so prav tako upravičevale pogajanja za prevzem posesti in posredno spreminjanje njihovih meja. V tem smislu je ilustrativno pogajanje med baronom, hrvaškim banom in hkrati vodjem kranjskih protestantov Ivanom Ungnadom in Štefanom Ursinijem, grofom Blagajskim, leta 1546 glede prenosa Ungnadovega kočevskega gospostva. Kralj Ferdinand pogajanju ni nasprotoval menda predvsem zaradi Blagajevih zaslug v bojih s turško vojsko. Leta 1547 je Štefan Blagaj dobil kočevsko gospostvo, vendar je umrl; prevzela ga je žena Doroteja Frankopanska, grofica Blagajska. Leta 1571 je nadvojvoda Karel odločil, da prepušča kočevsko gospostvo njenemu sinu Francu Ursiniju, grofu Blagajskemu v dosmrten zakup. Še istega leta je na prošnjo Franca Ursinija odredil t. i. reformacijsko komisijo, ki naj bi uredila natančne meje gospostva in nekatera sporna vprašanja glede njegovega odnosa do podložnikov na njegovih imetjih. Zato je grofica Blagajska sporočila komisiji, kar je zvedela od podložnikov iz Osilnice in Borovca: da je namreč naselja onkraj Čabranke, ki so spadala pod kočevsko gospostvo in opravljala služnosti kočevskemu gospostvu, Jurij Turn prodal grofu Krištofu, prijatelju Zrinskih, v dosmrtno last. Tako naj bi Zrinski upravljal gerovski urad, ki je še leta 1498 spadal v urad v Kočevski Reki¹⁸ (Simonič 1939:88-90).

Končno delo reformacijske komisije je bil znameniti reformirani kočevski urbar iz leta 1574, ki naj bi popisal vsa dotlej ustanovljena naselja in meje med tremi uradi

¹⁷ Naseljevanje Uskokov je večinoma potekalo v času vladavine kralja Ferdinanda I., ki jih je na predlog generala Ivana Kacijanarja (1531) naseljeval predvsem v Poljanah, na Kostelskem, v Osilnici, v okolici Gerovega in celo po Krasu, t. j. v tedaj najbolj opustošenih predelih. Ker pa so se Uskoki ukvarjali predvsem z živinorejo, so zaradi neugodnih pašnih razmer na Kostelskem kmalu začeli naseljevati predele v Gorjancih, v Žumberku in ob Kolpi v Beli Krajini; zaradi obupnih gospodarskih razmer proti koncu 16. stoletja pa so se celo raje izseljevali iz Kostela na Hrvaško (Simonič 1939:84-87).

¹⁸ Iz urbarja urada Kočevska Reka iz leta 1498 med drugim zveemo podatke o naseljenosti urada Kočevska Reka in njegovih mejah; iz pregleda naselij je razvidno, da je bila tedaj Čabranska dolina od Belce do Babnega polja nenaseljena (Simonič 1939:72).

v kočevskem gopostvu. Za naš namen je pomemben podatek, da je bila meja na zahodu in severozahodu kočevskega gospostva okrnjena zaradi izgube posesti onstran Čabranke v korist Nikola Zrinskega; sam spor okrog teh predelov pa datira, kot že rečeno, v čas vladavine Ortenburžanov. Po smrti grofa Franca Blagaja leta 1576 so kočevsko gospostvo dobili v zakup najprej njegova sinova Jurij in Štefan,¹⁹ brat Nikolaj, zatem pa še vnuki: Jurijev sin Ivan Vajkard in Štefanov po Štefanovi smrti rojeni sin Štefan III. Nikolaj, Ivan Vajkard in Štefanova vdova Elizabeta, rojena baronica Turjaška, naj bi gospostvo razdelili na tri dele, pri čemer natančna razmejitev med njimi ni znana; znano naj bi bilo le, da razdelitev ni potekala po mejah nekdanjih kočevskih uradov (*ibid.*:109). Zaradi izrazitega zadolževanja vseh treh zakupnikov je med letoma 1606 in 1613 kočevsko gospostvo razpadlo na šestintrideset delov (110).

Na drugi strani Kolpe je bil leta 1544 Stjepan Frankopan Ozaljski baje zaradi vse pogostejših turških vpadov primoran skleniti s svakom Nikolom Zrinskim Sigetskim dogovor o medsebojni pomoči in nasledstvu (Laszowski 1923:15); leta 1577 je Frankopan Ozaljski umrl, torej so Zrinski na podlagi dogovora podedovali vsa njegova posestva. – V to obdobje, natančneje v leto 1579, sodi tudi postavitve vojaške utrdbe v Karlovcu in boljša organizacija mejne obrambe od Karlovca do Ogulina – Vojne krajine, ki jo je ustanovila Habsburška monarhija za obrambo pred turškim cesarstvom. Tako so vojaške oblasti Vojne krajine naseljevale Uskoke, v katerih so videli predvsem brezplačne vojake za boj proti turški vojski, Zrinski pa potomce nekdanjih ubežnikov pred turško vojsko na Kranjsko, da bi s tako politiko naseljevanja ponovno oživili zapuščene kraje (Kruhek 1981b:290, 292).²⁰

Oskrbovanje vojaške utrdbe v Karlovcu naj bi občutili tudi kmetje na Kočevskem. Sicer pa so že pred njeno ustanovitvijo, t. j. od leta 1559 dalje, morali oskrbovati straže in tabore pred turškimi vojaki, kar je pomenilo, da so bili prisiljeni opravljati tlako na vseh mejah, dodatno pa so trpeli še zaradi Uskokov, ki so jim pogosto kradli živino. V pritožbi nadvojvodu Ferdinandu leta 1615 so navedli, da zaradi številnih obveznih mejnih tlak od Otočca, Brinja, Gomirja, Ogulina do Karlovca ne zmorejo terjatev svojega kočevskega gospostva (Simonič 1939:113). Pri tem jih je podprl zakupnik Janez Jakob Kisl, ki je poleg tega, da je potrdil njihove pritožbe, med drugim tudi navedel, da so kočevske hube preveč parcializirane, da z njegoviimi podložniki na mejnih tlakah slabo ravna in da morajo dodatno plačevati še t. i. proviantno tlako za beneško vojsko (114). Baje se je pod Kisli razbohotilo tilhotaps-

¹⁹ Menda se je kmetom najslabše godilo pod Štefanom Blagajem, ki je bil hkrati še stotnik v Karlovcu; po njegovem ukazu bi kmetje morali tovoriti v Karlovac, Ljubljano, Trst, Benetke in baje celo na Koroško, za kar niso prejeli primerne plačila (Simonič 1939:107).

²⁰ Tako je leta 1590 knez Juraj Zrinski naselil nekoliko družin iz Kostela (na Kranjskem) v Gornje in Dolnje Moravice (Lopašič 1894:385), general Juraj Lenković pa je leta 1599 naselil srbske prišleke v Gomirje. Leta 1603 je karlovški general Vid Kisel naselil prišleke iz Hercegovine na področje Mrkpolja, pozneje pa so jim sledile skupine Uskokov iz Bosne in Cazinske krajine (Kruhek 1981:290, 293).

tvo, ki ga ni mogel uspešno zatrei niti grof Engelbert Turjaški, ki je dobil kočevsko gospostvo v zakup leta 1641; kočevski krošnjari naj bi se skupaj s Kostelci in Poljanci zbirali v skupine ter se na svojih tihotapskih poteh proti Hrvaški in jadranskim lukam in nazaj uspešno izogibali mitnicam (123). Po smrti grofa Engelberta Turjaškega leta 1673 so kot lastniki kočevskega gospostva sledili brat Janez Vajkard, znan med drugim po tem, da je dobil pravico kovati lasten denar – tolarje, leta 1677 pa mu je sledil sin Ferdinand. Leta 1706 ga je nasledil mlajši brat Franc Karel, njega pa sin Henrik Turjaški (124-125).

V drugi polovici 17. stoletja je na drugi strani Kolpe vladal rod Zrinskih. Verjetno je bil Zrinski prav zaradi pojevanja turških vpadov v času svoje vladavine v primerjavi s Stjepanom Frankopanom znan kot »bolj skrben« gospodar svojih posesti v Gorskem kotarju: tako je nadaljeval s kopanjem železove rude v nekdanjih frankopanskih rudnikih v Liču, ko pa je odkril boljšo rudo v okolici Čabra, je prenesel leta 1651 obrat iz Liča v Čabar in tamkaj ustanovil novo čabransko plemiško posestvo. To novo posestvo naj bi Peter Zrinski razširil tudi na škodo sosednjega posestva grofov Turjaških na Kranjskem, o čemer priča njihova reakcija oziroma reakcija kranjskih stanov po smrti Petra Zrinskega leta 1670: od Ogrske komore – naslednice imetja Zrinskih – so zahtevali takojšnjo vrnitev gozdov tedaj prisvojenega kočevskega imetja²¹ (Laszowski 1923:46-50).

Ustanovitev novega čabranskega posestva in še posebej politika Zrinskega z namenskim poseljevanjem čabranske posesti se je izkazala kot pomembna tudi v razpravah o izvoru kajkavščine na tem predelu današnjega hrvaškega ozemlja. Zrinski je namreč na to novo posest naseljeval tako mojstre za delo v rudnikih, ki jih je privedel iz tedanje Gornje Kranjske, še posebno iz Fužin, Idrije, Bavarske, Tirolske, Koroške in Češke, kot tudi kmete iz Gerovega in Primorja, ki jih je naselil v neposredni bližini z namenom, da bi oskrbovali zaledja rudarskih naselij (Laszowski 1923:42). Zdi se, da je Laszowski (43) prav tej politiki pripisal jezikovne sledi vse do našega stoletja, češ da »... narečje izkazuje slovensko poreklo in nas zelo spominja na idrijsko. Seveda pa šola spreminja to narečje v povsem hrvaško«.

Prav tako naj bi bil Zrinski zaslužen za postavitev nekaterih žag v Liču; v Brodu na Kolpi in neposredni okolici pa je prav tako kot v Čabru uredil novo plemiško posest, ki je obsegala največje število vasi v primerjavi z njegovimi drugimi posestvi.

²¹ Kranjski stanovci, ki so se pritožili komori, so zahtevali vrnitev dela čabranskega ozemlja, ki naj bi si ga Peter Zrinski prisvojil od kočevske grofije, pri čemer mu je očital, da je kriv za poškodbe kranjskih mlinov zaradi gradnje nasipov na potoku »Ossilnici« (Čabranki) ter da je na kočevskem ozemlju kopal železovo rudo, sekal drevesa in žgal premog. Prisvojil si je približno tri do štiri kvadratne milje kočevskega teritorija od grobniških mej do Čabranke. S tem naj bi bile poleg kočevskega oškodovana še kranjska gospostva Gotenica, Snežnik in Lož. Leta 1673 naj bi kralj določil komisijo, ki je nekatera zemljišča kranjskim gospostvom vrnila; izjema je bilo kočevsko. Nadaljnje pravdanje naj bi začasno preprečil knez Henrik Turjaški (Auersperg) leta 1748, ko se je odrekel spornemu ozemlju za odškodnino 12 000 forintov in jih dal na voljo cesarici Mariji Tereziji. Pravda se je še nadaljevala, dokler se niso proti koncu 18. stoletja pravdni spisi izgubili (Laszowski 1923:50).

Zdi se, da je bila pomembna za razvoj in nastanek nekaterih krajev ob Kolpi odločitve Zrinskega o premestitvi uprave in sodstva iz nekdanjih frankopanskih vinodolskih središč Hreljina, Bribira, Grobnika v Gerovo, Čabar in Brod na Kolpi, t. j. v kraje, ki so še danes največji v dolinah Čabranke in zgornje Kolpe (Kruhek 1981a:53). Prav tako je bilo za te kraje pomembno njegovo vzdrževanje starih frankopanskih trgovskih poti, ki so potekale čez Gorski kotar.²²

Neuspeh zrinsko-frankopanske zarote iz leta 1670 proti centralistični in germanizacijski politiki Habsburžanov je pomenil konec vladavine »domačih« fevdalcev v Gorskem kotarju. Gorski kotar in Primorje sta z okupacijo generala Josipa Herbersteina postala del Vojne krajine. Takoj zatem je Gorski kotar ponovno postal prizorišče spopadov: »domače« plemstvo, oblasti Vojne krajine, kraljevska ogrska komora in avstrijska komora²³ so se spopadali za nasledstvo posesti Zrinskih. Razplet je potekal takole: po popisu zrinsko-frankopanskega imetja leta 1671 je to prešlo najprej v posest ogrske kraljevske komore, ki pa je bila že tedaj podrejena notranjeavstrijski komori, ta pa jih je kot močnejši politični tekmeč že leta 1692 odkupila. Za ogrske kot tedanje hrvaške stanovske interese je to dejanje hkrati pomenilo izgubljeni nadzor nad trgovsko potjo do morja (Pandžić 1981:62); prav primorska posestva in tamkajšnje luke naj bi še posebej ustrezali »merkantilistični politiki dunajskega dvora« (Karaman 1981:127).

Gorski kotar in primorski kraji so postali še posebej relevantni za habsburško monarhijo po končani vojni s turškim cesarstvom leta 1699, ko je postala možna neovirana trgovina z dobrinami iz notranosti monarhije proti jadranskim lukam. Tako so že leta 1727 na pobudo habsburškega kralja Karla VI. začeli graditi t. i. Karolinško cesto z namenom, da bi povezali Karlovac z Bakrom in Reko. Za prebivalce že tako izolirane Kolpske doline je nova cesta pomenila dodatno težavo: pred tem je namreč promet potekal bliže dolini na relaciji Novigrad, Lukovdol, Moravice in Brod na Kolpi, od tu dalje pa preko Delnic proti morju. Gradnja nove ceste pa je hkrati sprožila intenzivnejši razvoj bližnjih naselij; prav tako ni zanemarljiv podatek, da so se v ta naselja priselile mnoge družine iz Primorja, Kranjske, celo Češke in Slovaške (Karaman 1981:129; Kruhek 1981b:302). Pri tem hrvaški jezikoslovec Majnarić opozarja, da ni na voljo virov in dokumentov, s katerimi bi lahko pojasnili, ali so novi priseljenci prišli prostovoljno ali pa jih je naselila dunajska oblast kot varuh

²² Pomembnost poti preko Gorskega kotarja je bila verjetno največja prav v 16. in 17. stoletju, saj je bila v primerjavi s potjo preko Kranjske najkrajša in v primerjavi z južnejšimi potmi zaradi turške nevarnosti najbolj varna prometnica iz tedanje severne Hrvaške v Primorje (Kruhek 1981a:54).

²³ Ogrska komora je bila s sedežem na Dunaju nekakšen kolektivni organ uprave kraljevskih prihodkov, na kar nas opozarja sam izraz komora, ki naj bi prvotno pomenil blagajno. Od konca 17. stoletja je stalno delovala na področju Ogrske kraljevine, Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, sicer pa je bila dlje časa v 16. in še posebno v 17. in 18. stoletju podrejena avstrijski dvorni komori, ki pa je obsegala kot posebne urade med drugimi dolnjeavstrijsko, in za Gorski kotar še posebej pomembno notranjeavstrijsko komoro s sedežem v Gradcu (Pandžić 1981:57).

nove ceste. Zato pa je (po Majnariću) še vedno živa anekdota o slovenskem priseljencu, ki se je nagnil, pobral grudo zemlje, jo malo prežvečil in zatem izjavil: »Dabra je, boma astal to« (Majnarić 1938/39:148).

Šele ob koncu 18. stoletja, ko je kolesni prevoz zamenjal tovornega konja kot poglavitno prometno sredstvo, so postale pomanjkljivosti Karolinške ceste, t. j. neustrezna konfiguracija tal oziroma strmin, preveč moteče. Tako so na začetku 19. stoletja pod francoskimi oblastmi začeli graditi Luiziano,²⁴ cesto, bližjo kolpskim krajem. V primerjavi s prometom na Karolini je Luiziana služila tako izvozu proizvodov ogrsko-hrvaškega zaledja kot tudi lokalni trgovini čezkolpskih krajev Hrvaške (Karaman 1981:138,142).

K popolni prevladi dunajskega dvora nad Gorskim kotarjem in Primorjem pa je dodatno prispevala še ena gospodarska sprememba: leta 1746 je bil pod vladavino Marije Terezije oblikovan dvorski trgovski svet s sedežem na Dunaju z namenom, da bi pospešili trgovino in promet v celotni Avstro-Ogrski monarhiji. Kot upravni organ tega sveta je na področju tedanjega t. i. Avstrijskega Primorja, od Trsta do Karlobaga, od leta 1766 delovala trgovinska intendantca s sedežem v Trstu, ki je tako postala neposreden lastnik in upravitelj imetja komore, t. j. fužinskega dela Gorskega kotarja in nekdanje čabranske posesti Zrinskega ter Vinodola (Pandžić 1981:63). Z drugimi besedami, Gorski kotar je bil od leta 1671 do 1767 pravzaprav pod vrhovnim nadzorom dunajskega dvora. Taka upravna razdelitev Gorskega kotarja in Primorja ni pripomogla h gospodarskemu razvoju teh krajev; kmalu se je izkazalo, da je v tem smislu Avstrijsko Primorje umetna politična tvorba, ki brez zaledja Gorskega kotarja ne more pospeševati trgovine in gospodarstva. Tako je Marija Terezija leta 1776 ustanovila severinsko županijo, ki je obsegala vse nekdanje frankopanske in zrinske posesti (Pandžić 1981:66),²⁵ ki pa jo je že leta 1785 ukinil Jožef II. kot zastarelo in konzervativno obliko gospodarske in politične organizacije in ustanovil okrožja kot mnogo večje upravne in politične celote; večji del nekdanje severinske županije je po novem spadal pod zagrebško, manjši del pa pod Primorsko okrožje. Dolgoletna vojna kralja Jožefa II. s turškim cesarstvom (1787-1790) je onemogočila uresničevanje njegovih centralističnih reform, kar so v Gorskem kotarju in Primorju izkoristili madžarski stanovni in leta 1786 preoblikovali Primorsko okrožje v Ogrsko Primorje (Pandžić 1981:69).

Naslednja precej kratkotrajna, a pomembna dogajanja se vežejo na vzpostavitev francoske oblasti nad tem področjem, oziroma ustanovitev Ilirskih provinc v obdobju med letoma 1806 in 1813.²⁶ Gorski kotar je bil takrat upravno razdeljen na kanto-

²⁴ Cesta je dobila ime po Napoleonovi ženi Luizi.

²⁵ Tako sta jo na zahodu in severu zamejevali Čabranka in Kolpa, na severovzhodu Kolpa, ki je mejila na zagrebško županijo, na vzhodu na karlovški generalat, na jugu pa na pas od Reke do Senja.

²⁶ Po porazu v vojni z Napoleonom je Avstrija Franciji na podlagi podpisanega mirovnega sporazuma v Schönbrunu 1809 predala del Istre in celotno ozenlje Hrvaške desno od Save pa do ustja Une. Te kraje je Napoleon skupaj z nekaterimi slovenskimi pokrajinami uredil v Ilirske province z upravnim sedežem v Ljubljani (Pandžić 1981:69).

ne in majorate; kraji ob Kolpi in Čabranki na današnji hrvaški strani so bili zajeti v t. i. Merkopaljsko ozemlje ali kanton Mrkopalj, pod katere so spadali majorati Brod, Čabar, Mrkopalj, Ravna Gora in Vrbovsko (Pandžić 1981:72). Spremembe v tem obdobju se vežejo predvsem na reorganizacijo uprave in šolstva: pred zakonom in sodstvom, ki sta prešla pod plačano državno uradništvo, naj bi bili vsi enaki, odpravljeni so bili zemljiški stanovi, ne pa dajatve in tlaka kmetov. Odpravili so cehe in uvedli svobodno obrt, v šolah pa so dopustili rabo »narodnega« jezika. Leta 1813 so se francoske čete umaknile iz Ilirskih provinc, katerih ozemlje je ponovno prešlo pod oblast Avstrije. Dunajski dvor je tako že leta 1816 ustanovil novo politično tvorbo: kraljevino Ilirijo, ki jo je nadalje razdelil na dve guberniji, in sicer na ljubljansko s sedežem v Ljubljani in primorsko s sedežem v Trstu. Precej hitro, leta 1822, je zaradi nasprotovanja hrvaškega in ogrskega plemstva prišlo do ponovne priključitve hrvaškega ozemlja kraljevine Ilirije v kraljevino Hrvaško, kar za Gorski kotar na ravni vsakdanjega življenja ni pomenilo večjih sprememb; komorska veleposestva so ostala še naprej centri avstrijske gospodarske politike. – Viri navajajo, da so se kmetje na Kočevskem v času francoske zasedbe leta 1809 velikokrat upirali predvsem zaradi uvedbe kontribucije ali obveznega davka. Francoske vojaške oblasti na Kočevskem so upore pogosto zatrle s požiganjem vasi in gradov (Simonič 1939:127). Po novi upravni razdelitvi iz leta 1811 je bilo nekdanje kočevsko gospostvo (od leta 1791 vojvodina) reorganizirano v kočevski kanton z več občinami.

Leto 1848 zaznamuje začetek pomembnih sprememb na tem območju; predvsem gre za zasedanje hrvaškega sabora istega leta, ki je med drugim ustanovil banski svet kot vrhovni izvršni organ oblasti za tedanjo Kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo ter sprejel zakonski člen št. XXVII *Ob ukinitvi urbarjev in urbarskih služb*. Ta ukrep je povzročil številne nemire v tedanjih goranskih vaseh. Tako so kmetje tedanje občine Brod zahtevali vrnitev nekdanjih pašnikov in drugih občinskih dobrin, ki jim jih je odvzela uprava čabranske poseti (Pandžić 1981:74-76). – Na Kranjskem so leta 1848 ustanovljali okrajna glavarstva. Kočevsko ozemlje je bilo razdeljeno na tri okraje: na kočevskega, novomeškega in črnomaljskega, pri čemer je kočevski mejil »... proti jugu ob Čabranki in Kolpi na Hrvatsko kraljevino, proti vzhodu na okraj črnomaljski, ... proti severu na ljubljanski in proti zahodu na logaški okraj« (Tomšič in Ivanc 1887:7). Leta 1854 so okrajna glavarstva reorganizirali v skupne okrajne gosposke, leta 1867 pa v politične okraje (12). Tačas je na Kočevskem gozdarstvo postalo ena temeljnih gospodarskih dejavnosti; čeprav je gozd prebivalcem vseskozi pomenil pomemben vir za preživetje – les za domačo rabo, kuhanje oglja in pepelike, izdelovanje suhe robe, pridobivanje kresilnih gob in nazadnje lov – je postal res visoko cenjen šele z izgradnjo železnice leta 1857, ki je povezala te kraje s Trstom. Visoka cena lesa je pripomogla, da so se žagarska, oglarska in tesarska dejavnost še bolj razmahnile, prav tako pa ni zanemarljiv podatek, da so bili po popisih iz let 1890, 1900 in 1910 delavci v teh panogah večinoma Slovenci in Hrvati (160, 170).

Na sosednji strani Kolpe se v obdobju Bachovega absolutizma med letoma 1850

in 1860 področje današnje Hrvaške, s tem pa tudi Gorskega kotarja, dvakrat upravno prerazdeli. Najprej od leta 1850 do 1854, t. j. v obdobju Bachovi vzporedne banske vladavine, na šest županij, ki so bile nadalje razdeljene na upravno-politične kotarje; tako sta pod reško županijo spadala kotarja Bakar in Delnice, slednji pa je zajemal ozemlja od Broda in Mrkpolja do Čabra. Po odpravi banske vladavine leta 1854 pa vse do padca Bachovega absolutizma leta 1860 je bilo današnje ozemlje Hrvaške razdeljeno na pet nanovo zamejenih županij, med katerimi je bila tudi nova reška županija z osmimi kotarji (Pandžić 1981:78). Leta 1860 pa so nove oblasti vzpostavile stanje iz leta 1848, t. j. sedem županij, med katerimi sta, kot rečeno, reška in zagrebška obsegali ozemlje današnjega Gorskega kotarja, ki je še posebno po ogrsko-hrvaškem sporazumu iz leta 1868 občutilo močan nadzor ogrskega dela monarhije (Paver 1981a:80).

Po prvi svetovni vojni je hrvaški sabor leta 1918 objavil odcepitev Hrvaške od Avstro-Ogrske; nastala je nova država Srbov, Hrvatov in Slovencev (Paver 1981a:89). Ko je Italija kot članica zmagovite koalicije po prvi svetovni vojni dobila mejo v Alpah, Istro in današnje slovensko in hrvaško Primorje z Reko in Zadrom, se je Gorski kotar znašel v neposredni bližini razmejitvene cone med Italijo in Kraljevino SHS; Čabranski kotar pa je dobesedno mejil na Italijo (Paver 1981b:91).

Nadaljnja upravna razdelitev Gorskega kotarja se veže na državni udar, ki ga je izvedel kralj Aleksander leta 1929. Z zakonom o imenu in delitvi kraljevine se je SHS preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, razdeljeno na nova upravna področja, banovine. V primeru Čabranskega kotarja je ta upravna delitev za določanje meje med današnjo Slovenijo in Hrvaško še danes aktualna. Najprej je večji del tedanjega Čabranskega kotarja spadal pod Savsko banovino, manjši del, v katerega so sodile tedanje slovenske občine Draga, Trava in Osilnica, pa v Kočevski okraj, pod Dravsko banovino. Vendar so bile že naslednjega leta, 1930, izločene iz Kočevskega okraja in priključene Čabranskemu, torej Savski banovini (Paver 1981b:97; Simonič 1939:129). Šele z ukazom kraljeve banske uprave Dravske banovine iz leta 1937 sta bili občina Draga in Trava v Čabranskem srezu v Savski banovini spojeni v občino Draga s sedežem v Dragi (Simonič 1939:130).

Z okupacijo in razkosanjem ozemlja Kraljevine Jugoslavije sta bila Čabranski in del Delniškega kotarja skupaj s Suškim in Kastavskim kotarjem in z otokoma Rabom in Krkom leta 1941 priključena k tedaj oblikovani Reški pokrajini (Provincia del Carnaro), preostali del Gorskega kotarja pa je sodil pod režim Neodvisne države Hrvaške (Cuculić 1981:110). Hitler je Kočevsko z večino Dolenjske in Notranjske v svojih navodilih o razkosanju Jugoslavije prisodil Italiji; kot ugotavlja T. Ferenc (1995:49), njegove odločitve ni spremenilo niti enotno izražanje privrženosti kočevskih Nemcev nemškemu rajhu niti prošnje njihovih odposlancev pri nekaterih nemških uradih, naj bi Kočevsko okupirala Nemčija. Tako se je del hrvaškega brega Čabranske in zgornjekolpske doline s celotnim slovenskim bregom znašel pod italijanskim režimom. Leta 1942 je bil velik del prebivalstva na mejah med Italijo in Rajhom interniran v koncentracijska taborišča Rab, Gonars, Dachau in Tibaž.

Po kapitulaciji Italije je Čabranski okraj postal svobodno ozemlje in to ostal vse do konca vojne. Po vojni so bili najprej vzpostavljeni mestni in vaški ljudski odbori, dokler ni leta 1952 v okviru kotarskega ljudskega odbora Delnice začel delovati tudi ljudski odbor občine Čabar (Žagar 1981:190-191). Kotar Delnice je obstal do leta 1955, ko se je preoblikoval v tri občine: Čabar, Delnice in Skrad, ki so spadale pod kotar Reka (Crnković in sod. 1981:206). Lokaliteta doline zgornje Kolpe je bila tako na hrvaški strani razdeljena med občini Delnice in Čabar, na slovenski strani pa je v celoti sodila v občino Kočevje.

Če v dolini zgornje Kolpe v obdobju od druge polovice 19. stoletja pa do 2. svetovne vojne na kratko ocenimo gospodarsko stanje, je bilo takole: prebivalstvo obmejne lokalitete se je ukvarjalo predvsem s kmetovanjem, gozdarstvom, žagarstvom in krošnjarjenjem,²⁷ od začetka 20. stoletja pa še z lesno predelovalno industrijo. Svetovna gospodarska kriza na začetku stoletja je prizadela predvsem žagarstvo in lesno industrijo; tako so prebivalci v obdobju med vojnama predvsem iz gospodarskih razlogov iskali zaposlitev v drugih predelih današnje Hrvaške ali pa so se izseljevali, najpogosteje v ZDA, Kanado in Francijo (Paver 1981b:91).

PRESELITEV KOČEVSKIH NEMCEV IN VZPOSTAVITEV ZAPRTEGA OBMOČJA KOČEVSKA REKA

Posebne pomena za precejšnjo izoliranost doline zgornje Kolpe je nedvomno epizoda v zvezi z izselitvijo kočevskih Nemcev med 2. svetovno vojno in vzpostavitvijo zaprtega območja Kočevska Reka nekaj let po vojni; zaprto območje je namreč vključevalo del neposrednega zaledja zgornjekolpske in Čabranske doline, kar so nazadnje občutili tudi prebivalci doline. Že raziskava iz leta 1993 je pokazala, da so prebivalci slovenske strani obmejnega zaledja večkrat poudarili, da se v »dolino ne vlaga zaradi meje in zaradi Kočevske Reke« ali pa so za posamezne nepojasnjene prometne nesreče izražali sumničenja, češ da je umrli ali izginuli že »kaj takega vedel, česar ne bi smel«. Ne glede na taka dramatična ugibanja ostaja dejstvo, da je vzpostavitev zaprtega območja še okrepila izoliranost doline, če ne zaradi drugega, že zaradi narave in konspirativnega statusa teh predelov.

Kot rečeno, je italijanska okupacija Kočevske razočarala vodstvo kočevskih Nemcev, ki si je prizadevalo za vključitev Kočevske v nemško zasedbeno območje. Tako so se odposlanci kočevskih Nemcev 23. aprila 1941 sporazumeli z nemškim držav-

²⁷ Dolinci in prebivalci iz neposrednih zaledij Kolpske doline so do razpada avstroogrške monarhije krošnjarili, po domače »havzirali«/»obzirali«, v mestih Čehoslovaške v Pragi, Dečinu, Brnu itd.; na Avstrijskem v glavnem na Dunaju in v Gradcu; po Ogrskem v Budimpešti, Subotici, Somboru, Novem Sadu; na Štajerskem v Mariboru, Ptujju in v Celju ter na Hrvaškem in v Slavoniji pa v Osijeku, Zagrebu, Varaždinu, Čakovcu, Požegi, Sisku itd. V obdobju med vojnama so se poleg navedenih mest raje in zvečine usmerjali v Maribor, Celje, Ptuj, Osijek, Novi Sad, Subotico in Sombor (Žagar-Jagrov 1983:100).

nim komisarjem za utrjevanje nemštva Heinrichom Himmlerjem za preselitev²⁸ na posestva v Posavju in Obsotelju, od koder so načrtovali izgon Slovencev in Hrvatov dlje na vzhod (T. Ferenc 1995:49-50). Sočasno so v Rimu potekala pogajanja za prodajo nepremičnin in živine kočevskih in ljubljanskih Nemcev. Zanimanje za odkup sta izrazili Splošna anonimna družba za nepremičnine (*Società anonima immobiliare generale*) iz Rima in Italijanska anonimna družba za viskozo (*Società nazionale italiana anonima viscosa*) iz Milana, ki sta še istega leta ustanovili Agrarni zavod za nepremičnine Emona (*Istituto agrario immobiliare «Emona»*). Po izselitvi kočevskih Nemcev je prostor nekdanjega nemškega jezikovnega otoka ostal domala prazen; tam je ostalo le okoli pet tisoč oseb, večinoma Slovencev (50). Vendar je kmalu zatem visoki komisar za Ljubljansko pokrajino ustanovil komisijo za ponovno poselitev Kočevske; plan je bil, da bi jo poselili z begunci z drugih zasedenih območij Slovenije, pri čemer naj bi imeli prednost predvsem kmečki sinovi, begunci, poljedelski in gozdarski delavci. Čeprav je Emona začela naseljevati ljudi že leta 1942, jih je bila večina iz sosednjih vasi, ki jih niso izpraznili, zelo malo pa je bilo predvidenih beguncev (52). Sčasoma, ko je vodstvo Emone uvidelo, da nemirne razmere²⁹ onemogočajo neproblematično in nemoteno ponovno naselitev Kočevske s slovenskimi zakupniki, so začeli razmišljati o kolonizaciji z italijanskim prebivalstvom, kar je pospešila štirimesečna velika italijanska ofenziva (1942). Iz Puppinijeve³⁰ študije je razvidno, da bi italijanska kolonija na Kočevskem predstavljala južni del večje italijanske kolonije v Ljubljanski pokrajini (61). V tem smislu je zanimiv tudi Inghillierijev³¹ (1942) Predlog za študijo o priselitvi regionalnih in etničnih jeder iz Istre, tržaške in goriške pokrajine ter podgorskega pasu Furlanije, s katerim je utemeljeval, da bi bila koristna demografska obnova bivše cone in krajev Kočevarjev z družinskimi jedri, ki bi bila podobna glede na »izvor in etnični rod« (Inghillieri; v: T. Ferenc 1995:62).

Približno mesec dni po kapitulaciji Italije, septembra 1943, je nemška vojska zasedla Kočevje in vzpostavila t. i. policijsko-domobransko postojanko; Emonino gospodarjenje se je tako do konca te zasedbe, t. j. do leta 1945, omejevalo na Kočevje in najbližjo okolico. Leta 1944 so v glavnem štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva ponovno razmišljali o poselitvi Nemcev na Kočevskem (*ibid.*:65-66), česar po koncu vojne, maja 1945, jugoslovanske oblasti niso odobrile (M. Ferenc 1993:39).

---

²⁸ Mitja Ferenc (1993:31) navaja, da je bilo po lastnem štetju iz leta 1941 kočevskih Nemcev na Kočevskem 12 498, t. j. okoli 2754 družin v okoli 170 vaseh v štirih nekdanjih jugoslovanskih okrajih oziroma v dvanajstih občinah.

²⁹ Vzpostavitev svobodnega ozemlja na Kočevskem – z izjemo mesta Kočevje – in tedanje vse pogostejše ofenzive partizanskih odredov v neposredni okolici Kočevja so manjše posadke italijanske vojske ponekod prisilili k umiku v kraje južno od Kočevja (T. Ferenc 1995:57).

³⁰ Giuseppe Puppini je bil tedanji vodja agrarnega urada Emone (T. Ferenc 1995:55).

³¹ Francesco Inghillieri je bil tedanji vodja prodajne službe Emone (*ibid.*:62).

Mitja Ferenc (1992)³² za zaprto območje Kočevska Reka³⁴ meni, da se je tako izpraznjen in precej opustošen³⁴ del Kočevske povojnim oblastem v začetku petdesetih let zdel primeren kraj za izgradnjo t. i. zaščitnih objektov, ki so jih po sporu z Informbirojem začeli, tako kot v vseh drugih jugoslovanskih republikah, graditi tudi v Sloveniji. V prid izbrani lokaciji je bil tudi strateški razlog – možnost hitrega umika v osrednjo Bosno in Hercegovino ali pa pri tem dostop do morja v primeru potrebe. Pri tem je zanimiva namembnost, ki so jo oblastniki dodelili dolini Kolpe: v primeru oboroženega napada iz Sovjetske Zveze ali pa z Zahoda naj bi ob Kolpi naselili družine »prvih na udaru«, t. j. revolucionarjev in državne uprave.³⁵

Še posebej primerna za izgradnjo zaščitnih objektov se je izkazala nekdanja kočevarska vas Gotenica; poleg morfoloških prednosti – nad njenim zahodnim robom se dviga visok hrib Kameni zid, kar je pomenilo, da bi s kratkim dostopnim rovom dobili globoko kritje (M. Ferenc 1992)³⁶ – se je kot izrazita prednost kazalo

---

³² Zgodovinarju Mitju Ferencu se zahvaljujem za vpogled v Poročilo o Zaprtim območju Kočevska Reka (1992) in v magnetogramski zapis (7. 11. 1990) pogovora Parlamentarne komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti v Kočevski Reki.

³³ Čeprav M. Ferenc (1992) posebej poudarja, da so se meje zaprtega območja Kočevska Reka, ki je zajemalo približno 200 km² površine, v obdobju od leta 1952 do 1990 trikrat spremenile, navajam njegov prepis poteka meje, ki je veljala od leta 1952 do 1978; kot je razvidno iz Poročila, je Ferenc mejo dobesedno prepisal iz dokumenta, ki so mu ga kot strokovnemu članu Parlamentarne komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti dali le na vpogled v Gotenici 7. 11. 1990: »Izhodna točka 584 na cesti Štalcerji - Livold - trig. 876 - 1005 (Suhi Hrib) - 930 - 825 - 908 - Žebelj - 850 med 851 in 970 na 912 - 678 - 793 - 802 po gozdni cesti do 642 - obrne proti jugu na 658 - 697 - 726 (Vršič) - 640 (Križišče) - po kamionski poti do 594 nato po državni cesti do 540 v loku na 572 - 619 - 663 - 708 - 790 v loku na 855 - proti jugu po dogozdni cesti 1010 - dalje po cesti na 995 - 992 - preko Medvedjeka 1001 - 1033 - 1094 - 1076 - 1044 - po gozdni poti do bivše okrajne meje in po njej proti jugu čez 1102 - 1078 - dalje čez 975 - 1066 - 1067 - 1073 - 1156 (zapadno od Cevka) - 1166 - na Krokra - 866 - Krempa - 944 - 895 - po grebenu čez 880 - 825 - 810 - 755 - 780 - 787 - ponovno na bivšo okrajno mejo čez 802 - 791 - 751 - 901 (Kopič) - obrne na sever 644 - 585 - 539 - 699 (Pučki hrib) - 638 - čez Kaptol na 556 - po grebenu nad Kolpo izpod Lapinj do Laz in nato zavije na sever proti Spodnjemu Logu in nato na 516 - 562 - v loku okoli Thurna na greben Šibja na 637 - preko ceste Rajndol - Mozelj na peskolom, od tu na 525 (proti Rog.) nato na 754 (Skorten) - po grebenu Štalcerskega hriba na 584« (M. Ferenc 1992).

³⁴ Kot rečeno, je bilo na Kočevskem od sponiladi leta 1942, z izjemo mesta Kočevje, ustanovljeno svobodno ozemlje. Verjetno je bila prav zaradi tega politika italijanskih oblasti v veliki ofenzivi leta 1942 dobesedno zbrisati večino vasi izseljenih Kočevjarjev, ker bi jih lahko partizanska vojska uporabljala za bivalne prostore. Posledice spopadov različnih vojsk, italijanske ofenzive in še dveletna dogajanja po ofenzivi na območju Kočevske so pozimi 1944/45 v odseku za gospodarstvo pri Predsedstvu SNOS označili na zemljevidu: od 149 naselij je bilo 93 vasi popolnoma, 13 pa deloma požganih; ohranjenih je bilo le 43 vasi (Mitja Ferenc 1993:65).

³⁵ Za to informacijo sem prav tako hvaležna Mitju Ferencu; osebna komunikacija, jesen 1997.

³⁶ Primerjaj tudi izjavo ing. Gruma z magnetogramskega zapisa.

dejstvo, da so jo takoj po vojni večinoma naseljevali demobilizirani partizani, begunci iz Loškega potoka in okolice Čabra ter prisilno kolonizirani prebivalci z obmejnih območij Gorenjske, Štajerske in Prekmurja. Slednje je bilo pomembno zaradi načrtovane politike popolne izpraznitve naselja in arondacije zemljišč, za katero so se odločili ne glede na mnenja redkih starih lastnikov.

Kot navaja M. Ferenc (1992), je Gotenica kmalu postala najbolj varovano in nedostopno območje zaprtega območja Kočevska Reka, že od leta 1950 pa ni imela stalno naseljenih prebivalcev. Iz istega Poročila izvemo, da so prvi delavci, ki naj bi jih bilo približno od petdeset do šestdeset, z deli v Gotenici začeli spomladi 1950; približno sto osemdeset vojakov jugoslovanske armade pa je bilo zadolženih za varovanje obeh območij in za opravljanje gradbenih del.³⁷ Kljub triizmenskemu delu so tedaj odgovorni za izgradnjo objektov menili, da dela potekajo prepočasi. Tako so zaposlovali še več civilistov; po nekaterih virih naj bi število kasneje naraslo na sto osemdeset zaposlenih civilistov.

Iz Poročila o zaprtem območju Kočevska Reka lahko med drugim tudi razberemo, da je bil objekt strogo varovana skrivnost; »avtonomnost« Slovenije pri izgradnji objekta naj bi se kazala tudi v tem, da na tem področju niso dovoljevali obiskov niti generalštabu jugoslovanske armade. Po navedbah tedaj najbolj kompetentnih za izgradnjo objektov v Gotenici in Škrilju na tem območju ni delal noben politični zapornik.³⁸ Prav tako naj bi delavce iz raznih krajev Slovenije, ki so opravljali začetna dela, kmalu zamenjali domačini iz Kočevske, Bele krajine in Kolpske doline. Inženir Dušan Grum, ki je leta 1967 prevzel vsa pooblastila glede organizacije del, je za Polajnarjevo parlamentarno komisijo izjavil, da so z zaposlovanjem domačinov želeli tudi zmanjšati stroške, kakišne sta predstavljali dnevna ali tedenska migracija (magnetogramski zapis). – Za pričujočo študijo je posebej zanimiva opredelitev »domačinov« enega izmed še danes zaposlenih v Gotenici: z domačini, ki naj bi začeli delati v Gotenici nekje od sredine šestdesetih let dalje, je imel v mislih prebivalce obkolpskih krajev Kostela, Osilnice, kočevske in ribniške doline, pa celo posameznike s hrvaške strani Kolpe, na primer iz Gerovega. Hrvaški domačini so v osemdesetih letih in celo med vojno leta 1991 v Gotenici sodelovali predvsem pri gradbenih delih, na širšem območju Kočevske Reke pa so v gozdarstvu in kmetijstvu poleg Bosancev in Prekmurcev delali domačini iz Kostelske doline, Čabra, Prezida, Loškega Potoka in Osilnice.³⁹ Prav tako ni zanemarljiv podatek, da v prvih letih delavcem niso dopuščali stikov z bližnjimi kraji, kar pa naj bi se v teku let sprostilo. V tem smislu je bila Gotenica samozadostna; v njej so organizirali celo lastno kmetijsko ekonomijo za pridelavo in skladiščenje hrane (M. Ferenc 1992).

³⁷ Njihovo število naj bi se kasneje (žal iz Poročila ni razvidno natančno kdaj) zmanjšalo na 35 ljudi.

³⁸ Ferenc v Poročilu (1992) poudarja, da ne smemo zamenjevati dela nemških vojnih ujetnikov v Gotenici v prvih dveh letih po vojni s prisilnimi naseljenci z obmejnih območij Slovenije, ki so jih pred pričetkom del premestili.

³⁹ Iz pogovora: avtorica – uslužbenec, 14. 4. 1998.

Kot rečeno, so se meje zaprtega območja v času med letoma 1952 in 1990 trikrat spremenile. Po prvi določitvi meja iz leta 1952 je marca leta 1978 Izvršni svet skupščine SRS izdal odlok, ki se je posredno nanašal na drugače definirane meje zaprtega območja glede na tiste, ki so jih opredelili leta 1952. Odlok je namreč definiral meje »območij, na katerih se iz obrambnih razlogov omeji prosto gibanje, prebivanje in naseljevanje prebivalstva«. Ferenc meni, da se je na podlagi tega odloka obseg zaprtega območja povečal, saj je poslej segalo na severu do Rakitnice, na jugu pa do Stružnice, ločevala pa ga je le cesta Kočevje–Brod na Kolpi. Druga sprememba meja zaprtega območja je bila določena z *Odlokom o določitvi varovanega območja* (Ur. l. SRS, št. 6/90, 28. 2. 1990; M. Ferenc 1992), v katerem je vlada zaprto območje zmanjšala približno v obseg meja iz leta 1952. Komaj čez približno štiri mesece (junija 1990) je Demosova vlada sprejela odlok o prenehanju veljavnosti odloka iz februarja 1990.

Čeprav je danes večina naselij javnosti dostopna,⁴⁰ so nekateri prebivalci zgornjekolpske doline še vedno prepričani, da je za njihovo odročnost in izoliranost krivo prav nekdanje zaprto območje, ki se je v ožjem smislu – področje Gotenice – začelo zapirati leta 1951, v širšem – območje Kočevske Reke – pa leta 1953 oziroma 1954. Med njimi lahko še vedno zaslišimo znižan ton glasu, ko spregovorijo o »rampah« in nekdanj nedostopnih in prepovedanih območjih, ki so bila tik za njihovimi domovi oziroma so tvorila zaledje doline Kolpe. Morda gre za taka tiha, nezaupljiva ugibanja med domačini iskati razlog v »psihološki barieri«, ki je bila (po mnenju uslužbenca iz Gotenice) ustvarjena namerno, da se okoliški prebivalci ne bi zadrževali v bližini ali celo zahajali na zaprto območje. Seveda pa je šlo tudi za konspiracijo in bojazen, da »stvari ne bi šle ven«; zato naj bi domačine zaposlovali na omenjenih območjih šele s koncem šestdesetih let. V tem smislu lahko sklenem z razmišljanjem goteniškega uslužbenca, da so domačini, ne policijske postojanke, tudi najboljše varuhi državne meje med Slovenijo in Hrvaško.

⁴⁰ Nedostopna naj bi ostala le tri naselja: Zdihovo, Škrilj in Kuhlarji (M. Ferenc 1992).

TERENSKA RAZISKAVA V DOLINI ZGORNJE KOLPE LETA 1993

Pred predstavitevijo raziskovalnega postopka in analize podatkov raziskave v dolini zgornje Kolpe iz leta 1993 bralca opozarjam na troje: prvič, celotno obravnavo puščam v sedanjem času, da bo imel bralec živo predstavo o naboru in analizi podatkov; drugič, pri obdelavi podatkov sem uporabila statistični programski paket SPSS V6.0 in tiste metode statistične analize, ki so bili tedaj (1993) na voljo; in tretjič, lokacija doline zgornje Kolpe (na slovenski strani), kot sem jo takrat opredelila, je v celoti spadala pod občino Kočevje. Danes (1999) je upravno-administrativna podoba drugačna: meje tedanjih (1993) krajevnih skupnosti Osilnica in Kostel, ki sta spadali pod občino Kočevje, so danes meje med občinama Osilnica in Kostel. Pod občino Osilnica torej spada naselje Osilnica, pod občino Kostel pa naselji slovenski Kuželj in Vas – Fara. Naselje Draga, ki je tedaj spadalo v krajevno skupnost Draga in v občino Kočevje, pa od leta 1995 spada pod občino Loški potok.

***

Dolina zgornje Kolpe ne ustreza nobeni ozemeljski organizaciji; nasprotno, sekajo jo mnoge meje političnih organizacij prostora: državna meja, medobčinske meje, nekdanje meje med krajevnimi skupnostmi itd. Tako sem pri zamejitvi lokacije preučevanja upoštevala domačinsko znanje, kar je prvič⁴¹ popačilo »zamišljeno« predstavo o dolini, in primerjalne zahteve, kar je drugič⁴² popačilo uveljavljeno zamejitev. Model nacionalne države se je izkazal za nezadostnega, saj bi z njim lahko odkrivala zgolj izrecno nacionalno pripadnost, kot je zabeležena v popisih prebivalstva. Da bi se temu izognila, sem postavila za izhodišče obmejno lokaliteto, kjer sem poskušala ugotoviti več skupinskih pripadnosti, k čemur so pripomogli prav pogovori s prebivalci obmejnega pasu zgornje doline reke Kolpe.

⁴¹ Motnja naj bi bila mesto Čabar, ki ne spada več v Kolpsko dolino, temveč Čabransko, ga pa prebivalci štejejo za skrajni rob doline zgornje Kolpe (kar ni edina opredelitev vzorca meje).

⁴² Naselje Draga kot razširitev raziskovalne lokacije v širino sem izbrala na podlagi dveh kriterijev: tako domačinskega znanja (pred oblikovanjem državne meje naj bi bili prebivalci Drage povezani predvsem s Čabransko dolino) kot na podlagi ustreznih primerjalnih meril (zrcalne lege in velikosti naselja, nekdanje vzajemne povezanosti itd.).

Odkrivanje občutij pripadnosti v taki lokaliteti je zapleteno početje, ker gre za lokacijo, kjer se skupinski stiki in dinamika odvijajo na več ravneh. Zato sem občutja pripadnosti razkrivala postopoma v več prostorskih enotah, za katere je značilno, da so sestavni del tudi obmejne lokalitete. To utemeljujem z A. P. Cohenom:

•'Pripadanje' pomeni mnogo več kot zgolj biti rojen v nekem kraju. Predpostavljaja, da je nekdo sestavni del neverjetno zapletenega tkiva, ki utemeljuje skupnost; da je uporabnik njene popolnoma razločne in zavestno ohranjene kulture, odlagališče njenih tradicij in vrednot, izvajalec njenih svetih veščin in izvedenec za njene idiome in idiosinkrazije• (A. P. Cohen 1982:21).

To pomeni, da bi v primeru pričakovane identifikacije z dolino zgornje Kolpe prebivalci združili prednosti svojih neposrednih in posrednih združb⁴³ s skupnostjo obravnavane lokalitete, lastno znanje o zgodovini s sedanostjo, kakor predvideva Cohen: »Tako [prebivalci] naredijo čas in prostor za slovar, ki izraža njihove vdanosti in povezanosti, slovar, ki je tako fluiden, da lahko ohranja in prikriva konfliktno zahteve različnih skupin, ki jim pripadajo« (1982:21).

Zdi se, da obmejna lokaliteta, ki jo med drugim zaznamuje tesni kanjon Kolpe, ponuja večini domačinov »atmosfero pristnosti«, domačijsko ozračje vsakdanjega življenja, ki prav gotovo deluje kot izjemno učinkovit in stanoviten oblikovalec identitete. Vendar se lahko vpliv neposrednega miljeja, ki ga določa »najvišja oblika družbene interakcije« in zato na posameznika tako odločilno vpliva, razprši, ko zanj izgubi bistveni pomen neposredne bivanjskosti (Južnič 1993:148). V prvi raziskavi sem prav slednje skušala zajeti z odkrivanjem prednostnih pripadnosti posamezni prostorski enoti (od naselja, v katerem nekdo živi, kot najmanjše, do države kot najširše entitete), ki sem jo določila na podlagi pogovorov z domačini oziroma na podlagi domačinskega znanja. Tako sem skušala odkriti hierarhiziranost prostora (Južnič 1993:149) oziroma v njej uveljavljeno razporeditev posameznih enot, kot mu jo pripisujejo domačini, seveda kolikor je metoda to dopuščala.

Obenem sem želela izslediti jezikovno pripadnost, to pa vsaj iz dveh razlogov: prvič, zaradi splošno uveljavljene pomembnosti jezikovnega identificiranja oziroma jezikovne zavesti kot enega bistvenih pokazateljev zavesti prebivalcev o samih sebi, in drugič, zaradi podmene o jeziku kot enem izmed dejavnikov, ki vzdržuje mejnosti med ljudmi. Zdi se, da se združevalna vloga jezika kaže v obmejni lokaliteti prav skozi narečje, ki je ohranjeno le še v domačinski govornici (vernakularju),⁴⁴ ločevalna pa skozi jezikovna standarda (slovenščino in hrvaščino), ki sta vse bolj uveljavljena v institucionalnih oblikah komuniciranja.⁴⁵

⁴³ Za ilustracijo naj navedem kot skrajni združbi, ki sem ju določila v raziskavi: naselje bivanja na eni strani in državo na drugi.

⁴⁴ V tem smislu uporabljajo prebivalci obmejne lokalitete izraz govoriti »po domače«.

⁴⁵ O tem se je izrekel Južnič: »Narečje kot jezik pritične rabe je seveda močno upogljivo na obeh straneh Kolpe. Zahtevnejše komunikacije potrebujejo jezikovni standard, kakršen je hrvaški in kakršen je slovenski narodni jezik. Narečje se polni na eni strani s 'hrvaškimi' in na drugi strani s 'slovenskimi' izrazi« (1993:287).

Kompleksnost pripadnosti prebivalcev zgornjekolpskega obmejnega pasu sem skušala zajeti s pomočjo sklopov vprašanj, ki predstavljajo, kot je bilo poprej povedano, kombiniran pristop. Sestava vprašanj temelji na ugotovitvah, ki so jih prinesli pogovori z domačini, tistimi, ki »največ vedo«, in na teoretskih razmislekih o pripadnostih in problematiki mejnosti. Izhodiščno problemsko oprijemališče je pogojeno z domačinskim izkustvom nove državne meje, ilustrirano s sintagmo: »Prej smo bili kot eno, sedaj pa smo razdvojeni«. Slednje sem skušala preveriti v na videz dokaj razvejanem, čeprav pomensko prepletenem repertoarju vprašanj, ki obenem ustreza kombiniranemu pristopu.

RAZVRSTITEV DOLINCEV NA PODLAGI PREDNOSTNE PRIPADNOSTI OŽJI ALI ŠIRŠI LOKACIJI

Občutja pripadnosti obmejni lokaliteti zgornjekolpske doline so izhodišče prve empirične raziskave leta 1993. S pomočjo vnaprej opravljenih pogovorov sem v dolini postavila tri različne lokacije: naselje, v katerem živim, moj breg in oba bregova reke Kolpe. Da bi dobila ustrezen, nekoliko širši prikaz prostorske prednostne izbire, kot se kaže med prebivalci doline, sem dodala še tri možnosti izbora prostorskih enot: krajevno skupnost, občino in državo.⁴⁶ Z vprašanjem »Na kateri prostor v paru⁴⁷ ste bolj navezani« sem želela ugotoviti dvoje: prvič, ali dolinci podobno izbirajo prednostne lokacije med vnaprej določenimi prostorskimi pari, pri čemer me je v skladu z začetno postavljeno hipotezo zanimalo predvsem opredeljevanje domačinov v odnosu do opcije oba bregova; in drugič, če podobnosti obstajajo, kakšne so značilnosti takih skupin anketiranih domačinov. Povedano v statističnem izrazju, gre za postopek reševanja problema razvrščanja v skupine,⁴⁸ saj sem skušala izluščiti skupine anketirancev tako razporejenih enot, ki bi si bile na znotraj kar najbolj podobne, navzven med skupinami pa kar najbolj različne (Ferligoj 1989:5,9).

Preden se lotim prikaza rezultatov razvrščanja v skupine, si oglejmo, kakšne odgovore so anketiranci podali pri izbiri parov lokacij:

⁴⁶ Takih prostorskih enot nisem dodala naključno. Spominjajo predvsem na kvantitativne različice politične organizacije prostora; ni namreč izključeno, da jim prebivalci te doline ne pripisujejo tudi drugačnega pomena v skladu z že omenjeno sintagmo.

⁴⁷ Da bi se izognila težavam v zvezi z razvrščanjem večjega števila enot, sem se odločila za metodo primerjave parov. Zdelo se je, da bi se vprašani s tem lažje odločali; tako se je moral opredeliti le za eno prednostno enoto znotraj prostorskega para, na primer naselje ali občino, namesto za eno prostorsko enoto med šestimi, ki bi jih obenem moral razvrstiti še v skladu z lastnimi preferencami.

⁴⁸ Reševanje problema razvrščanja v skupine je postopek, kjer je v rabi vrsta metod, oziroma proces abstrakcije poimenovanja skupin objektov, za katere menimo, da so si na nek način med seboj podobni (Ferligoj 1989:9); slednje se kaže tudi v postopnem načinu pisanja.

				število odgovorov
A01	moj breg	ali	oba bregova	26 : 34
A02	naselje, v katerem živim	ali	moj breg	42 : 18
A03	krajevno skupnost	ali	naselje, v katerem živim	16 : 44
A04	občino	ali	krajevno skupnost	35 : 25
A05	državo	ali	občino	27 : 33
A06	oba bregova Kolpe	ali	naselje, v katerem živim	27 : 33
A07	moj breg	ali	krajevno skupnost	35 : 25
A08	naselje, v katerem živim	ali	občino	44 : 16
A09	krajevno skupnost	ali	državo	36 : 24
A10	krajevno skupnost	ali	oba bregova Kolpe	28 : 32
A11	občino	ali	moj breg	23 : 37
A12	državo	ali	naselje, v katerem živim	18 : 42
A13	občino	ali	oba bregova Kolpe	25 : 35
A14	državo	ali	moj breg	19 : 41
A15	državo	ali	oba bregova Kolpe	27 : 33

Tabela 1: Izbira parov lokacij

Pregled dobljenih rezultatov kaže, da nobena izmed lokacij v kateremkoli paru ni podrejena ali nadrejena v smislu izrazitega prednostnega navajanja pri vseh anketirancih. Struktura osnovnih podatkov je torej primerna za uporabo metod razvrščanja v skupine.

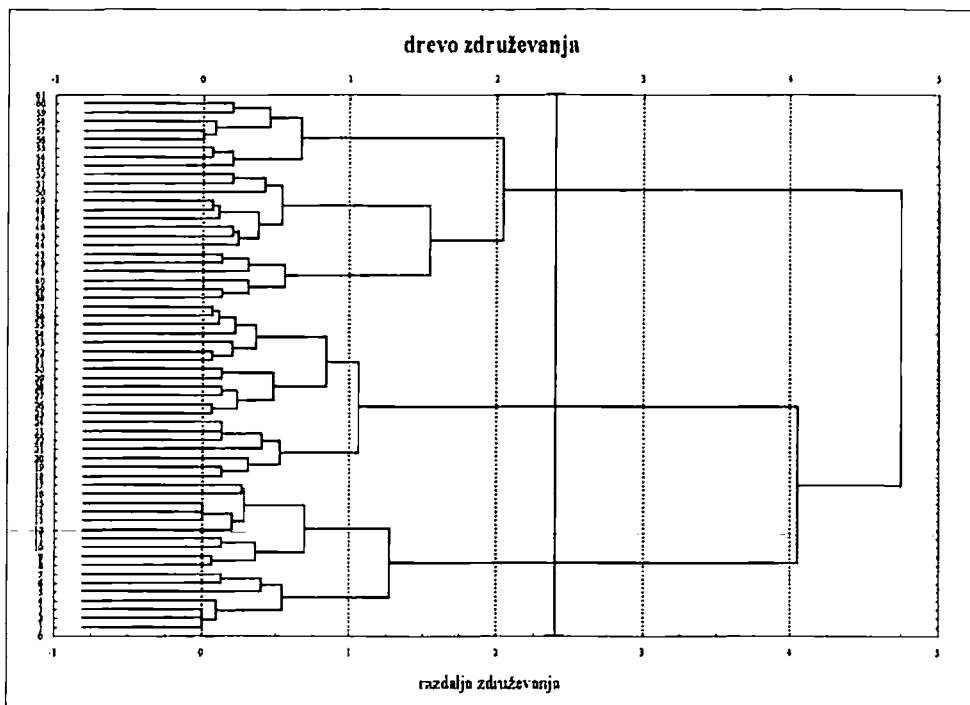
Postopek razvrščanja v skupine sem začela tako, da sem vsaki lokaciji znotraj para, ki je ožja,⁴⁹ pripisala številko (vrednost) ena v nasprotju s širšo, ki sem ji pripisala številko (vrednost) 0. Kot mero podobnosti med enotami sem izbrala Social-Michenerjevo mero podobnosti, ki ustreza binarni naravi merjene spremenljivke.⁵⁰ Z metodo hierarhičnega združevanja v skupine⁵¹ sem določila optimalno število skupin, kar je razvidno iz grafičnega prikaza drevesa združevanja ali dendrograma (*slika 1*); listi drevesa predstavljajo enote (šestdeset anketiranih domačinov), točke združevanja pa sestavljene skupine (levi in desni naslednik vsake točke sta nastali skupini; prim. Ferligoj 1989:68).⁵²

⁴⁹ Vsakokratne ožje lokacije so v Tabeli 1 ošene.

⁵⁰ Social-Michenerjeva mera kot mera podobnosti za binarne podatke najbolj izraža ujemanje tako v pozitivnih kot v negativnih vrednostih binarnih spremenljivk (Ferligoj 1989:37-42). V našem primeru gre torej za ujemanje vprašancev pri opredeljevanju za ožjo prostorsko enoto kot prednostno oziroma za ujemanje pri opredeljevanju za širšo prostorsko enoto.

⁵¹ Odločitev za uporabo metode hierarhičnega združevanja utemeljujem s sicer najpogostejšimi razlogi take izbire: prvič, ker ni treba vnaprej opredeliti števila skupin iskane razvrstitve; in drugič, ker metoda s pregledom nivojev združevanja omogoča analitično določitev primerne števila skupin (Ferligoj 1989:26,68).

⁵² Za metode hierarhičnega združevanja navadno velja, da so mere različnosti med enotami že izračunane, saj na njihovi podlagi izračunavamo mere različnosti med skupinami. Pri

Slika 1: Drevo združevanja

V prvi fazi postopka razvrščanja v skupine, v kateri sem skušala rešiti problem ustrezne razvrstitve s pomočjo hierarhičnega združevanja enot v skupine, ugotavljam, da se anketiranci razvrščajo v tri skupine, za katere velja, da so si njihovi pripadniki kar se da podobni med seboj in kar najbolj različni od drugih.

V naslednjem koraku sem se zaradi večje natančnosti pri razvrščanju v skupine odločila za uporabo nehierarhične metode,⁵³ bolj natančno – metode voditeljev, s pomočjo katere sem razvrščala enote tako, da sem trem centrom korakoma pripiso-

tem poudarjam, da lahko izbor ustrezne mere različnosti med novo (nastalo) skupino in drugimi skupinami v postopku združevanja v skupine določamo na več načinov; v tem primeru sem se odločila za Wardovo metodo: različnost med skupinami enot je merjena z evklidsko razdaljo (Ferligoj 1989:62-68).

⁵³ V nasprotju s hierarhičnimi metodami razvrščanja v skupine je treba pri uporabi nehierarhičnih metod, med katere sodi tudi metoda voditeljev, vnaprej podati število skupin iskane razvrstitve, pri čemer večina tovrstnih metod razvršča enote tako, da glede na izbrani optimizacijski kriterij izboljšuje neko začetno razvrstitev (Ferligoj 1989:26,87-89); v mojem primeru sem razbrala primerno število skupin s pregledom nivojev hierarhičnega združevanja (dendrograma); lahko pa število skupin določimo tudi s pregledom vrednosti kriterijskih funkcij dobljenih optimalnih razvrstitev, pri čemer je najprimernejše tisto število skupin, pri katerem je največji padec vrednosti upoštewane kriterijske funkcije. To sem dosegla z metodo voditeljev.

vala najbližje enote,⁵⁴ s pomočjo diskriminantne analize⁵⁵ pa sem opredelila tiste odvisne spremenljivke (pare lokacij), ki so največ prispevale k dobljeni razvrstitvi.

Diskriminantna analiza, pri kateri imamo tri skupine (pripadnost skupini) in število spremenljivk (v mojem primeru 15 spremenljivk – parov lokacij), ki presega število skupin, dovoljuje uporabo največ dveh diskriminantnih funkcij. Moja analiza je pokazala, da sta obe funkciji statistično značilni s tveganjem, manjšim od 0,0000.⁵⁶ Katere spremenljivke so največ prispevale k dobljeni razvrstitvi, je razvidno iz naslednje tabele:

spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2	spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2
A01	.76499*	-.00756	A14	-.05732	.49784*
A13	-.47821*	.13126	A08	.07985	.47236*
A06	.43604*	.07655	A12	.02994	.40616*
A10	-.42094*	-.10656	A09	.07817	.40385*
A15	-.28515*	.27094	A05	-.02039	.34020*
* označuje največjo absolutno korelacijo med vsako spremenljivko in katerokoli diskriminantno funkcijo			A11	.00323	.30742*
			A03	-.00539	.23770*
			A07	.08989	.20759*
			A04	.13299	.18878*
			A02	-.00434	.04533*

Tabela 2: Korelacije med diskriminirajočimi spremenljivkami in diskriminantnima funkcijama

⁵⁴ Postopek razvrščanja v skupine je potekal takole: ko je bila prva razvrstitev končana, sem ponovno izračunala nove (predstavnike posameznih skupin – voditelje) centre in ponovno razvrščala enote tako, da so bile kolikor mogoče blizu svojemu centru in kolikor mogoče oddaljene od drugih centrov. Ponovno izračunavanje centrov sem opravljala tolikokrat, dokler nisem dobila optimalne rešitve, t. j. take nove množice centrov, ki se ni razlikovala od množice centrov, dobljene korak pred njo; v mojem primeru se je pokazala kot optimalna razvrstitev anketirancev v tri skupine okrog treh centrov.

⁵⁵ Diskriminantna analiza je ena izmed metod multivariatne analize, s pomočjo katere lahko identificiramo tiste spremenljivke (kriterije), ki najbolje določajo pripadnost skupini ali ustvarjajo razliko med posameznimi skupinami. To storimo tako, da oblikujemo linearne kombinacije odvisnih spremenljivk, ki nam služijo kot podlaga za klasificiranje enot v eno izmed skupin neodvisne spremenljivke (Norušis 1988:B-1; Košmelj 1983:226-239).

⁵⁶ Na spodnji tabeli so prikazani osnovni rezultati diskriminantne analize:

Kanonična diskriminantna funkcija					po fnkc	Wilks' Lambda	Hi kvadrat	st. svobode	pomembnost
fnkc	lastna vrednost	% variance	kumulativni %	kanonična korelacija	0	.057141	143.111	30	.0000
1*	4.8588	70.97	70.97	.9107	1	.334777	54.715	14	.0000
2*	1.9871	29.03	100.00	.8156					

*označuje dve kanonični diskriminantni funkciji, ki sta ostali v analizi

S prvo diskriminantno funkcijo tako najmočneje korelirajo naslednji pari lokacij:

A01.	MOJ BREG	vs.	OBA BREGOVA
A13.	OBA BREGOVA	vs.	OBČINA
A06.	MOJE NASELJE	vs.	OBA BREGOVA
A10.	OBA BREGOVA	vs.	KRAJEVNA SKUPNOST
A15.	OBA BREGOVA	vs.	DRŽAVA

Predznaki pri posameznih korelacijskih koeficientih nakazujejo osnovno preferenco, ki velja za posamezno skupino, ki bi dosegala na tej funkciji visoke pozitivne ali negativne vrednosti. Člani skupine z visokimi pozitivnimi vrednostmi na tej funkciji bi potemtakem prednostno izbirali svoj breg pred obema bregovoma, občino pred obema bregovoma, svoje naselje pred obema bregovoma ter krajevno skupnost in državo pred obema bregovoma. Obratno pa bi visoke negativne vrednosti na tej funkciji kazale na visoko prednostno izbiro obeh bregov pred vsemi drugimi lokacijami. Ker ta funkcija pojasnjuje sedemdeset odstotkov variabilnosti, lahko sklepam, da je odnos anketirancev do obeh bregov kot prednostne lokacije temeljna ločevalna enota, ki ločuje anketirance med seboj. Ker se v vseh parih kot ena izmed lokacij pojavlja lokacija oba bregova, sem to funkcijo poimenovala oba bregova.

Drugo diskriminantno funkcijo sestavljajo vse preostale spremenljivke. Pri tej diskriminantni funkciji so vse korelacije nekoliko nižje, kopica spremenljivk pa pade pod mejo 0.25, ki še nakazuje dovolj močno korelacijo. Zato sem v analizo druge diskriminantne funkcije zajela samo naslednje spremenljivke:

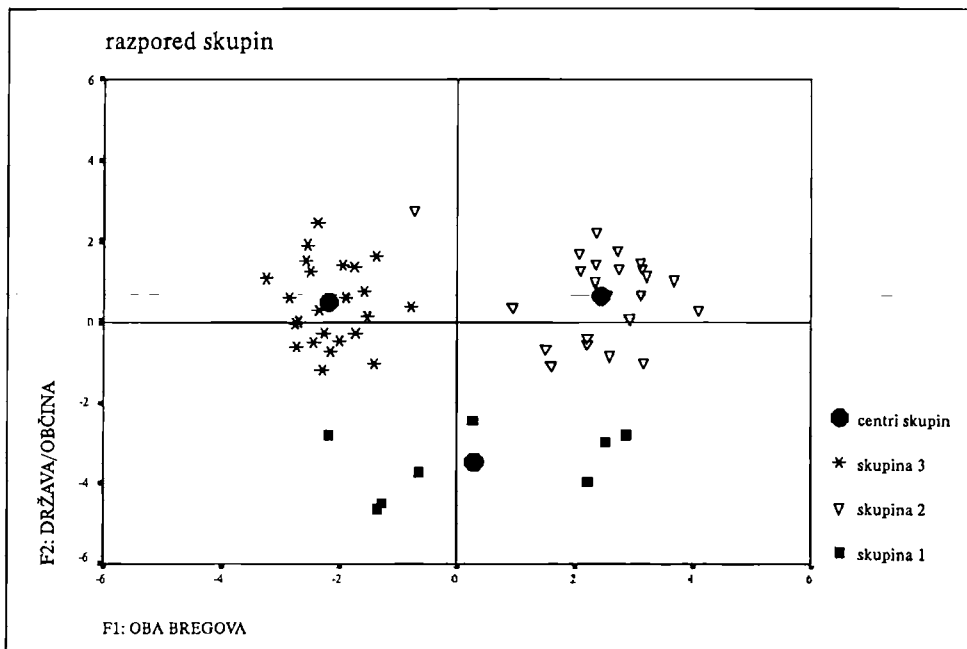
A14.	MOJ BREG	vs.	DRŽAVA
A08.	MOJE NASELJE	vs.	OBČINA
A12.	MOJE NASELJE	vs.	DRŽAVA
A09.	KRAJEVNA SKUPNOST	vs.	DRŽAVA
A05.	OBČINA	vs.	DRŽAVA
A11.	MOJ BREG	vs.	DRŽAVA

Predznaki korelacijskih koeficientov med drugo diskriminantno funkcijo in spremenljivkami so vsi obrnjeni v isto smer. Člani skupin, ki bi dosegale visoke vrednosti na tej funkciji, bi torej v ospredje postavljali svoj breg pred državo, svoje naselje pred občino in državo, krajevno skupnost, občino in svoj breg pred državo. Obratno pa bi visoke negativne vrednosti na tej funkciji pomenile prednostno izbiro države oziroma občine na vseh naštetih lokacijah. Ker se v prostorskih parih kot ena izmed lokacij pojavljata ali država ali občina, sem to funkcijo poimenovala država/občina.

V nadaljevanju si pogledjmo, kakšne vrednosti na obeh diskriminantnih funkcijah dosegajo vse tri skupine anketirancev. Rezultate prikazujem v obliki perceptivnega zemljevida, ki dovoljuje takojšnjo identifikacijo pozicij skupin in stopnjo zgoščenosti enot.

Prva diskriminantna funkcija tako predvsem ločuje drugo skupino od tretje. Prav tako bi lahko rekla, da ločuje tudi prvo skupino od tretje, vendar bistveno manj od druge skupine.

Druga diskriminantna funkcija pa ločuje drugo in tretjo skupino od prve. Če ponovim, dosega prva skupina nevtralne vrednosti (blizu 0) na prvi diskriminantni funkciji in visoke negativne vrednosti na drugi. Druga skupina dosega visoke pozitivne vrednosti na prvi diskriminantni funkciji in srednje pozitivne vrednosti na drugi. Tretja skupina pa dosega visoke negativne vrednosti na prvi diskriminantni funkciji in nizke pozitivne vrednosti na drugi.

Slika 2: Diskriminantna analiza

Za skupino 2 (24 enot) je značilno, da njeni pripadniki iz kakršnihkoli razlogov postavljajo v ospredje:

SVOJ BREG	pred	OBA BREGOVA (22:2);
SVOJE NASELJE	pred	OBA BREGOVA (23:1);
SVOJO KRAJEVNO SKUPNOST	pred	OBA BREGOVA (21:3);
SVOJO OBČINO	pred	OBA BREGOVA (19:5);
SVOJO DRŽAVO	pred	OBA BREGOVA (18:6).

Na podlagi teh podatkov ugotavljam, da sta oba bregova, v primerjavi z drugimi prostorskimi lokacijami, na dnu prednostne lestvice, ki jo ilustrativno prikazuje spodnja shema:

naselje → breg → krajevna skupnost → občina → država → oba bregova

Seveda bi bilo preuranjeno trditi, da je za člane skupine 2 značilno, da se ne identificirajo z dolino kot celoto, čeprav se tako morda zdi na prvi pogled. Tako bi

podlegli prehitremu sklepanju le na podlagi kvantitativnih pokazateljev prostorske spremenljivke. Prostorska identiteta se namreč navezuje na splet spremenljivk (tako bo zanimiva primerjava z drugimi, za identiteto še kako pomembnimi spremenljivkami, kot so: različni stiki prebivalcev obeh bregov pred in po vzpostavitvi meje, jezik, ugotavljanje podobnosti z drugimi prebivalci enake/različne narodne pripadnosti itd.) in njihovih povezav.

V nasprotju s skupino 2 sestavljajo skupino 3 (28 enot) anketiranci, ki postavljajo v ospredje:

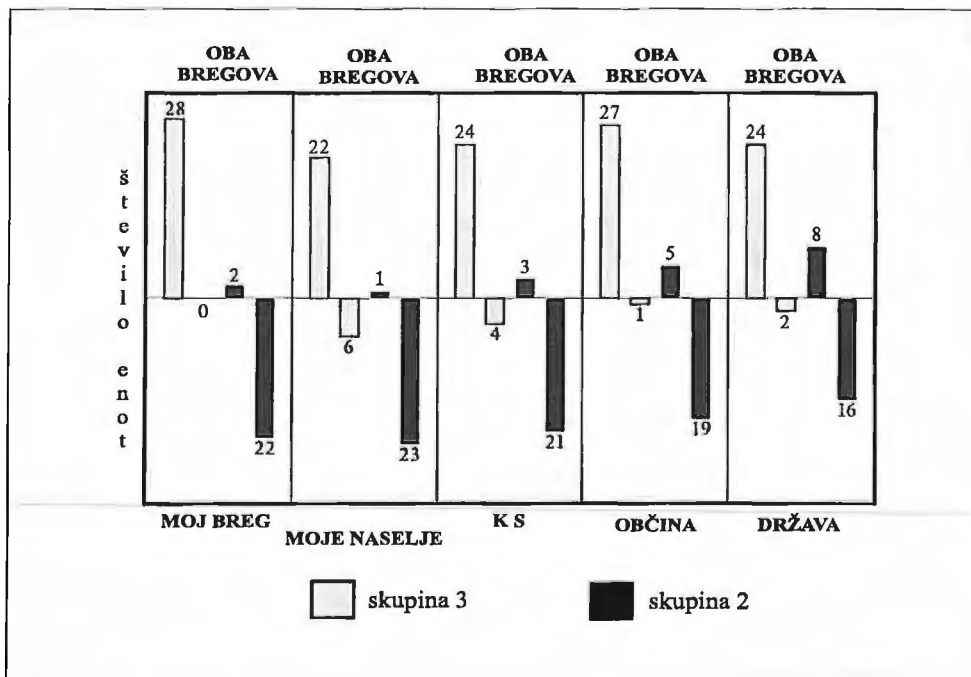
- OBA BREGOVA pred SVOJ BREG (28:0);
- OBA BREGOVA pred SVOJE NASELJE (22:6);
- OBA BREGOVA pred SVOJO KRAJEVNO SKUPNOST (24:4);
- OBA BREGOVA pred OBČINO (27:1);
- OBA BREGOVA pred DRŽAVO (24:4).

Dobljeni podatki navajajo na ugotovitev, da gre za skupino, katere člani postavljajo oba bregova pred vse druge lokacije.

Shematični prikaz prostorskih prednostnih izbir članov skupine 3:

oba bregova → naselje → breg → občina → krajevna skupnost → država

Prva ugotovitev se torej glasi, da je lokacija oba bregova tista, ki igra pomembno vlogo pri oblikovanju (razločevanju) skupine 3 od skupine 2, kar je lepo razvidno iz slike 3.

Slika 3: Oba bregova

Druga diskriminantna funkcija, prikazana na ordinati (navpična os), ponazarja odnos anketirancev do lokacij, ki spominja na upravno-administrativno ureditev prostora; prav tako ločuje pripadnike skupine 1 od preostalih dveh skupin.

Skupina 1 (8 enot) se tako od preostalih dveh skupin razlikuje po tem, da njeni člani postavljajo v ospredje:

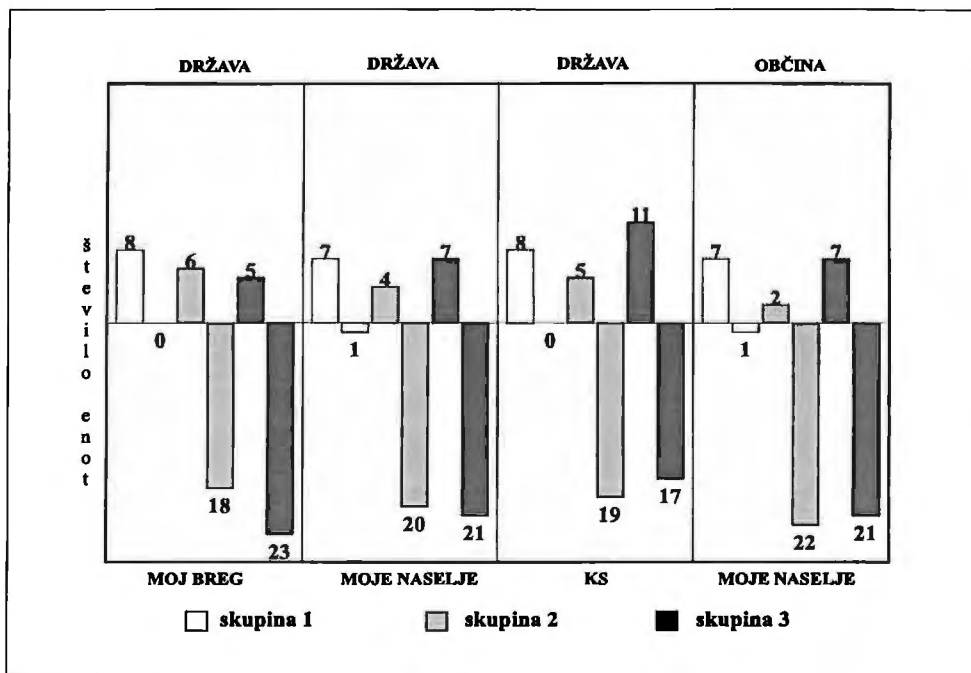
- DRŽAVO pred SVOJ BREG (8:0);
 OBČINO pred SVOJE NASELJE (7:1);
 DRŽAVO pred SVOJO KRAJEVNO SKUPNOST (8:0);
 DRŽAVO pred SVOJE NASELJE (7:1).

Gre za skupino, katere člani postavljajo državo pred vse druge lokacije:

država → občina → krajevna skupnost → naselje ↔ oba bregova ↔ breg

Spodnja slika kaže na majhno razločevalno vrednost te skupine, saj celo država kot tista lokacija, ki ima znotraj skupine 1 največjo preferenčno vrednost, ni dovolj diskriminantna v primerjavi s preostalima skupinama. Seveda pa je bila slika povsem drugačnja v primeru prve diskriminantne analize,⁵⁷ ko se je lokaliteta oba bregova pokazala za močno diskriminanten faktor pri identifikaciji skupine 2 in skupine 3.

Doslej povedano lahko na kratko strnem v naslednje ugotovitve:

Slika 4: Država / občina

⁵⁷ Glej sliko 3.

Z razvrščanjem v skupine sem razporedila enote (anketirance) v tri skupine, katerih značilnosti so, da so si med seboj kar najbolj različne in kar najbolj podobne navznoter. Oblikovani sta dve veliki skupini (skupina 2 ima 24 enot, skupina 3 pa 28 anketirancev) in ena majhna skupina (skupina 1 ima 8 anketirancev).

S pomočjo diskriminantne analize sem ugotovila tiste spremenljivke (pare prostorskih lokacij različnih velikosti), ki so najbolj prispevale k dobljeni razvrstitvi.

Ugotovila sem, da prvi dve skupini (2 in 3) razločuje opredelitev anketirancev glede na oba bregova v primerjavi z drugimi lokacijami (naselje, občina, moj breg, krajevna skupnost, država); člani skupine 3 postavljajo oba bregova pred vse druge lokacije, v nasprotju s člani skupine 2, ki so uvrstili oba bregova na zadnje mesto rangirne lestvice. Najmanjšo skupino (1) pa od preostalih dveh (2 in 3) loči odnos do države in občine, ki zasedata prednostno mesto pred vsemi drugimi lokacijami.

Dobljena razvrstitev anketirancev v tri skupine na podlagi opredeljevanja prednostnih lokacij bo tako v nadaljnjih analizah izhodišče. Obmejno problematiko identitete prebivalcev zgornjekolpske doline bom namreč zasledovala prav v teh treh skupinah, pri čemer bom v raziskovalnem postopku razčlenjevala njihove značilnosti z uvajanjem novih spremenljivk (odnos do jezika, do prebivalcev na sosednji strani, ocenjevanje stikov itd.).

NEKATERE ZNAČILNOSTI SKUPIN

Na vprašanje, ali se pojavljajo znotraj skupin značilne razlike glede na spolno, starostno, izobrazbeno ipd. strukturo, bom odgovorila z analizo nekaterih demografskih spremenljivk. Obenem bom nove spremenljivke zasledovala na treh ravneh: najprej v celotnem vzorcu, po pripadnosti anketirane populacije enemu izmed bregov Kolpe in hkrati po pripadnosti anketiranih domačinov eni izmed treh skupin.

Spol

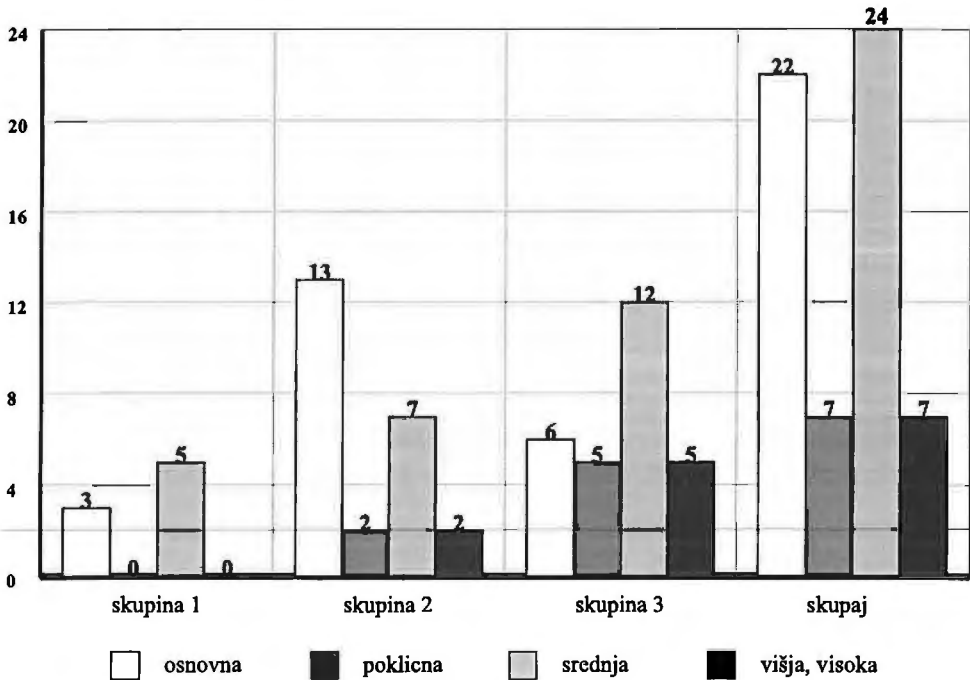
Pregled spolne strukture pripadnikov posameznih skupin kaže, da med skupinami ne obstajajo značilne razlike glede te spremenljivke (sig. = 0,71456); vse tri skupine imajo enakomerno uravnoteženo spolno strukturo, kar pomeni, da se dobljeni rezultati analiz ne bodo razlikovali glede na spol anketirancev.

Izobrazba

Tudi pri izobrazbi ne zasledimo bistvenih povezav (sig. = 0,28143), kar lahko pripišemo majhnemu številu anketirancev (60); osnovna tabela 5 x 3 (izobrazba krat število skupin) namreč zahteva s svojimi 15 okenci najmanj 75 anketirancev. Zaradi te pomanjkljivosti ne morem zavrnila ničelne hipoteze, da med spremenljivkama (izobrazba in število skupin) ne obstaja povezanost.⁵⁸ Kljub temu si lahko zgolj ilustrativno ogledamo nekatere značilnosti skupin glede na izobrazbo:

⁵⁸ 28.14% tveganje, da se pri ničelni hipotezi motimo (signifikanca statistike je namreč 0.28143), je previsoko, da bi lahko zavrnila ničelno hipotezo, ki pravi, da med spremenljivkama ne

Slika 5: Izobrazba

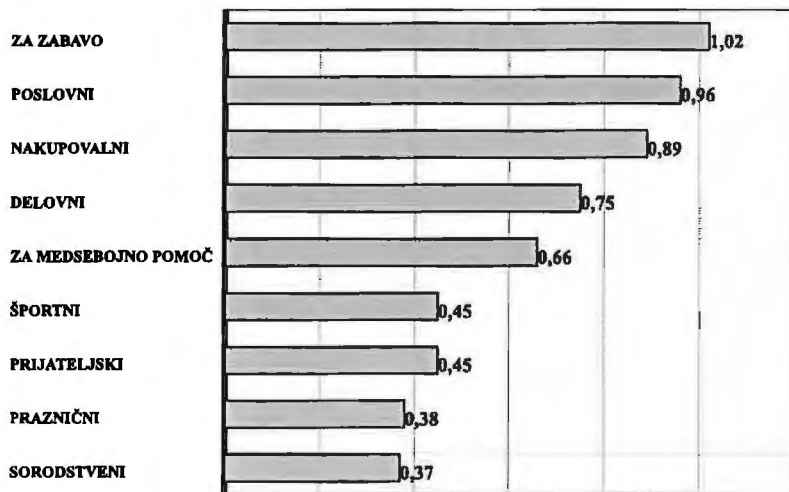
Večino anketirancev (5 od 7) z višjo ali visoko izobrazbo zasledimo v skupini 3, katere člani uvrščajo oba bregova na najvišje mesto prednostne lestvice. Več kot polovica anketirancev z osnovnošolsko izobrazbo (13 od 22) pa je umeščena v skupino 2, za katero je značilno, da njeni člani postavljajo oba bregova na zadnje mesto prednostne lestvice. V skupini 1, ki v ospredje postavlja državo in občino, pa ne zasledimo ne anketirancev s poklicno ne z višjo ali visoko izobrazbo; ti so večinoma v skupini 3.

Starost

Žal nam tudi ta demografska spremenljivka ne dopušča statistično podprtega razlikovanja med tremi skupinami.⁵⁹ Opozoriti velja le na grafični prikaz starostne strukture skupine 3, saj sledi trendom, ki veljajo za celotno anketirano populacijo (naraščajoči deleži starejših starostnih skupin) v nasprotju s starostno strukturo skupine 2. V povprečju so torej člani skupine 3 starejši od članov drugih dveh skupin in tudi od celotne anketirane populacije, medtem ko so predstavniki skupine 2 v pov-

obstaja povezanost. Signifikanca tega parametra bi morala biti manjša ali vsaj enaka 0.05, da bi lahko zavrnilo ničelno hipotezo, ki trdi, da med spremenljivkama, izobrazbo in številom skupin, ne obstaja povezanost.

⁵⁹ Razlike med skupinami sem preverila s pomočjo analize variance. Test značilnosti distribucije starosti pri vsaki izmed skupin kaže, da ne prihaja do značilnih razlik (sig = 0.7280).

Slika 10: Padec intenzivnosti posameznih vrst stikov

Razlike glede na breg

Izhodiščno vprašanje se glasi, pri oceni katerih stikov prihaja, če sploh, do značilnih razlik glede na breg Kolpe, se pravi, ali prebivalci s slovenske strani Kolpe stike pred in po vzpostavitvi meje doživljajo drugače kot prebivalci s hrvaške strani. Tudi pri tem pregledu sprememb sem uporabila test enakosti povprečij, s katerim sem preverila ničelno hipotezo, da so povprečja v oceni intenzivnosti stikov glede na breg (državo) enaka.

INTENZIVNOST STIKOV PRED VZPOSTAVITVIJO MEJE GLEDE NA BREG				
	SLOVENIJA	HRVAŠKA	SLO-HRV	
	povprečje	povprečje	razlika	sig.
SORODSTVENI	3.03	3.53	-.499	.207
POSLOVNI	2.34	3.50	-1.16	.009
DELOVNI	2.48	2.80	-.317	.443
PRAZNIČNI	2.90	3.13	-.237	.512
PRIJATELJSKI	3.59	4.23	-.647	.019
NAKUPOVALNI	3.21	3.83	-.626	.046
ZA ZABAVO	2.34	2.77	-.422	.306
ZA MEDSEBOJNO POMOČ	2.83	3.10	-.272	.448
ŠPORTNI	1.97	1.83	.132	.715

Tabela 5: Intenzivnost stikov pred oblikovanjem meje glede na breg

Do statistično značilnih razlik v ocenjevanju intenzivnosti stikov pred vzpostavitvijo meje prihaja na obeh bregovih pri treh vrstah stikov: poslovnih, prijateljskih in nakupovalnih. Razvidno je, da so poslovni stiki na hrvaški strani ocenjeni kot pogosti, na slovenski pa kot redki; prijateljski stiki so na hrvaški strani ocenjeni kot pogosti, že skoraj redni, na slovenski pa kot pogosti, vendar mejijo že na nižjo cenilno stopnjo – občasni; končno so stiki zaradi nakupov pred vzpostavitvijo meje na hrvaški strani ocenjeni kot pogosti, na slovenski strani pa kot občasni. V vseh treh primerih statistično značilnih razlik v oceni intenzivnosti stikov pred vzpostavitvijo meje velja poudariti, da so prebivalci s hrvaškega brega Kolpe doživljali stike kot bolj intenzivne.

INTENZIVNOST STIKOV PO VZPOSTAVITVI MEJE GLEDE NA BREG				
	SLOVENIJA	HRVAŠKA	SLO-HRV	sig.
	povprečje	povprečje	razlika	
SORODSTVENI	2.65	3.30	-.646	.1147
POSLOVNI	1.92	2.20	-.277	.4773
DELOVNI	2.04	1.93	.105	.7813
PRAZNIČNI	2.77	2.67	.103	.7961
PRIJATELJSKI	3.42	3.73	-.310	.3004
NAKUPOVALNI	2.58	2.87	-.290	.4782
ZA ZABAVO	1.81	1.43	.374	.2165
ZA MEDSEBOJNO POMOČ	2.35	2.47	-.121	.7574
ŠPORTNI	1.58	1.43	.144	.6182

Tabela 6: Intenzivnost stikov po oblikovanju meje – glede na breg

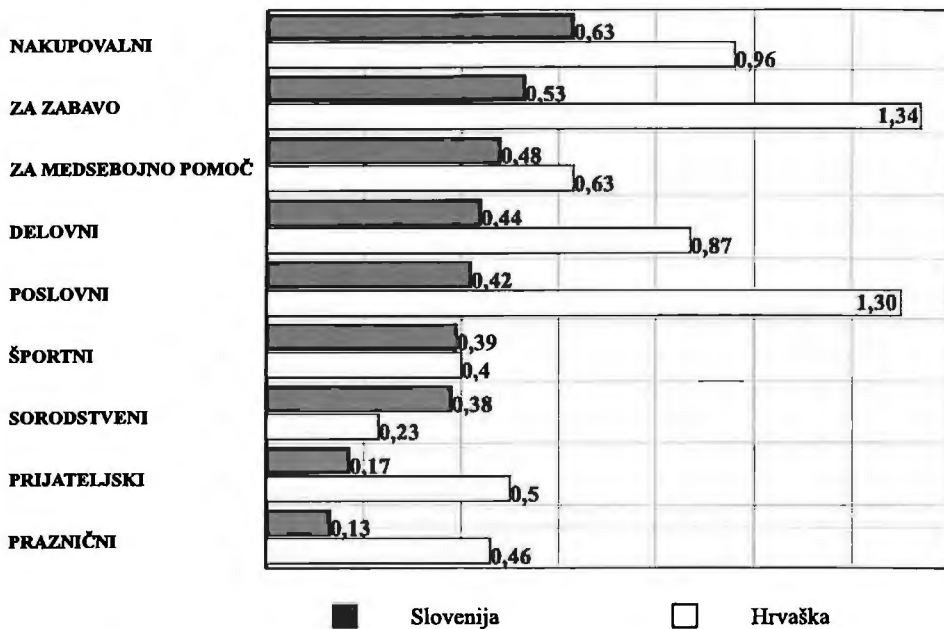
Če sem v času pred vzpostavitvijo meje lahko razbrala tri statistično značilne vrste stikov, tega ne morem storiti na podlagi rezultatov ocen po vzpostavitvi meje. Tokrat namreč nimam statistično značilnih razlik glede na breg. Zaradi tega si lahko tudi grafični prikaz *Padec intenzivnosti stikov glede na breg (slika 11)* razlagamo prej kot spekulacijo kot pa značilno statistično analizo.

Čeprav se zdi bolj izrazit padec intenzivnosti stikov po vzpostavitvi meje na hrvaškem bregu Kolpe, velja ponovno poudariti, da je tako sklepanje zavajajoče zaradi neznačilnih razlik povprečnih ocen. Zaradi previsokih signifikanc namreč ne morem z gotovostjo trditi, da je vzpostavitev meje eno stran bolj omejila v intenzivnosti stikov kot drugo.

Razlike glede na pripadnost skupini

Vprašanje, ali so razlike v percepciji intenzivnosti stikov pred vzpostavitvijo meje značilne, opravičuje tretji korak analize, tokrat v vseh treh skupinah. Na spodnji tabeli prikazujem povprečja ocen intenzivnosti za posamezno skupino obenem s signifikancami razlik in močjo povezave,⁶⁷ merjeno med dvema spremenljivkama.

⁶⁷ Moč povezave tokrat izražam s pomočjo mere povezanosti ETA (0,1), ki je ustrezna v primerih, ko odvisno spremenljivko merimo z intervalno lestvico (v tem primeru intenziv-

Slika 11: Padec intenzivnosti stikov – glede na breg

INTENZIVNOST STIKOV PRED VZPOSTAVITVIJO MEJE PO PRIPADNOSTI SKUPINI						
	skupina 1 povprečje	skupina 2 povprečje	skupina 3 povprečje	sig.	ETA	ETA ²
PRIJATELJSKI	4.25	3.22	4.39	.0001	.527	.278
POSLOVNI	4.00	2.00	3.39	.0017	.452	.204
DELOVNI	2.50	1.91	3.29	.0060	.409	.167
SORODSTVENI	3.50	2.61	3.79	.0169	.368	.136
NAKUPOVALNI	3.75	3.00	3.89	.0243	.353	.124
ZA MEDSEBOJNO POMOČ	3.25	2.43	3.32	.0542	.315	.099
PRAZNIČNI	2.88	2.57	3.43	.0757	.297	.088
ZA ZABAVO	2.75	2.00	2.96	.0838	.291	.085
ŠPORTNI	1.75	1.65	2.14	.4305	.172	.030
število anketirancev	8	23	28			

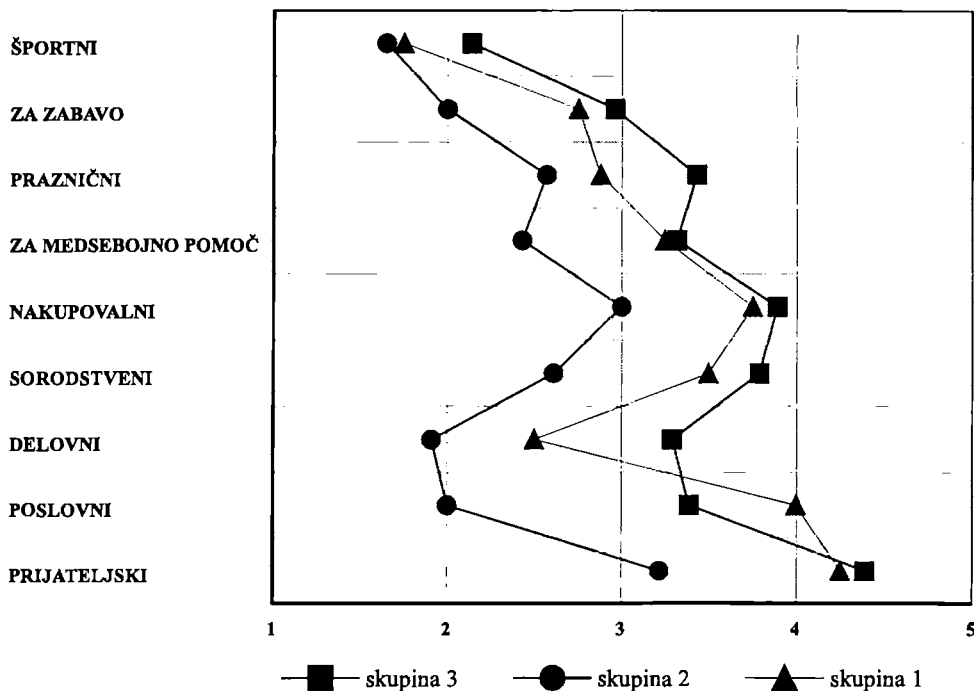
Tabela 7: Intenzivnost stikov pred oblikovanjem meje glede na skupino

nost stikov), neodvisno spremenljivko pa izražamo z omejenim številom kategorij (v našem primeru s pripadnostjo eni izmed skupin). Mero ETA² pa razlagamo kot delež celotne variabilnosti pri odvisni spremenljivki, ki jo lahko pojasnimo z variabilnostjo pri neodvisni spremenljivki. Gre za to, kolikšen delež variabilnosti v intenzivnosti stikov lahko pojasnim s pripadnostjo skupini oziroma kolikšen delež razlik, do katerih prihaja v intenzivnosti stikov, lahko torej pripišem temu, da je nekdo pripadnik določene skupine (prim. SPSS-Xä User's Guide, 1988:346).

Tokrat so stiki urejeni po vrstnem redu jakosti povezanosti s pripadnostjo skupini. Najmočnejšo povezanost, ki je obenem statistično signifikantna, kažejo prijateljski, poslovni, delovni, sorodstveni in nakupovalni stiki. Pri prvih dveh je delež variance (ETA^2) v odgovorih, ki jo lahko pojasnimo s pripadnostjo skupini, večji od petine, kar pomeni, da lahko pri najmanj vsakem petem vprašancu pravilno napovemo intenzivnost prijateljskih in poslovnih stikov zgolj na podlagi pripadnosti eni izmed skupin.

Najbolj intenzivne stike s sosednjim bregom so imeli pripadniki tretje skupine; to velja za vse vrste stikov razen poslovnih, ki so jih najbolj intenzivno vzdrževali pripadniki prve skupine. Povsem drugačni rezultati so značilni za skupino 2; v njej so razpoznavni najmanj intenzivni stiki (na vseh področjih) pred vzpostavitvijo meje v primerjavi s preostalima skupinama.

Moje trditve ilustrira tudi spodnji grafični prikaz (slika 12). Razločno je polje intenzivnosti, ki najbolj zajema vse vrste stikov prav pri tretji skupini. Skupina 1 kaže večji obseg intenzivnosti poslovnih stikov, podobnega obsega pa so še nakupovalni stiki in stiki za medsebojno pomoč. Najmanj intenzivni stiki so v primerjavi s preostalima skupinama vidni pri skupini 2, in to prav pri vseh merjenih področjih. Vprašanje, ki ga zastavimo pri taki analizi, se glasi, ali se bo oblikoval podoben vzorec tudi v obdobju po vzpostavitvi meje.

Slika 12. Intenzivnost stikov pred oblikovanjem meje glede na skupino

INTENZIVNOST STIKOV PO VZPOSTAVITVI MEJE GLEDE NA PRIPADNOST SKUPINI						
	skupina 1 povprečje	skupina 2 povprečje	skupina 3 povprečje	sig.	ETA	ETA ²
POSLOVNI	2.13	1.30	2.61	.0060	.419	.175
SORODSTVENI	3.25	2.40	3.36	.0869	.297	.088
ZA MEDSEBOJNO POMOČ	2.75	1.85	2.71	.0917	.294	.086
DELOVNI	1.88	1.50	2.36	.1063	.285	.081
PRIJATELJSKI	3.25	3.30	3.89	.1210	.277	.077
ŠPORTNI	1.25	1.25	1.75	.2144	.238	.056
ZA ZABAVO	1.38	1.40	1.82	.3669	.193	.037
NAKUPOVALNI	2.63	2.45	2.96	.5037	.160	.025
PRAZNIČNI	2.63	2.65	2.79	.9367	.050	.002
število anketirancev	8	20	28			

Tabela 8: Intenzivnost stikov po oblikovanju meje glede na skupino

Le poslovni stiki so statistično značilen podatek: čeprav so bili pred vzpostavitvijo meje najbolj intenzivni pri skupini 1, so po vzpostavitvi meje bolj intenzivni pri skupini 3. Sicer pa se zdi, da je skupina 1 z novo mejo največ izgubila; izgubila je drugo pozicijo pri prijateljskih in prazničnih stikih ter stikih za zabavo. Pri slednjih⁶⁸ so jo prehiteli celo pred vzpostavitvijo meje najbolj rezervirani pripadniki skupine 2.

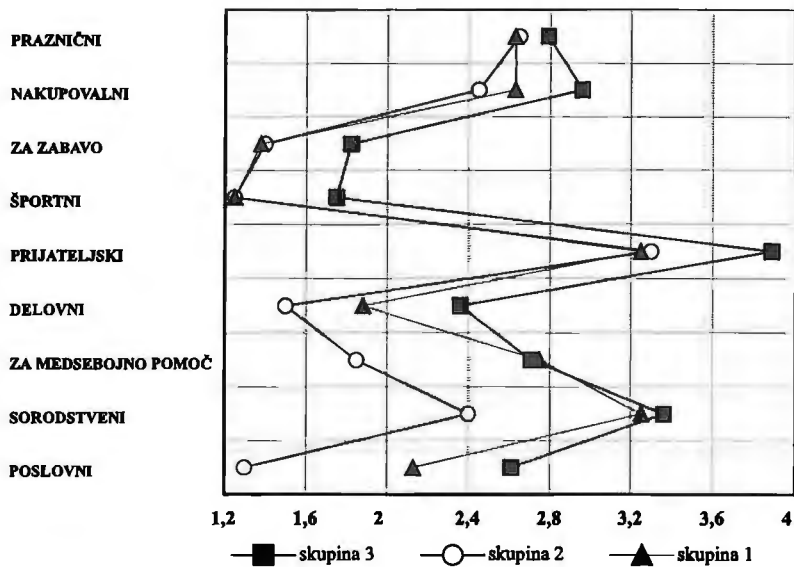
Podatek o zelo majhni povezanosti (pojasnitvi variabilnosti v odgovorih) med intenzivnostjo sedanjih stikov in pripadnostjo skupini lahko pomeni, da so pretekli stiki, njihova narava in intenzivnost bistveno prispevali k percepciji lokacij. Sedanji stiki, sicer omejeni, kot so, imajo manjši pomen pri oblikovanju prednostnih izbir do lokacij in odražajo učinek državne meje na vsakodnevno interakcijo prebivalcev zgornjekolpske doline.

Rezultati tabele se dopolnjujejo tudi z grafičnim prikazom na sliki 13; črna polja, značilna za skupino 3, so še vedno prevladujoča, vendar so bela polja, značilna za skupino 1, bistveno manj izrazita, kot so bila pred vzpostavitvijo meje.

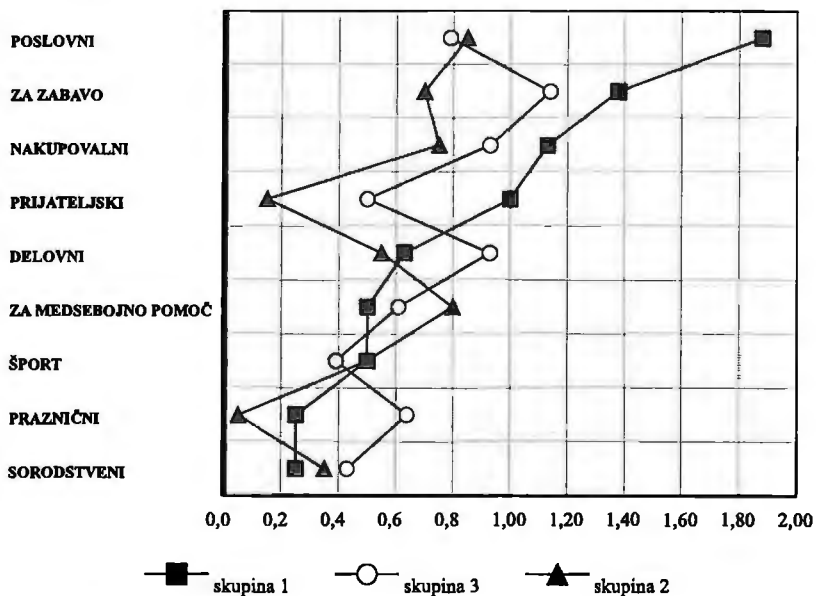
Na sliki 14, prikazujem padec intenzivnosti stikov za vse tri skupine anketirancev.

Čeprav se padci intenzivnosti stikov med skupinami močno razlikujejo (poslovni, zabavni, nakupovalni in prijateljski), ne morem trditi, da gre za statistično pomemben pojav. Test primerjav povprečij namreč kaže, da nobena izmed razlik, ne glede na kombinacijo parov skupin, ni statistično pomembna. Zdi se, da so pretekle izkušnje (stiki) bolj odločujoče pri zaznavi in prednostni izbiri lokacij kot sedanje. Lahko bi celo potegnila naslednjo vzporednico: če se bo sedanja stopnja intenzivnosti stikov prebivalcev obeh bregov Kolpe ohranila, lahko pričakujemo spremembo prednostne izbire in percepcije lokacij prebivalcev zgornjekolpske doline.

⁶⁸ V omejenem smislu, saj so ti stiki, kot smo že dejali, nasploh upadli.

Slika 13 Intenzivnost stikov po vzpostavitvi meje glede na skupino

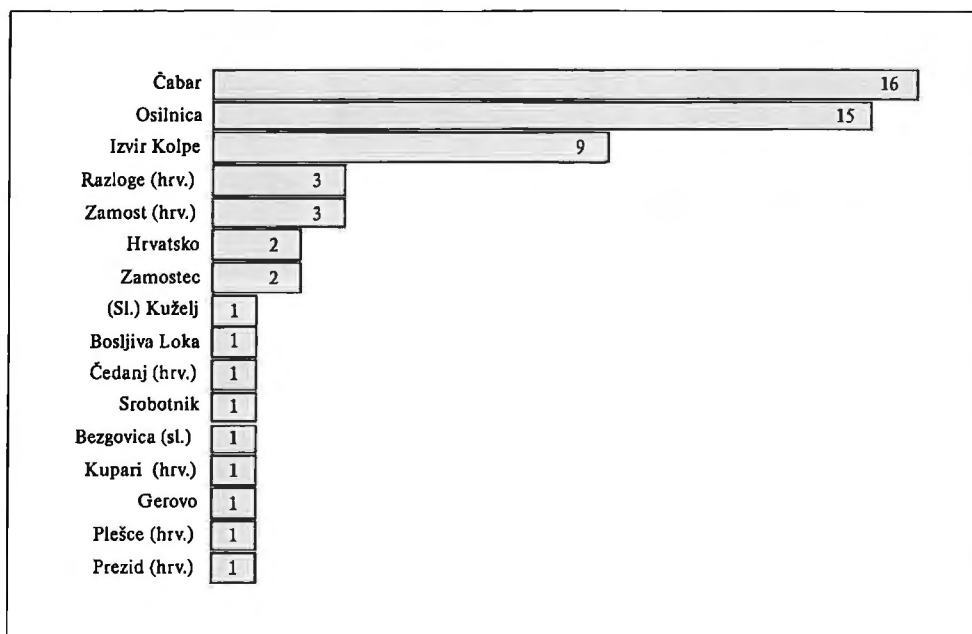

Slika 14: Padec intenzivnosti stikov v treh skupinab

DOLOČITEV MEJE

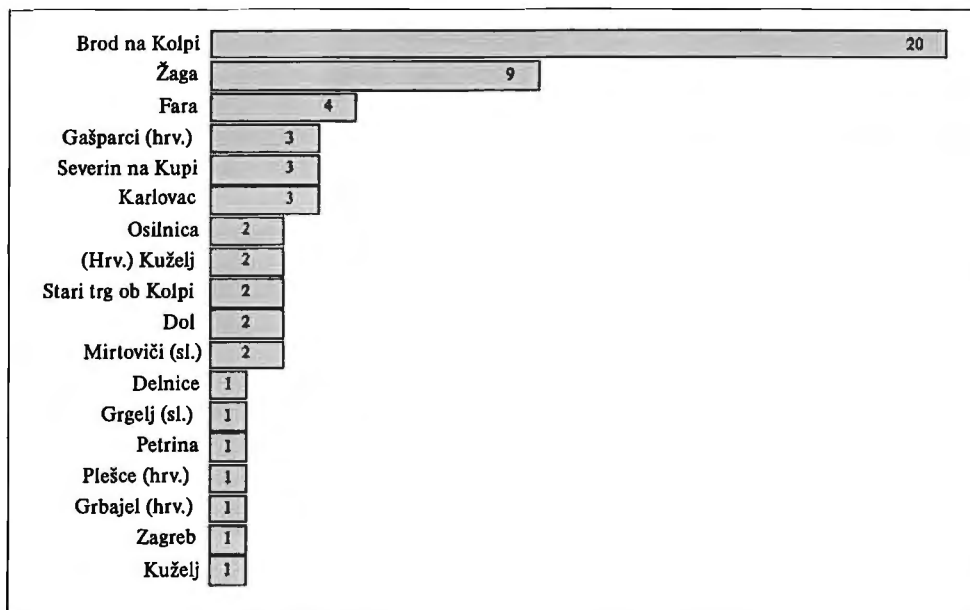
V raziskavi sem med drugim skušala tudi preveriti, ali prebivalci zgornjekolpske doline določajo njene meje v skladu s prednostnim občutjem pripadnosti posamični lokaciji, se pravi, ali se kaže značilna povezanost med njihovo zamejitvijo zgornjekolpske doline in pripadnostjo določeni (1, 2, 3) skupini.

Že samo podatek, da so anketirani domačini navedli kar šestnajst različnih krajev, dovolj zgovorno kaže, da opredeljujejo meje zgornjekolpske doline ustrezno svojim predstavam; zdi se, da se v vsakdanji govorici ni ohranila »enotna« predstava oziroma védenje o krajnih točkah meje. Najpogosteje (kar dve tretjini odgovorov) se domačini odločajo za Čabar, Osilnico in sam izvir Kolpe kot skrajne severne točke doline, čeprav naj bi po geografskih merilih to mesto zasedala le Osilnica, kjer se zlijeta Čabranka in Kolpa. Podobno oceno kaže pregled krajev, ki naj bi ponazarjali južno točko doline: na eni strani je vidna še večja razpršitev odgovorov – kar osemnajst različnih navedb, na drugi strani pa zgostitev enoznačnih odgovorov okoli Broda na Kolpi – kar tretjina odgovorov.

Slika 15: Določitev meje na severu

Slika 16: Določitev meje na jugu

Združitev tako dobljenih krajnih zamejitvenih parov (severne in južne točke zgornjekolpske doline) vseh šestdesetih anketirancev prikazuje grafični prikaz na sliki 17.

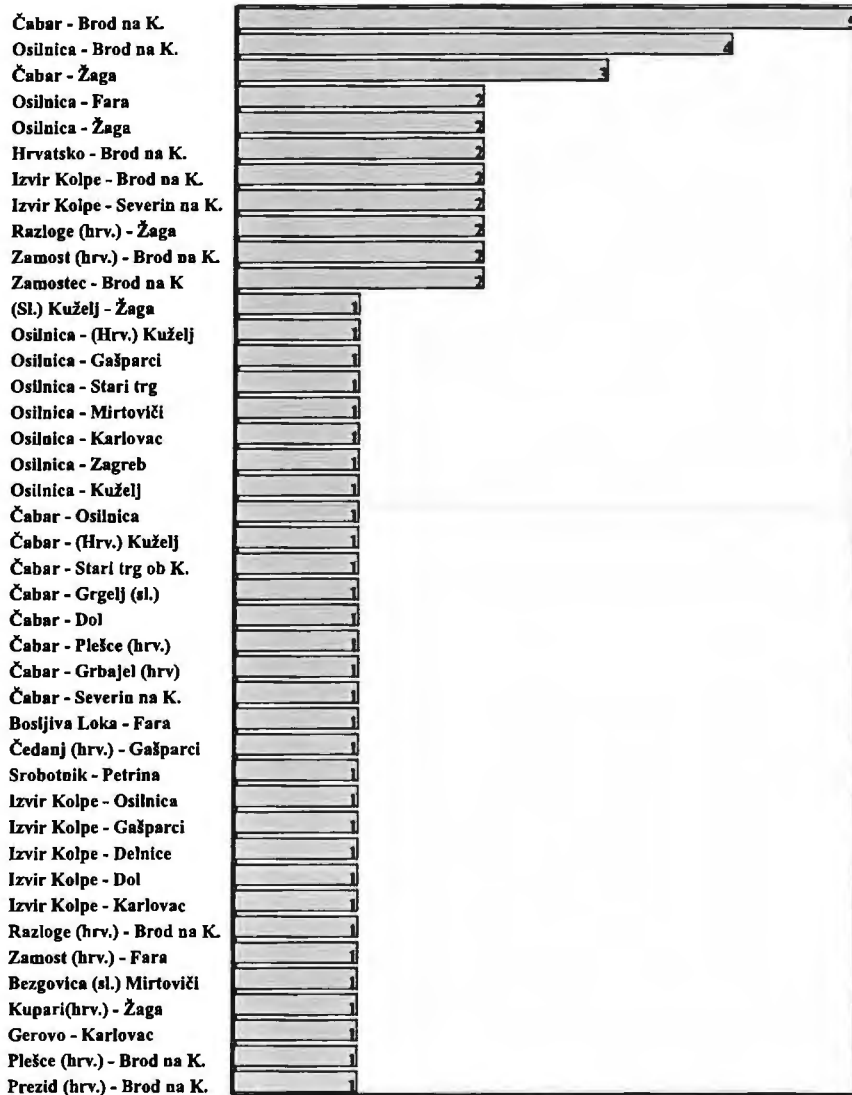
Ker bi lahko veliko število različnih opredelitev krajnih točk zgornjekolpske doline pri razmeroma majhnem vzorcu onemogočilo poglobljeno zasledovanje značilnih razlik v percepciji doline pri treh skupinah, sem se odločila za kvantifikacijo problema: s pomočjo zemljevida sem ocenila (izmerila) razdalje med točkami, ki jih je vsak anketiranec posebej navedel kot krajne točke meje doline.⁶⁹ Razpršenost odgovorov se je seveda tako še bolj povečala, dobljene kombinacije pa prikazuje spodnja tabela (tabela 9).

KVANTIFICIRANE MEJE DOLINE ZGORNJE KOLPE					
	povprečje	std dev ⁷⁰	minimum	maksimum	št.
PREBIVALIŠČE – SEVER	14.31	9.76	0	33	59
PREBIVALIŠČE – JUG	20.92	11.93	2	47	52
SEVER – JUG	24.98	11.94	5	58	52

Tabela 9: Kvantificirana meja – celotna populacija

⁶⁹ Pri tem nisem upoštevala tistih navedb, ki so konceptualno izstopale iz celote, na primer Zagreba ali Karlovca kot skrajni južni točki meje zgornjekolpske doline. Zato tudi število anketirancev, podano v zadnjem stolpcu, variira.

⁷⁰ Standardni odklon je statistična cenilka, ki nam pove, koliko daleč od povprečja padajo vrednosti spremenljivke v anketirani populaciji (Schulman 1992:10).

Slika 17: Določitev meje v celoti

Očitno je, da tudi kvantificirane meje na osi sever–jug potrjujejo veliko razpršenost opredelitev. Čeprav je povprečna ocena razdalje doline dokaj realna (približno 22 km), se odgovori raztezajo na intervalu od 5 km do 50 km; dve tretjini anketirancev ocenjuje razdaljo zgornjekolpske doline od 13 km do 37 km.⁷¹

⁷¹ Števili sem dobila na podlagi prišteevka oziroma odšteevka standardnega odklona (približno 12 km) od povprečne ocene razdalje zgornjekolpske doline (približno 22 km).

KVANTIFICIRANE MEJE DOLINE ZGORNJE KOLPE glede na breg				
	SLOVENIJA povprečje	HRVAŠKA povprečje	SLO-HRV razlika	sig.
PREBIVALIŠČE – SEVER	15.51	13.13	+2.38	.3528
PREBIVALIŠČE – JUG	19.96	22.13	-2.17	.5212
SEVER–JUG	26.96	22.48	+4.48	.1810

Tabela 10: Kvantificirana meja glede na breg

Analiza podatkov (merjenih razdalj v kilometrih), ki sem jo opravila s pomočjo t-testa, ne kaže statistično značilnih razlik glede na breg. Čeprav domačini s slovenskega brega postavljajo severno mejo relativno višje, južno pa relativno nižje kot domačini s hrvaškega brega, to še ne pomeni, da se njihova opredelitev značilno razlikuje od opredelitve anketirancev s hrvaške strani. Ne morem torej trditi, da prihaja do razlik v določanju severne in južne meje na podlagi pripadnosti enemu izmed državnih okvirjev.

KVANTIFICIRANE MEJE DOLINE ZGORNJE KOLPE glede na skupino				
	skupina 1 povprečje	skupina 2 povprečje	skupina 3 povprečje	sig.
PREBIVALIŠČE – SEVER	8.50	17.61	13.25	.0526
PREBIVALIŠČE – JUG	18.71	21.24	21.29	.8749
SEVER–JUG	21.14	26.14	25.08	.6391

Tabela 11: Kvantificirana meja glede na skupino

Tudi pri določanju severne in južne meje glede na pripadnost skupini ne morem govoriti o statistično značilnih razlikah,⁷² kar pravzaprav spodbija domnevo o povezanosti apercipije dolinskega prostora s prednostno izbrano lokacijo oziroma krajem navezanosti.

(SAMO)PRIPIS

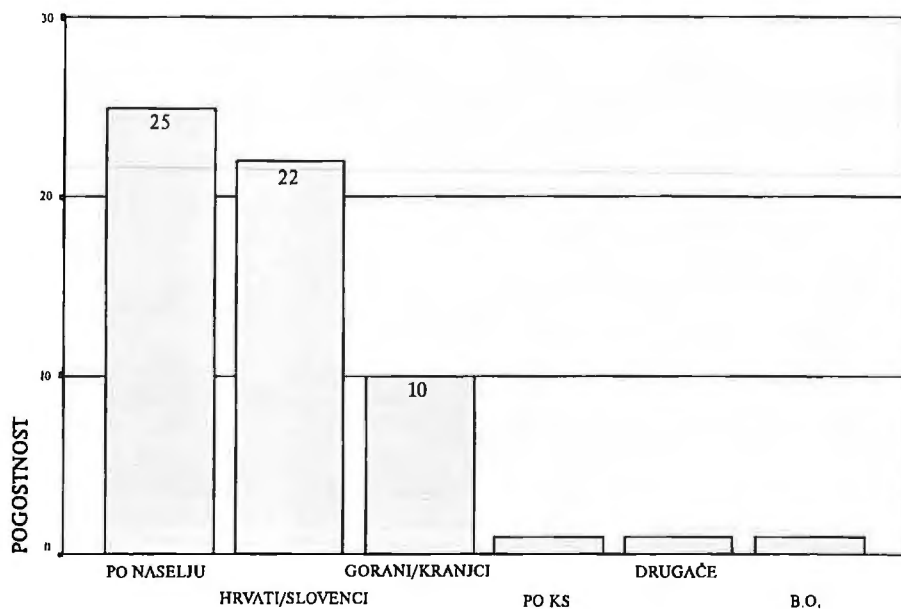
Samopripis in pripis s strani drugih se kaže tudi skozi samopoimenovanje in poimenovanje s strani drugih. Preverjanju tega pojava sem namenila sklop vprašanj, s katerimi sem ugotavljala, kako šestdeset domačinov poimenuje prebivalce sosednjega brega in same sebe, kako opredeljuje (samo)podobnost/različnost bodisi v

⁷² Kot izjema se pokaže le opredelitev severne meje v treh skupinah, saj se pripadnost skupini kaže kot skoraj statistično značilen dejavnik (signifikanca je 0.0526), vendar je tudi ta izračun nezadosten za kakršenkoli trdnejši sklep.

primerjavi s sosedi bodisi z matičnim narodom, in končno, kako poimenujejo svojo in sosednjo vsakdanjo govorico in kako ocenjujejo podobnost/različnost obeh.

(SAMO)POIMENOVANJE PREBIVALCEV DOLINE ZGORNJE KOLPE

Problem pripisa sem torej začela z oceno poimenovanja prebivalcev sosednjega brega Kolpe.⁷³ Ustrezno trem ravnem analize si najprej oglejmo grafični prikaz rezultatov za celotno anketirano populacijo:

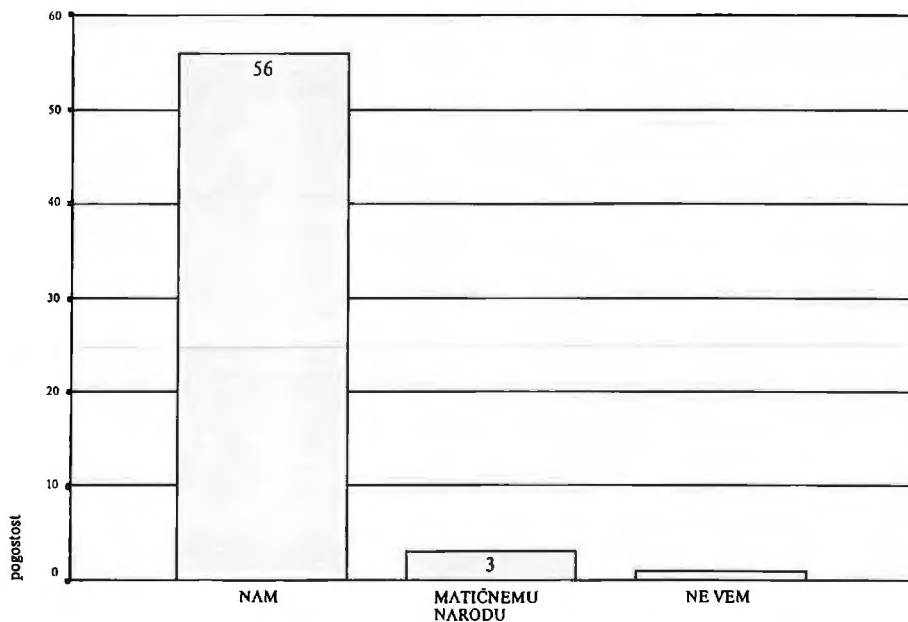
Slika 18: Imenovanje prebivalcev sosednjega brega v celotni populaciji

Za poimenovanje po naselju se je odločilo petindvajset izmed šestdesetih domačinov, dvaindvajset pa uporablja nacionalno pripadnost kot najpogostejše poimenovanje svojih sosedov. Zanimivo je, da se je za lokalno različico (Kranjci za Slovence in Gorani za Hrvate)⁷⁴ odločilo le deset domačinov.

⁷³ Ker v prikazani analizi ni razviden pripis, značilen za opcijo drugo, ga posebej navajam. Tako je eden izmed vprašancev na vprašanje »Kako sebe najpogosteje imenujete«, uporabil izraz *bajtar*.

⁷⁴ V naši raziskavi se lokalni pripis uporablja predvsem za dva oziroma tri izraze: Kranjci za Slovence in Gorani za Hrvate. Vendar prebivalci doline izraz Gorani za Hrvate uporabljajo manj pogosto kot pa izraz Kranjci za Slovence; med prebivalci doline se je za domačine na hrvaškem bregu Kolpe ustalil izraz Hrvati, kar je razvidno tudi iz vsebine lokalnih šal oziroma pregovorov. Če navedem najpogostejše, se glasijo:

Naslednje vprašanje se je glasilo: »Ali se vam (prebivalci sosednjega brega)⁷⁵ zdijo bolj podobni Hrvatom (Slovencem), ki NE živijo v kolpski dolini, ali vam, čeprav ste druge narodne pripadnosti?« Razporeditev tovrstnih odgovorov je razvidna iz slike 19.

Slika 19: Podobnost prebivalcev sosednjega brega v celotni populaciji

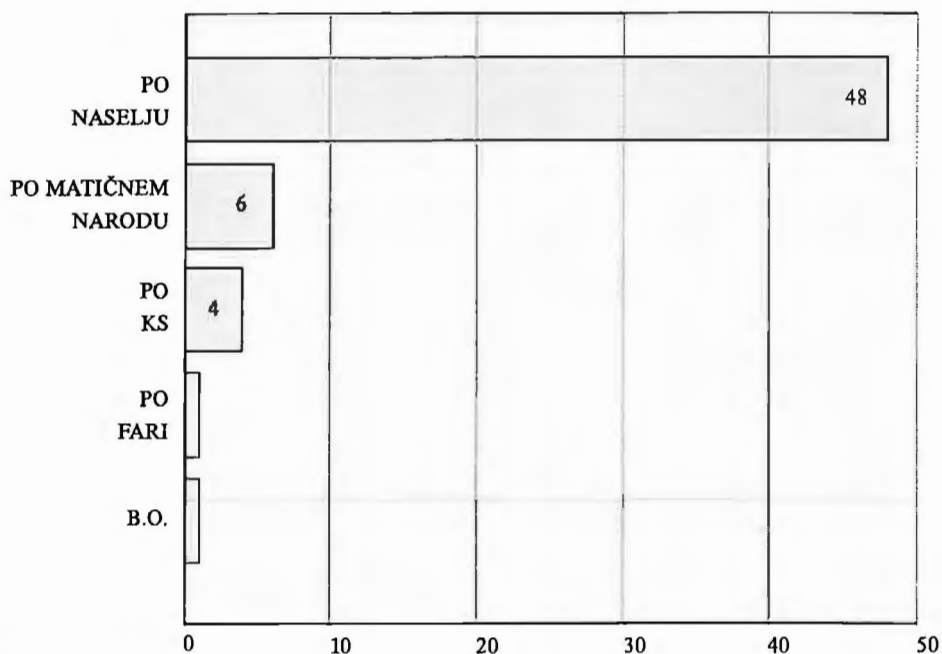
Zanimiv je podatek, ki ga ilustrira enoznačen odgovor: »Sosei so bolj podobni nam.« Kar šestinpetdeset domačinov vidi sosede bolj podobne SEBI kot pa njihovega matičnemu narodu.

Zadnje vprašanje iz tega sklopa se je nanašalo na samopoimenovanje domačinov, katerih odgovori se v primerjavi s poimenovanjem sosedov bistveno razlikujejo. Kot je razvidno iz slike 20, se po naselju samopoimenuje kar osemindeset domačinov, po imenu naroda pa šest.

Če prekrizham rezultate samopoimenovanja s poimenovanjem sosedov, dobim tale zanimiv prikaz (tabela 12).

»Hrvati so tati, kaj čmo jim dati, eno vrečo ajde, da jih vrag obajde«, »Hrvati so tati, kaj čmo jim dati, eno skledo (kilo) peska, da jim rit natreska«, »Hrvat repo seje, žaba mu se smeje, žaba reče reg, Hrvat pade v drek«, »Si su Kranjci debeli ko janjci«, »Kranjci tatanjci, kaj vam bomo dali, eno skledo ajde, da vas vrag obajde«, »Si škrt ko Kranjc«, »Kranjc, ali je jak ali pa matast«, »Kranjc ne bi menjau dinar za dinar«.

⁷⁵ Pri tem ne smemo spregledati, kje je anketiranje potekalo, v Sloveniji ali na Hrvaškem.

Slika 20: Samopoiimenovanje v celotni populaciji

SAMOPOIMENOVANJE						
	PO NASELJU	PO MATIČNEM NARODU	PO KS	PO FARI	B.O.	skupaj
NASELJE	21	2	1	1		25
MATIČNI NAROD	17	2	2		1	22
GORAN/KRANJEC	8	1	1			10
B.O.	1					1
DRUGAČE	1					1
KS		1				1
skupaj	48	6	4	1	1	60

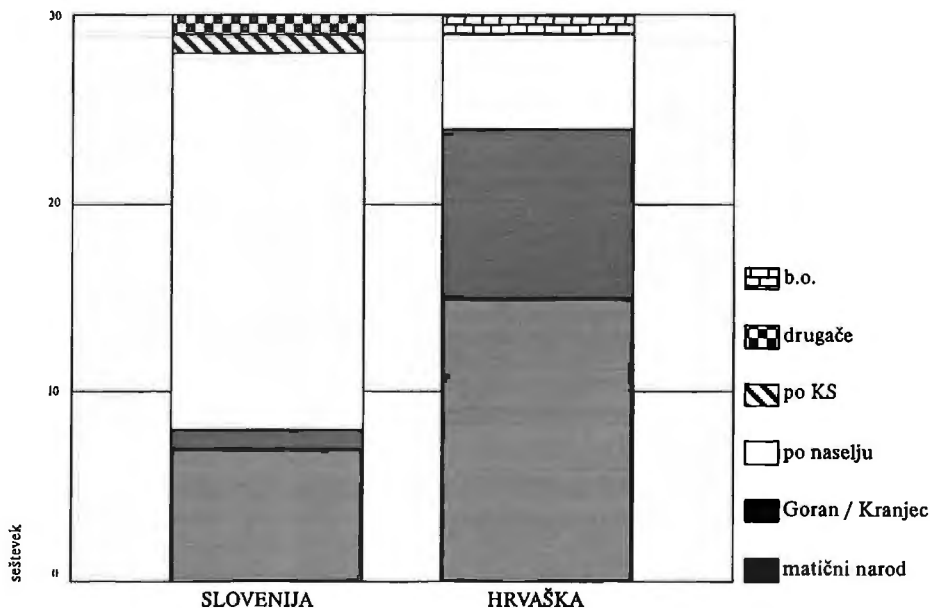
Tabela 12: Poimenovanje drugih obenem s samopoiimenovanjem v celotni populaciji

Medtem ko pri samopoiimenovanju prevladuje poimenovanje po naselju (48 navedb), to ne velja za poimenovanje sosedov. Poimenovanje po naselju sicer ostaja prevladujoč način identifikacije prebivalcev sosednjega brega, vendar mu tesno sledi poimenovanje po matičnem narodu. Če slednjemu prištejem še lokalno različico (skupaj 25 navedb), se vidi, da se poimenovanje sosedov z narodnostno oznako povzpenna nad poimenovanja, ki temeljijo na naselju, v katerem posameznik biva.

Proces ločevanja na podlagi nacionalne pripadnosti je tako toliko bolj zanimiv, ker nima ekvivalenta pri samopomenovanju. Sam sem najprej prebivalec nekega naselja, tisti s sosednjega brega pa so najprej Hrvati/Gorani oziroma Slovenci/Kranjci.

Razlike glede na breg

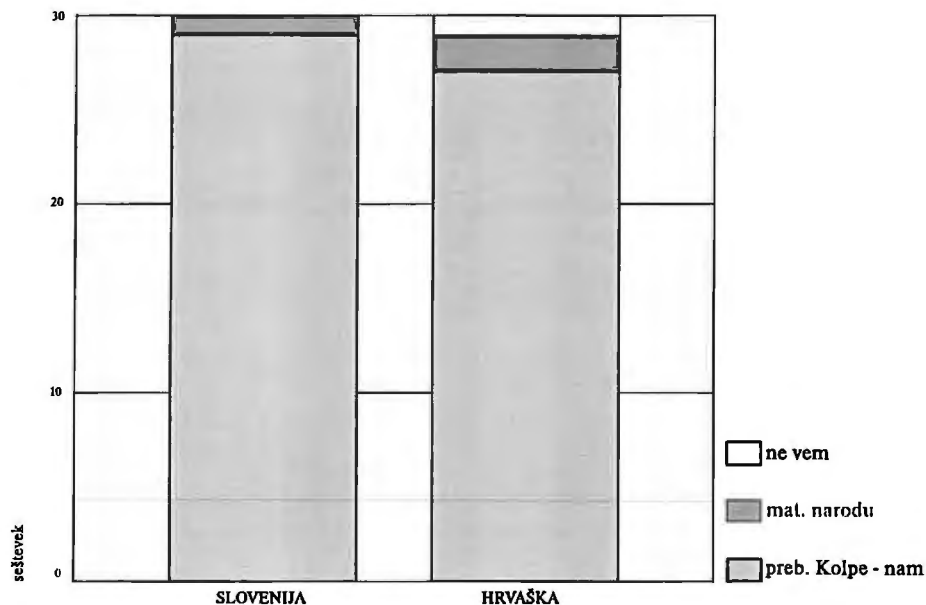
Za poimenovanje sosedov po narodu se je odločila kar polovica (15) domačinov s hrvaške strani, medtem ko sosede kot Hrvate označuje le četrtnina (7) domačinov s slovenske strani reke Kolpe; pri slednjih prevladuje (kar 20 navedb od 30) poimenovanje sosedov po imenu naselja, v katerem ti živijo. Prav tako je poimenovanje na podlagi lokalnih označb bolj značilno za hrvaško stran zgornjekolpske doline: približno tretjina (9) domačinov s hrvaške strani svoje sosede poimenuje kot Kranjce, medtem ko le en anketiranec s slovenske strani prepoznava sosede za Gorane.

Slika 21: Imenovanje prebivalcev sosednjega brega glede na breg

Pri ocenjevanju podobnosti sosedov in samih sebe ne prihaja glede na breg do nikakršnih značilnih razlik. Večina domačinov vidi svoje sosede bolj podobne sebi kot njihovemu matičnemu narodu, kar je razvidno iz slike 22.

Na obeh straneh meje se domačini najpogosteje poimenujejo po naselju, v katerem živijo (24 takih opredelitev je značilnih za obe strani meje). Edina razlika, ki pa ni statistično značilna, se kaže pri drugih: na hrvaški strani so štiri domačini navedli ime naroda kot lastno najpogostejšo opredelitev, na slovenski strani pa se

Slika 22 Podobnost prebivalcev sosednjega brega glede na breg

večina preostalih anketirancev samopoimenuje po krajevni skupnosti, v kateri živijo. Ker pa za okolje, v katerem sem izvajala raziskavo, velja, da se krajevne skupnosti in naselja precej prekrivajo, lahko tako samopoimenovanje na slovenski strani uvrstim v isti rang kot samopoimenovanje po naselju, v katerem anketiranec živi. Povedano prikazuje slika 23.

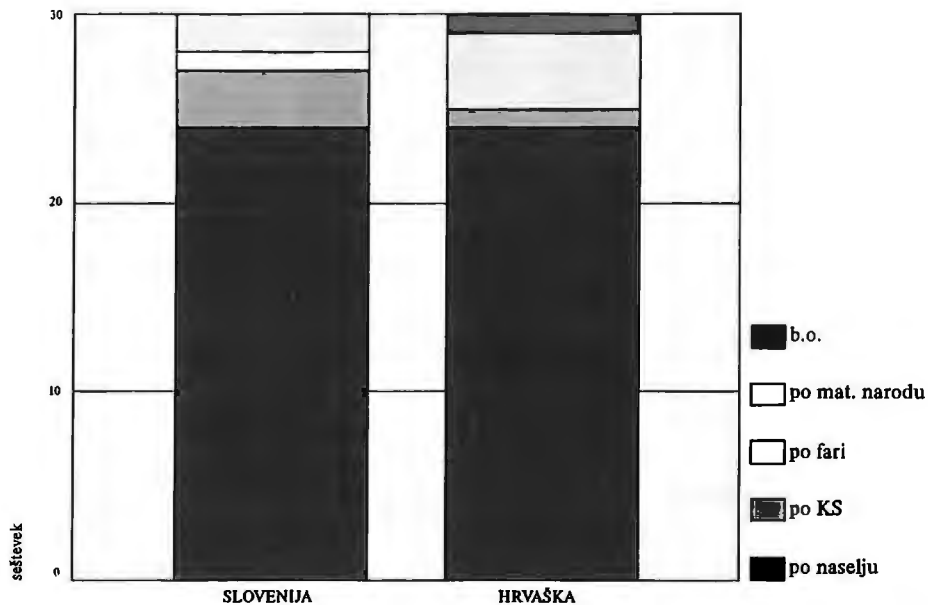
Razlike glede na pripadnost skupini

Pri vseh treh spremenljivkah ne prihaja do statistično značilnih razlik v odgovorih glede na pripadnost skupini. Povedano drugače, povezanost med (samo)poimenovanjem domačinov zgornjekolpske doline in prednostno navezanostjo na kraj se ni pokazala kot statistično značilna. Kljub temu bom navedla razlike, ki pač privzemajo zgolj spekulativne vrednosti (slika 24).

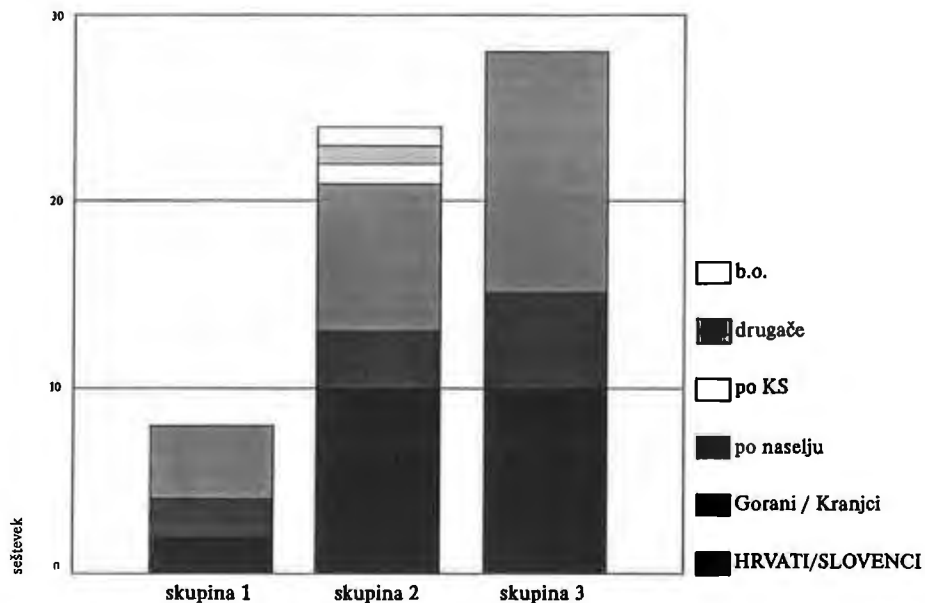
Polovica pripadnikov prve skupine poimenuje svoje sosede po naselju, v katerem ti živijo, preostali pa se enakomerno porazdeljujejo med poimenovanje po narodu in po lokalni označbi; v drugi skupini je več takih domačinov (10), ki pogosteje uporabljajo za sosede ime naroda kot pa poimenovanje po naselju (8), v nasprotju s skupino 3, katere predstavniki večkrat navajajo poimenovanje sosedov po naselju (13) kot po imenu naroda (10).

Neenakomerno se porazdeljujejo tudi ocene o podobnosti prebivalcev zgornjekolpske doline (slika 25). Morda velja poudariti le podatek, da se trije domačini, ki

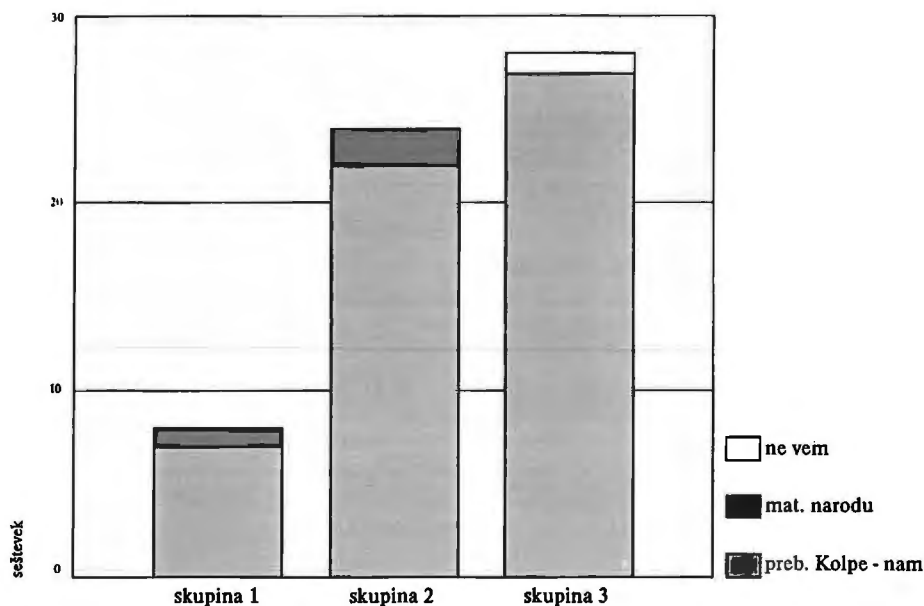

Slika 23: Samopomenovanje glede na breg

Slika 24: Imenovanje prebivalcev sosednjega brega glede na skupino

vidijo večjo podobnost sosedov s pripadniki njihovega naroda kot s prebivalci doline, razporejajo med prvo in drugo skupino; vendar zaradi neznačilnih razlik med skupinami ne morem izpeljati pomembnejših zaključkov. Sicer pa je očitno, da v vseh treh skupinah prevladuje odgovor »Sosedji so bolj podobni nam«, kar smo ugotovili že prej.

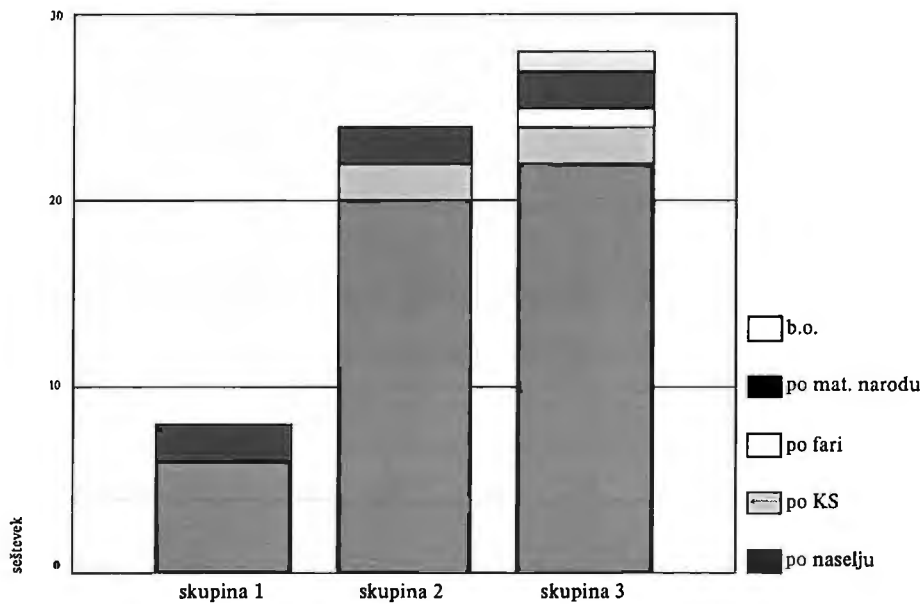
Slika 25: Podobnost prebivalcev sosednjega brega glede na skupino

Analiza samopoimenovanja v treh skupinah prav tako ne kaže statistično značilnih razlik (slika 26).

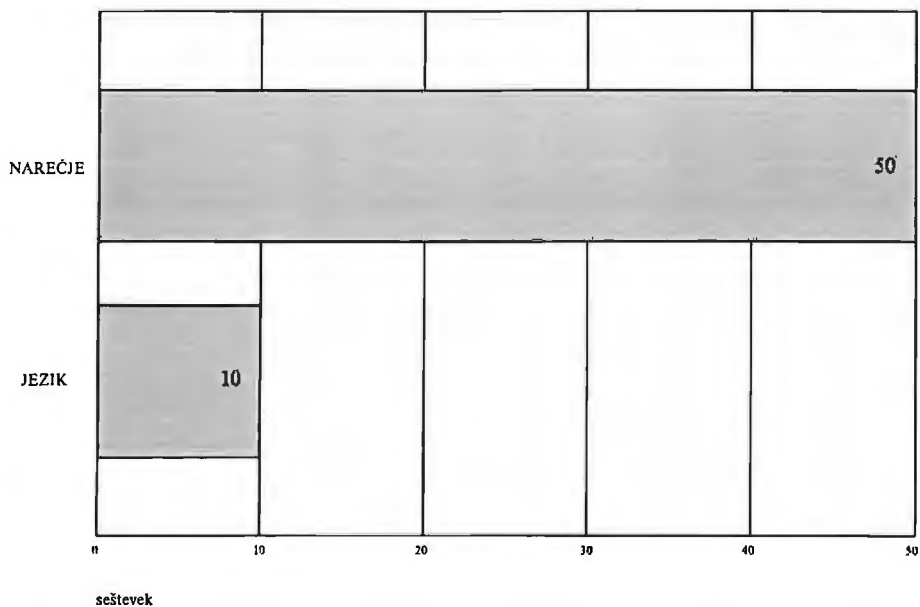
Večina pripadnikov vsake skupine se poimenuje po naselju, v katerem živi, poimenovanje po narodu (vsega 6 navedb) pa se enakomerno porazdeli med vse tri skupine. Še najbolj pestro je samopoimenovanje, zajeto v tretji skupini: v njej najdemo tudi domačina, ki se poimenuje po fari (1), polovico takih, ki se poimenujejo po krajevni skupnosti (2), in edinega neodločenega vprašanca.

NAREČJE IN JEZIK

Preden sem se lotila preverjanja podobnosti govornice zgornjekolpske doline na podlagi preliminarnih pogovorov z »domačini, ki največ vedo«, sem se skušala prepričati, ali domačini štejejo svojo govornico za jezik ali za narečje. V tem smislu sem preverjala, kaj danes menijo domačini o govornici doline glede na ustaljeno podmeno, ki se glasi: »Nekdaj smo vsi govorili enako« (slika 27).

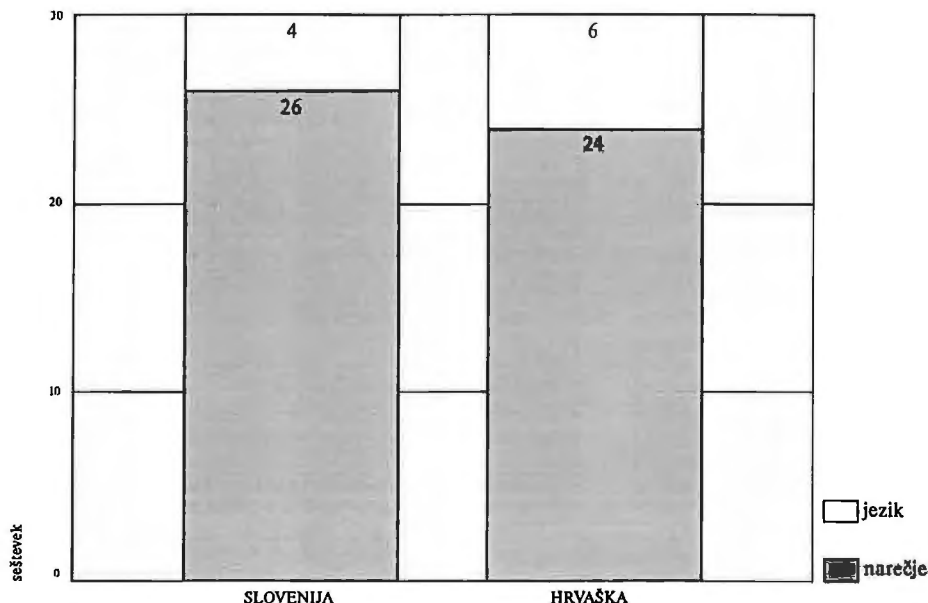

Slika 26: Samopoimenovanje glede na skupino

Slika 27: Imenovanje govornice v celotni populaciji

Večina domačinov je svoj vsakodnevni govor opredelila kot narečje (kar 50 od 60);⁷⁶ le deset jih označuje svojo govoricco kot jezik.⁷⁷

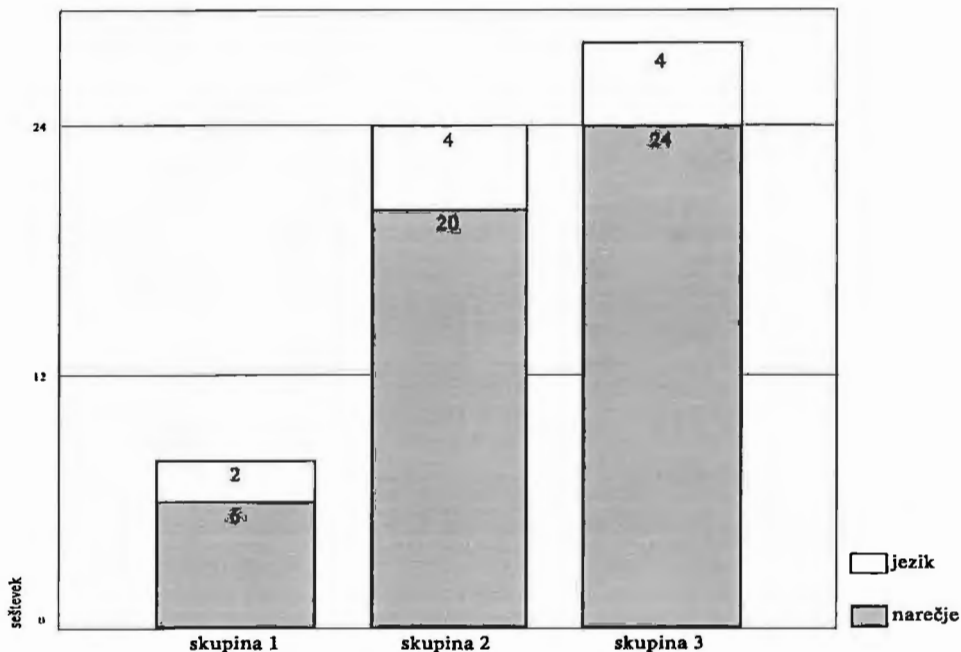
Slika 28: Imenovanje govoricce glede na breg

Vendar je ob tem treba poudariti, da razlike niso značilne. Zaradi premajhnega števila tistih domačinov, ki svojo vsakodnevno govoricco opredeljujejo kot jezik, ne morem razlik glede na breg (slika 28) obravnavati kot statistično značilnih (signifikanca hi-kvadrat statistike je previsoka – 0.48842). Slednje prav tako velja za analizo te spremenljivke v treh skupinah. Zaradi enakomerne razpršenosti odgovorov ne morem trditi, da prihaja do značilnih razlik v odgovorih glede na pripadnost skupini, kar je lepo vidno tudi iz slike 29.

Ali gre za isto, podobno ali različno govoricco na obeh straneh Kolpe, se je glasilo vprašanje, s katerim sem skušala preveriti današnje stanje v primerjavi z nekdanjim, izraženim v navedeni trditvi o nekdanji isti govoricci zgornjekolpske doline. Večina (43) domačinov je odgovorila, da prevladuje v dolini v vsakodnevnem

⁷⁶ Zaradi prevelike razpršenosti odgovorov na vprašanje »Katero narečje je to« oziroma »Kateri jezik je to« na tem mestu povzemam različice, ki so jih domačini navedli. Za narečje si sledijo: po domače – mešanica obeh bregov, kostelsko, ljubljansko s kostelskimi primesmi, kuželjsko, po goransko, gebarsko, dragarsko, mešano: slovensko-hrvaško, potoško narečje, brojski govor (kajkavski), bajtarski, kajkavski, gerovski, čabranski. Za jezik pa alternativni: slovenski, hrvaški.

⁷⁷ Pri tem vsebina razlike med jezikom in narečjem ni bila predmet preverjanja.

Slika 29: Imenovanje govorice glede na skupine

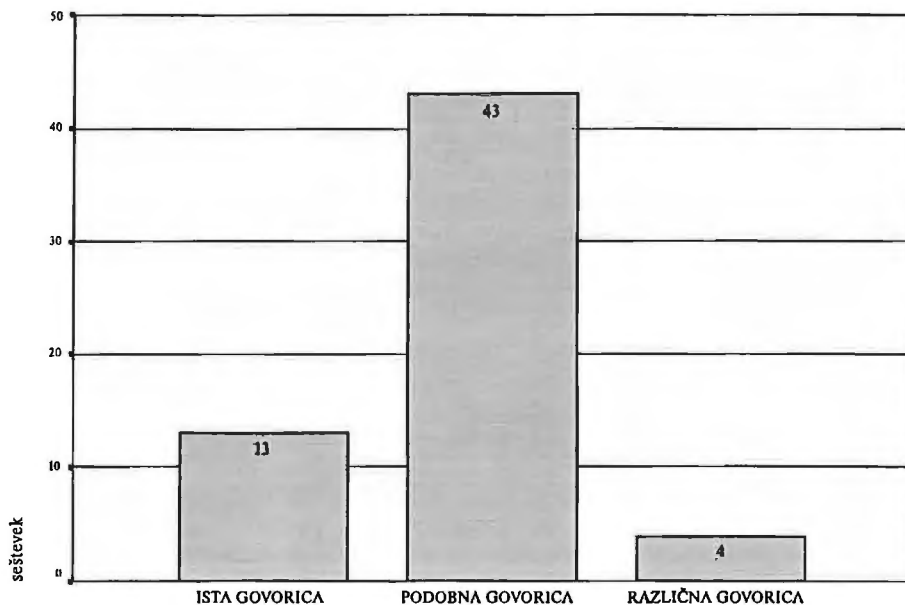
govoru podobna govorica, pri čemer so razlike tako majhne, da jih prišleki morda celo ne opazijo (slika 30).⁷⁸

Prav tako je iz slike 30 razvidno, da je približno petina domačinov (13) ocenila obe govorici kot enaki, najmanjšo skupino (4) pa predstavljajo tisti prebivalci doline, ki vztrajajo pri različnih govoricah obeh bregov. Zaradi previsokih signifikanc⁷⁹ ne morem govoriti ne o značilnih razlikah odgovorov glede na breg kot tudi ne glede na pripadnost skupini; zato zaključujem z ugotovitvijo, da se današnja ocena anketiranih prebivalcev doline zgornje Kolpe v primerjavi z nekdanjo razlikuje za eno stopnjo: nekdanj enako govorico večina respondentov danes ocenjuje kot podobno.

⁷⁸ Kako domačini opisujejo razlike v vsakodnevem izražanju glede na breg Kolpe, nam ponazarja naslednji zapis:

•Če govorimo po domače, ni razlik; drugače pa imajo eni več slovenskih, drugi pa več hrvaških besed», •Če govorimo po domače, se naše in njihovo narečje razlikuje le za malenkost», •Domačini govorimo isto, priseljenci pa drugače», •Vzdolž meje so razlike večje kot pa zrcalno čez mejo; govorili smo isto, zdaj pa šola in meja povzročata, da ni več tako kot prej», •Na slovenski strani je več nemških besed».

⁷⁹ Signifikanca pri ocenjevanju podobnosti/različnosti glede na breg Kolpe znaša 0.32, glede na pripadnost skupini pa kar 0.45.

Slika 30: Podobnost govornice v celotni populaciji

PREDNOSTI IN SLABOSTI DRŽAVNE MEJE

Prednosti in slabosti nove državne meje za prebivalce zgornjekolpske doline sem zajela z dvema vprašanjema odprtega tipa, kar pomeni, da so vprašani domačini lahko navedli poljubno število prednosti ali slabosti brez vnaprej postavljenih opcij. Na tem mestu ilustrativno navajam prednosti in slabosti nove meje, kot jih občutijo prebivalci doline. Kot prednosti so navedli:

•Zaradi razlike v denarju si lahko [na slovenski strani] več privoščimo; •Več je reda v smislu švercanja s strani ciganov, lopovov; •Prednost je simbolna: naj se ve, kje je Slovenija; •Čuti se večja varnost pred navalom z juga [migracijel]; •Dobro je to, da ni več Hrvatov na tej strani; prej so tu nenehno nakupovali, hodili v gostilne ipd.; •S tem so povzročili, da je blago na slovenski strani cenejše; •Ni več prejšnjega mešanja, prepletanja; •Na tej strani [hrvaški] smo se bolj povezali vzdolžno v primerjavi s prejšnjim prečnim povezovanjem; •Občutim nekakšno potrditev ozemlja, ki mu pripadam.

Kot izrazite slabosti pa so navedli:

•Ni več prijateljstva, kot je bilo prej; •Motijo me dokumenti, ker predstavljajo obvezo, nujna menjava denarja, mejne formalnosti [na primer legitimiranje ob vsakem prehodu], ki dajejo občutek, da smo ovirani; •Problemi so zaradi lastnine; •Včasih je bila možna izmenjava dobrin [jabolka, jajca, moka, fižol, mleko, ribe iz Rekel, zdaj ni več tega; •Meja povzroča sovraštvo; •Prej smo bili

eno, zdaj smo razdvojeni»; •Preveč je formalnosti: zoprno ti je že stati na prehodu»; •Hrvatje postajajo vedno bolj nevoščljivi zaradi njihove manj vredne valute»; •Moti me nenehen nadzor komunikacij; ne počutiš se več tako svobodnega kot prej»; •Naši [slovenski] policaji bolj komplicirajo; vedno se moraš javiti na kapiji»; •Sedaj smo omejeni, ovirani; ni več nekdanje sproščenosti, pred policajem se počutiš kot švercer»; •Ne moreš kjer koli čez mejo, ampak moraš iti čez točno določeno mesto»; •Nastali so problemi v zvezi z delovnimi vizami»; •Okrnjen trg; na primer jaz kot mesar imam manjše število kupcev, nas pa je premalo, da bi vse prodal»; •Nastal je velik problem v zvezi s šolanjem; na primer otroci iz Hrvaškega morajo sedaj obiskovati osnovno šolo v Čabru, kar je dlje, namesto prejšnje šole v Osilnici, kar je neprimerno bližje»; •Da bi prišel v kraj, ki je v isti državi, moram iti skozi dve carini»; •Medsebojni odnosi so se zelo ohladili»; •Postali smo bolj zaprti»; •Pojavile so se neugodnosti zaradi razlike v denarju»; •Slabe prometne zveze povzročajo odsekanost od večjih krajev»; •Postalo je nemogoče kupovati preko meje»; •Med nami se je vzpostavil občutek tujosti»; •Ni zaposlitve mladih»; •Formalne poti so postale daljše; na primer, niso še natančno urejeni carinski odnosi za podjetja»; •Čuti se duh nacionalnosti; na primer, kaj vi [Hrvatje] tu delate»; •Naši sosedje [Slovenci] so postali bolj brezbrizni, za njih je vse poceni»; •Ne hodimo več tako pogosto čez mejo kot prej; na primer prej smo šli tudi desetkrat na dan, če je bilo potrebno»; •Upadli so poslovni stiki zaradi neurejenih dokumentacij».

Na tem mestu bom prikazala samo rezultate tiste analize, ki je temeljila na: prvič, dihonomizaciji obeh vprašanj (anketiranec je navedel prednost, slabost; anketiranec ni navedel prednosti, slabosti) in, drugič, združitvi obeh vprašanj v novo spremenljivko s štirimi kategorijami:

NIČ (anketiranec ni navedel ne prednosti ne slabosti),

SAMO SLABOSTI (anketiranec ni navedel nobene prednosti, ampak le slabosti),

SAMO PREDNOSTI (anketiranec je navedel samo prednosti),

OBOJE (anketiranec je navedel tako prednosti kot slabosti).

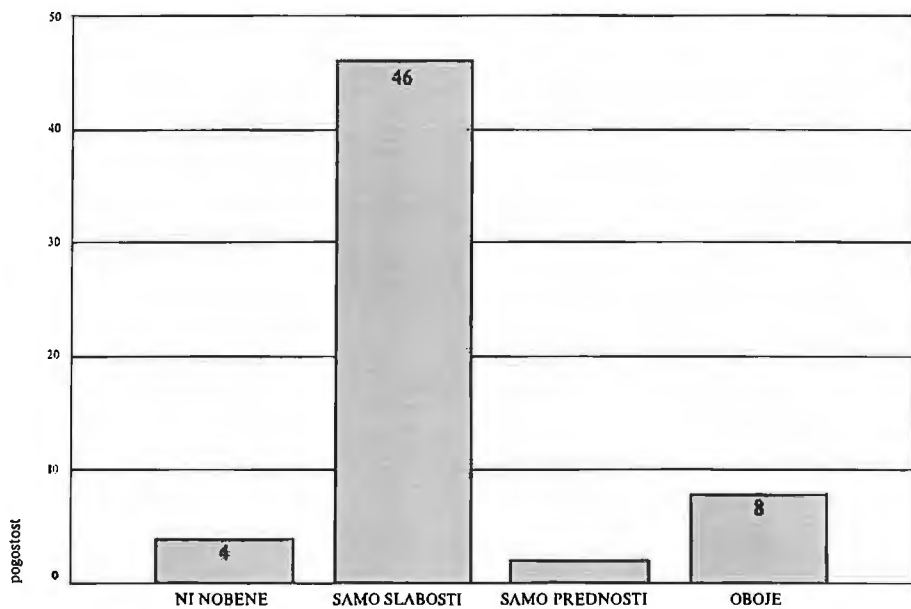
Na sliki 31 je prikazan rezultat nove agregirane spremenljivke.

Večina anketiranih domačinov (48 od 60) ni navedla nobene prednosti, ampak vsaj eno slabost nove državne meje, samo dva pa menita, da prinaša meja le prednost. Uravnotežena sodba o novi meji, ki naj bi imela tako prednosti kot slabosti, je obveljala v osmih primerih, štirje anketiranci pa niso navedli niti prednosti niti slabosti.

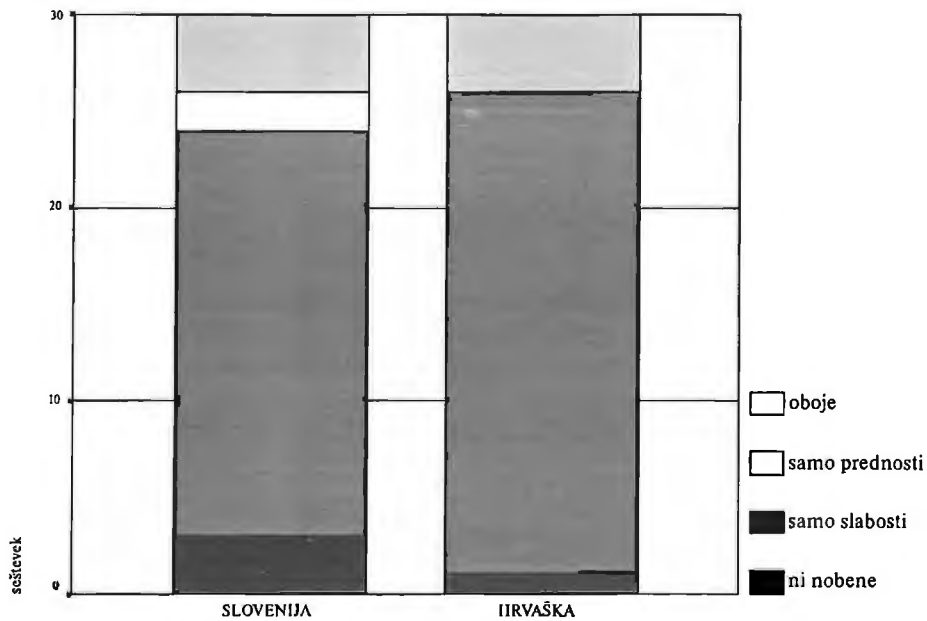
Tako kot v celotnem besedilu si bomo tudi tokrat ogledali razpršenost odgovorov glede na breg in glede na pripadnost skupini (*slika 32*).

Ker zveza med spremenljivkama ni statistično značilna ($\text{sig} = 0,34104$), ne morem govoriti o značilno različnih odgovorih prebivalcev glede na breg, na katerem živijo. To pomeni, da je nova meja enako prizadela obe strani; predvsem je šlo na slabše (*slika 33*).

Prav tako previsoka signifikanca ($\text{sig} = 0,77326$) preprečuje, da bi sklepala o razpršenosti odgovorov glede na pripadnost eni izmed treh skupin, kar potrjuje tezo, da prebivalci zgornjekolpske doline občutijo mejo, vsaj v času vzpostavljanja,

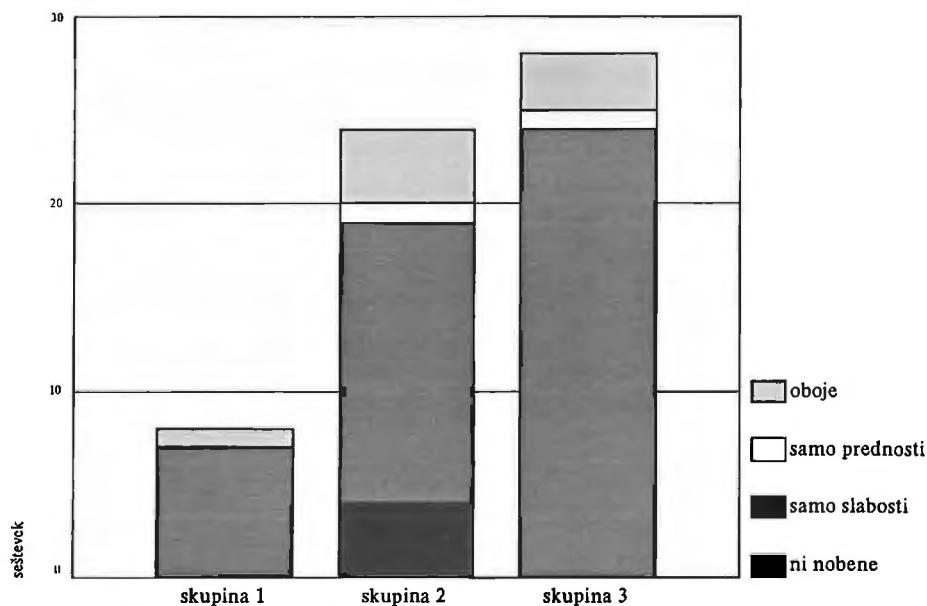

Slika 31: Prednosti/slabosti meje za celotno populacijo

Slika 32: Prednosti/slabosti meje glede na breg

Slika 33: Prednosti/slabosti meje glede na skupine

predvsem kot omejitev s slabostmi, ki so zasenčile morebitne prednosti. Zdi se, da nova državna meja, ki prinaša spremenjeno vsakodnevno ravnanje prebivalcev te obmejne lokalitete, bolj privzema funkcijo ločevanja kot pa hkratnega ločevanja in združevanja.

SKLEPI RAZISKAVE 1993

Prebivalci zgornjekolpske doline imajo poseben sistem samopoimenovanja in poimenovanja svojih bolj ali manj oddaljenih sosedov na obeh straneh Kolpe. Ta sistem se kaže v številnih lokalnih izrazih, med katerimi je eden najbolj utrjenih geberji/gebarji. Čeprav ni nihče od vprašancev podal enoznačne pomenske opredelitve izraza, so vsi vedeli, da ima šaljiv, šegav, morda celo slabšalni prizvok v smislu: »Do tu segajo pripadniki naše govorice, naprej pa se pričinja gebarija, oziroma njeni pripadniki gebarji«. Etimologija jim ni povsem jasna. Nekateri menijo, da gre za različico gobarjev (nabiralcev gob), spet drugi pojasnjujejo, da se je izraz ustalil zaradi nekdanjega načina nošnje ženskih oblačil; dolga krila so si kmetice podgibile (spodvile), da jih ne bi motila med vsakdanjimi opravili oziroma da so se široka, nagubana, dolga krila med hojo kmetic gubala. Ni zanemarljiva razlaga o nemškem

izvoru besede *gebarji*, ki pa je žal ni nihče vedel pojasniti. V tem smislu je zanimivo, zakaj se izraz ni ustalil le v zgornjekolpski dolini, ampak je znan tudi v notranjosti, vse do Kočevja in njegove bližnje okolice. Po izpovedih nekaterih domačinov so namreč *gebarji* za Kočevce prebivalci obkolpskih krajev. Kognitivni zemljevid *gebarij* kaže torej pripadnosti različnim vsakdanjim govoricam, obenem pa priča o razvejanih družbenih stikih v obkolpskem mejnem pasu ter o odnosih *gebarskih* otokov do bližnjih večjih krajev, kot sta na primer Kočevje na slovenski in Delnice na hrvaški strani reke Kolpe.

Podobno velja za sorodne izraze: *blečki* za prebivalce vasi, ki ležijo na slovenski strani Kolpe nasproti Čabra, izraz pa naj bi označeval tiste, ki sušijo sadje; *bajtarji* za prebivalce vasi nad Čabrom tako na slovenski kot na hrvaški strani meje; pomen izraza nakazuje revščino teh krajev, prebivalci katerih so nekdanj živeli v skromnih lesenih bajtah. *Pobrežci*, *brežani* ali *dolenjci* so različice, ki označujejo prebivalce ob Kolpi v nasprotju s *hribovci*, *gorenjci*, ki živijo na višjih predelih soteske, ponavadi na hribovih nad Kolpo. *Coklarji* ali *cuklarji* je izraz, s katerim prebivalci Obkolpja poimenujejo Čabrane, izraz pa naj bi označeval tiste, ki so nekdanj nosili leseno obuvalo – cokle. Omeniti velja še Gorane, izraz, ki je novejšega, povojnega izvora; gre za samopripis prebivalcev na hrvaškem bregu Kolpe, ki obenem z bližnjimi kraji, ki ne spadajo več v Kolpsko dolino, predstavljajo živelj Gorskega kotarja.

Opisani sistem medsebojnih označevanj za dolinske prebivalce je učinkovit način izrekanja funkcionalnih razlikovanj mi – oni, ki je služil za definiranje medsebojnih družbenih statusov. V tem kot lokaliteta s pretežno kmečkim načinom življenja v dolini niso izjemni; taki sistemi notranjih slojitev, ki se izražajo skozi stereotipe, šale in poimenovanja, podobna zgoraj navedenim, so pogosto značilnost t. i. »tradicionalnih lokalitet«. Zlasti v klasični socialni in kulturni antropologiji, ki so ji bile tradicionalne družbe dolgo primarni predmet preučevanja, so dolgo razpravljali o tem, koliko so taka razločevanja sociološko realna. Že s klasičnim delom Johna Cola in Erica Wolfa (1974) so se tovrstni razločevalni sistemi izkazali bolj za povezovalni dejavnik kot pa razločevalni v kakršnemkoli funkcionalnem smislu. S takim vzpostavljanjem hierarhizacije družbenih odnosov v lokaliteti so šele očitna pravila tako vsakdanje interakcije kot dolgoročnih življenjskih strategij (medsebojno poročanje, s tem konsolidiranje ekonomskih virov, gradnja funkcionalnih sorodstvenih mrež). V klasičnem antropološkem diskurzu bi položaj v zgornjekolpski dolini lahko presojali kot tesno prepleteno mrežo eksogamnih skupin.

Najočitnejši rezultat raziskave iz leta 1993 je bil potemtakem dvojen: najprej je šlo za ugotovitev, da so prebivalci doline na obeh bregovih lojalni svojima nacionalnima državama, kot so pred nastankom nacionalnih držav »upoštevali«¹ prejšnje upravne razmejitve, in drugič, za na videz paradoksalno spoznanje, da novo mednacionalno mejo vidijo kot izrazito moteč element razdvajanja. Kot sem že opozorila, so bili odgovori na celoto vprašanj, namenjeno ocenam stanja pred vzpostavitvijo medna-

rodne meje, nujno in nedvomno projekcija vprašancev za nazaj in s tem že konstruirano videnje (bližnje) preteklosti.

Naj prikažem, kakšna je verjetna interpretacija, ki jo omogočajo predstavljeno zgodovinsko in sinhrono gradivo ter rezultati raziskave.

Dolina je bila več stoletij lokacija več zaporednih političnih meja. Vendar živalno sosledje političnih zamejevanj na dolinsko življenje ni imelo vpliva, ki bi kakorkoli pomembno načelo ustaljeni družbeni red. Ker raziskava ni zajela zgodovinskega spomina dolincev, po prvi raziskavi nisem mogla veljavno presojati o tem, kako se je vzpostavitev tovrstne zunanje oblasti vklapljala v življenje lokalitete. Prav tako bi bilo težko določiti čas, ko so prebivalci na eni in na drugi strani razmejitev na dve državi sprejeli za nekaj, čemur ni več moč ugovarjati.

Tudi po rezultatih raziskave so tedaj dolinci še vedno presojali, da je njihov naravni jezik na obeh straneh Kolpe podoben ali celo enak. Hkrati je bila dolina trdno spojen družbeni univerzum, ki se je ohranjal s sorodstvenimi, ekonomskimi in drugimi vezmi. Z nekaj popustljive strokovne imaginacije je populacijo zgornjekolpske doline mogoče presojati celo kot enotno »etnično maso«, ki jo zaznamuje skupen (naravni) jezik, skupno ozemlje, zgodovina in skupno poreklo; če je to sploh mogoče, so nekaj takega, kar je Anderson (1983) domneval, da bi lahko bila strnjena nezamišljena skupnost. Navsezadnje je oba bregova povezovala tudi fizična odrezanost od obeh dolinskih zaledij. V tem smislu je nesporno, da je Kolpa funkcionirala kot komunikacija in ne kot meja.

Z mednarodno mejo iz leta 1991 je prišlo v dolini zgornje Kolpe do specifičnega nerazumevanja med dvema diskurzoma: diskurzom lokalitete in diskurzom novonastale nacionalne države. V to nerazumevanje umeščam razlago omenjenega navideznega paradoksa, po katerem je bil v prvi študiji izmerjeni občutek »enotne etničnosti« in hkrati lojalnosti novima nacionalnima državama pravzaprav enako močan. Zgodovinsko se je država oprla na utrjeno kontrapozicijo obeh knjižnih jezikov, ki ju je prevedla v politično mejo, pri čemer je tak prevod lastnost ideološkega pojmovanja. Pri dolincih je bila jezikovna lojalnost standardoma, kot se je gradila skozi desetletja, očitno v večini okoliščin nebitvena, čeprav komponenta naraščajočega pomena v lokalnem življenju (Južnič 1983:9-11), v diskurzu nacionalne države pa »naraven« nastavek ali celo samoumeven izkaz politične lojalnosti. – Obenem je bila v študiji ugotovljena dvojna lojalnost državi in lokaliteti pri prebivalcih zgornjekolpske doline pomembno precizirana z dejstvom, da skoraj vsi novo mejo dojemajo kot predvsem motečo. Na podlagi rezultatov raziskave, ki so bili pridobljeni v razmeroma zgodnji fazi oblikovanja mednarodne meje, ni bilo zaznati velikih upadov stikov med bregovima tiste vrste, ki utemeljujejo argumentacijo o bistvenih funkcionalnih povezavah (zlasti sorodstvenih); kljub novi meji še ni bila storjena nepopravljiva škoda odnosom znotraj lokalitete. Vendar je bila in ostaja potrditev take ocene dolgoročno stvar rednih preverjanj stanja.

TERENSKA RAZISKAVA V DOLINI ZGORNJE KOLPE LETA 1996

Uvodoma sem pojasnila, da je bila vas slovenski Kuželj kot pretežna lokacija bivališč raziskane rodbine izhodiščno prizorišče druge raziskave v dolini zgornje Kolpe. Od mednarodnega prehoda Petrina–Brod na Kolpi, vzpostavljenega po letu 1991, je slovenski Kuželj oddaljen šest kilometrov; leži torej na spodnji tretjini doline, ki meri v dolžino približno dvajset kilometrov. Kuželj sodi v pokrajino Kostel,⁸⁰ ki je bila v preteklosti, kot bo v nadaljevanju podrobneje razloženo, samostojna upravna enota.⁸¹

V skladu s temeljno hipotezo raziskave, da je nova mednarodna meja med Slovenijo in Hrvaško iz leta 1991 glavni sprožilni dogodek v seriji dogodkov, ki so prinesli razlikovanja med prebivalci obeh bregov mejne reke Kolpe, sem slovenski Kuželj izbrala za izhodiščno lokacijo. Z izrazom izhodiščna lokacija želim poudariti, da obsega lokacije nisem vnaprej geografsko zamejevala. To pomeni, da sem lokacijo v teku raziskave širila glede na vsakodnevne interakcije vaščanov slovenskega Kužlja, ki seveda niso omejene na samo vas, ampak se raztezajo zunaj vasi v okoliške vasi tako na slovenskem kot na hrvaškem bregu in naprej v notranjost Slovenije in Hrvaške. Predmeta preučevanja – vzorcev aktivacije »nacionalnega« razlikovanja pri dolincih – torej nisem omejila geografsko; edina omejitev pri izboru sogovornikov je bila ta, da so bili vse dosedanje življenje večinoma vezani na dolino. O teh metodoloških vprašanjih bo v nadaljevanju še govor.

Tovrstna izbira vasi slovenski Kuželj torej ni vračunala kake podmene o reprezentativnosti njenih prebivalcev niti o reprezentativnosti te vasi za celotno dolino v

---

⁸⁰ Kostel je obmejna pokrajina na slovenski strani reke Kolpe, katere meja poteka od Grglja do Srobotnika ob Kolpi, od tod po pobočju zahodnega roba gozda Stružnica in čez podolje med Dolenjo Brigo in Jesenovim vrtom mimo Ajblja in Kaptola na Ograjsko gmajno. Nato se nadaljuje po robu Zdihovske stene in po vrhu Jelovice (659 m), po njenem grebenu nad Kolpo do Grglja (Žagar-Jagrov 1983:9).

⁸¹ Tako kot predstavitev prve raziskave je tudi gradivo druge večinoma zapisano v gramatičnem oziroma etnografskem sedanjiku. Bralec mora vendarle vseskozi imeti v mislih dejstvo, da se opis nanaša na leto 1996 in da se je do danes v dolini marsikaj spremenilo. Ena bistvenih formalnih sprememb je že v tem, da je bila 24. julija 1998 s sklepom slovenskega parlamenta ustanovljena občina Kostel v mejah nekdanje krajevne skupnosti z enakim imenom.

kakem klasičnem sociološkem pomenu. Tipičnost Kužlja se kaže drugje – v medbrežni sorodstveni prepletenosti in v zgodovinski zrcalni povezanosti z naseljem na sosednjem bregu. V primerjavi z drugimi naselji v dolini je ta zrcalnost še posebej izrazita: oba Kužlja, slovenski in hrvaški, sta praktično enotno in strnjeno naselje, ki ju razločuje samo ne prav široka struga reke Kolpe in seveda mednacionalna meja.

S tako izbiro izhodiščne lokacije sem skušala doseči dvoje: prvič, izogniti se dvobrežnosti kot avtomatičnemu dejavniku »nacionalne« dihotomnosti lokacije; v raziskavi leta 1993 sem namreč pokazala, da se za prebivalce pomembne relatije lahko dogajajo tudi ali celo predvsem zunaj te razmejitve in takega obsega; in drugič, tak pristop omogoča, da se lokacija, prostorski zaseg akterjev, dokončno izriše šele *a posteriori*, v skladu z najdeno mrežo iskanih družbenih razmerij.

Tudi v tem smislu se je zdel izbor slovenskega Kužlja v opisani funkciji utemeljen, saj nedvomno reprezentira omenjeno kompleksnost samorazumevanj prebivalcev širše mejne lokalitete: obstoj dveh Kužljev sam na sebi ne bi bil nič nenavadnega, če ne bi imenu dodana kvalifikativa ponazarjala razlike v državni pripadnosti, ki je med možnimi viri za razmejevanje v samopripisih pri domačinih. Zdi se namreč, da raba epitetov »slovenski« in »hrvaški« že vključuje kontekstualno sproženo medsebojno razlikovanje, saj prebivalci obeh Kužljev vsakodnevno najpogosteje rabijo enotno ime Kuželj.⁸²

KRATEK ORIS ZGODOVINE KUŽLJA

Kot rečeno, je po mnenju nekaterih raziskovalcev (Simonič 1939:52-54) zgodovina ozemlja na današnji strani reke Kolpe zaradi pičlih zgodovinskih virov malo znana. Redko naseljeno in z gozdovi poraslo ozemlje od Čušperka do Ribniške

⁸² Ob tem se zdijo zanimive razlage pomena imena Kuželj. Tako Staško Južnič (v korespondenci z avtorico) navaja ustno informacijo hrvaških arheologov s simpozija o Franju Račkem v Fužinah spomladi leta 1994, kjer so ugibali o povezanosti toponimov s predkrščanskimi oblikami verovanja. Skrajni primer takega mitologiziranja je razlaga, da se v besedi *kuš* oziroma *kuž* skriva koren starega izraza, ki pomeni »posebno obliko žrtvovanja ljudi na območju Alp do Črne Gore«; zanj naj bi bilo značilno metanje žrtev s strmih hribov v dolino, ki je bila s hribi obdana tudi z nasprotne strani. Toponim s tem korenem je po Stašku Južničju odčiltljiv tudi v imenu vasi Kuželj in tankajšnjimi priimki Kusele, Kezele, Kusolt. Kuželjska stena (874 m), ki se strmo dviga nad vasio na slovenski strani reke Kolpe, pa bi bojda lahko ustrezala takim poganskim običajem. Drug vir – kostelski urbar iz leta 1494 – od vseh štiriinosemdesetih hub (kmetij) omenja pet hub pod imenom *Costel das Darf* (Kostelska vas), kar bi utegnil biti Kuželj. Domneva se navezuje tako na besedilo omenjenega dokumenta, ki navaja vasi z navedbami lastnikov in dajatev ter števila hub, kot na poznejši urbar iz leta 1570, ki za ta kraj prav tako omenja pet kmetij. Tretjo možno razlago pa pozna najstarejši prebivalec Kužlja, ki povezuje ime Kuželj s posebnimi spretnostmi obrtnikov kožarjev, ki naj bi naseljevali stari del vasi ob mlinu.

doline in do Kolpe naj bi najprej imela v lasti kot alod rodbina Auerspergov–Turjaških; tedanja posebna gospostva Čušperk, Ortnek, Ribnica, Kočevje, Poljane in Kostel, kamor je sodil tudi današnji Kuželj, so sestavljala t. i. pragospstvo Ribnica (Kos 1987:221). Omenjena gospostva so imela zaradi istih fevdnih gospodov dolgo časa dokaj skupen zgodovinski razvoj. Tako je po smrti Turjačanov Engelberta II. in Konrada gospostvo pripadlo oglejskemu patriarhu Bertoldu Andeškemu, ki ga je leta 1247 podelil v fevd grofom Ortenburžanom. Ti so bili tedaj samostojni deželni gospodje in so imeli v 13. in 14. stoletju na Tirolskem, Štajerskem in Salzburškem obilo lastne in fevdne zemlje.

Kot je razvidno iz Kostelskega urbarja iz leta 1494, je na lokaciji današnjega slovenskega Kužlja že obstajalo naselje z imenom Kostelska vas (*Costel das Darf*). Spadala je pod samostojno graščino ali posebno gospodarsko in upravno enoto Kostel, ki so jo imeli v fevdu grofje iz Ortenburga. Ortenburžanom so kot lastniki kostelskega gospostva sledili Celjski grofje, njim pa Habsburžani, ki so imeli v Kostelu in na Kočevskem svoje oskrbnike ali pa so dajali graščino v najem.⁸³ Z nastankom okrožnih in okrajnih gospodov v 18. stoletju pa je v okviru kočevskega okraja nastala tudi občina Kostel, ki svojega obsega dolgo ni spremenila. Šele na prošnji kostelskih občanov je bila s sklepom kranjskega deželnega zbora leta 1889 razdeljena na občini Fara in Banjaloka, ki pa sta se spet združili v občino Fara leta 1932, ko so izvedli združevanje občin v Dravski banovini. Po drugi svetovni vojni je bil Kostel upravno-politično razdeljen na rajonski ljudski odbor Banjaloka in Fara, leta 1956 pa so iz obeh ustanovili krajevno skupnost Kostel, ki je spadala pod občino Kočevje (Žagar-Jagrov 1983:8).

Čeprav Melik (1959:477-478) meni, da se zaradi mejnega značaja obkolpskega področja tod ni razvilo kako večje urbano središče in naj bi hrvaška stran prav zato bolj težila k Delnicam, slovenska pa h Kočevju, so k zaprtosti doline, kot že rečeno, bistveno prispevale odločitve najrazličnejših oblasti, ki so imele večinoma svoje sedeže daleč zunaj območja obmejnega pasu.

Tako so z nastankom prvih naselij ob Kolpski dolini nekako v 14. stoletju znane

⁸³ Tako so si v Kostelu sledili zastavni gospodje Lichtenbergi (1490); Andrej Hohenwarth (1493); Sigmund Jurič (1493); Gašper, Nikolaj in Erazem Ravbar (1493–1497); Mihael Prannerberger (1504–1515); Martin Frankopan (1520); Jurij Zrinski (1527); Gašper, Krištof in N. Tadjolovič (1528) in baroni Langenmantli (1538–1620; prim. Južnič 1995:42). Med letoma 1547 in 1620 sta bili gospostvi Kostel in Kočevje last deželnega kneza in sta imeli nekaj časa iste zastavne gospode; leta 1620 pa sta Janez Simon in Karel Langenmantl kupila Kostel od cesarja Ferdinanda II.; Kostel je ostal v lasti rodbine Langenmantl do leta 1686 (Južnič 1995:43). Za Langenmantli so gospodovali v Kostelu Lambergi, za njimi pa je leta 1694 gospostvo odkupil baron Androcha. Leta 1832 so jim sledili grofje Nugenti, od katerih je leta 1890 posestvo odkupilo podjetje Feliks Neuberger, katerega dejanski lastnik je bil veleindustrialec Herman Neuberger. Njegova hči, poročena Jolan Grünwald (kasneje se je preimenovala v Gorjan), je kostelsko graščino prepustila možu Rudolfu, ki jo je leta 1935 prodal ruskemu emigrantu Belocvetu. Po drugi svetovni vojni je bilo kostelsko veleposesstvo nacionalizirano (Žagar-Jagrov 1983:45-47).

tudi poti, namenjene predvsem prevažanju blaga s tovorno živino v več smereh proti morju oziroma k jadranskim tržiščem. Kasnejši razvoj cest, primernih za vozni promet, ni napredoval v skladu z gospodarskimi potrebami Kostela in obkolpskih krajev, kar je pripomoglo k odročnosti teh krajev in njihovemu zaostajanju v razvoju vse do 18. stoletja. Obkolpski kraji so bili odrezani predvsem od glavnih trgovskih poti, ki so potekale v smeri proti Dunaju, Trstu in Reki. Cesto, ki je bila primerna za vozni promet in je povezala Ljubljano, Kočevje, Brod na Kolpi, Reko in Bakar, so čez Kostel začeli graditi šele v času vladavine cesarja Karla VI. v prvi polovici 18. stoletja. Karl VI. naj bi uvidel, da brez dobrih prometnih zvez ni mogoče razviti in vzdrževati trgovine in uspešno razvijati gospodarstva (Žagar-Jagrov 1983:117). Kot rečeno, so tačas gradili tudi cesto, ki naj bi povezala Karlovac preko Gorskega kotarja z Bakarjem in Reko. Po cesarju Karlu VI. imenovana Karolinška cesta ali Karolina je Obkolpje obšla. Šele v času Ilirskih provinc so začeli graditi novo cesto, na čast cesarici imenovano Luizijana, ki je potekala bliže Kolpski dolini. Tačas so obnovili tudi cesto iz Ljubljane čez Kočevje in Kostel na Delnice, kjer se je spojila z Luizijano. Cesto Kočevje–Brod na Kolpi so ponovno obnovili v letih 1862–1887, vendar je obšla nekatere kostelske vasi, ki so bile prej ob stari cesti. Naslednjo rekonstrukcijo iste ceste so izvajali šele tik pred drugo svetovno vojno, asfaltirali pa so jo v nedavnem letu 1975 (*ibid.*:118-119).

Brod na Kolpi je bil tudi križišče prometnih poti ob Kolpi v smeri proti Osilnici in Čabru ob Kolpi navzgor, ki je izmenoma prehajala s hrvaške na slovensko stran in nazaj, ter obkolpsko cesto (na hrvaški strani) proti Brodu Moravicam ob Kolpi navzdol. Na slovenski strani Kolpe so šele v času druge svetovne vojne urejali pot ob Kolpi navzdol, t. j. od Fare do Dola v Poljanski dolini, končali pa so jo po koncu vojne; cesto, ki naj bi povezala kraje na slovenski strani ob Kolpi navzgor, pa so »nelegalno« zgradili kmalu po osamosvojitvi Slovenije, leta 1993, kar je povzročilo t. i. kuželjsko afero, o kateri bo govor v nadaljevanju.

S prikazom nastanka naselij in poti, ki so v različnih obdobjih pripadali različnim oblastnikom in so imeli svoja upravna središča zunaj neposrednega območja mejnega pasu, želim pokazati, da se je v obmejni dolini zgornje Kolpe in Čabranke oblikoval poseben družbeni prostor, ki je povezoval ljudi obeh bregov prav zaradi odmaknjenosti od večjih centrov oziroma od glavnih komunikacijskih povezav; v tem smislu je reka Kolpa vseskozi funkcionirala bolj kot politična kot pa naravna ločnica, a je bila hkrati ves čas vez med prebivalci na obeh bregovih.

IZBRANI POSAMEZNIKI

Na začetni lokaciji – v slovenskem Kužlju – sem izbrala rodbino, ki se je najbolj približala trem merilom hkrati: prvič, ustreznosti velikosti – taka rodbina naj bi bila kar največja tako po številu članov kakor po številu generacij pod isto streho; drugič,

sorodstveni prepletenosti s sosednjim bregom – starševski par vsake generacije naj bi bil čezrečno sorodstveno prepleten, tako da vključuje predstavnike obeh izrecnih nacionalnih pripadnosti; in tretjič, vsaj pretežno bivanje izbranega posameznika v Kolpski dolini – člani izbrane rodbine naj bi čim več svojega življenja preživeli v dolini Kolpe.

Na podlagi podatkov iz dostopnih pisnih virov (poročne matične knjige župnije Fara, rojstne matične knjige matičnega območja Vas–Fara, kamor sodi slovenski Kuželj) sem izbrala rodbino Brelih,⁸⁴ ki se je zdela najbolj ustrezna upoštevanim merilom: člani treh generacij živijo v isti hiši, oba starševska para pa sta čezrečno poročena. Za to rodbino sem se dokončno odločila na podlagi nadaljnjega preverjanja: šele po pogovoru z najstarejšim živečim članom rodbine in nekaterimi ljudmi iz vasi se je izkazalo, da je prav ta rodbina posebno pisana na kožo mojim raziskovalnim ciljem.

Tako sem kot ustrezne kandidate za nabor biografij izbrala prvi in drugi starševski par v slovenskem Kužlju živeče rodbine Brelih ter preostale potomce z zakonskimi partnerji že pokojnega starševskega para iste rodbine, ki je tudi živel v slovenskem Kužlju (celo v isti hiši) in sem ga v fazi začetnega izbora določila za izhodiščnega.

Na tem mestu nujen komentar k *skici (Izbrani člani rodbine Brelih)* bi bil tale: že izhodiščni (pokojni) starševski par je bil čezrečno poročen – k Martinu Brelihu se je na slovensko s hrvaške strani primožila Erika M. Imela sta šest otrok, tri hčere in tri sinove. Razen najmlajše hčere Pavle, ki se je omožila v Ribnico, so se vsi drugi poročili čez reko. Najstarejša med njimi, Tatjana, poročena Colnar, je že pokojna. Zakonski partner Pavle, Peter Vipotnik, osebno v pogovoru ni sodeloval. V slovenskem Kužlju je ostal najstarejši sin izvirnega zakonskega para Simon Brelih, ki ima z ženo Doro dva otroka. Z njima živijo sin Mihael s soprogo Kristino, ki je prišla s hrvaške strani, in njuna mladoletna otroka.

Življenjske zgodbe teh posameznikov sem nabirala s pogovori z vsakim posebej, pri čemer sem seznam tem in topik pogovorov pripravila na podlagi obiskov in stikov med terenskim delom.

Pogovorov samih sem se lotila v dveh fazah: najprej poleti in jeseni (avgust, september, oktober) leta 1996, ko sem na terenu domačine v glavnem obiskovala, se pogovarjala in družila tako z nekaterimi posamezniki izbrane sorodstvene enote kot tudi z njihovimi sosedi in sovaščani.⁸⁵ Pri tem se je v mnogočem izkazal za koristnega sproti voden terenski dnevnik z zapisi vtisov in razmišljanj.

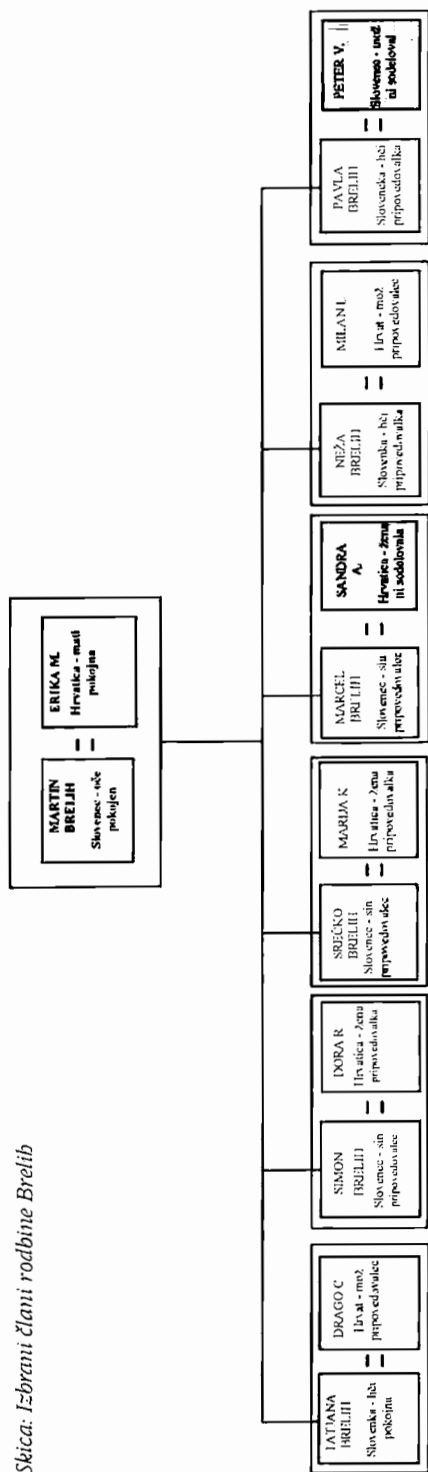
Drugo fazo raziskovanja sem v glavnem izvedla decembra 1996. Odločila sem

⁸⁴ Osebna imena izbranih pripovedovalcev življenjskih zgodov in kot tudi njihova družinska imena sem spremenila.

⁸⁵ Pri tem je komaj potrebno omenjati, da je šlo tudi in predvsem za gradnjo in utrjevanje odnosa zaupanja s sodelujočimi. Prebivalci doline (predvsem na slovenski strani Kolpe) so v začetni fazi raziskave leta 1993 večkrat izrazili dvom o pripravljenosti na sodelovanje, češ »zakaj se kar naenkrat zanimate za nas, ko pa se do sedaj ni nihče« ali pa »za koga delate tam v Ljubljani« in »veste, imam družino, dva otroka, morate me razumeti«, kar je prav gotovo začetna izkušnja mnogih terenskih delavcev.

Slika: Izbrani člani rodbine Brelib

se za snemanje tistih delov rednih pogovorov z izbranimi člani rodbine, ki so jih tvorile pripovedi o posebej zanimivih tematikah življenjskih zgodov. Pri tem sem upoštevala Burgessov napotek (1995:107), da bi bilo zaradi končnega ovrednotenja dobljenih informacij oziroma njihove poznejše primerljivosti potrebno vnaprej očitati nekakšen nujen seznam tematik za pogovore.

IZBOR TEMATIK ŽIVLJENJSKIH ZGODOVIN

Zdi se, da je v obdobju od približno začetka stoletja, do koder sega spomin najstarejših Kužljanov, pa nekako do konca druge svetovne vojne prebivalce obeh bregov večinoma povezoval način življenja, ki je bil, po njihovih besedah, na obeh straneh Kolpe enak: na obeh straneh reke so bili ljudje revni in odrezani od zaledij. Med sabo so se poročali, v glavnem pa so se preživljali z živino, z obdelovanjem zemlje in s sezonskim delom. Pri tem Kolpa kot ločnica sploh ni bila moteča. V času do vzpostavitve nove meje

leta 1991 (kar je njihova časovna ločnica) jih je še vedno povezoval enak način življenja, le da se je večina poleg obdelovanja zemlje zraven še zaposlila, ker »se samo od same zemlje ni dalo preživeti«. Tako so jih kot nekaj povezovali skupni prostori, kot so: cer-

kev, gostilna, trgovina, nekoliko nižje ob toku reke Kolpe pa še skupna delovna mesta na obeh bregovih. V času po vzpostavitvi meje pa se zdi, da dolince povezuje le še svojevrsten pragmatizem, ki se kaže v privzemanju različnih strategij za lajšanje vsakdanjih opravil: »tam/tu je to lažje, se to bolje da«; »tam/tu cariniki, policaji, uradniki bolj komplicirajo«; »tam/tu lažje zaslužiš«; »tam/tu je ceneje nabavljati« itd. Ocenjujejo tudi, da je življenjska perspektiva v dolini zgornje Kolpe dokaj neobetavna, slaba. Nemalokrat so se pritožili, da mladih praktično ni, ker »zakaj pa bi ostali, ko pa nimajo od česa živeti«. Celo bolj kot zapleti, neposredno povezani z novo mejo, jih skrbi vedno večja nezaposlenost oziroma nikakršne možnosti zaposlitve v dolini in v neposrednem zaledju. Še tista redka podjetja v dolini in bližnji okolici, v katerih so delali (ali pa še delajo), po nekaj mesecev zamujajo z izplačevanjem osebnih dohodkov; v primerih, ko so domačini s slovenskega brega zaposleni na hrvaškem bregu pa se, kot menijo, samo s plačo (zaradi razlik v valutah) ne da preživeti. V teh razmerah se zdi poudarjeno pragmatično vedenje povsem razumljivo. Prav tako je razumljiva bojazen staršev šoloobveznih otrok, da otroci ne bi ostali doma (v dolini), kjer zaradi kaj slabih obetov za prihodnost ne bi mogli preživeti.

V primerjavi z rezultati raziskave iz leta 1993, na podlagi katerih sem tedaj napravila sklep, da vzpostavitev nove meje ni povzročila škode v smislu pretrganja stikov med sorodniki in prijatelji na obeh straneh Kolpe, obiskani posamezniki še vedno trdijo, da glede tega ni problemov, le da je tovrstnih stikov manj. Čeprav se nekateri v pogovoru o meji še vedno pritožujejo predvsem nad »osebnim gnjavljenjem« policajev in carinikov »na baniji« (carini), je pri tem njihov ton večinoma veliko bolj umirjen, kot je bil leta 1993: vedno več je takih, ki pravijo, da so se z mejo »nekako že navadli živeti«.

Na podlagi povedanega sem določila naslednje teme za ugotavljanje razmejevanja med dolinci, ki so v nadaljevanju služile kot okvir in hkrati smerokaz za opis nekdanje in sedanje dolinske realitete: za pripovedovalca posamične življenjske zgodbe preferenčni sorodniki, torej opazovančeva funkcionalna sorodstvena mreža; drugič, družabni prostori v percepciji dolincev; tretjič, spomin na nekdanji način življenja, tako na podlagi lastne izkušnje kot tudi vsega, kar je bilo posamezniku posredovano od drugih in kar sodi v posameznikovo konstrukcijo lastne preteklosti, kakorkoli široko utegne ta kontekst pojmovati; in četrtič, pripovedovalčeva presoja sedanje situacije dolincev v smislu kar najširše samopercepcije, katere okvir je življenje v dolini. Tako imajo pripovedovalci dovolj maneverskega prostora za prigodno organizacijo svoje zgodovine v lastno izrazoslovje in kategorije, hkrati pa lahko sami presojujejo in primerjajo pomene situacij in dogodkov v lastnem življenju. Obenem gredo tako uokvirjene teme na roko raziskovalnemu postopku. Nabrane življenjske zgodbe so za potrebe tega besedila take, ki jim Burgess reče urejene (prim. Burgess 1995:126); pripovedovalčeva perspektiva v vseh nadrobnostih in načinih sporočanja kljub nujnim uredniškim posegom ostaja osrednji predmet pozornosti.

PRIPOVEDI ŽIVLJENJSKIH ZGODOVIN

SIMON, BRELIH; ROJ. 1929 V SLOVENSKEM KUŽLJU

Simon se v pripovedi o sorodnikih natančnih datumov njihovih rojstev in smrti ni spomnil. Prvega je omenil starega očeta, ki je umrl dva meseca, preden so Italijani vkorakali v vas, star dvainosemdeset let. Bil je Hrvat iz Suhorja (h).⁸⁶ Priženil se je k stari mami, ki je bila Slovenka. Simonova stara mama je živela na isti parceli kot danes Simon, le da je hiša stala drugje. Prvo hišo so namreč požgali. Simonov ded je bil (kot rečejo dolinci) *moška snaba*, ker se je priženil na nevestin dom. Simon se še spomni, kako je dedu prižigal *fajfo*, stare mame pa ni poznal. Ded se je ukvarjal z *vurmuharijo* – to je po Simonovi razlagi neke vrste urarstvo. Hodil je od hiše do hiše popravljat in prodajat ure. Ded je ure tudi *švercal*, kar je Simon navedel kot tedaj povsem običajno in legitimno početje. Nekako so pač morali preživeti in v tem Simon ne vidi čisto nič slabega. Tako kot tisti, ki so od jeseni do pomladi krošnjariji ali pa hodili naokoli peč kostanj, je ded ta posel v glavnem opravljal pozimi, t. j. sezonsko. Simon je večkrat poudaril, da je bilo to nujno, da so preživeli, da so imeli kaj jesti. Že samo to, da so bila ena usta manj pri hiši, je opravičevalo odhod od doma. Prav tako se je tedaj hodilo delat v Baranjo, sekati hraste za furnir. Simon se spominja, da je bilo včasih v vasi petinosemdeset glav živine, danes pa jih je le osem. Kot otrok je živino tudi sam pasel po steljnikih, celo po petinštirideset glav hkrati, in pri tem zaslužil po šest do sedem dinarjev na dan. Steljniki so bili posebni pašniki, na katerih je rasla praprot (stelja) za steljo živini v hlevu.

Tina Brelih je bila sestra starega očeta in Simon se spominja, da je živela z njimi.

Njegov oče Martin Brelih je umrl kmalu zatem, ko je prišel iz internacije z Raba. Kot vse druge moške v vasi so Italijani internirali tudi njegovega očeta. Simon se ne spominja, ali je bilo to leta 1940 ali 1941, ve pa, da so Italijani prišli na Veliki šmaren ob sedmih zjutraj in začeli obkoljevati vas. Takrat je bil Simon še otrok. Pritekel je v hišo, da bi očeta posvaril. Spominja se, da so Italijani prignali v center vasi vso *civilizacijo* in moške odpeljali na Brod Moravo (h), od tam pa v Italijo. – Oče Martin je bil muzikant. Igral je na *frajtonerco* in se s tem preživljal. Ob nedeljah je hodil *svirat*. Nekaj časa sta igrala skupaj še z enim klarinetistom iz Grbajela (h), ki pa so ga ubili partizani.

Simonova mati Erika je bila Hrvatica iz vasi Guče Selo (h). Kmetovala je in umrla pred približno šestimi leti, stara dvainosemdeset let.

Simonovi straši so imeli šest otrok, tri fante in tri dekleta. Pred tremi leti umrla sestra Tatjana je bila med njimi najstarejša. Poročila se je z Dragom Colnarjem v Reko. Imata sina in hčer. Svak še živi. Druga sestra Neža se je poročila z Milanom

⁸⁶ Za lažjo orientacijo lege določenega naselja glede na breg Kolpe uporabljам ustrezne oznake: (s) za slovenski breg, (h) za hrvaški breg.

Liscem. Nekaj let po poroki sta živela na domu Milanovih staršev, nato pa sta šla v Reko, ker sta se tam pač zaposlila. Čeprav je mož Milan *domorodec*, Grbajelčan, imata na Reki stanovanje, v Grbajelu (h) pa hišo. Milan jo je podedoval, nato pa sta jo z Nežo adaptirala. Nameravata se za stalno vrniti. Imata sina in hčer, ki živita na Reki. Brat Srečko se je priženil v Grbajel (h) blizu Guče Sela (h). Ima hčer, ki živi v Zagrebu. Drugi brat Marcel se je priženil v Trsat pri Reki. V Grbajelu (h) ima hišo blizu sestre Neže. Še dela in živi na Reki in ima tri hčerke. Najmlajša sestra Pavla pa se je poročila z Vipotnikom v Ribnico, kjer živi. Imata sina in dve hčerki. Simon s soprogo Doro pa ima sina in hčer. Hči se je omožila na Hrvaško, sin Mihael pa živi s svojo družino, s soprogo Kristino, hčerko in sinčkom pri njima.

Temo o sorodnikih je Simon nadaljeval z razlago, zakaj je prav on med brati in sestrami nasledil hišo in posest v slovenskem Kužlju:

•Navadno najstarejši podeduje, ne. Če noče, pole da pa drugim. Mislim, če so pa kakšni drugi razlogi, potem pa drugi prime, ampak je to v treh tednih razprava o tem ... Pole se pa, če je mogoče, se jim da, če ni, pa nič. Jaz sem dal vsakemu nekaj. Sestri sem dal eno pohištvo, ni bilo novo. Pohištvo, dve postelje pa omaro, unemu to, unemu to, tako, da je nekaj približnega, ne. Če pa ni, kje pa češ vzet.▪

Kot rečeno, so se vsi Simonovi bratje in sestre razen najmlajše Pavle poročili čez reko. V nadaljevanju svoje pripovedi je Simon z veseljem poudaril, da se kljub temu, da je le on ostal doma, bratje in sestre vse pogosteje vračajo v Kolpsko dolino: sestra Neža s soprogom ostane v Grbajelu (h) tudi pol leta, čeprav ima stanovanje na Reki; brat Marcel je prav tako v Grbajelu kupil hišo, čeprav živi na Reki; brat Srečko pa se je iz Skrada (h), kjer ima še vedno stanovanje, s soprogo vrnil na njen dom, ki je prav tako v Grbajelu (h). Celo najmlajša sestra Pavla razmišlja, da bi si doma, v Kolpski dolini, nekaj kupila. Z drugimi sorodniki Simon nima tako pogostih stikov; še najpogosteje se po telefonu sliši s svojo sestrično iz Anglije:

•Za vreme partizanov onda je odšla tja i oglasil se včasih, po pol ure z mano govori telefonski. Jaz sem reku, če bi jaz tolko govoril, jaz bi celo penzijo zatrajbal. Reče, to ni nič, reče, to je petdeset mark reče, to ni nič ... Uno je vse pomrlo več, od starega očeta. O ja, od tele engleske je tudi brat umrl. Tudi v Karlovcu je živel. A ima po njemi sina. Pa imajo tudi, eden je veterinar, se je oženil tle iz hrvaškega Kužlja, oni so v Nemčiji, živijo več dugo. Te pa tam zdaj ne pride. Un je prišel, od tele, brat je prišel. On je tle baš je vikend delal tle gor, pa sem mu jaz material dal, smo tle rezali pa vse, pa je on umrl na brzino.▪

Glede na to, da Simon deli isto streho še z družino svojega sina, je na tem mestu smiselno opisati razpravo, ki se je med člani družine razvnela ob njegovem pripovedovanju življenjske zgodbe. Razprava se je nanašala na upravičenost »slovenske« ali »hrvaške politike« v zvezi z določitvijo državne meje na morju in kopnem med Slovenijo in Hrvaško. Simonova snaha je bila sprva najbolj glasna in je zagovarjala politiko uradne hrvaške mejne komisije. Med govorjenjem jo je tast Simon podprl, češ da imajo v tem primeru Hrvati bolj prav kot Slovenci. Nato se je oglasil sin Mihael, ki je preusmeril razpravo na neupravičeno »hrvaško« sekanje dreves v slo-

venskih gozdovih; ocenil je celo, da so nad Čabrom (h) že vse izsekali. Simonova snaha oziroma Mihaelova soproga je ugotovila, da so tako eni kot drugi packi, tast Simon pa je še vedno vztrajal, da so Slovenci večji. Simonova soproga Dora je vseskozi s kimanjem pritrjevala snahi. Nato je Simon pogovor preusmeril na bolečo temo večine Kuželjčanov, na kuželjsko afero v zvezi z gradnjo nove obkolpske ceste.⁸⁷ Simon je povedal, da je tod pot za vozove že prej obstajala in da je nova cesta izključno stvar vplivnega dolinca, ki je s tem projektom sledil le svojim, ne pa tudi koristim drugih vaščanov slovenskega Kužlja. Simonu in drugim vaščanom so namreč z gradnjo te ceste uničili njive, za katere niso dobili nikakršne obljubljenе odškodnine. Prav tako Simon ni videl razloga, da je tisti človek pri sebi zaposlil delavko iz Kočevja namesto bolj ustrezne in poklicno enako usposobljene domačinke. Nato se je oglasila snaha, da pa je navsezadnje taisti vplivnež »pustil za sabo« veliko pomembnih del za dolince in da ni vedno vse tako slabo, česar se loti. Tašča Dora ji je pritrčila, Simon pa se je ponovno razjezil, da imajo sedaj zaradi ceste le hrup, uničena polja in da je vaščane strah, da kakšen avto ne bi povozil kakšnega otroka. Končno so se vsi strinjali, da se o teh težavah ne morejo nikomur potožiti, ker jih tudi nihče noče poslušati. Simon je pogovor končal z oceno, da še dobro, da je tam čez Hrvaška, da imajo kam iti in od česa živeti. – V na videz običajni družinski razpravi o medijsko posredovanih vsakodnevnih političnih dogodkih je prišlo do aktivacije razlikovanja, ki se zdi za okolje, v katerem domačini še vedno zatrujejo, da »so eno«, v katerem se čudijo, če uporabljate determinative hrvaški/slovenski breg, hrvaški/slovenski kraj itd., neobičajno. V razpravi se je zdelo, da se je na videz bolj umirjena Simonova soproga Dora prej strinjala s snaho kot pa s Simonom; torej sta oni (kot Hrvatici) v situaciji aktivacije nacionalnega razlikovanja tvorili »zavezniški par« proti soprogoma (kot Slovencema), in ne na primer »čezrečna« mlada zakonca proti starejšima.

Simon se je nadalje pritoževal nad slabim stanjem in revnostjo kuželjskega dela Kolske doline. Večkrat je poudaril, da se od same zemlje ne da preživeti, zato se mu zdi nesmiselno, da bi že tako majhne kuželjske posesti, ki po njegovi oceni merijo od pol hektarja do treh hektarov obdelovalne zemlje, gozda, travnikov itd., med sorodniki delili. Kot je rekel sam: »Onda ni ni za enega.« Relativna majhnost posesti, predvsem pa družine s številnimi člani so po Simonovi presoji tudi nekdanj narekemale dodatno sezonsko delo dolincev:

»Tle notri ni bilo života. Saj sem ti rekel, v Baranjo so hodili, pa v šume so hodili, na vse strani so hodili. Jaz sem na primer, doma smo taglavno naredili, onda smo šli v košnjo v Devnice [h]. V Delnicah smo bili po mesec dni na

⁸⁷ Kuželjska afero označuje spor med vaščani slovenskega Kužlja, ki ga je povzročila skupina vplivnih lokalnih prebivalcev v zvezi z odločitvijo o gradnji obkolpske ceste. Kmalu po osamosvojitvi Slovenije je bila v slovenskih medijih gradnja nove ceste predstavljena kot želja domačinov po prepotrebni cesti, ki bi ob novih dejstvih (vzpostavitev mednarodne meje leta 1991) končno povezala kraje na slovenskem bregu Kolpe; stara cesta je namreč izmenično potekala po »hrvaški« in »slovenski« strani.

košnji, da si si pole obleko kupil in one glavne stvari, kaj se je bitno rablo. Takrat ni bilo denarja. Lastnik je rekel za pet koscev je, ne. A mi smo naredili za pet koscev. Pet krat deset, to je bilo enih stodeset dinarjev, ne. I onda smo mi rekli, dobro. On je platu, a mi smo to udarniški, ne, šibali. To smo mi pokosili na polovico prej, ko je on rekel. A blo je hudliča, ko je rekla za devet koscev. Pole so nad nami drugi kosili, pol reče, ja, reče, za kolk vam je pa to dala, za devet. Kaj, reče, kaj ste nori, reče, to je za petnajst koscev. No, je prišla gore z južno, pa smo rekli, ja, gospa, za kolk, vi ste rekli za devet koscev, sem rekel, tle sosed vaš je rekel pa, da je ta košenica za petnajst koscev. Ja reče, saj vam bom plačala. Ker mi smo vedeli, za kolk mora to past ... Pa smo pritisnili i šibaj pa smo pokosili pa smo šli naprej. A, bilo je hudlič, veš, ko smo mi cele dane od zjutraj, ob treh, rečejo, vstani in gremo. Pa zvečer po temi prišli, pa ajdi voz razlagat, pa je bila enajst ura, ko sem šel spat. To ni ni nihče platil. Tako, da si dve, tri ure na noč spal. A delali smo, pa sonce je prišlo, pa te je nosilo. A stari lidi so rekli, več je vreden spanc kot žganc. Če se ni naspal, onda ni bil nič vreden. Se mu je lomilo ne, metalo.*

Podobno kot drugi vaščani tudi Simon ocenjuje, da Kolpa nekdaj ni predstavljala ovire pri iskanju zaposlitve. Prav tako iz Simonove pripovedi o nekdanjem dolinskem življenju ni bilo razbrati kakršnegakoli razmejevanja dolincev. Iz njegove ocene lahko sklepam le, da je bila taka pač skupna usoda vseh živelih ob Kolpi. Ker je bilo pri Brelihovih šest otrok, sem Simona vprašala, kam pa so (če so) hodili delat ostali bratje in sestre. Simon in danes že pokojna sestra Tatjana sta namreč že kot najstarejša morala prva poskrbeti za dodatno plačilo zunaj doline:

•Srečko, on je za rata služil pri [kmetu] Milanu. Krave je pasu, pa vse, kar je bilo treba pri bajti. On je tam spal i jel i vseskup. Tle v Gladloki [s]. Tam je zldaj Škorč. A drugi [Marcel] pa je bil pri Županu, pri Račkem. Pazil je krave. Deca njegova [Županova] so bila majhna. Pa on je bil večji, pa je pazil tam ... Pole so ga v jeseni oblekli in obuli. To je bilo plačilo ... Sestra [Tatjana] je za vreme partizanskega, za rata je onda ona hodila s teto tle dole v Črnomelj je hodila. Tam so delale za rano, da smo nekak v familiji prelamali. Po polju, pa to. Kmetje so bili dol jaki, ne. Pa kaj mislite, to je bilo daleč ... Una ta mlajša Neža več ni šla. One so hodile pole krompir kopat gor, tudi sezonski. V Delnice [h]. Pa tale sosed a od Vlada, pa od Račkega.*

Zdi se, da je bilo obdobje po drugi svetovni vojni prelomno glede sezonskega dela zunaj Kolpske doline. Pred tem so dolinci iskali zaposlitev celo v Baranji, če je bilo treba, po vojni pa so se njihova sezonska opravila navezovala bolj na neposredno zaledje Kolpske doline. Časovno ločnico v zvezi z opravljanjem nujnega sezonskega dela dolincev je bilo iz Simonovega spominjanja o tovrstnem delu bratov in sester čutiti tudi iz njegovega nekoliko omalovažujočega tona pripovedi v smislu »njim (mlajšim) po vojni ni bilo treba tako daleč od doma kot nam (starejšim)«. Pri tem pa ni bilo opaziti kakršnegakoli Simonovega razlikovanja dolincev glede na breg iskanja zaposlitve:

•Veste, kako je bilo: zjutraj polenta, opoldne krompir in zvečer žganci, pa še srečen si lahko bil, če je tako bilo. V času vojne smo jedli ovsen kruh. Bil je črn in silno grenak. Z nami je živela tudi od starega očeta sestra Tina. V bivši

Jugoslaviji, ne tej po drugi svetovni vojni, si za dinar dobil pol decilitra olja. Spomnim se, da je imel učitelj sedemsto do osemsto dinarjev plače. Bil je pravi gospod. Živel je bogovsko. Za tak denar si moral prodati tri do štiri vole. Vsi ostali smo živeli od zemlje. Sedaj ima na primer ena krava v Kužlju več mleka kot takrat vse krave, kar jih je bilo v Kužlju. Preživljali smo se tudi tako, da smo v času košnje šli ven kosit, v Delnice [h]. Tam smo bili po mesec dni in delali za petindvajset dinarjev na dan. Tako smo si lahko kupili gvant itd. Prav tako smo hodili delat na pilano [žago]. Tam si zaslužil borih dva din na uro, tako kot sedaj. Leta 1948 sem delal v Kočevju na štacjonu kot nakladalec vagonov, naslednje leto pa sem šel v vojsko. Bil sem v Beogradu, Valjevu, Kragujevcu, Subotici in na madžarski granici. Tudi v vojski so hitro ugotovili, kdo zna prijeti za delo in ne jamra, take so nas radi izkoriščali. Leta 1951 sem prišel ven in se zaposlil na pilani [žagi] Gusti Laz [h]. Delal sem na gatri [žagi], kjer žagajo hlode. Bil sem elfer [pomočnik] gatra. Nato sem se okoli leta 1954 zaposlil v mizarski delavnici na Brodu na Kolpi. Izdelovali smo smuči in kište, nazadnje pa okna. Na Brodu sem delal osemindvajset let.

Vmes je Simon delal tudi v nekem lesnem podjetju v Delnicah, kar je kmalu opustil, ker mu ni bilo všeč: »Delalo se je tudi pri lugarju [gozdarju] Štimcu, srobotničkemu iz Srebotnika. Ta je najemal delavce, da so delali po gozdovih. Bulal [z žigom označeval drevja za sečnjo] sem drva. Štimac je umrl pred dvema leti.« Ob pripovedovanju tega dogodka se je Simon razjezil: »[Matija] Maček je hotel izselit te kraje zaradi Gotenice in Kočevske Reke, kar se pa ni dalo zaradi Hrvaške in poti, ki je vodila skozi Kočevje proti Reki.« Nadalje je pripovedoval, da je bilo včasih, ko je bil mlad, pri vsaki bajti po sedem do osem članov, sedaj pa nič. Maček da ni pustil graditi tovarn. Ker ni bilo ceste, so ljudje iz teh krajev gradili hiše v bližini Kočevja, da so tam lahko delali. Tako so se pač nujno izseljevali iz obkolpskih krajev. Domov se ni splačalo voziti, ker so bile zanič povezave: »Avtobus je ali prišel ali pa ga ni bilo. Če hodiš v službo, pa moraš biti točen. V dolino se pa ni nalašč nič vlagalo.« Arko da je bil tisti, ki je dokončal Mačkovo delo. Arko iz Kočevja: »Obrtnike je tako ožel, da so bili prisiljeni opustiti obrt, kot na primer nekdanj čevljar Skender ali pa ta ... krojač.« Tudi Simon se je pečal s popoldansko obrtjo, da so lažje preživeli. Delal je krovne (strešne) konstrukcije, pa je zadevo opustil zaradi previsokih davkov:

»Pa saj nisi mogel obogateti, šlo je le za kak dodaten dinar, da smo lahko preživeli. Mi namreč, ki imamo zemljo, smo bili takrat izzvzeti iz otroških clokladov, češ, ker imamo zemljo. Silno so nas odirali. Že takrat je bilo bolje na Hrvaškem. Še danes raje nesem čevlje popraviti na Hrvaško, v Delnice, ker je ceneje. Hrvatje lahko delajo, jih ne odirajo tako kot nas. Če ne bi imel prijateljev iz Hrvaške, bi bil gotov. Tudi policaji in cariniki so na Hrvaškem boljši in manj komplicirajo kot ti naši, ki pridejo iz Kočevja. Hrvaški carinik ali policaj ti samo pomaha ali pa zamahne, naš pa hoče vse točno vedet.«

Simonovega razlikovanja dolincev nisem zasledila niti, ko je preusmeril pripoved na temo o sedanji dolinski situaciji: kot vaščani v začetnih pogovorih je tudi Simon govoril o obiskovanju cerkve v hrvaškem Kužlju kot o povsem običajni vaški rutini, pri čemer se zdi, da tako on kot tudi drugi vaščani o cerkvi ne razmišljajo kot o instituciji na »hrvaškem bregu« Kolpe. Slednje potrjuje tudi Simonova primerjava

obeh župnikov v hrvaškem Kužlju: sedanjega in prejšnjega. O njiju ni govoril kot o hrvaških župnikih v primerjavi s slovenskimi; ocenjeval ju je glede na sposobnosti oziroma na poklicno poslanstvo – vzdrževanje vaškega reda:

•A tle [v hrvaškem Kužlju] imamo pa nekega Bosanca, Marjana. A, ta je tudi priden, deloven. Tle ima farovš. Prej je bil v Podstenah [h] i tri, štiri fare ima. On dela, on to popravlja čuda. Prej je bil eden drugi, je bil tudi Bosanc. Jure je bil. Tist pa ni bil za vruga vreden, nič, nič. Tist pa je vse zatrajbal. Trinajst let je bil tle. Jaz sem rekel, gospod župnik, trinajst let ste tle bili in niti en kilogram žeblov niste kupli. Sem rekel, i denarja je prišlo, i iz Amerike, iz vseh vetrov i vseskup, ni godišnjega unga sastanka ni bilo, kam se je denar dal, ni nič. Vse je zatrajbal. Samo nove avte si je fine kupoval. Onda smo mi [vaščani obeh Kužljev] to prevzeli čez. Pole je on grozil, da bo milicijo poklical. Sem rekel, milicija nima s tem nič. Mi [cerkev] smo odcepljeni od države. Pa v socializmi milicija nima s tem nič. Vi niste pravi vodža tega, da bi vodili, da bi popravljali i vseskup, in pole smo mi sami organizirali, davali. Fajn smo dali, da smo turn cel prešpricali i znotraj i cimper i zvana i vse. Ta [sedanjil] ne bi ni dinara vzel, pa da ne vem kako. I v Podstenah [h], na Brodu [h], v Turkih [h] v Lešnici [h] ima štiri, pet [far] i vse sam vzdržava.▪

Ob opisu skupne akcije vaščanov slovenskega in hrvaškega Kužlja – prenovi cerkvenega zvonika – je Simon povedal še epizodo v zvezi z udarniško akcijo izgradnje skupnega vodnega rezervoarja v hrvaškem Kužlju in kot posebej pomembne skupne institucije (pred vzpostavitvijo meje leta 1991), ki stojijo v hrvaškem Kužlju, navedel nekdanjo pošto, trgovino, gostilno in kegljišče. Pri tem je začel pripovedovati o gostilničarju Zvonku Belobrajdiču, ki je imel gostilno v hrvaškem Kužlju. Ženo je imel iz Lazov (s), ime pa ji je bilo Stanka. Sedaj sta oba pokojna (žena je umrla za rakom, stara petinštirideset let). Simonu se je zdelo zelo zanimivo, da je imela gostilničarjeva žena prijateljico Ivanko iz Lazov (s), ki je bila prav tako poročena s Hrvatom iz hrvaškega Kužlja, in da je umrla istega leta kot Ivanka. Po ženini smrti je gostilničar Zvonko ostal sam, ker sta se obe hčerki omožili, ena v Reko, druga pa v Delnice. Nobena ni prevzela gostilne, tako da je po gostilničarjevi smrti vse propadlo. Gostilna je zaprta že približno petnajst let. Zaprtje gostilne Simon zelo obžaluje. Prepričan je, da je bil to edini kraj, ki je domačine obeh Kužljev tesno povezoval. Tam so pili, kartali, se zabavali po napornem dnevu, debatirali o tem in onem itd. Vendar, kot pravi, sedaj zahajajo v drugo gostilno v bližini, in sicer v Guče Selu (h). Lastnik Zdravko Markaš ima poleg gostilne še balinišče in trgovino. V to gostilno prihajajo ljudje iz Delnic (h), Broda na Kolpi (h) in sosednjih vasi. Simon se je pohvalil, da sam zelo rad veseljači, ker je to tisto lepo v življenju. Takoj zatem je potožil, da v vasi ni več tako, kot je bilo včasih, ko so se po napornem dnevu, garanju itd. dobili pri kakem sosedu, »vrgli karte« in klepetali. Sedaj vsak raje sedi doma in bulji v televizor. Po njegovem mnenju je prav televizor poglavitni krivec za ohlajene odnose med sosedi. Ker je prepričan, da mora napornemu dnevu na vasi slediti zabava, večkrat popelje soprogo v sosednje kraje. Tako sta se pred tremi tedni odpravila na izlet v Čabar (h), Plešce (h), Osilnico (s), Zamost (h), pač v sosednje kraje na tem in onem bregu. Prav tako skoraj vsako nedeljo obiše sorod-

nike in prijatelje, ki jih ima večinoma na hrvaškem bregu Kolpe, od Čednja (h) do Broda Moravic (h).

Iz Simonovega nenehnega poudarjanja skupnosti vaščanov obeh Kužljev in ocene, da je bilo v dolini Kolpe prav zaradi tega v času pred vzpostavitvijo meje leta 1991 boljše, navkljub slabim dolinskim razmeram, je mogoče razbrati Simonovo razočaranje nad današnjim stanjem v dolini. Ob vsakodnevnem soočanju s številnimi zapleti, do katerih prihaja, kot sam pravi, »odkar je ta meja«, je ponovno presodil, da so dolinci pravzaprav lahko še srečni, da imajo Hrvaško za sosedo, saj nazadnje večini dolincev s slovenskega brega ob sicer nasplošno neobetavni dolinski perspektivi nudi tako nujno zaposlitev.

DORA RAČKI, POR. BRELIH; ROJ. 1931 V PODSTENAH (H)

Dora se je rodila v Podstelah (h) materi Slovenki in očetu Hrvatcu. Mati se je omožila v Podstene iz vasi Vas (s). Od kod so bili stari starši, se ne spominja. Bilo je šest otrok, Dora, dve sestri in trije bratje; najmlajši brat je danes pokojen. Nobeden od bratov in sester razen nje ni ostal v Kolpski dolini. Dora pravi, da so se predvsem zaradi revščine in premajhne kmetije, od katere vsi ne bi mogli preživeti, izselili v Reko, Skrad in Ogulin. Mladosti se spominja samo kot revščine. Oče je kot delavec delal na železnici, mati pa je doma skrbela za otroke in kmetijo. Dora je obiskovala šolo v Podstelah, ki so danes kot vas zelo opustele. Mladih praktično ni več, tu pa tam sameva kakšen starec: »I evo dvoje, ako so mlaji še tamo, otroci njihovi so prošli, a oni pa so ostali.« Njena rodna hiša je prav tako prazna. Ker je ena izmed sester vzela danes že pokojno mater k sebi na dom, so se vsi ostali bratje in sestre v njen prid odrekli lastnini v Podstelah.

Dora se spominja, da so ženske iz njenih krajev običajno nosile jajca, mleko itd. prodajat v (nekdanje Srbske) Moravice (h) in ne toliko na slovenski breg, medtem ko so ženske s slovenskega brega Kolpe več prodajale v Delnicah (h).

Po končani šoli je nekaj let živela še doma:

•Pole je bil tisti rat 1941, kada je počnelo, pole sem šla, tisto se spomnim, 1947 sem šla delat. V Moravice [h] v restavracijo, kolodvorsko. Tam sem delala en čas, pole sem se pa preselila v Skrad [h] i delala noter pa vani v drvni industriji. •

Kmalu zatem je spoznala Simona, se omožila in se preselila k njemu na dom, v slovenski Kuželj. Danes ima dvojno državljanstvo.

Stike z brati in sestrami še vedno vzdržuje. Pogosto jo obiščejo, pri čemer se vsakič hudujejo zaradi carine. Bolj v šali je na koncu pripomnila, da je nova državna meja ne moti, ker je tako ali tako kot gospodinja večinoma doma. Nato se je soproj Simon vključil v pogovor in kot že velikokrat tudi tokrat poudaril, da pa njega meja strašno moti in da je v Kolpski dolini še slabše, kot je bilo pred vzpostavitvijo meje:

•Vidimo, da gre vse nazaj, podeželja se praznijo, vse je v gradi, i živine več ni, živino uvažajo, a tle pa grmnje raste, ne. A to je vse kriv predsednik občine. Da

je eden človek zainteresiran, ko bi treba, to bi vse drugač funkcioniralo ... Nimaš komu nič [povedati], zdaj se samo borijo vsaki za svoj sedež ... Nič, kot se obrneš, tako imaš. Nič nimaš tu, je vse razformirano, vse. I medžusobno notri v selu je vse razformirano en na družga i vseskup, tako je i gor. Nikogar ne briga, ker i bolj krađe. Mi smo pa v socializmi delali zastonj, udarniški pa vse, da smo tvornice naredili, da smo imeli kje za delat. Zdaj so pa to vse zafurali i prodali i propastili i mašine i sve. Veš kolk je ta [lastnik] dobil denarja brezpovratnega za Itas od Kočevja. V Kočevju ima neko tisto halo, ki jo bo spet prodal, mašine bo tle dol [v Pirče; naselje tik pred mednarodnim prehodom čez mejo] prinesel, te mašine bo na drvno industrijo prekonkuriral [prilagodil], ne, pole če mu to odzemejo, on ima mašine na drvno industrijo, pa tako plačkajo i delajo, pa ne moreš nikamor prit, nikamor. Prej je bilo enih štirideset, petdeset radnikov [v Itasu], zdej jih je pa šest, sedem ali kolko. To ne bi ni ti delali, da niso iz Hrvaške, ki nimajo kam. Samo imajo tiste letne vize, da delajo. Ta jim da sedemintrideset tisoč minimalca i gotovo, češ ali nič. Slovenija bi mogla bit ko Švica, ki ni bila v rati tok uničena prema Hrvaški, ne. Nič se ne pozna, nič. Kaj je Hrvaška prepatila i sve skup, i sve je funkcioniralo, i ceste so delale naprijed iz Reke i vse do Delnic gore una, ki je zdaj drugo leto, pa ki je vse uničeno dol, pa vse vkup, pa to nekako funkcionira. Pri nas pa nič.*

Tudi iz Dorine pripovedi lahko povzamemo, da je situacija v Kolpski dolini bila in je še vedno v gospodarskem smislu dokaj neobetavna. Mestoma je izrazila obžalovanja vredno neperspektivno situacijo v dolini nasploh in pritrjevala soprogu Simonu, ko je navajal morebitne razloge za tako stanje. Simon namreč vsakodnevno ne občuti pričakovanih prednosti bivanja na slovenskem bregu; meni celo, da na hrvaškem bregu zadeve bolje delujejo, kar po njegovem mnenju ni v skladu z neprimerljivimi okoliščinami oblikovanja obeh suverenih držav. V tem smislu se zdi, da jemlje fizično mejo za vsakodnevni dokaz ali vir, ki mu nekdanjo »enost« dolincev (v podobnem jeziku, načinu življenja itd.) na nov način – tokrat v razlikovanju – obnavlja. Kljub pričakovanim spremembam v dolinskem življenju ob novem dejstvu – na novo definirani stari meji –, ki jih je Simon prevedel v smislu »pričakovati bi bilo, da bo na slovenski strani bolje v primerjavi s hrvaško stranjo«; Simon ocenjuje, da vsakodnevno bivanje v dolini kaže, da ni tako. Sodi celo, da, nasprotno, na Hrvaškem stvari bolje delujejo kot na Slovenskem, da imajo z mejo Hrvatje več koristi kot Slovenci, kar nazadnje utemeljuje z obstojem podjetja Itas, ki ni propadlo samo zaradi zaposlenih Hrvatov; njim pa se, v razliko od Slovencev, delo za »slovenske razmere« minimalen osebni dohodek še vedno izplača. Podobno Simon presoja tudi gradnjo lokalne obmejne ceste; po njegovi oceni z njo vaščani slovenskega Kužlja nimajo koristi:

*Tle so nam to polje razorali s to cesto na silo ... Njive so vse razkopali, kjer so mejniki bli, so rekli, mi bomo to vse v plan devali, i odškodnino boste dobili. Meni so polje i hruške, jablane vse posekali. Nimaš se komu prijavit ... To cesto so delali, da bo lokalna cesta, samo pogranična, trimetrška. Najprej so mislili samo dvametrška, ko je bil tu v stari Jugovini še pot, normalni pot vozni, za kola [za vozove] ... Zdaj pa to vse vozi gor, [ker] v Osilnici delajo, vse asfaltirajo i Osilnico, i groblje i to sve delajo, na punom parom delajo i sada tle vozijo, pa bodo šondrali, pa bomo ostali brez ceste, brez vsega ... Mi smo bili prej ta zadnja vrana na svirali, ko je bila Kočevska Reka, Gotenica, ki nas je

kočilo tle notri, zdaj smo pa glih tako. Kaj imamo mi od te ceste, nič. Samo alarm. Celo noč i dan, i nimaš nikdar miru, i deca nimajo [miru], i mirkat se moraš po polju, a nič od tega. Mi smo ocl Petrine do Bosljive Loke tle notri na mrtvi točki ... Nič, da nimaš Hrvaške, žalim bog. Mi smo vavik živeli od Hrvaške i danes živimo ocl Hrvaške. A da je pravi predsednik občine, ko so kdaj za vreme NOB-ja – rata govorili, kdor naj gre na podeželje delat pa vsesкуп. Zdaj pa je ... tvornica na Reki, pa nimaš zraka, pa jih guši, pa vse skup, pa zakaj ne bi oni iz gracla na podeželje hodili delat, zakaj moramo mi v grad. Pa bi bil čist zrak in ne bi v grad bežali. A zdaj tle nimaš kje delat, kje boš delal. Nič, vse obratno delajo, vse obratno.*

Kuželjska afera, ki je razdvojila vaščane slovenskega Kužlja na tiste, ki so zagovarjali gradnjo ceste na t. i. nižji lokaciji, bliže Kolpi, in tiste, ki so se zavzemali zanj na višji lokaciji, skozi gozdove, Simonu rabi kot dokaz, da se po osamosvojitvi Slovenije za dolince ni nič spremenilo: ne le, da se zaradi tega, ker se nikomur ne morejo pritožiti, še vedno čutijo odrezane od zaledja kot včasih zaradi Gotenice in Kočevske Reke, po njegovi presoji je danes stanje v dolini še slabše. Celo gradnjo ceste kot eno redkih obetavnih naložb, s katero so po osamosvojitvi želeli povezati vasi na slovenski strani Kolpe, si danes Simon razlaga kot neuspešno, ker nihče »od zgoraj« ni prislulnil domačinom. Simon celo meni, da so angažirani vplivni lokalci s pretvezo o nujnosti slovenske obmejne lokalne ceste želeli izkoristiti gradnjo zgolj za osebni dobiček, pri čemer je bilo menda že pri razgrnitvi načrtov očitno, da ne bo imel koristi noben Kuželjčan. Na enem izmed obiskov si je Simon neučakano, nedomišljeno in nazadnje »črno« gradnjo razlagal nič manj kot »nahujskano akcijo višjih sil« zaradi morebitnega lažjega policijskega nadzora nad sumljivim dogajanjem v obmejnem pasu, ki je na začetku pri sorodnikih in sosedih na hrvaškem bregu zbudila porogljive pripombe v smislu »Vi imate vredne gospodarje, ki se tako brigajo za vas« in »Kolkol je to lepo«. Hkrati pa Simon naložbe na sosednjem bregu ocenjuje kot spodbudne: kljub v primerjavi s Slovenijo nezavidljivim in dolgotrajnejšim vojnim razmeram jim (sosedom na Hrvaškem) bodo sedaj obnovili cesto od hrvaškega Kužlja do Broda in »potegnili asfalt« do Moravic. Pri tem poudarja, da je taka politika na hrvaški strani nazadnje koristna tudi zanje na slovenski, ker ocenjuje, da so še vedno v marsičem navezani na sosednji breg. V tem smislu lahko razumemo tudi Simonovo skrb za onesnaženi zrak na Reki; Reka namreč po njegovi oceni sodi med mesta, s katerimi so dolinci bili in so še vedno vitalno povezani.

**MIHAEL BRELIH; ROJ. 1961 V SLOVENSKEM KUŽLJU, IN KRISTINA ČERNE,
POR. BRELIH; ROJ. 1966 V BRODU NA KOLPI (H)**

Mihael in Kristina Brelih predstavljata drugi, mlajši starševski par rodbine Brelih, ki živi v slovenskem Kužlju, oziroma maloštevilno mlado generacijo zgornjekolpske doline. Mihael je doma iz slovenskega Kužlja, Kristina pa je primožena iz hrvaškega Broda na Kolpi. Mihael je v sedemdesetih letih obiskoval osnovno šolo v

vasi Fara, ker je bila kuželjska šola zaradi premajhnega števila otrok že zaprta. Spominja se, da so se takrat mladi iz slovenskega Kužlja največ družili s sosedi na hrvaški strani, ki pa so obiskovali osnovno šolo na Brodu. V hrvaškem Kužlju so se vsakodnevno sestajali pri župniku, ker je imel televizijo; znašli so se in pri njem organizirali celo nekakšen disko klub. Po končanem verouku so se pogosto sestajali na stopnicah pred cerkvijo v hrvaškem Kužlju. Sicer pa so se vsakodnevno čezrečno obiskovali, igrali nogomet itd. Edino, kar jih je razlikovalo, pravi Mihael, je bila pot v šolo. Po osemletki je Mihael nadaljeval šolanje v Kočevju. Koščal je triletno kovinarsko šolo in se zaposlil v Itasu v Pirčah, ki je bil podružnica kočevskega Itasa. Po končanem služenju vojaškega roka se je ponovno zaposlil v Itasu v Pirčah, nato pa za dve leti v Svetlosti v Delnicah. Zatem je ponovno odšel v Itas, vendar tokrat v Kočevje, kjer je tovarna kmalu nato propadla. V Pirčah je podružnico kočevskega Itasa odkupil zasebnik, ki danes v glavnem zaposluje Hrvate. Zaradi »slabo stojčega« Itasa v Pirčah je Mihael poiskal zaposlitev v Kočevski Reki pri nekem zasebniku, kjer dela še danes.

Mihael pravi, da zaradi meje nima manj stikov s prijatelji. Edino, kar jih danes ločuje, je, da se morajo Hrvati zadovoljiti z delom v Itasu, ker imajo še manj drugih možnosti kot Slovenci: »Oni delajo v Pirčah [s], imajo delovne vize in dobijo plačo v tolarjih, kada sploh dobijo. Tle [v zgornjekolpški dolini] je največ vezano na Pirče.« V podobno težkem, po Mihaelovih besedah celo v enakem položaju so Slovenci, ki delajo na hrvaškem bregu: »Oni dobijo [osebni dohodek] v kunah, ali [ga] dobijo [samo] vsaka tri mesca. To je odvisno, kje delaš.« Mihael pravi, da so kljub meji še vedno s sosedi »vsaki dan skup«, le ko se malo popije, »pole se en drugega zafrkava, ali drugač nič«. Na mejo se je Mihael nekako navadil: »Mene oni [policaji] poznajo vsi, me več ne ustavljajo, ni nič ... Manj jih vidim, rajši jih imam.«

Kristina Černe se je rodila v Brodu na Kolpi. Babica po mamini liniji je bila Slovenka, ki se je iz Padovega (s) nad Faro omožila v hrvaški Grbajel. Kristinin danes že pokojni oče je bil Hrvat. Za Hrvatico se ima tudi Kristinina mama in Kristina. Osem let je obiskovala šolo v Brodu, zaradi desetletke pa je dveletno šolanje dokončala v Delnicah. Nato je šla še za dve leti v Reko na Pedagoško gimnazijo, zatem pa se je vrnila domov v Brod na Kolpi. Kmalu nato se je omožila z Mihaelom in se preselila na njegov dom v slovenski Kuželj. Kristina nima dvojnega državljanstva, zato je v slovenskem Kužlju prijavljena začasno. Zaposlena je v hrvaškem Kužlju.

Tako Kristina kot Mihael se otroštva in mladosti spominjata kot medbrežno prepletenege. Oba pravita, da so učitelji zelo pogosto organizirali šolske dneve, pri čemer so drug drugega vzajemno vabili. Kristina se spominja: »Kada je bil dan šole na Brodi, onda so povabili za Faro osnovno šolo. Tako, da su se [otroci] prej jako medžusobno povezivali.« Kristina ocenjuje, da sedaj ni več tako: »Takrat, ko sem jaz v školo hodila, onda je to bilo. Moj tata je bil tudi učitelj, tako da znam, da so se tako povezovali i to. A sada ni več, ni dece. Teh petdeset džakov [v Fari] ...« Z Mihaelom sta se spoznala v brodski pekarni, kjer je Kristina pri delu pomagala mami, on pa je tam večkrat nakupoval: »Miha je prišel po slane, po pecivo. Njegovi prijatelji so na

Brod hodili, takrat sem njih poznala, a njega ne, on je stariji. Iako smo se mi, ko je bila škola, skupa i družili.«

Kristina prav tako meni, da se je večina njenih kolegic iz Broda preselila drugam: »Nihče ni ostal. Ženske so se poročile, pa so prošle iz Broda.« Onadva zaenkrat ne razmišljata o tem, da bosta zapustila Kolpsko dolino, čeprav sta eden izmed redkih zakonskih parov mlajše generacije, ki v dolini vztraja. Čeprav oba ocenjujeta situacijo v dolini kot neperspektivno, sta zadovoljna že s tem, da sta zaposlena. Prav tako nimata občutka, da bi se dolinci z ene strani bolj ženili/možili na drugo stran. Bistveno pri tem je po Kristininih besedah »materialno osiguranje; kako je bilo stanbino sigurno, tako smo se ženili.« Prav tako je vse manj skupnih mest za zabavo. Mihael se spominja, da so včasih fantje iz obeh Kužljev hodili do Čabra (h), Kristina pa, da so mladi iz Broda običajno veseljačili najdlje do Osilnice (s). Fantje iz obeh Kužljev so zahajali celo do Mozlja (s). Sedaj pa se med letom družijo predvsem v sosednji gostilni v Guče Selu (h), bolj živahno pa je poleti, ko pridejo na domove svojih staršev mladi iz obeh zaledij Kolpske doline.

Zanimivo, da tako Mihael kot Kristina o nekdanjem življenju v dolini vsaj za obdobje njunih staršev nista izgubljala preveč besed. Občutek je bil, da ju bolj zanima današnja situacija, nad katero pa se, kljub ocenam o neobetavni perspektivi v prihodnje, nista toliko pritoževala kot starejši vaščani. Morda je tako zato, ker sta zaposlena. Nazadnje je bil Mihael po propadu Itasa v Kočevju dve leti »na čakanju«. Kristina je komentirala vprašanje, zakaj še vztrajata v dolini: »Tam, kjer si v službi, tam te veže.« Razlikovanje mi Hrvati/vi Slovenci in obratno sta uporabljala samo v zvezi s temo o zaposlitvi: Slovenci, ki delajo na hrvaški strani, in Hrvatje, ki delajo na slovenski strani. Večkrat sta me poučila, da so oni, dolinci z obeh bregov, »vsi skup enaki«, Mihael pa je v potrditev naštel osem »slovensko-hrvaških« zakonskih zvez »od tle«, pri čemer ni bilo povsem jasno, ali je mislil oba Kužlja skupaj ali vsakega posebej. Pravzaprav sta se najbolj pritoževala nad skupnimi kraji zabave, ki so še v njuni mladosti povezovali mlade v dolini. Tak primer je gostilna pri Tončici v Petrini (s), kjer so se vsi mladi zbirali; lastnica jo je zaprla kmalu po vzpostavitvi meje leta 1991, menda zaradi neposredne bližine carine in policajev.

NEŽA BRELIH, POR. LISAC; ROJ. 1936 V SLOVENSKEM KUŽLJU

Neža Brelih, poročena Lisac, je poleg pokojne sestre Tatjane po starosti druga hči našega izhodiščnega starševskega para. Rodila se je v slovenskem Kužlju, omožila pa v vas Grbajel na sosednjem bregu Kolpe. Njen spomin na nekdanje življenje v Kolpski dolini sega do starega očeta in stare mame:

»Spominjam se starega očeta [po očetul], a ne vem, kdaj je umrl. Tada sem bila jako mala ... Žena temu Mirku [staremu očetul] je bila Joža. Ona je umrla že, ko je moja mama prišla k hiši, bila je jako bolna ... A teta Tina, ona je bila strašno clobra za družino, i delala je jako ... Edino se te domišljam, te stare mame [po

mami], ki je na Hrvaškem bila, tu je živel v eni majhni hišici, v Guče Selu ... Moj oča je imel dvesto štirideset svatb, na katerih je sviral. On je igral od Osilnice [s] do Delnic [h] in Kočevja. On [stari oče] pa je bil iz Zagolika [h], tukaj iz Suhorja [h]. A Brelihi so prišli, tako sem na televiziji čula, iz Nemške. I da je bila gore [verjetno misli Čabar] ena kovačnica ali topilnica železa i onda so prišli tile Nemci, migracija je tole bila na Čabarski. I on [stari oče] je prišel k nam za zeta i tako smo bili mi Brelih ... A vam je moj brat [Simon] pravu, kako je moja starejša sestra, [ta, ki je od raka umrla], ko je bila mlada, šestnajst let stara, pa smo premalo hrane imeli, ker nas je bilo puno. Pa so šli ona in teta stara, od očeta sestra, ki se pa ni oženila, pa je bila strašno vredna za delo. Pa je zela njo, pa so šle v Metliko tja delat, osem dni po njivah, pa so prinesle pune rucage hrane, pa smo s tistim malo živeli. Težko je bilo ono vreme ... Sestra i teta so hodile delat skroz do Črnomlja, na njive. To je bilo najtežje obdobje. Me [vaška dekleta] smo šle pa kaj tako prodat v Devnice.*

Podobno kot iz Simonove pripovedi tudi iz Nežine dobimo informacijo o poreklu starih staršev, pri čemer ne rabi oznak Slovenec/Hrvat ali pa Slovenka/Hrvatica, ko razlaga, s katere na katero stran se je sorodnik selil. Nadalje se Neža spominja druge svetovne vojne:

»Mi smo bili ograjeni z žico, so nas Italijani imeli ... Naši prasci so imeli vsega, i pašte i riža. Ja, Italijani so fino znali kuhati, strašno. Pa kaj niso imeli, so šli na Hrvatsko krast ... Al kaj, naši možje so pa bili na Rabu, so jih internirali Italijani. A mi smo za njih, no, moja mama, ker mi smo bili majhni, je morala prati za njih. Pa so plačali, tako, smo pakete pošiljali našemu atu v internacijo ... No pole je pa prišu iz internacije jako bolan in je kmalu umrl ... I mamu so [Italijani] pustili čez reko [mejlo], da jo [svojo mamu] je šla pogledat, ko je umirala ... Takrat se sploh ni dalo čez priti. Malo so ji pogledali skozi prste ... Ona [Nežina babica] je tada živela z unuko ... on [Nežin dedek] pa je umrl v rudniku v Ameriki.*

Nežin soprog Milan je k temu dodal: »Pred prvo svetovno vojno se je šlo v Ameriko, ne, pole pa v Francijo. A po drugi svetovni vojni pa v Nemčijo.«

Neža je nadaljevala:

»Pa smo imali puno rodbine i v Ameriki, pa so nam pomagli, tako da je Pavla [mlajša sestra] najboljše živela. Od očeta sestra Franca je bila v Ameriki, i mami na teta, tu iz Grbajela [h] je bila v Ameriki in en stric. Vsi so nam pošiljali pakete, pol smo pa jako dobro živeli. Ljudje od tu so hodili v različne kraje v Ameriko, niso hodili v iste. Od moje mame oče je šel v rudnik, je poginu tam.*

Milan je pripomnil: »Niso šli skupaj, Hrvati so imeli v Ameriki eno področje, Slovenci pa čisto drugo. To se pravi, da Hrvat, ki je šel prvi tam, je verjetno povlekel za sabo svojega, Slovenec pa svojega.*

Medtem ko je Neža pripovedovala o spominih na drugo svetovno vojno v Kolpski dolini, je prišel na obisk Nežin mlajši brat Srečko. Čeprav sta oba večkrat poudarila, da so dolinci »en narod«, ali pa sta »mi« uporabljala v smislu »mi na hrvaški strani reke« ali celo »mi na Hrvaškem«, sta v opisanem pogovoru Neža in brat, in ne Neža in njen soprog, tvorila situacijski par, ki je izraz »mi« uporabljal v smislu »mi na slovenskem bregu«. Tako je podobno kot sestra Neža brat Srečko komentiral italijan-

sko okupacijo: »Pr nas so bili financierji i *camice nere*. Financierji so imeli takozvano uz rijeko Kupo kontrolo z ene strani. Z druge strani so pa bili hrvaški domobrani«. Prav tako je pri razlikovanju mi–oni zanimivo soprogo vpletanje v pogovor, ko je poudaril, da so »oni« na drugi strani Kolpe dobro živeli v času italijanske okupacije. Nazadnje je še bolj pozornost zbujujoča Milanova ocena, da Hrvati in Slovenci iz doline niso šli skupaj v Ameriko; ko so prejšnji pripovedovalci življenjskih zgodb opisovali nekdanji način življenja, tovrstnega razlikovanja ni bilo razbrati. Morebitno razmejevanje sem skušala izluščiti tudi iz teme o skupnih prostorih druženja dolincev.

Neža:

•Naša gostilna je bila vse – zabava pri Ožančevih tam u selu [v slovenskem Kužlju] do naše hiše tam. I tam je bila kuglarna, trgovina i vse je bilo tam. Za moje generacije. Prej pa je bilo na Hrvaškem. Leta 1968 pa so to pr Ožančevih zaprli. I hodili smo u kino na Brod i tancat. I to popoldne, da smo mogli do mraka damu. I to je bila vsa zabava. •

Milan: »Veste, tle je bilo gostiln ... tu kod njenega brata pri Račkih. To je bila i trgovina i gostilna. Onda v Kužlju so bile dve gostilne: i na tej strani i na drugi. A spoznal sem jo [ženo] pri Ožančevih ...»

Tokrat se zdi, da je Neža uporabljala razlikovanje med »našo gostilno« ali »gostilnami na Hrvaškem« bolj v orientacijskem smislu, ker je vsakič z roko pokazala v smer gostilne. Enako velja za soproga. Je pa res, da so dolinci obiskovali tiste prostore, ki so jim bili na voljo ne glede na breg. Nadvse zanimiva razprava v smislu razmejevanja se je med zakoncema Lisac pokazala ob poizvedovanju, od kdaj dolinci govorijo o dveh Kužljih. Od Neže smo sprva izvedeli, da so dolinci Kuželj na slovenski strani od nekdanj poimenovali slovenski ali kranjski Kuželj, na hrvaški strani pa samo Kuželj. Ob tem je Nežin soprog ocenil, da se strogo razločevanje obeh Kužljev pri dolincih pojavlja šele od vzpostavitve nove meje leta 1991. Nato sta oba ocenila novo mejo kot tisto, ki je v dolini sprožila razlikovanje »mi–vi«, in pogovor se je prevesil v presojo njunega doživljanja učinkov nove meje.

Milan: »Prej nije bilo tisto mi–vi, zdaj je pa to tako ratalo. •

Neža:

•Joj pa na žifce nam gre [meja]. Joj, kaj se je meni dogodilo. Sem šla na pokopališče k mami ... Pred hišo sem stala, pa pride policija slovenska, pa se ne da ni naprej ni nazaj ... Kar nazaj so me poslali po vso legitimacijo. Pa mi se je jako zamerilo. Ja pa vem, moram se navadit, da je to njihovo delo, da niso krivi policajci. Ja, ljudi se sečajo, da niso bili nikoli toliko pregledani kot zdajle. I zaustavljajo te na cesti i prek meje, i strašno je to. Jaz vam povem, da mi to toliko smeta. Jaz bi šla kolkokrat, pa ne grem samo zbog tega. Čist malo grem sada. •

Nista le opisovala konkretnih slabosti v zvezi z mejo, ampak sta za vsakodnevne neprijetnosti ob prečkanju mejnih prehodov tudi predlagala nekakšne rešitve v smislu: »Domačini bi lahko imeli posebne maloobmejne dokumente. • Prav tako je pomembna njuna ocena, da kakršenkoli medijsko posredovan zaplet na meddržavni ravni zadostuje za odkrito izrečeno razlikovanje med dolinci in samimi sorodniki.

Milan:

•Znate, tada, ko je bila ona kriza okoli Piranskega zaliva, pole so začeli tisto cesto tam [obmejno skozi slovenski Kuželj] delati, pa še ni bila sprejeta. Tam je bila tabla za zaprt promet. A on [slovenski policaj] pravi, da moramo iti okoli na banijo [carinol], na bencinsko, okoli čez mejni prehod, ne ... Veste kaj, čim pridemo skup, pol se začnemo malo, kaj vi s Piranom, kaj vi s tem ...•

Neža:

•Tu je en moški, ki pride z Gladloke, pa ga tle v naši gostilni moški zafrkavajo, vi Slovenci i tako. In on, ko popije malo, čist poprime, pa to je živi cirkus. Ali, da vam po resnici povem, moja sestra in ta mož Ribnčan, ko je naopak med Slovenci in Hrvati, čist pr njih osječam drukčije.•

Milan: »Pred tem [pred mejo 1991] se tle sploh ni poznalo, kateri je Slovenec in Hrvat. Vsi so bili čist eno.«

V nadaljevanju je bilo iz njunega pogovora razbrati že stereotipno presojanje Slovencev in Hrvatov. V tem kontekstu je pri Neži zaslediti drugačen pomen izraza »mi«, tokrat v smislu mi Hrvatje.

Neža:

•Da, že znotraj družine je drugači, kadar je kaj politički naopak medžu Slovenci i Hrvati. Med družinami, kaj šele med ljudmi. Jaz sem se navadila čisto po hrvaški. Jaz imam rada družbo, rada sem galantna, pa da se vsi sestanemo ... I moj brat se je oženil za Hrvatico, tudi ima sosedo [čez reko]. A brat iz Rijeke ima Susačanko, pa so si tu vikend lepo napravili. Vsi so prišli nazaj. Tudi sestra z Ribnce bi rada prišla nazaj, pa vikendico kupila.•

Milan: »Ne može se ona z Ribnčanom pogovoriti, Ribnčani su vsi skregani, eden z drugim.«

Neža:

•Ma koji je to narod ... On njen mož drži to, da smo mi Hrvatje, pa da pride na Hrvatsko. Hrvatje niso tako občutljivi, kot so Slovenci. I Slovenci više delajo na Hrvatskem, manje dobiju otkaz. Naši [Hrvatil] pa takoj. Tako od ene naše prijateljice v Kočevski Reki je dobio otkaz, ker je Hrvat. A naši ne komplicirajo tako.•

Na koncu pripovedi je Neža, podobno kot drugi pripovedovalci, trenutno stanje v dolini ocenila kot neperspektivno, kot dolino starcev. Dolinci so se po njeni oceni že kmalu po 2. svetovni vojni zaradi neperspektivnosti začeli izseljevati predvsem v zaledje matičnih držav ali pa še dlje proti centroma – Zagrebu in Ljubljani. Lesno podjetje DIP v Brodu na Kolpi (h) je Neža navedla kot malone edini kraj, ki trenutno omogoča redkim dolincem preživetje, kar je ponovno izrazila z že stereotipnim razlikovanjem med Slovenci (v primeru slovenskih podjetij), ki so odpustili Hrvate, in Hrvati (v primeru brodskega lesnega podjetja DIP), ki Slovencev ne odpuščajo.

MILAN LISAC; ROJ. 1929 V GRBAJELU (H)

Milan Lisac se takole spominja otroštva:

•Sedem nas je bilo, tri otroka, oče in mati, pa teta, pa baka, pa stari oče je bil v Ameriki ... Mama je bila moja iz Kužlja [h]. I ona mi je umrla štiriintridesetega leta, ne. Tak, da sem ostal otrok sam i sestra pa je imela šest mescev, ne. Oče je bil okoli nekje po sveti, vurmohar, ta, ki popravlja ure okoli. Včas so šli tod ti možakarji okoli, so šli od hiše do hiše in popravljali ure. Za sabo nosijo koš na hrbti in notri so te rezervni deli, ne, in pol so popravljali ure ... Ko so ta dela kmetijska malo ponehala, poleg tam do božiča, do novega leta, ob božiču je prišel nazaj, ne. Potlej spomladi pa spet tri mesce, ne ... Stari oče, on je iz Kužlja [h] tudi, a stara mati, ona pa je gor iz Zagolika [h] prišla. Moj oče pa je bil te iz Grbajela [h] ... Pa mi smo imeli še en grunt [od mačehel] tam v Lešnici [h]. Pa mi smo te čez ta hrib gori hodili delat. Je bilo premalo zemlje, da se je moglo od tega živet, pa smo še tam tisto pridelali. To samo za vreme vojne, ne.▪

Milan je o otroštvu pripovedoval na podoben način kot prejšnji sogovorniki. V primeru krošnjarjenja in ukvarjanja z *vurmoherijo*, ki sta bili med dolinci skoraj obvezni zunajsezonski deli, da so lahko družine preživele, ni bilo razbrati nikakršnega razlikovanja. Prav tako je Milanov prikaz stanja v dolini do druge svetovne vojne vsebinsko v skladu s prikazi prejšnjih sogovornikov, ki so nas seznanili s tem, da so dolinci morali za preživetje opravljati še dodatna dela zunaj domačega kraja. Nato je nadaljeval pripoved o spominih na drugo svetovno vojno, pri čemer je glede na predhodne pripovedovalce nova informacija ta, da je bil hrvaški Kuželj v času med drugo svetovno vojno praktično odrezan ne le od sosednjega brega, ampak tudi od krajev više in niže vzdolž hrvaškega brega Kolpske doline. Takoj po drugi svetovni vojni se kot posebno dragocene osebe spominja »nacionalno zavednega« osnovnošolskega učitelja:

•On je bil gor iz Čabra [h]. Smo dosti se naučili od njega, tako mislim, koliko let je učil, recmo, kolk se po vojni ni smelo govorit to o hrvaščini, slovenščini, ali jaz sem Hrvat ali Slovenec ... bil si takoj nacionalist, ne, a takrat, ne, smo to žiher [poudarjali] ... pa tiste stare pesmi smo peli, 'O te milo Velebita', ki je bilo po vojni čist prepovedano. Bi bil šel takoj na Goli otok, kdor bi to popeval. Mislim, ko smo te pokrajine vadli recimo Gorski kotar, Lika, Primorje in tako dalje, ko smo vse obdelali, pa nas vpraša, kje bi najraje živeli, mi smo se vsi nekak opredelili za Djakovščino, to je bilo takrat rečeno ko najbogatiji kraj, a on reče, 'Ne otroci, tam je treba živet, ke si rojen, tam ti je najlepše živet', ne, tako.▪

Lisca sta primer zakoncev, ki sta se v šestdesetih letih zaradi že tedaj neobetavne gospodarske perspektive v dolini odselila na Reko in se vrnila šele na stara leta. Milan je podobno kot svak Simon za tako dolinsko stanje v šestdesetih letih obsodil že takoj po drugi svetovni vojni zgrešeno naložbeno politiko. Dejal je, da so politiki vse vlagali v mesta, v tovarne; ker se v Kuželj ni nič vlagalo, so vaščani začeli odhajati. Pri tem je večkrat poudaril: »Tovarne so se delale edino v mestih, ne.«

Po tem kako je Milan prostorsko opredelil mladostne prijatelje, bi lahko rekli, da je šlo dobesedno za čezrečno prijateljstvo:

•Tokrat je bilo dosti te mladine, ne. Bilo je nas le tu dvajset, trideset, pa so bile generacije, ne, pa je bilo recimo deset mojih letnikov, pa je bilo spet tam [pokaže čez reko], kaj jaz vem sedem, osem drugih letnikov. Tako, da je bilo v glavnem Kuželj [h] pa Grbajel [h] pa slovenski Kuželj».

Družabne prostore Milan ocenjuje podobno kot mlajši zakonski par Brelihovih, saj ugotavlja, da se ne glede na breg mladi vse bolj usmerjajo proti Osilnici (s), starejši pa kvečjemu v gostilne v neposredni okolici bivališč. Ker se je Milan nenehno pritoževal nad opustelo dolino – v vasi mu »dela družbo« le svak Srečko –, sem ga vprašala, kako pogosto obiskuje sorodnike in prijatelje čez Kolpo:

•Ma, če ne bi bilo te policije, pa to bi bilo vse v redu. To me moti, ko me ustavijo, zapisujejo, Kaj jaz znam, pa si pole misliš, da si neki lopov. Kot da neka mamila prinašaš prek. Mi smo bili na dan po dvakrat v Kužlju. Sedaj več nisem bio tam...»

V pogovor o vzdrževanju stikov s čezrečnimi sorodniki in prijatelji se je vpletla tudi soproga Neža. Oba z Milanom sta ob tem poudarila nevšečnosti v zvezi s policijo na mostu čez Kolpo, pri čemer sta kritizirala neki zakon, ki pravi, da prebivalci naselij, ki živijo znotraj petstometerskega obsega do lokalnega mejnega prehoda, tega lahko uporabljajo, drugi pa morajo prečkati mejo na uradnem mednarodnem prehodu. Menda vas Grbajel (h) za nekaj metrov presega dovoljeni limit, zato morajo domačini hoditi do deset kilometrov oddaljenega mednarodnega prehoda Brod na Kolpi–Petrina. Prav zaradi tega Milan in Neža vse manj pogosto obiskujeta sorodnike in prijatelje čez reko. Ob tem nesmislu v zvezi z dovoljenjem uporabe lokalnega prehoda je Milan ponovno poudaril, da so v tem prostoru Slovenci in Hrvati »eno«, kar je ilustriral s primerom ženice s sosednjega brega (s), ki ima v kuželjski (h) cerkvi že od nekdanje svoje mesto. Ker se je pogovor preusmeril na težave z mejo, sem Milana vprašala za njegovo mnenje o takrat nedavnem incidentu v zvezi z gradnjo betonskega zidu vzdolž hrvaškega brega Kolpe v vasi Hrvatsko (h), ki leži zrcalno nasproti Osilnici (h).

Milan: »To pa ne vem. A da se zid dela? To nič ne vem.«

Neža: »To mi ne vemo. To je gebarija. Mi nič ne vemo.«

Milan: »Jaz ne vem, Hrvati zelo malo pišejo o kakšnih incidentih na meji, Slovenci pa vsako novico takoj dajo ven in pole pride malo tako.«

Neža: »Mi imamo drugih više problemov, da rešavamo, a oni imajo samo take.«

Milan:

•Seveda, glejte, Slovenci so naredili most v Kužlju. Ta hrvatsko-slovenski ki spaja. Tiste podpornike so čisto obrnili, tako da je Kolpa tolkla na hrvaško stran in tam je vzela zemlje, enih deset metrov je odneslo od tistega brega. Poli znam, da je še tisti bunker pred petdesetimi leti i pole so delali tiste ... i tako. Sedaj so malo te ... okrenuli, da ima tok, ne. Saj pravim, zakaj so tako delali most, da je vso zemljo odneslo. Ko ve, kako je bilo to zdaj gor na Hrvaškem, v Osilnici, ne?«

Neža: »Mi priznajemo Zagolik [h], Suhor [h] i Kočičin [h], gore več pa nič. To je gebarija i gotovo. Strašno, čisti zid brez zida.«

Milan: »I čisto drugi jezik je gore.«

Neža: »Zavijajo drugače i sve.«

S temo o presoji mejnega incidenta v bližnjem Hrvatskem sta zakonca Lisac ponovno aktivirala stereotipno razlikovanje »mi (Hrvati) imamo resne probleme in se ne ukvarjamo s takimi malenkostmi, ki jih Slovenci tako radi poudarjajo«; tudi tokrat je očitno Nežino identificiranje z »mi Hrvati«. Prav tako ni nepomembna metafora »zid brez zida«, ki v dolini pomeni posebno vrsto razmejevanja dolincev na *gebarje* in ostale. Od Srebotnika po Kolpi navzgor se (kot rečejo dolinci) prične *gebarija*, v katero med drugimi kraji sodi tudi Osilnica kot eden od prepoznavnih dolinskih centrov zabave. Sprva se je zdelo, kot da se zakonca za neobveščenost o mejnem incidentu v *gebariji* ne zmenita preveč; vendar je takojšnja Milanova primerjava s podobnim problemom, ki se je pred leti pripetil na mostu med Kužljema, pokazala, da morda ni tako. Ob tem nimam namena presojati teže incidenta; prej bi lahko rekli, da je Milanu in Neži služil kot nekakšen vir za aktivacijo presojanja razlik med Slovenci in Hrvati.

SREČKO BRELIH; ROJ. 1930 V SLOVENSKEM KUŽLJU

Srečko Brelih je začel svojo življenjsko pripoved s splošno oceno nekdanjega načina življenja v dolini zgornje Kolpe, kot jo je slišal od staršev, sosedov itd. in kot ga je deloma izkusil sam:

»To sem vam mislu reč, kok se spominjam, so se leta nazaj, dokle nekje, do Slavskega Laza [s] so se bavili z lončarstvom. Lončarji so bili ocl Čabra [h] dol, ki so lonce delali, tiste bakrene, pa take stvari. S tem so se bavili. Pa tle dol niže, ki je bila večja Kolpa, so bili pa splavarji. Ki niso imeli s čim vozit te kuse [kratke hlode], te, trupce [klade, hlode], ne, bavlane, kok bi vam reku, iz hoste. Pa so sabrali v vodo, pa so tiste splave nabavli, pa so vozili skuz dol v Blaževce [h], so dol prodajali ta les ... da niso z živino vozili tok daleč. Po Kolpi, ki je bila nižja. A tle gor so bili lončarji pa kovači, ki so sekire delali pa une preglene ... Takrat ni blo motorke i tega vsega, ne. To, kok sem jez slišal. A moj ded se je bavil z domačinstvom pa poljoprivredo, oranje pa to. Oča je bil ko mlad poba v Madžarskoj, je kovanje prodajal. Pri nas je bil običaj na primer, v jesen, ko se je poljoprivreda završila, ne, kmetija, obdelalo donekle, ne, pol so odšli, eni so šli v Madžarsko, večinoma vsi sosedje, ko so bili starejši, pa so še mojega očeta kot mladiga vzeli s sabo ... Eni so pa ure popravljali. Star pokojni oče so, kok se spominjam, sem slišal, so imeli pa tak nahrbtnik napravljen drven, pa tista vratca noter, pa tiste vekrce, pa te šetalice ure, pa benzin, malo petrolja, da je to mazal al kaj je delal. Al so šli drugi sosedje isto to delat. I so šli tudi v Slavonijo, Baranjo, tesat šipre, ki gre vlak, ki je pruga ... Eni so šli v Slavonijo, eni so šli havzirat ... Eni so šli žage brusit, eni so pa šli na Madžarsko kovanje prodavat.«

Tudi iz Srečkovega opisa življenja dolincev po lastnem spominu na otroštvo, na starega očeta, očeta itd. in iz tistega dolinskega spomina, ki ga morda najbolje označujejo Srečkove besede »kok sem jaz slišal«, ni mogoče razbrati nobenih dolinskih

razlikovanj. Dolinci so se pač ne glede na breg preživljali s poljedelstvom, s *bauziranjem*, s sezonskim delom itd. in zdi se, da so se medsebojno bolj razlikovali glede na premoženje kot na breg. Srečkov nadaljnji opis italijanske okupacije potrjuje Milanova in Nežinega v tem, da so bili tedaj od sosednjega brega domala odrezani:

•V tem času [med vojno] nismo imeli pouka ... So pa bili takozvani financeri, financji, ki so Kolpo, mejo čuvali, ali so se jim priključili camice nere, takozvani fašisti Mussolinijevi. Če nismo šli čez most, smo pa šli čez Kolpo. Imeli smo naše potke. Če ste imeli kakšno poznanstvo, kot ste slišali sestro za mamo, ki je prala več Italijanom, pol so malo čez prste pogledali, ne. Jaz pa sem bil majhen, baš tisto vreme, ko so bili financijerji v eni stavbi. Njih je bilo okoli dvajset, jaz sem njim pa krožnike pomival, pa sem jim to vse pomagal. A dobro sem kopiral že italijanski, veste, i oni so imeli sira pa to, hrane dosta, pa meni je to prav prišlo.▪

Srečko se nadalje spominja otroštva in ocenjuje vloge posameznih družinskih članov podobno kot starejši brat Simon. V očetovi odsotnosti sta mama in najstarejša sestra prevzeli glavno skrb za preživetje, pri čemer pa ni bilo prizaneseno niti drugim otrokom, saj so praktično vsi »za obleko« opravljali kaka manjša opravila pri premožnejših sosedih:

•Jaz sem bil že takrat tukaj, v Gladloki [s] služil. Dve leti sem bil pastir. Nekaj hrane so dali mami, nekaj tazga, ne ... A sestra isto, ta, ki je umrla starejša, ona pa je hodila od tle v Belo krajino, cele tedne je delala za petnajst kil moke. Pršla domu, oče v internaciji na Rabu, ne, nas pa šest otrok, od tistiga je mama morala pol partizanom dat pol za nas. Spet drugi teden dol peš ... Mama je bila glavna. Jaz sem pa pol tudi šel služiti tle, delat, pol sem šel enemu sosedu tam eno leto služiti, da sem se prehranu i da so mami dali po sto kil krompirja za celo leto, kaj sem delal. Nekaj tazga so dali mami na pomoč, ne ... Ko se je to završilo, sem 47. šel v Kočevje v šolo. Tam sem se pol izučil v trgovca i delal sam. Pol sem šel pa v kmetijsko zadrugo Fara [s] ... Pa je bila kmetijska zadruga Osilnica [s], Fara vse v povezavi. Pa so mene kot fanta, ki najlaže grem, ne, sem šel gor na pomoč. No pol pa sem moral še v Papeže [s], še naprej pet kilometrov, ne. Pa tam na zamenjavo, ne. Pol sem šel spet nazaj v Osilnico, pa sem se tam spoznal [s svojo sedanjo ženo].▪

Srečkova nadaljnja življenjska pot je bila, vsaj kar se tiče menjave mest zaposlitve, veliko bolj dinamična kot Simonova. Tako je po končanem šolanju nadzoroval praktično vse kmetijske zadruge od Fare do Papežev na slovenskem bregu. Zato se je zdela njegova nadaljnja življenjska orientacija na hrvaški breg po poroki s sosedo toliko bolj zanimiva:

•Tukaj [v hiši, kjer sedaj živi, v Grbajelu] je bila gostilna pa trgovina še od stare Jugoslavije za kralja Petra. Pole te, za vreme socializma, ni bila trgovina, samo gostilna. Je pa gostilna bila skroz, dok se nismo poročili ... Tukaj sem hodil, ne, ko fant v gostilno, ne. Ona je bila punca, ona je pa istega leta [kot on] šla v osnovno šolo. Na hrvaški strani je bila samo štiri leta, a pr nas je bila osemletka, prek Kolpe. Že takrat smo mi, Slovenci, bežali, veste, od hrvaške strani, naprednije gor. Dosti naprednija je bila na slovenski strani šola. Jer računajte, v slovenskem Kužlju je bila osemletka, a tukaj štiriletna, a enkrat več otrok je bilo tle na tej strani [hrvaški] kot na oni [slovenski]. Tle jih je bilo po šestdeset v šoli,

a nas trideset. Pol sem hodil tle v gostilno kot fant, ne, pa sej veste, kako to gre, smo se spoznali i, ajcl, poročili, i kaj zdaj. Kdo bo delal. Oni [soproginji starši] so starci, kmetija in gostilna, ne gre ... Veste, da bom pošteno rekel, tukaj so bli ljudji siromašni, a gostilna ne pozna siromaka, ne. Ide pa ne gre, si od danes pa jutri, pa je bila knjiga taka, kaj če ti, od kod, delalo se ni, pa ni šlo, ni šlo ... Pole je enkrat pršla ponuda, da bi šel jez v trgovačko v Skrad [h] ... In takrat sem bil v Skradu, skroz sem delal v trgovini. Pol sem šel pa v recepcijo v gostinstvo ... V hotelu sem pol delal ene sedem let [nato se je upokojil] ... Stan imamo še zdaj gor prazen, včasih grem pogledat.*

Kot je razvidno, se je Srečko priženil k premožni družini, verjetno eni največjih kmetij v bližnji okolici. Zanimiva je njegova presoja o »že tedaj bolj napredni slovenski strani« z argumentom o obratnem sorazmerju med številom razredov in številom otrok, ki pravzaprav sam na sebi ne dokazuje prav ničesar; za nas je bolj relevantna Srečkova projekcija za nazaj o »že tedaj bolj napredni osnovni šoli v slovenskem Kužlju«, ki, spekulativno rečeno, lahko odraža Srečkovo oceno morebitne sedanje situacije na obeh bregovih. Morda namreč ni naključje, da je podal tako oceno prav v tisti sekvenci pripovedi, ko je opisoval standard družine, h kateri se je priženil. Sicer pa je sam ocenil, da so nekdaj pri sklepanju zakonskih zvez najbolj upoštevali lastnino: »A največ je bla pomembna lastnina. Nekdaj! Dans več ni to.« Še več, zaradi novega dejstva – zapletov ob vzpostavitvi meje – Srečko celo meni, da nima lastnina danes v Kolpski dolini nikakršne veljave:

•Na primer mi imamo sedemnajst hektarov pa še nekaj, skoro največja kmetija od tle okrog. Delamo zdaj, ali malo. Pet njiv zorjemo, kok mamoz za sebe, držimo prašiče, pa kokoši, zajce pa take stvari, ne. Ni dolgo, smo prodali eno kravo, kdo če pa delat. Nihče, grmlje raste ... Veste, da se nam ne izplača drv v moji šumi seči, ki jih imam dost, meni se bolj splača gotova kupit. Cenejše pride, cenejše, cenejše. A i da hočete, vam nima kdo. Nima vam kdo ... Neka-ko se je vse povleklo, ni več tistga, kot je bilo kdaj. Ni ljudi, še ti, ki so, so se nekako povlekli. Pa ti televizorji so vse pokvarili. Pa ta program pa un program, pa ta film pa un film, pa tok naprej.*

Srečko je prepričan, da je depopulacija poglobljen problem doline. Podobno kot vsi drugi pripovedovalci primerja sedanjo neperspektivno situacijo z nekdanjo, ki je bila zanj v tem smislu mnogo bolj obetavna. Kot enega izmed razlogov za tako stanje je navedel že omenjeno vse večje pragmatično ravnanje dolincev – »se izplača/se ne izplača«, in vse bolj opazno medsebojno zapiranje in odtujevanje. Ker je podobno kot brat Simon kot enega od možnih razlogov za tako stanje navedel televizijo, ki jo imajo prav gotovo v dolini že dalj časa, sem ga vprašala, če meni, da je samo televizija razlog za vse bolj ohlajene odnose med dolinci:

•Ko se je ta cesta [kuželjska] delala, takrat je bila velika napetost [med domačini]. Zakaj ta cesta? In zdaj ne more tam nihče nego luksuzni avti. Na črno se gre. Tabla tam stoji, da ne smete it, a vsi gredo ... Oni [pobudniki gradnje te ceste] z veselom so to napravili, oni so to taktički napravili, a niso prašali, kaj bi ljudi delali, kok bodo delali, kok bodo živeli. Znete, kaj je pri nas težko? Vi imate deset hlodov, na primer dva hloda za zažagat pa grešete na žago. Ste šli prej lahko v Osilnico [s], v Hrvaško, pa ste šli lahko tukaj v Gusti Laz [h], al ste

šli v Potok [s], zdaj pa ne smete. Kam jiti, ne. Vam treba en hloed, dva, da boste imeli eno deset dil, da boste en plot zamenjali, a zdej, kam jiti? Kaj čete carino za to platiti? Več carina vredi, košta, nego je vse to skupi vredno, ne. Pa take stvari, ne. To je nerodna stvar.

Srečko je že večkrat omenjeno oceno pripovedovalcev o zgrešeni naložbi na slovenski strani Kolpe – maloobmejni cesti – samo še potrdil. Morda je ob tem zanimivo, da ceste ne obravnava kot povsem »slovenske« zadeve, ampak prej daje vtis, da se solidarizira s sosedi, ki danes od nje nimajo tega, kar jim je bilo obljubljeno. Po drugi strani pa nam z ilustracijo zapleta tako običajnega opravila, kot je žaganje drv, do katerega prihaja zaradi nove meje, omogoča razumeti ozadni pragmatizem današnjega ravnanja dolincev. V tem smislu sem ga povprašala po morebitnih zapletih v zvezi z državljanstvom:

•Zdaj tukaj [v Grbajelu] živim, ali držim stan gor [v Skraclu]. Državljanstvo imam hrvaško. Bom zel i slovensko, ko bo došel taj zakon [o dvojnem državljanstvu]. Zakaj sem dvanajst let skoraj delal v Sloveniji ... Pa da dobim za dvanajst let tam kot tukaj za trideset let. So boljši pogoji v Sloveniji, kot so na Hrvaškem. Moj brat Simon je dobil sedemsto kun ko jez. A tam pa dobi štiriintrideset tisoč tolarjev. On minimum slovenski dobi. Za mene je jači skoro za polovino, ne. A na odgovornim mestim ni nikdar bil ni po šoli ni po odgovornosti, po vsem skupaj sem bil jači, ne, ne da mislim ponižiti, ali po penziji sam slabši za petstopen kun ... Ali tud drugi, ne samo sorodniki, onda se sestanemo, I, veste, kok je, onda se počnemo diskutirat, ne, kok je v Sloveniji umetni tolar, ne, pa i oni nam rečejo, umetne kune, ne, a vse to u šali. Tukaj smo, kok bi rekel, familjarni, vezani eden z drugim. Tle se more prit na mestni ured v Faro, pa na župni ured Kuželj ... pol na kraju me je eden spomnil od te [tul], saj maš mamu Hrvatico. Na podlagi tega sem dobil domovnico, drugač je ne bi dobil, da ni mama od tle gor. Drugač bi moral platiti.▪

Srečkovo primerjanje pričakovanih sistemskih valutnih sprememb ob vzpostavitvi državne meje ne bi bilo presenetljivo, če ne bi na podlagi tega začel presojeti »boljšega« bratovega položaja, čeprav ta ni v ničemer boljši, in nazadnje v vsem »boljšega stanja na slovenskem bregu«. Pri tem priznava, da dolinci o tem večkrat razpravljajo, ko se dobijo v gostilni, hkrati pa poudarja, da tovrstnih razprav dolinci sami ne jemljejo preveč resno zaradi dolinske sorodstvene povezanosti. V tem smislu ni zane-marljiva navedba, da ga je pri urejanju dokumentov za hrvaško državljanstvo nekdo moral spomniti na to, da je bila njegova mati Hrvatica; nazadnje taki primeri vse bolj govorijo v prid situacijski pogojenosti vsakokratnega dolinskega razmejevanja.

MARIJA KEZELE, POR. BRELIH; ROJ. 1937 V GRBAJELU (H)

Marija se spominja starih staršev in otroštva takole:

•Baka, ona je bila odtud, tu iz Kužlja [h], a on [ded] je potekal iz Banjaloke [s] od nekod. Ne iz Banjaloke, nego iz, kako se zove, Ajbelja [s]. I bilo je sedam djeca. A mama, ona je bila te iz Kužlja [h]. Ona je sem [v Grbajel] prišla za nevesto.

Onda moj tata je bil najstariji. I onda je on tle na domovini ostal ... Glejte, jako velika kmetija je bila i imeli so dučan i gostiona je bila. I tata i mama so se pa bavili sa poljoprivredno. A stariji so pa to vodili tle notri [gostilno]. To je bilo vse veliko, pa so jim tuji ljudi pomagali. To se je delalo kar, da se je preživljavalo. Blaga smo imeli puno, onda je tata isto hodil okoli po košenicah, seno vozit ljudim pa drva pa tako. A stari [ded] je havziral, mislim tam v Macžarski je bil. No, a tata še ni bil oženjen, a on je tam v Francusko prošel delat kot fant, 1928. Kad je prišel, se je oženil. Najprej se je sestra rodila i polej brat i jaz. Brat živi v Rijeki, a sestra v Zagrebu. No, jaz sem malo bolje prohajala od sestree i od brata, ke sem bila manja, kajne. I oni se to bolj sećajo tega rata i tako ali jaz se ga isto malo tako ovako, ker znam, da je bilo težko. Znam, da je mama imela malo nekda pri kraju kokuruznega brašna, ki so pozneje to kuhali žgance i tako mi je bilo, da sem jako jokala vavek. A delali smo jako.*

Kot večina pripovedovalcev je tudi Marija navedla le tiste sorodnike, ki so bili najpomembnejši v njeni življenjski karieri. Tako omenja zgolj stare starše po očetu, po katerih je že oče podedoval posestvo, gostilno in trgovino, maminih pa ne. Tudi za njenega starega očeta je veljalo, da je kot večina tedanjih dolincev po končanih poljedelskih opravilih havziral v tujini. Iz otroštva se v glavnem spominja težkega dela in tega, da so morali najemati delavce, da so lahko vzdrževali tako veliko posest. Druge svetovne vojne pa se spominja takole:

•Teško je bilo živeti, ni bilo dinarjev ... i onda smo morali davat hrano partizanom. Vse nam je vzelo blago, hrane mislim, a dinara ni bilo, nismo imeli pravo na odjeći, nismo imeli pravih točkic. Ničega, vsega smo bili potrebni, to domačo hrano smo jeli. A glejte, oni ke niso imeli ne zemlje ne doplatka, pa so imeli doplatak i vse so dobili. A mi nismo nič. Mi smo bili, ovaj, jako oštećeni, kako bi se reklo. Bolj so prošli oni, ki niso nič imeli, nego to, ko smo mi, koji imamo šeststo petdeset kun penzije. A poreza imamo hiljado i neznam koliko kun. A glejte, samo midva. I seveda, kaj češ, ni za držat ni za pustit ... Glejte, [med vojno] ni si nismo privošćili nič niti tele i nič, nego je tele mati hranula, da ga je prodala za porez. Ki ni bilo odkud platiti ... Koji god so prišli, vsi so samo vzeli, vlekli. Partizani so vlekli, i, ovaj, Italijani so vlekli i od dučana, prej, ko je bila še stara Jugoslavija. Ja se sjećam, da znam, da so imeli notri v podromu jamo in notri so imeli gajsa [petroleja], olja i sve, kaj je bilo. Više znam, sjećam se, da sam nekak vedro i ja imela, da sam notri dela. I partizani prišli i to vse to so pobrali i odnesli. I zgoraj v sobi je tata ostal i onda ni več uspeo nikamor pobegniti, pa so ga Italijani odpeljali do Broda i onda je prošu v internaciju. Na Rab i onda v Gonars v Italijo 1942. Ja, bil je dve leti tam. Skoraj dve.*

Marija je edina od sogovornikov, ki je v svoji pripovedi večkrat izrecno poudarila, da so morali njeni starši, pa verjetno prej še stari starši kljub težkemu preživljanju do začetka petdesetih let vsako leto obvezno plačevati davek ali t. i. obvezno oddajo. Po njeni oceni je bil tak davčni sistem tudi poglobitni krivec, da so se tedaj ljudje iz Kolpske doline izseljevali, davek pa je bil, kot je iz odlomka razvidno, odmerjen v skladu z velikostjo posesti. V tem je tudi iz odlomka odčitati Marijino posebno razlikovanje dolincev na tiste, ki so imeli tako obsežno imetje, da so morali plačati obvezen davek, in na tiste, ki so bili zaradi revščine oproščeni dajatev oziroma so bili celo upravičeni do t. i. točk, na podlagi katerih so imeli olajšave pri

nakupu oblačil, hrane itd. V tem smislu je prav tako zgovoren Marijin vsebinski preklon od ocene nekdanjega davčnega sistema k oceni današnjega; primerjava med dohodki, ki jih s soprogom prejemata, in izdatki, ki sta jih dolžna plačevati zaradi velikosti posesti, pa še dejstvo, da zaradi populacijske opustelosti v dolini ne moreta računati na kakršnokoli pomoč, jo večkrat spravlja v dilemo, ali se je v takih razmerah danes sploh še smiselno ukvarjati s tolikšno posestjo. Glede na ocene prejšnjih pripovedovalcev o nekdanjem stanju v dolini Kolpe se mi je Marijina presoja nekdanjega in sedanjega stanja zdela nekoliko paradokсна: večina dolincev je mnenja, da je bila nekdanj in da je tudi danes premajhna posest poglavitni razlog za dodaten zaslužek, izseljevanje itd., iz Marijine ocene pa bi lahko sklepali, da tudi relativno velika posest ni nujno rešitev neperspektivne dolinske situacije. Zato sem natančno prisluhnila nadaljnjemu poteku dogodkov v njeni življenjski zgodovini, kot jih je navajala v pripovedi:

•Tle [v hrvaškem Kužlju] sam završila školu i onda sam, ovaj, šla v Delnice, v prvo leto gimnazije. Onda sam prošla v Zagreb. No, onda ni bilo tako prit mogoče v školu. No, mene je oča ajdi pa ajdi, pa sem šla. Pa so te moje pajdašice vse počele tam to tam ono, jaz se pa nisam vratila nazaj v Zagreb, da bi nastavila naprije u školu. I tako sam doma ostala. A bilo je 1953. I tako sem delala po te zemlji ... Isto tam 1953 smo hodili gore v Turke [h], pa ovo pa ono, pa to se je tancalo pa lomatalo okoli, pa vidiš, kakav je mlad bedast človek. Pa smo hodili v Turke [h], pa doli na Brod [h]. Pa v kranjski Kuželj, tam pri Ožaniči je bila gostiona. No, i 1956 sem se ženila. No, posle, ovaj, pa eno hčer smo imeli i, ovaj, na Brod [h] smo šli, kajne. Na Brodu smo bili i onda smo v Skrad [h] prošli. I onda smo v Skradu živeli trideset let ... Pa smo prišli tle [v Grbajel] doli, da smo pomagali, pa opet nazaj [v Skrad]. Mučila sam se vsako jako prit, ni bilo ne avtov niti ničega, pa smo z avtobusom, pa mala [hčerka] mi je bila leti [v Grbajel], pa sam v hoteli jako puno delala, vsaki drugi dan šestnajst ur. Onda je mala bila leti pri mami do škole. Kad je trebalo v školo it, onda smo jo pole gore vzeli ... I, bome, nikad se ni mogla zgoraj [v Skradu] privadit ... No, onda je to školo do osmega leta završila, onda sam jo dala v Zagreb v medicinsko školu in jo završila. I pri sestri mi je bila v Zagrebu. Ko je završila, ona se je tamo oženila, inače vavik jo tle dule isto vleče. No, onda, ko so ti avti počeli, pa smo si avto kupili, ovo i ono, onda smo te dule [v Grbajel] hodili pomagat. Mi smo imeli trideset njiv koruze. Zgoraj smo imeli, ovaj, travo, košenico za košnju. Koscov smo imeli trideset i kolko. Imeli smo po šest, sedem glav živine v štali. Vole smo imeli, krave. Nič se ni prodalo. Vse se je pojelo. Drugi ljudi so delali i jeli.

Čeprav sta Marija in soprog Srečko živela v Skradu, sta bila skoraj vsak drugi dan doma na posestvu v Grbajelu in pomagala staršem. Po Marijini presoji se od same posesti ni dalo živeti zaradi višjih stroškov vzdrževanja same posesti od pričakovane dobička; »nič se ni prodalo, vse se je pojedlo«. Zdi se, da je bil prav v tem tudi razlog njenega začasnega odhoda iz Kolpske doline. Glede na to, da sta se s soprogom kot upokojenca za stalno vrnila v Grbajel, sem Marijo vprašala o tem, kako sedaj ocenjuje življenje v dolini: »I Jozus Marija, nič, to je tako žalostno. Nič, to je jako žalostno.«

Pri ocenjevanju dolinske perspektive sta se v pogovor vključila še soprog Srečko in svak Milan. Srečko je omenil, da je bila že povojna politika zgrešena, ker ni bilo za dolince nobenih koristnih vlaganj v dolino. Ponovno je poudaril, da se samo od zemlje ne da preživeti, da je treba dodatno še kaj zaslužiti. Pri tem je ocenil, da je dolinska perspektiva prav po vzpostavitvi nove meje še bolj črna, kot je bila prej, ker se pač prej ljudje niso razlikovali, vsaj ne glede na kraj zaposlitve. V tem smislu tudi gradnjo kuželjske ceste presoja kot poraz dolincev, saj »če bi bili ljudi složni, ne bi jim ceste naredili«. Milan pa je celo ocenil, da je slovenska obmejna cesta nepremišljena akcija tudi za prebivalce hrvaškega brega; sedaj namreč domačini obeh bregov nimajo argumenta, s katerim bi lahko od policajev izsilili uporabo lokalnih prehodov. Marija pa je na koncu še enkrat poudarila, da s soprogom delata samo še za davek, ker je zaradi meje cena zemlje tako razvrednotena, da se je ne bi izplačalo niti prodati.

MARCEL BRELIH; ROJ. 1933 V SLOVENSKEM KUŽLJU

Marcel se starih staršev po očetu zelo slabo spominja; ve le, da so za starega očeta po materini liniji govorili, da je odšel že v času pred vojno v Ameriko. Prav tako je šla v Ameriko materina sestra, od koder jim je v času druge svetovne vojne pošiljala pakete. Pravzaprav se dobro spominja šele očeta, ki je igral harmoniko, in tistega dne, ko so ga internirali na Rab. Leta 1944 se je oče vrnil s hudo astmo in kmalu zatem umrl. Prav tako se dobro spominja italijanske okupacije:

•Kar se italijanske okupacije tiče, nikdar nismo imeli več hrane kot takrat. Jer Italijani so nam davali, kolko je bilo več familije, več otrok, več si onih kart dobil i bonova. I na to si dobil provizacijo, ono njihovo italijansko. Tako, da smo imeli celo vrečo not šečera, brašna, sira i vsega. A mi kao otroci takrat smo Italijanima one njihove takozvane porcije [posode] išli prat, i oni so nam cigarete davali. Tako da, ko je oče prišel iz internacije, jaz sem imel nekih petsto cigaretov prišparanih za njega ... Na mostu so bili financ i dežurali so. Mi smo pa samo ponoči sa čolnom šli nosit hrano partizanima prek. I smo se mogli družiti podani odredjeno vreme, kad ni bilo nič napadov.▪

Marcel se vojne v Kužlju spominja podobno kot ostali sogovorniki; najbolj pomembna se mu zdi epizoda v zvezi z internacijo očeta na otok Rab, zadovoljiva oskrba s prehrano v primerjavi s sosednjim bregom in nazadnje omejeno vzdrževanje stikov s sosedi. Obdobje po vojni in nadaljnjo življenjsko pot pa je označil takole:

•A spomini so vrlo žalostni. V otroštvu ni bilo nič zabave, da bi se igral i to. Ko sem bil mali, sem šel krave past v šumo. Nas je bilo šest. Je bilo težko. Pol sem pa, ko sem trinajst let završil, to je bilo 1946, sem šel v Slovensko Gorico na Viator. I tam so kanale kopali za vodovode. Veliki kanal je bil to. I tam sem moral it najprej na udarniško dva meseca, da bi mogel it onda zanat učit, za mehaničara. Pol, kad sem ta dva meseca završil gor v Lijaku, potem pa sem

prišel v Kočevje v Avtosaobračaj. Tam sem mehaničara učio i to je trajalo tri leta. Pol pa med tremi leti je bilo težko, smo bili več gladni nego siti. Ni bilo nič za jest. Smo pa veliko vozili v šume, les takrat, ne, ko se je s kamionima noč i dan vozilo. To so te šoferi stari, ko so bili, ki niso mogli izdržat, so pa nas mehničare uzimali, da bi jim šli pomagat ponoči, ne. So nas pa oni plačali, da smo zaradili, da smo si kaj kupili. Pol pa kad sam završil ta zanat 1949, sem prišel dol [v dolino]. Onda sam se zaposlil isto kao kvalificirani i 1950 sem odšel v Čabar [h]. Tam sem bil isto leto dni. Potem sem šel v vojsko. Sem bil leto dni v vojski. Sem se nazaj vrnil v Čabar. Tam sem bio še ene štiri mesece. Potem sem se pa v Reko preselil. Ženo sem spoznal pa takrat, ko sem šel v službo v Reko. Še danes delam v Geodetskem zavodu, to je već trinaestdeset let.*

Marcel je med vsemi dosedanjsimi sogovorniki najmanj časa preživel v Kolpski dolini; nepretrganoma je bil na domu le v otroštvu, potem pa s presledki. Zato velja omeniti vikend, ki sta ga s soprogo zgradila prav v vasi Grbajel (s), kamor sta se vrnila brat Srečko s soprogo Marijo in svak Milan z Marcelovo sestro Nežo. Prav tako je pomenljivo, da pri odločitvi za nakup vikenda Marcel ni razmišljal, ali ga bo kupil na slovenski ali na hrvaški strani Kolpe, ampak se je odločal v skladu z ustreznějšími pogoji za nakup. Kot je navedel, je o slovenskem in hrvaškem bregu začel razmišljati šele po vzpostavitvi meje leta 1991:

•Čuti se neko zagriženost med Slovenci. Še več, osjetim Slovence. Govorim o policajih, ne o ljudeh. O policajih na mostu in to, ko grem tam [pokaže proti slovenskemu Kužlju]. 'Joj, imaš nalepkico [oznako SLO], pokaži' in to tri put na dan, ne. Hrvati ne, oni te poznajo, pa ti samo mahajo, ne. Veste, kaj se dogaja. Žalostno za nas, ker smo prej tako lahko preko mostu našega kuželjskega išli, ali sedaj prideš pred hišo, pa te ne pusti, če je slabe volje. 'Tam je prehod, kar nazaj, kar nazaj peljite na Brod, pa z druge strani.' Djeca se igrajo, ne smejo brez karte, ovo zdravstveno moraju sobom vući ... Sve gledajo, ne znam, naših [hrvaških policistov] ni nikad, Hrvatov ni, oni so tle v Kužlju hrvaškem do mosta. A oni [slovenski policajil] so baš v slovenskem Kužlju v sredini i ja sedaj z avtom sploh ne grem preko. Ko grem k bratu, ga jaz pustim tle pri mostu in grem peš ... Če greš pa na Brodu preko, pa je vse v redu ... Ampak je predaleč, jaz moram praktično na Brod pa nazaj se vračat deset kilometrov. Ja znam, da vsaka država hoče svoje. Tle slovenski Kuželj i Loke i tle dol svi su imeli struju iz Zelonog vira, tle iz Hrvatske. I to so normalno vsi preplačivali i to, ne. So pa pred letom dni ukinili žice, so pa iz Kočevja vlekli struju i telefon isto. Sedaj pa je slovenski telefon. In še nekaj, tam je bilo samo za kola [vozove] cesta. So pa brzo napravili široko [cesto], še danes nima tehničkog prijema, cesta, ne. Ampak oni hočejo vse svoje imet, Slovenci ... I tle je bila crkva u Kužlju i normalno slovenski Kuželj i svi oni [sosednje slovenske vasi], sve u to crkvo [v hrvaškem Kužlju]. Sedaj pa so tam v Kužlju eno razpelo napravili kod groblja. Onda bi [župnik] iz Fare [s] prišel miso [mašo] održat tam, [z namenom] neka Slovenci budu na slovenski strani. Tukaj se je zmeraj mešal narod. Ili muški iz hrvaškega pa žene iz slovenskega ili obratno, ne, i to je bilo v redu.*

Marcel je eden redkih sogovornikov, ki je pri presoji posledic vzpostavitve državne meje sprva eksplicitno poudaril, da uporablja oznaki Slovenci/Hrvati le za

razlikovanje policajev, ki so zaposleni na mejnih prehodih. Vendar se zdi, da je v navajanju posledic, ki se ne nanašajo zgolj na dogajanje na mostovih ali prehodih, uporabil oznaki za že stereotipno posploševanje tipa »Slovenci hočejo imet vse svoje«. Na koga s takimi oznakami misli, ni več povsem jasno: ali na vaščane slovenskega Kužlja, ki hočejo imeti svojo cesto in improvizirano cerkveno obredje, ali na lokalne vplivneže, ki bojda ne upoštevajo mnenja večine vaščanov. Pri tem je zanimivo Marcelovo nadaljnje argumentiranje nesmiselnosti razdvajanja dolincev, ki se je, po njegovi oceni, v dolini Kolpe pojavilo šele od leta 1991 dalje:

•Tle se pa zdej postavljajo meje i zdaj moramo to razdvojit. Saj mene baš briga politika ... samo, da je malo života i ništa drugo. Jaz sam mislio, zdaj, kada je ta rat počeo i kad se je to govorilo, te republike, svaka svoja država i tako dalje, mislio sam, da uz Kupu, tle, da bo, ko una slobodna teritorija Trsta, kad je bila. Da si mogel lahko na bicikel sest, pa ič mimo mostiča onaj mali prek, preko njega i vse je bilo v redu. A ne, zdej ne, ne smiješ. Most, pa ta most ne smije bit več onaj viseči, njega moramo zrušit ... Ma vse to. I onca reću, klin se s klinom izbija. Oni počno tam v Koprju, v moru tam dole, ne i sveskup, pol pa ono nosi na to stran ... Kad ti reče ja, on bo to nedeljo mašo držal hrvatski, drugo nedeljo bo pa slovenski pop v isti crkvi [misli na Razkrižje]. Dajte no, to so godine, generacije so prošle, da je tako bilo. Ja sam ljut na takve stvari, jer ne treba pasa dražit, hoče te ogriznit. Pusti ga. Kar mimo njega pejt, pa ti nič ne bo. Tako je i to. Kod Gerova tam gor kod Prezida, za ena pet bukev so se skoro potukli. So Slovenci rekli, da so njihove, i Hrvati, da so njihove bukve v šumi; ljudi moji, da ti pukne ...•

Iz Marcelove ocene situacije po letu 1991 je razbrati ne le poudarjeno razlikovanje med nami/Hrvati in njimi/Slovenci, ampak tudi njegova začetna pričakovanja glede organiziranja obmejnega dolinskega življenja. Pravzaprav se zdi, da je prav lastno izkustvo dobesedno oviranega funkcioniranja vsakdanjega življenja v dolini, bodisi zaradi neprijetnih pregledov na carini bodisi nenehnega policijskega nadzora itd., sprožilo taka dolinska razmejevanja; v tem smislu me je zanimala Marcelova ocena spremenjenih odnosov znotraj njegove dolinske rodbine:

•Ne, nič. Jedino malo je šogor [svak], on je pravi Ribnčan, a Ribnčani so posebni ljudi. On je zelo vreden i dobar gazda i sve. Pa je nazaj par let, v Rijeki je puno delal, dobre poslove i dobro zaradil, i meni reče, 'Ja pa kaj, ti ne bi malo slovenski govoril?' Rečem, 'Zakaj, zakaj sad slovenski. Pa vsaka čast Slovencima. Ali ja, sve živim od, od Hrvatske živim, tle sam, sve imam hrvaško. In zakaj bi ja sad s tobom slovenski govoril, v Ribnici kad bom [bom govoril] in nič družga', sem rekel ... A drugač pa je gazda super.•

Zdi se, da podobno kot zakonca Lisac tudi Marcel ocenjuje svaka, ki ni domačin–dolincev, kot nekoga, ki morda ne razume najbolje, naj rečemo, preklopnosti pripadnosti dolincev. Vendar pri tem tudi sam zapade v nekakšno poenostavljeno posploševanje Ribničanov kot posebnih ljudi, ki se od njih, dolincev, razlikujejo prav v specifičnem gledanju na slovenstvo/hrvaštvo. Kljub temu je izrecno poudaril, da se vsi še vedno radi in redno obiskujejo. Hkrati pa je izrazil obžalovanje nad sedanjimi razmerami v dolini:

•Tokrat je bilo puno nas. Petnajst puta, ne, još več nego petnajst puta. Prej nas je bilo v vsaki hiši po šest, osam, deset ljudi, ne ... Prej je bilo vse obdelano, a preveč ljudi. Vse je bilo ograjeno, vsaki čošak je bil ograjen. I sve je rodilo, svega je bilo. Ampak preveč ljudi je bilo. Najmanje pola preveč ljudi je bilo. A sada pa je vse na tleh ... A sada recimo vidite ta polja po Hrvaški. Prej je vsaki komadič rasteo, pšenica, kukuruz i krompira [za] na vozove sve. Sedaj pa je vse zapušćeno. Dol ne vem če je pet njiv, deset njiv obradženih. Sada se druge stvari dogajajo. Sada, ko bi mi prišli tle, ne, pa bi hoteli zdaj napraviti si kmetijo. On bi ti dal i njive i sve, brezplačno bi delal, ampak se ne izplaća. Pazite, zakaj se ne izplaća. Sad ima puno divljačine. I prej je bilo od Broda [h] pa do Gašpercev [h] vsaki komadič obradžen. Divljači je bilo isto ko i danes, možda še več. Ampak je malo pojeo v Pobrežćih [h], malo v Kuželji, malo tam. Zdaj ti pa tebi, koji niko ne dela nič, ja delam pet njiv, jedno noć svih pet njiv mi pojedó i gotovo ... Tle nimajo od kod živet mladi ljudi, zato nema mladih, obće nema. Otroka nema kam dat, da bi baš tle v selu ... Kasno je. Prej so jih terali u tvornice, zdaj pa na Broći [h] je DIP, koji ne dobi po četri meseca plaću, ko i v Kočevju preko mosta isto tako. Sada idu ili v Rijeku ili v Delnice ili v Zagreb. I nobeden se ne vraća tle, nima od čega živet. Onda tam najde žensko ili kaj, ona pa neće sem ić delat. I tako se to sve zatvara ... To je počelo, kad so naši krivo politiko okrenuli. Vse v tvornice, sve v tvornice. Ma koje tvornice, majko milo. Trebali so tle napraviti neke male pogone [manjše tovarniške obrate, oddelke] pa ljude pustit u selima, gde bi se dvadeset, petdeset ljudi zaposlilo. Baš ti domaći. Tle so mogli drvno industrijo otvoriti ... mogli so otvoriti recimo neke male centrale in takšne stvari. In ne bi nobeden šel ven. Možda tu i tam. •

Marcel podobno kot drugi sogovorniki za najhujši problem v dolini navaja zgrešeno povojno investicijsko politiko, ki je povzročila izseljevanje dolincev. Danes po njegovi oceni ne primanjkuje obdelovalnih površin, ampak ljudi, ti pa kot v začaranem krogu zaradi slabih perspektiv ne ostajajo v dolini. Samo z zemljo se glede na trenutno situacijo ne izplaća ukvarjati, še posebno pa sedaj, ko se dolinci vsakodnevno ubadajo z neurejeno mejno situacijo. V Marcelovi presoji dolinske perspektive ni razbrati nikakršnega razmejevanja med dolinci.

PAVLA BRELJH, POR. VIPOTNIK; ROJ. 1944 V SLOVENSKEM KUŽLJU

Pavla je začela pripovedovati o oćetu, ki je bil v času njenega otroštva že hudo bolan. Bolehal je za srćno astmo, zato so ga večkrat vozili v bolnišnico v Reko. Pavla je ocenila za srećno okolišćino, da je tedaj najstarejša sestra Tatjana živelá na Reki; tako je bila oćetu bolj pri roki. Dodala je, da se je Tatjana »v redu« poročila, s trgovskim potnikom iz Radoćaja (h), ki je dolga leta delal kot trgovski potnik v Sloveniji. Starih staršev se sploh ne spominja, prav tako pa je imela v otroštvu in mladosti bolj malo stikov z brati in sestrami, ker so bili većinomá že vsi zdoma. Spominja se le, da je bila mama nanjo zelo navezana, še posebej po oćetovi smrti, in da ji je mama pripovedovala o tem, kako so živelí, ko je bil oće v internaciji.

Štiri leta osnovne šole je Pavla obiskovala v slovenskem Kužlju, nato pa je

je ob primeru telefonskih pogovorov mogoče razbrati dolinsko vsakdanje primerjanje, ki sem ga uvodoma označila kot neke vrste novi pragmatizem: brat Simon se težko privaja na novo dejstvo, da je telefoniranje na sosednji breg definirano kot mednarodno. Prej je bilo ceneje poklicati hčer na Hrvaško, sedaj pa sestro v Ribnico. Nazadnje je Pavla ocenila, da je tudi med sorodniki vse bolj opaziti izrecno in poudarjeno nacionalno opredeljevanje, še posebno v situacijah, ko je govor o osebnih dohodkih ali cenah, čeprav nekdanj to ni bilo potrebno. Zato sem jo vprašala, kako ob tovrstnih nevšečnostih vzdržuje stike s sorodniki, bolj ali manj kot prej:

•Bolj. Kar sem starejša, več. Sploh pa, odkar je starejša sestra umrla, smo z Nežo strašno dost skupaj. In skoz je huda, če se ne slišmo ... Včasih (preden je najstarejša sestra Tatjana umrla) je bilo najbolj pomembno, če je prišla Tatjana s svojim možem. Ja, ona je bila najstarejša in on je bil gospod Drago iz te vasi. Svak smo mu vsi rekli ... Takrat je bilo vsega, ker on je tud tolk bil premožen, skoz je tolko zaslužil, da je zmeraj kot potnik od nekje nekaj prinesel. On je zmeraj vse zrihtal, kar se ni dobilo. Sploh pa moja sestra pokojna, ona je dosti hodila v Italijo, ona se je zmeraj lepo rihtala. Da so oni zmeraj bili vse. Včasih je [svak] Milan rekel, 'Jaz sem za vse, kar je treba delat', 'Jaz znam vse delat,' reče ... 'Oni so pa gospoda.' ... Z [bratom] Srečkotom sva najmanj bila skupaj. On je bil zmeraj od doma. Ja, midva se šele zdaj kaj pogovoriva. Edino največ pa se spomnim [najmlajšega brata] Marcela, ki mi je največ kupil, zmeraj največ igrač sem imela in tud, ko sem bla v Ljubljani v šoli, me je prišel največkrat obiskat. Pa Tatjana je enkrat prišla. Drugač pa nikdar nobeden. In sem bila jaz prej dosti bolj na Tatjano navezana kot pa na Nežo ... Sedaj pa sem z Nežo največ. Tako, da sem še jaz razmišljala, da bi dol [v dolini Kolpe] nekaj kupila. •

Iz pripovedi je ponovno razbrati tiste vrste razlikovanje med sorodniki, ki se nanaša na premoženjsko stanje. Na podlagi tega poteka tudi njihovo medsebojno ocenjevanje vplivnosti. Tako je Pavla kot najbolj vplivnega ocenila svaka pokojne najstarejše sestre, ki je »zmeraj vse zrihtal, kar se ni dobilo«. Podobno je situacijo ocenil drugi svak, ki se je pritožil, da on »zna vse delat, oni pa so gospoda«. Iz doslej povedanega se vse bolj zdi, da je tudi na novo aktivirano razlikovanje med Slovenci in Hrvati vsaj med sorodniki bolj v funkciji prepoznavanja in primerjanja novega materialnega položaja enih in drugih; hkrati se prav tako zdi, da se aktivirana razmejevanja tipa Slovenec/Hrvat usedaj na tista nekdanja razlikovanja, ki so se izključno nanašala na premoženjsko stanje dolincev in jih sami niso presojali kot razlike med Kranjci in Hrvati. Vendar je po Pavlini oceni med sorodniki kljub vse pogostejšim poudarkom, kdo je Slovenec in kdo Hrvat, in včasih neprijetnim primerjavam drugega z drugim, medsebojnih stikov še več, kot jih je bilo; celo dva med dolinskimi sorodniki, ki ju prepoznavajo kot najbolj zagrizena Hrvata in Ribničana, opravljata številna skupna dela.

DRAGO COLNAR; ROJ. 1919 V RADOČAJU (H)

Zadnji pripovedovalec življenjske zgodbe, soprog pokojne Tatjane Breljih, se je rodil v Radočaju (h), vasici, ki leži približno na sredini poti med Delnicami in Bro-

dom na Kolpi, t. j. v neposrednem zaledju Kolpske doline. Svojega otroštva in staršev se spominja takole:

•Pa ja sam tamo [v Radočaju] odrasao i tamo sam živio do mojih jedno trinaest godina. Išao sam u osnovnu školu, pučko [ljudsko] školu smo rekli v Radočaju. Onda sam išao, pošto sam bio odličan džak, v Ogulin. Tamo sem šel u gimnaziju. I završio sem četiri razreda gimnazije. Kod Židova sam učio kao naučnik tri godina i posle još tri godina kot pomočnik u Našicama u Vinkovcima. To so bile velike radnje. Ja sam došao u Našice 1935. godine. Od 1935. pa do 1938. sam bio kot vajenec. To je tako bilo ... Otac je bio krojač. Imao je u kući mašinu, singericu, i šivao je svakako odjelo i hlače i kapute i tako. Otac je rodom iz Radočaja. A majka je rodom gore iz gornjih Tihova [h] iz Turni [h]. Tamo je jedan zaselak koji se zove Kočevje [h]. Da, Kočevje, to su bile tri kuće. Ona je imala stariju sestru već udatu na Radočaju. Pa je ona kao devojkica išla iz Turni nju posetit i kada je išla kroz selo Radočaj, otac je gledao to lepo djevojko i zaljubio se v njo. I tako so se oženili ... A šta se je dogodilo posle. Težka so bila vremena i ljudi so teško živeli od ono malo zemlje, što je bila u Gorskom kotaru. A mnogi so odlazili u Ameriku, u Braziliju, u Argentinu. I moj otac se je odlučio, da sa ženom ide u Braziliju. A već so imali jednu hčerkico, prvo djetje. Moji so roditelji živjeli u provinciji Sao Paulo u Braziliji. Tam je bila ona luka Santos. Da se je kava izvažala. One grmove kave, to so oni obrazivali i tako. I onda su se vratili. Ja mislim okrog 1905 najviše, da. I onda su se rodila djeca, dalje druga. Moji so roditelji imali trinaest djeca. Ja sam dvanajsti. Od tih trinaest, jedanajst nas je bilo živih ... Moji so roditelji bili jako vredni, posim so imali stoku, krave, imali so ovce, njih petdeset ovaca i zemljo, njih šest jutara. To so bile njive, obrovi i košenice i tako. Inače otac je imao šnajdersku radnju u kući i imali su trgovinu živeža, namirnice i gostionu–birtiju u velikoj sobi. To so svi oni iz okolnih sela znali, da su išli kod šnajderjevih na ples.▪

Dragovi starši so bili eni tistih, ki so si zaradi slabših možnosti za preživetje poiskali zaposlitev v tujini. Ko sta se vrnila, sta si na novo organizirala življenje, ki je bilo, če ga primerjamo z ocenami drugih pripovedovalcev, za tedanje razmere zgledno in zadovoljivo. Ker Drago ni dolinec v dobesednem pomenu, sem ga vprašala, ob katerih priložnostih je pravzaprav v dolino zahajal in kdaj je spoznal svojo soprogo:

•Mi smo se upoznali u Kužlju [s] posle rata. To je bilo več 1946. Ja sam bio v Delnicama poslovodja radničko namještajničke zadruga. V slovenskem Kužlju je živela od moje najmladje sestre Ane neka Slava stara frajla, koja se nije udavala. Ona je sestru volila i svaku godino, kada v Veliki Lešnici [h] bila ona maša – Mala Gospa smo mi rekli, osmog septembra, ona je dolazila tamo. A kad sam bio poslovodja u Delnicama, sam se setio, da bi ja išao posjetit tu prijateljico moje sestre i meni poznato Slavu ... Tam v slovenskem Kužlju, tam so imali v jedni kući, to je bila več Titova omladina, 1946. omladinski sastanak. Ja sam ušao nutra, da potražim ovu moju prijateljico poznato Slavu. Kad tamo dodjem nutra, tamo je bilo pet, šest omladinka. Medju njima je bila najlepša moja Tatjana ... Ona je čak dolazila k meni v Delnice, jer sem ja bio poslovodja. Došla je sa prijateljicom. Došla si je kosu, trajno praviti, jer v Kužlju nije bilo frizerke, pa so išle kod Vrabčevih v Delnice. Jaz sam skoro vsaku nedelju dolazio dole v Kuželj kod njih. Tamo se je sviralo u gostioni. A njezin otac je bio svirač na harmoniku, on je bio jako poznati svirač po celoj Kolpskoj dolini.

On je puno bračnih parova odsvirao, kad su se ženili. Onda je njezina mama preporučila jednoj rodbini u Lokvama [h], koji su imali gostionu, ženi od mesara, da bi uzeli Tatjano malo k sebi, da se uči kuhat, da jim pomaže u gostioni posluživat i tako. To je bilo 1946. Ujedno je ona tu učila i kuhat uz ovu ženu, tu smo se mi sve više vidjali. Ja sam iz Delnica do Lokova imao jedan sedam, osam kilometra pa sam išao tamo. Onda v proljeće 1947. smo se dogovorili, da ćemo se ženit. Ja sam išao na Sušak i tam sam radio u železarskom produzeću Željko Hrvatska. Onda, to je bilo 1947., ja sam radio u Rijeci u tom železarskom poduzeću, koje se je fuzioniralo nešto kasnije 1948 sa obće trgovačkim poduzećom i Rijeci. Ja sam bio odredjen za poslovodjo. Ja sam bio izučen već stari trgovac, ja sam govorio i njemački i tako. I posle sam dobio stan.*

Čeprav je bil Drago doma iz neposrednega zaledja Kolpske doline, je iz njegove pripovedi mogoče razbrati, naj rečemo, skupna funkcionalna vozlišča, ki so povezovala dolince z neposrednim zaledjem: taka so bila vsakoletna tradicionalna prireditve na Veliki Lešnici (h) za Mali šmaren, frizerski salon v Delnicah ali pa že večkrat omenjena gostilna v slovenskem Kužlju, v kateri so se zbirali tako dolinci iz okoliških vasi kot iz bližnjega zaledja itd. Čeprav sta si Drago in Tatjana po poroki uredila življenje na Reki, me je zanimalo, ali sta, glede na to, da sta bila vsaj s sorodniki povezana z dolino, še vedno vzdrževala stike z njimi in s prijatelji v dolini:

•O, mi smo išli često v Kuželj. Još prije vijenčanja sam dolazio kod njih svaku subotu i kad sam bio slobodan i nedeljo i vedno nosio čokolado i tako. A Pavla, najmladjja sestra od moje žene, ona je uvijek mamu zvala i rekla: 'Mama, prišel je naš gospod.' Jer sem ji dal čokolado uvijek. V Delnicah sam bio poslovodja, pa sam imao sve na razpolaganju ... Onda, nakon vijenčanja, mi smo išli skoro svaku nedelju u Kuželj. I uvijek smo nešto nosili i tako. Njezini roditelji so nas jako volili ... Tatjana je imala dve sestre. Jedna je njegova žena Neža [pokaže na Milana], a druga je ona najmladjja Vipotnik Pavla, koja živi u Ribnici. Ova Vipotnik je bogata, njezin muž je bio direktor, pa je posle išao u privatnike. On je sebi ustvario dobru budućnost ... Tako da se je najmladjja sestra najbolje udala za ovoga Vipotnika ... Onaj Peter, muž od Pavle, je vredan čovjek, sposoban. Nema ga u Sloveniji, ja mislim takvog. A njezinog [Tatjaninega] brata Marcela, koji živi gore na Trsatu, ja sam namestio, da je bio šofer u Geodetskom zavodu tamo u Rijeci.*

Čeprav so pripovedovalci, člani rodbine Breljih, poudarili, da se še vedno vsi redno obiskujejo in vzdržujejo medsebojne stike, je opaziti, da so v pripovedih, vključno z Dragom, omenjali le nekatere člane rodbine; tako se je Drago posebej spominjal soprogine najmlajše sestre in najmlajšega brata, ki mu je kot vpliven sorodnik solidarno pomagal pri iskanju zaposlitve na Reki. Edino razlikovanje med člani rodbine, ki ga je mogoče razbrati iz Dragove pripovedi, se nanaša na premoženjsko stanje. Morda v tem smislu ni naključje, da je namenil toliko pozornosti najmlajši svakinji, ki se je od vseh »najbolje omožila«. Zanimivo je namreč, da je njenega soproga, ki so ga drugi člani rodbine, predvsem tisti s »hrvaškega« brega Kolpe, prepoznali za »tipičnega Ribnčana«, označil predvsem kot »sposobnega in cenjenega moža, ki mu ni para v Sloveniji«. Morda taka presoja ni naključna, saj je bil pred upokojitvijo tudi sam trgovski potnik, ki je s partnerji opravil večino poslov v

Sloveniji, sedaj pa prejema »slovensko pokojnino«. Nazadnje sem ga vprašala, kako ocenjuje razmere v dolini po vzpostavitvi nove meje iz leta 1991:

»Onda ni bilo granice. Jugoslavija ni imala granice. Ni se upoštivala granica. To se je išlo slobodno brez ičega ... To je še od Avstro-Ugarske ostala taka granica. Naš narod, koji živi uz Kupu, i slovenski i hrvaški, to so svi kao bratje. Med sabo so se ženili, pomagali orati, kopati i tako. Niso bili posvajani. Niso bili sovražni, sploh nič. To so verni katolici, eni i drugi ... Drugače pa ni moglo bit. Delnice so bile daleč, Kočevje je bilo daleč, ceste so bile slabe. Gesta je bila makadam, vse, i Delnice–Kočevje tudi tako. Narod je ostao isti. Pomešan sa Slovencima, Slovenci sa Hrvatima. Sve je to bilo pomešano i povezano rodbinski ... Ja sam imao ženu Slovenku, onaj Slovenac je imao ženu Hrvaticu i tako je to bilo. To je jedan mentalitet poštenih ljudi ... U Srbskim Moravicama ima i Srba, a se niso nikol kregali sa Hrvatima. Oni su se uživali med Hrvate. I danes, kad je bilo ona velika Srbija ovo i ono, oni se obće niso oglašali. To so naši ljudi, kot da su Hrvati.»

Dragova ocena percepcije meje pri prebivalcih Kolpske doline je lahko lepša ilustracija ugotovitve, da je Kolpa meja že od nekdanj, da pa je dolinci nikoli niso občutili kot moteče. Prav tako pa je Drago edini med pripovedovalci, ki je prepričan, da se razmere po vzpostavitvi nove državne meje niso spremenile, da gre za posebno »mentaliteto« ljudi, ki so med seboj sorodstveno povezani itd. Zdi se, da je njihova razpoznavna podobnost zanj dovolj močan argument, da ni nikakršnih dolinskih razmejevanj, kar nazadnje ilustrira s primerom Srbov iz nekdanjih Srbskih Moravic (danes samo Moravic), ki so se po njegovi presoji uspešno »vživeli« med Hrvate.

SKLEPI RAZISKAVE 1996

V dolini zgornje Kolpe sem mejnosti med domačini opazovala pri čezrečno prepleteni rodbini Brelih. Natančneje povedano, medbrežna razlikovanja in njihovo sprožanje sem skušala razbrati iz pripovedi življenjskih zgodovin posamičnih rodbinskih članov. V pogovore s člani rodbine Brelih sem vključila štiri okvirne teme, ki so se v prvih pogovorih samo z nekaterimi Brelihi in sovaščani pokazale kot primerne za razbiranje sprožanja medsebojnih razlikovanj. Te so: prednostni sorodniki pripovedovalca življenjske zgodovine; njegov/njen spomin na nekdanji način življenja; njegova/njena ocena skupnih družabnih prostorov prebivalcev doline; in pripovedovalčeva presoja sedanje perspektive dolincev.

Enajst izbranih članov rodbine Brelih je v svojih pripovedih o sorodnikih omenjalo predvsem najožje člane družine: občasno stare starše, vselej starše, ponavadi brate, sestre, svake in svakinje. Redko so omenili tete ali strice, nikoli bratrancev ali sestričen, nečakov, nečakinj itd. Zdi se, da je večina pripovedovalcev tak izbor povezala s prostorom bivanja (dom) v različnih obdobjih lastne življenjske kariere, ki so jo preživeli v dolini zgornje Kolpe. Tako so malone vsi bratje in sestre izhodišč-

nega starševskega para rodbine Brelih omenjali starega očeta (po očetu), ki se je priženil s hrvaške strani v slovenski Kuželj, in njegovo neporočeno sestro, ki je z njimi živela pod isto streho. Redki so omenili staro mamo (po materi), ki je živela čez reko v vasi Guče Selo (h). O njej sem izvedela le, da je v času italijanske okupacije zanjo skrbela njihova mati. V obdobju druge svetovne vojne so večinoma omenjali tudi teto iz Amerike, ki jim je pošiljala pakete pomoči in s katero so vzdrževali dokaj redne stike. Podoben izbor sorodnikov lahko prepoznamo tudi iz pripovedi soprog in soprogov bratov in sester rodbine Brelih: poleg obveznega navajanja staršev, bratov in sester so nekateri v pripovedi vpletali kvečjemu še stare starše, svake in svakinje.

Prvi sklep je ta, da so pripovedovalci življenjskih zgodovin večinoma prednostno navedli tiste sorodnike, ki so bili ali pa so še vedno zanje pomembni v dolinskem kontekstu. Ob pojasnjevanju izvora teh sorodnikov – na primer »stari oče se je s hrvaškega brega priženil k stari mami v slovenski Kuželj« – so oznaki Hrvat/Slovenec uporabljali v skladu z izrecno državno pripadnostjo. Večinoma so povedali le, iz katerega kraja se je kdo priženil/primožil brez eksplicitne navedbe, ali je bil (ali je) Hrvat ali Slovenec, razen v primerih, ko sem jih zaradi lastne neobveščenosti o legi navedenega kraja sama vprašala, katere pripadnosti je bil omenjeni sorodnik. Tako so nekateri bratje in sestre rodbine Brelih na začetku pripovedi povedali, da je bila »mati Hrvatica iz Guče Sela«, v nadaljevanju pa omenili, da je sama večkrat poudarila, »da je Slovenka« (prim. pripoved Pavle Brelih), ali pa sploh niso razmišljali o tem, katere nacionalnosti je bila mati (prim. pripoved Srečka Breliha).

Kot rečeno, spomin na nekdanji način življenja zajema tako posameznikovo izkušnjo kot dolinski spomin, kakor so ju posamezniku posredovali drugi. Časovni kategoriji »nekdaj« in »sedaj« so izbrani govorci prilagajali lastni konstrukciji preteklosti in sedanosti, katere okvir predstavlja njihovo življenje v dolini.

Večina pripovedovalcev je pri presojanju nekdanjega načina življenja naglasila, najsplošneje rečeno, revnost krajev ob Kolpi, ki naj bi pred prvo svetovno vojno povzročila izseljevanje domačinov v Ameriko, Francijo in Nemčijo. Ocenili so, da je bila do približno druge svetovne vojne navada, da so šli domačini po doma opravljenih glavnih poljskih opravilih sezonsko delat zunaj območja Kolpske doline: tako so *havzirali* ali pa se ukvarjali z *vurmubarijo* v Avstriji, na Češkem, Madžarskem, opravljali gozdarska dela v bližnjih gozdovih neposrednega zaledja Kolpske doline in občasno opravljali najrazličnejša poljska dela v Baranji itd. Po drugi svetovni vojni so priložnostno delali v glavnem pri premožnejših kmetih na tem ali onem bregu Kolpe ali pa celo niže ob Kolpi do Metlike. Najstarejši med pripovedovalci so se iz obdobja otroštva še živo spominjali, da so stari očetje, očetje in sploh prebivalci doline *havzirali*, bili *vurmoberji* ali pa so skupaj s sosedi odhajali na sezonska dela zunaj Kolpske doline, mlajši pa so o tem presojali v glavnem na podlagi pripovedovanj drugih. – Drugi sklep je ta, da je vsem pripovedovalcem pri presojanju nekdanjega načina življenja skupno, da Kolpe niso ocenili kot mejne ovire. Kolpa domačinom in starejšim članom rodbine Brelih ni preprečevala skupnega iskanja zapo-

slitve; iz tega dela zgodb ni razpoznavni razlikovanj, ki bi jih vzpostavljala Kolpa. Razlikovanje med domačini se je v tem kontekstu pokazalo drugje: na osi premožni–revni. Tako je na primer Simon ugotavljal, da je bil v času stare Jugoslavije učitelj s plačo sedemsto dinarjev pravi gospod in da so vsi drugi, ki so živeli le od zemlje, za tak denar morali prodati tri do štiri vole. Ali pa Simonov svak Milan, ki je v enem izmed pogovorov povedal, da so bili včasih učitelj iz hrvaškega Kužlja, učitelj iz slovenskega Kužlja, župnik in *lugar* (gozdar) glavne osebe, elita, ki se je »posebej držala«. V svoji pripovedi je bil dovolj jasen tudi Srečko, ko je ocenil, da se je nekdaj pri sklepanju zakonskih zvez gledalo predvsem na lastnino, danes pa ne.

V okviru teme o spominu na nekdanji način življenja so se pri pripovedovalcih zelo redko sprožila razlikovanja Slovenec/Hrvat. Tako je le Milan poudaril, da dolinski Slovenci in Hrvati pred prvo svetovno vojno niso šli skupaj v Ameriko in da se danes še posebno rad spominja predvojnega vaškega učitelja, ki je otroke vzgajal v nacionalno zavedne Hrvate. Drugi primer je Milanov svak Srečko, ki je pri opisovanju okoliščin (v otroštvu) srečanja s svojo sedanjo soprogo opozoril, da je bila že takrat osnovna šola v slovenskem Kužlju »bolj napredna« od osnovne šole v hrvaškem Kužlju. Takole se je izrazil: »Že takrat smo mi Slovenci bežali, veste, od hrvaške strani, naprednije gor.« Čeprav je večina sogovornikov kot pomemben dogodek v lastnem življenju navedla italijansko okupacijo in čeprav je bil kontekst te epizode strukturno podoben temu po vzpostavitvi meje iz leta 1991 (oba režima, italijanski in hrvaški /NDH/, sta mejo med bregovima natančno določila in ustrezno vojnimi razmeram označila z bodečo žico, kar je domačinom dobesedno preprečevalo in onemogočalo medbrežne stike), iz večine njihovih ocen tega dogodka ni razbrati aktivacije kakih razlikovanj. Povedano drugače, razlikovanja vrste »mi pod hrvaškimi domobranci« nasproti »oni pod Italijani« sogovorniki niso prevedli v oznaki »mi Hrvati« ali »oni Slovenci« in obratno. Prav tako iz tistih delov pripovedi, ki se nanašajo na opis posamičnih življenjskih karier v smislu sosledij različnih poti (delo, šolanje, iskanje zaposlitve itd.), ki so jih posamezniki opravljali v različnih življenjskih obdobjih (otročstvo, mladost itd.), ni razbrati poudarjenih razlikovanj.

Izrecno sporočanje medbrežnih razlik pri izbranih posameznikih sem zasledovala tudi v tretji vsebinski celoti, ki se nanaša na dolinske skupne javne in družabne prostore. V začetni fazi raziskave sem namreč prav iz pogovorov z domačini o bližnjih gostilnah, cerkvi v hrvaškem Kužlju, skupnih prostorih zaposlitve, kot je na primer podjetje Itas iz Pirč itd., posredno največ izvedela o posledicah nove meje iz leta 1991 za dolinsko življenje. Še več, tako široko zastavljena tema je domačinom omogočala primerjanje dolinskih razmer v okviru lastne življenjske zgodovine, kar je prispevalo k razjasnitvi ozadnega pragmatizma njihovega vsakodnevnega ravnanja, ki so ga označili s primerjanjem »tu/tam se to bolj spleča« ali »ne spleča«.

Gostilne na tem ali onem bregu Kolpe so pripovedovalci presojali v več pomenih: kot socialne prostore skupne sprostitve (po napornem dnevu so »vrgli karte«, razpravljali o tem in onem itd.), kot prostore zabave (na primer gostilna pri Ožančevih v slovenskem Kužlju je bila nekdaj »v glavnem vsa zabava«) in dandanes pred-

vsem kot nekakšno socialno areno, kjer se dogajajo dolinska razmejevanja. Kot pravi Mihael: »Ko se malo popije, pole se en drugega zafrkava, ali drugač nič; ali pa, kot je za izrekana razlikovanja med domačini ugotavljal Milan: »Čim pridemo skup, pol se začnemo malo, kaj vi s Piranom, kaj vi s tem« itd. Poleg tega so nekateri člani rodbine Brelih v zvezi z gostilnami poudarili še tipično lokalno razlikovanje do *gebarije* – lokalitete, ki meji na Kostel in jo Kostevci obravnavajo v slabšalnem pomenu –, pri čemer se je med dvema generacijama Brelihovih pokazalo različno tolmačenje: ob naštevanju zanje aktualnih gostiln so starejši večinoma omenjali gostilne v bližnji okolici (nekdanji gostilni v slovenskem in hrvaškem Kužlju, današnje v Guče Selu (h), nekdanjo na Brodu na Kolpi (h), v Petrini (s) itd.), ki niso segale čez mejo z *gebarijo*, predstavnika mlajših Brelihov, Mihael in Kristina, pa sta, vključno z naštetimi, pomaknila mejo še više ob Kolpi navzgor do Osilnice oziroma Čabra, se pravi v samo *gebarijo*. Še bolj poudarjeno razlikovanje od *gebarjev* sta v nekoliko drugačnem kontekstu izrazila zakonca Lisac. Mejni incident med *gebarskima* naseljema Osilnico in nasproti ležečim Hrvatskim sta označila kot malone nezanimiv z argumentom »to se nas ne tiče, to se dogaja v gebariji«. V isti sapi pa sta na podlagi tega incidenta prav stereotipno zaključila, da »Hrvati zelo malo pišejo o incidentih na meji, Slovenci pa dajo vsako novico ven«.

Občasno sem bila priča spontanim razpravam med člani rodbine Brelih o mejnih problemih. Tak primer je bila razprava o kuželjski cesti: rodbinska, situacijska zaveznika s »hrvaškega brega« (Srečko, ki je Slovenec, in Milan, ki je Hrvat) sta se strinjala v oceni, da je gradnja ceste nepremišljena akcija prebivalcev z »onega [slovenskega] brega«, saj sedaj domačini obeh bregov nimajo argumenta, s katerim bi lahko od policajev zahtevali dovoljenje za uporabo lokalnih mejnih prehodov. Hkrati pa je Simon, zdaj kot predstavnik »slovenskega brega«, priznal, da mu ni vseeno, ko ga sorodniki in sosedje čez Kolpo zafrkavajo, češ da imajo Slovenci pač boljše gospodarje, ki tako »lepo« skrbijo zanje, da jim zgradijo lastno obmejno cesto.

Gledanje pripovedovalcev na cerkev v hrvaškem Kužlju kot skupno institucijo domačinov obeh Kužljev in bližnjih vasi sočasno izraža njihovo dolinsko »enost«, obenem pa medsebojno razmejevanje, ki se kaže od vzpostavitve meje leta 1991. Tako bi lahko v ilustracijo »enosti« navedla Simonovo primerjavo dveh župnikov iz hrvaškega Kužlja, ki ju ni primerjal s »slovenskim« župnikom, ampak ju je ocenjeval glede na izkazano prizadevnost in skrb za vzdrževanje cerkvenih objektov; Mihaelov spomin na mladost, ko so se otroci zbirali pri vaškem župniku v hrvaškem Kužlju, ker je imel televizor; ali pa Milanovo opazko, da ima sosedja s slovenskega brega že dolga leta isti prostor na klopi v cerkvi v hrvaškem Kužlju. Kot zgled poudarjenega razmejevanja med Slovenci in Hrvati ob primeru kuželjske cerkve pa lahko prepoznamo Marcelovo oceno posledic nove meje iz leta 1991, po kateri »Slovenci hočejo imeti vse svoje, postavili so si celo razpelo, da jim ni treba obiskovati cerkve na sosednjem bregu«. Marcelova sestra Pavla pa je začudena ugotovila, da je vso mladost poslušala mašo v hrvaščini, da pa jo šele od vzpostavitve nove

meje iz leta 1991 moti, kadar v cerkvi v hrvaškem Kužlju maševanje poteka v hrvaščini.

Na podobna razmišljanja sem naletela tudi ob presoji skupnih mest zaposlitve; člani rodbine so največkrat problematizirali dolinski podjetji – slovenski Itas iz Pirč in hrvaško lesno podjetje DIP iz Broda na Kolpi. V nasprotju z Itasom podjetje DIP v dolini deluje že nekaj desetletij. V njem so se zaposlili in so še vedno zaposleni domačini z obeh bregov. Zasebno podjetje Itas iz Pirč pa je nastalo iz stečajnega podjetja Itas iz Kočevja; šele po osamosvojitvi Slovenije je dobilo status lastniškega podjetja, ki pa danes v glavnem zaposluje Hrvate iz bližnje okolice. V kontekstu ocenjevanja dolinske perspektive sta Simonova in Mihaelova ocena skupnih dolinskih prostorov za zaposlitev v nasprotju z Nežino. Tako je Simon, nekdanji zaposleni v DIP-u, naštel samo probleme zaposlenih v Itasu kot zgled zgrešene naložbene politike za celotno dolino: podjetje Itas je prej, ko mu je šlo dobro, zaposlovalo približno štirideset do petdeset domačinov ne glede na breg, sedaj pa zaposluje le kopico Hrvatov. Simon je napravil sklep, da vsak dela le za osebne koristi – tako kot lastnik podjetja –, ne pa v skladu s širšimi interesi, torej koristmi doline kot celote. Podobnega mnenja je tudi njegov sin Mihael. Kot prepoznavno razlikovanje med Slovenci in Hrvati je označil prav politiko zaposlovanja v Itasu: po njegovi oceni se morajo danes Hrvati zadovoljiti z delom v Itasu in z za slovenske razmere minimalnim osebnim dohodkom, ker imajo v primerjavi s Slovenci še manj drugih možnosti za zaposlitev. Simonova sestra Neža pa vidi dolinsko situacijo nekoliko drugače. Krivci so po njenih besedah izključno Slovenci, ki odpuščajo Hrvate, medtem ko bolj pravično hrvaško politiko prepozna prav v zaposlitvenih strategijah hrvaškega podjetja DIP, ki Slovencev nikoli prej ni odpuščalo in jih tudi sedaj ne.

Primerjanje dolinskih stanj in v tem okviru poudarjeno razmejevanje sem razbrala tudi iz četrte, zadnje okvirne teme pogovorov, iz ocen pripovedovalcev današnje dolinske situacije oziroma dolinske perspektive. Ob tej tematiki se je pri rodbini Brelih najbolj izrazito izkazalo občutje učinkov nove meje iz leta 1991.

Z izjemo Draga Colnarja vsi drugi pripovedovalci današnjo situacijo v dolini označujejo kot neperspektivno. Razhajajo se edino glede tega, kdaj so bili ustvarjeni nastavki za tako porazno dolinsko stanje. Nekateri med njimi so prepoznali vzroke v »zgrešeni povojni investicijski politiki«, katere posledice danes so predvsem opustelost obkolpskih krajev v demografskem smislu, spet drugi so raje poudarjali mo-teče spremembe v dolinskem vsakdanjem življenju po vzpostavitvi državne meje iz leta 1991. Tako so si Simon, Milan in Marcel edini v oceni, da je bila povojna naložbena politika, geslo katere je bilo »vsi v tovarne«, za dolinsko perspektivo zgrešena, ker so se ljudje začeli množično izseljevati; demografska opustelost potemtakem po njihovem ni rezultat nove meje iz leta 1991. Posebej zanimiva je njihova nadaljnja presoja sedanje dolinske situacije. Tako Simon kot predstavnik članov rodbine Brelih s slovenskega brega razlaga, da je danes v vasi in dolini nasploh »vse razformirano«, čeprav je bilo Sloveniji v primerjavi s Hrvaško po vojni iz leta 1991 v marsičem prizaneseno. Vsakodnevno primerjanje situacije na slovenskem in hrvaš-

kem bregu ga nenehno opominja, da ni na slovenski strani nič bolje kot na hrvaški. Nasprotno, ker Simon ne najde pričakovanih prednosti na slovenski strani, toliko bolj opazi in posebej poudarja vsako pridobitev na hrvaški strani. V tem pogledu se mu gradnja kuželjske ceste po osamosvojitvi Slovenije, katere glavni namen je bil povezati naselja na slovenskem bregu Kolpe, zdi še toliko bolj zgrešena. Ne le, da sovaščani niso enotnega mnenja glede variant lokacije ceste, s katero bi vsak najmanj izgubil, temveč cesta še danes ni priznana po legalnih mednarodnih standardih, ker pač za to ne izpolnjuje pogojev. Hkrati ima Simon asfaltiranje ceste na hrvaškem bregu Kolpe nič manj kot za dokaz, da na hrvaški strani kljub težjim tamkajšnjim razmeram »vse bolje funkcionira«, kar ga je nazadnje utrdilo v prepričanju, da »še dobro, da je tam čez Hrvaška, ker bi bil drugače gotov«. Vendar je tako oceno sedanje dolinske situacije treba gledati vzporedno s Simonovim pritoževanjem nad indiferentnostjo nekdanjih in sedanjih »kompetentnih« v občini Kočevje, kamor sodi slovenski Kuželj, do dogajanja v Kolpski dolini; tako, kot je po Simonovih besedah nekdanji »[Matija] Maček zaradi zaprtega območja Kočevska Reka poskrbel za izoliranost doline«, kar se mu ni povsem posrečilo zaradi ceste Kočevje–Reka, tako se baje tudi danes vodilni iz občine Kočevje ne zmenijo za njihove trivialne vsakdanje težave. V tem smislu so Osilničani, sosedje vzdolž Kolpe, odkar ima Osilnica status občine (1995), v primerjavi z njimi v marsičem pridobili, meni Simon; za kočevsko občino so namreč prebivalci mejne doline še vedno »zadnja skrb«.

Napačno bi bilo sklepati, da Brelihovi s hrvaškega brega vidijo situacijo bistveno drugače kot njihovi čezrečni sorodniki. Tako Simonov brat Srečko ugotavlja, da lastnina v dolini Kolpe tako nekdanj kot danes nima posebne veljave. Njegova soproga Marija celo meni, da je bil davčni sistem nekdanj tak, da ni dopuščal, da bi domačini obogateli samo z delom na zemlji: »Kolikor se je pridelalo, toliko se je tudi pojedlo«. Danes pa je zemlja zaradi nove meje tako razvrednotena, da se je ne izplača niti prodati. V tem smislu zakonca ne vidita, da bi bili oni na Hrvaškem v boljšem položaju kot sorodniki na slovenski strani. Nasprotno, zdi se, da v nekaterih pogledih razmere na slovenskem bregu celo idealizirata. Tako se Srečko ne more sprijazniti z dejstvom, da ima danes brat Simon višjo pokojnino od njega samo zato, ker živi na slovenskem bregu. Oba sta bila namreč večino delovne dobe zaposlena na Hrvaškem, pri čemer je Srečko vselej delal na precej bolj odgovornih in cenjenih delovnih mestih kakor brat Simon. – V tem pogledu sem poudarjeno razlikovalno dinamiko med sorodniki razbrala prav iz izrecnih presoj o meji iz leta 1991. Tako sta zakonca Lisac s hrvaškega brega priznala, da se šele od nove meje 1991 zavedata, da domačini uporabljajo medsebojna označevanja mi–vi, kar pred tem ni bilo v navadi; ali kot je rekel Milan: »Pred mejo 1991 smo bili vsi eno«. Prav tako občutita tovrstno spremembo tudi znotraj same rodbine; v kontekstu razprav o aktualnih dnevnopolitičnih dogodkih postane med samimi sorodniki pomembno, kdo je kdo. Tako sta še posebej omenjala Nežinega svaka Ribničana, ki jim v tovrstnih razpravah vedno da vedeti, da so na eni strani Kolpe Hrvati, na drugi pa Slovenci. V potrditev nesmiselnosti takih označevanj je Neža izrecno poudarila, da so vsi bratje in sestre razen

Pavle čezrečno sklenili zakonske zveze; vendar se je sama uklonila stereotipu, ko je ugotavljala, da »Hrvatje niso tako občutljivi kot Slovenci«. – Podobno kot Neža in Milan je tudi Marcel s hrvaškega brega med sorodniki posebej omenil svaka iz Ribnice. Tudi on je ugotovil, da je svak od osamosvojitve Slovenije dalje zelo pozoren na to, kdo je kdo v rodbini. Priložnostno ga celo opomni, da bi moral on, Marcel kot Slovenec, z njim govoriti izključno slovensko, in ne hrvaško. Marcel je mnenja, da je svak sicer odličen in prizadeven gospodar, da pa je navsezadnje »Ribnčan«: »Ribnčani so pa tako ali tako posebni ljudje«. – Povsem drugačno mnenje o »Ribnčanu« ima najstarejši priženjenec v rodbino Brelih – Drago. Čeprav je sam Hrvat, je v nasprotju z Milanom in Marcelom poudaril le vrline sorodnika iz Ribnice, češ da »mu ni enakega med samimi Slovenci«. Nazadnje je sklenil, da se je med Brelihovimi sestrami prav najmlajša Pavla »najbolje omožila, ker je dobila za moža Petra iz Ribnice«. Tudi Pavla ima svaka Draga kar »najbolje zapisanega«, ker je kot trgovski potnik vselej kaj prinesel; Milana pa je označila kot zagrizenega Hrvata, ki je še pred osamosvojitvijo Slovenije opominjal njeno mamo, da je Hrvatica, če se je le spozabila in rekla, da je Slovenka. Pavla je priznala, da se še danes med sorodniki prav onadva najpogosteje »udarita« zaradi politike, ker je ona Slovenka, on pa Hrvat.

Napačno bi bilo sklepati, da zaradi vse večjega občutja meje iz leta 1991 člani rodbine Brelih ne vzdržujejo več medsebojnih stikov. Prav vsi so namreč sklenili, da imajo kljub nevšečnostim, ki jih je povzročila nova meja med Slovenijo in Hrvaško v dolini zgornje Kolpe, »na stara leta« še več stikov kot nekdanj, o čemer govorijo njihove izjave: da se »danes ... prav vsi radi vračajo v dolino, celo Pavla razmišlja, da bi kupila vikend« (Simon); »V dolini smo vsi enaki« (mlada Brelihova); »Tukaj smo vsi familijarni, vezani eden z drugim« (Srečko); »Odkar sem starejša, imam še več stikov« (Pavla); »Tukaj je en narod« (Milan); in Drago, ki je tudi zatrjeval, da ljudi v dolini Kolpe meja iz leta 1991 ni spremenila.

Kot je razvidno iz gradiva, je državna meja med Slovenijo in Hrvaško pri izbranih članih rodbine Brelih aktivirala poudarjeno razlikovanje Slovenec/Hrvat, hkrati pa, da se tako razmejevanje ni zgodilo ex nihilo, brez karšnihkoli poprejšnjih razlikovanj. Iz njihovih življenjepisnih pripovedi je bilo namreč mogoče izluščiti samopredstave, ki so vpletale razlikovanje že pred vzpostavitvijo državne meje. Prav tako je iz posameznih življenjepisov razvidno, da so tovrstna razlikovanja pogojena situacijsko, torej spremenljiva in nekonkluzivna. Če v določenem kontekstu posameznik trdi, da je po očetu Slovenec, da pa je večino življenja preživel na Hrvaškem, sklenil zakonsko zvezo s Hrvatico, njuni otroci so Hrvati in da se ima hkrati tudi sam za Hrvata, čeprav si prizadeva dobiti tudi slovensko državljanstvo, ker je nazadnje tudi Slovenec, potem ne gre za »zmedeno« identiteto, ampak v antropološki percepciji za premakljivost identitet, ki se kažejo v bolj ali manj bogatem repertoarju identitetnih virov in v bolj ali manj kompleksnem upravljanju z njimi. Tako sem v raziskavi 1996 prav s primerom dolinske rodbine Brelih pokazala, da njeni posamezni člani v določenih kontekstih vpletajo v lokalne samopredstave tudi eksplicitne nacionalne identitete; opisani različni konteksti sprožanja takih identitet pri posameznikih so

tako preklopnost nacionalnih pripisov potrdili. Razvidno je tudi, da so percepcije in vsebine nacionalne identitete pri domačinih v mejni dolini Kolpe mestoma povsem idiosinkratične.

SKLEPNI RAZMISLEK

V pričujočem delu sem razumevanje (samo)identificiranja z nacionalnimi epiteti pri prebivalcih zgornjekolpske doline interpretirala znotraj značilne in v antropologiji najbolj uveljavljene paradigme etničnosti in mejnosti. Klasična antropologija in družboslovje sploh sta naravo človeške skupinskosti, kot rečeno, videla drugače. Predstava o trdno sklenjeni mejni krožnici, ki povsem razločuje stične skupine drugo od druge, je bila vse do konca šestdesetih let za etnografa samoumevna, tako rekoč »naravna« perspektiva opazovanja, popisovanja in analize. V popisovanju opredeljevanj in razmejevanj v dolini zgornje Kolpe sem skušala nazorno pokazati, kako je bilo tako umevanje posledica tedaj standardne zahteve po »znanstveni« primerjavi in klasifikaciji vseh vrst kultur in družb, hkrati pa venomer impliciranega nazora o tem, da je (zahodna) evropska država 19. stoletja naravno stanje človeškega obstoja in zgled, ki ga je samoumevno postavljati kot merilo vsem skupnostim sveta.

Spoznanje, da je bila taka strokovna percepcija v mnogih pogledih zelo okleščena in je močno reificirala svoje modelne entitete, je bilo vse bolj očitno šele konec šestdesetih let. Raziskovalci na terenu so na veliko zbirali evidence, na podlagi katerih so pokazali, da so prav situacije sovpadanja natančno določenih mej z enoznačnimi skupinskimi (samo)prilipi in pripadnostmi izjema in ne pravilo, ki zahteva bistveno reorganizacijo perspektive preučevanja in drugačne modelne kategorije od obstoječih, ki so bile zelo ozko ovrednotene (»družba«, »kultura«, »pleme«, »etnična skupina«, »rasa«). Antropologi so se prav tako ovedeli, da je nazor o obstoju jasno zamejenih etničnih entitet v marsičem neločljivo povezan z ustrojem in delovanjem določene vrste države, ki je kodificirala medskupinske mejnosti oziroma bolj ali manj učinkovito ohranjala selekcionirane, družbeno prepoznane medskupinske razlike.

Vendar se antropologi nove paradigme vseeno niso kako posebej in poglobljeno ukvarjali z analizo države kot enega izmed poglavitnih akterjev vzdrževanja kategorialnega medskupinskega razlikovanja v sodobnem svetu. Zdi se, da jih je bolj zaposlilo že samo redefiniranje predmeta preučevanja – od analize kompaktnih, med sabo jasno razločenih skupin do analize situacij medskupinskega prežemanja – in vztrajno ter natančno dokumentiranje evidence. Vse boljše dokumentiran pojav t. i. identitetnega preklapljanja je vedno več družboslovcev prepričal, da etnična identiteta ni primordialen pojav, ampak slejkoprej v sodobnem svetu eden najbolj razširjenih tipov ustvarjanja skupinskosti.

Prav tako so bili s svojimi utemeljevanji vse bolj prepričljivi tisti, ki so predlagali, da bi bilo procese etnične identifikacije, predvsem pa pojav identitetnega preklapljanja nujno obravnavati tudi kot logično posledico procesov modernosti, kar je

ponovno implicitno ali eksplicitno vpletalo problematiko moderne nacionalne države. Diskurzivne spremembe v socialni antropologiji so tako v veliki meri sledile globalnim družbenim premikom v postkolonialnem svetu. Raziskovalno je postajal vse bolj aktualen pojav nacionalizma, antropologi pa so se na veliko lotevali presojanja za antropologijo nekdanjih nestandardnih vprašanj. Ta so se navezovala predvsem na dilemo, ali je antropologija s svojo konceptualno opremo sposobna preučevati družbe večjega obsega, kot so nacionalna država, širša regija itd., in to ne le pri »oddaljenih drugih«, temveč tudi »doma«. Preučevanje etničnosti in nacionalizma je tako postajalo primerno podjetje tudi na lokacijah, ki so bile poprej izključene iz antropološke obravnave. Tako Poutignat in Streiff-Fenart ugotavljata:

•Od začetka sedemdesetih let so vse številnejši pozivi raziskovalcem, da etničnost premislijo v svetovni perspektivi ... Uredniki [časopisa *Ethnicity*] opažajo, da se je nov interes za etničnost vzporedno razvil v različnih družboslovnih disciplinah, med raziskovalci, ki delajo na različnih koncih sveta, ki vključujejo tako države v razvoju kot postindustrijske družbe ter kažejo na podobnosti med vprašanji, ki izhajajo iz nacionalne integracije v postkolonialnih družbah in hkrati etničnih in nacionalitarnih revandikacij v zahodnih družbah» (Poutignat in Streiff-Fenart 1997:26).

Vse bolj uveljavljeno spoznanje, da je etničnost proces vsakodnevnega razlikovanja med akterji kulturno različnih skupin v stiku, ki ni značilen le za neevropska ljudstva, je v devetdesetih letih spodbudilo antropologe k iskanju novih, alternativnih smeri v preučevanju etničnosti in nacionalizma. V tem sem kot posebno prodorna lahko na kratko opisala prizadevanja socialnega antropologa Anthonyja P. Cohena (1994, 1995), ki je prepričan, da bi se antropologi lahko več ukvarjali z zavestjo (*consciousness*) kot eno izmed lokacij, kjer se mejnosti v smislu formiranja in delovanja človeške kategorizacije in percepcije konca, meje in novega začetka dogajajo. Po njegovem bi antropologi morali vzeti pod drobnogled prav ozaveščenje procesov mejnosti pri posamezniku oziroma bi se morali posvečati vprašanju, kako posameznik (družbeno pomembno) razliko misli in z njo upravlja. Nezasodno in neprimerno se mu namreč zdi, da bi zavest, torej intimistično sfero tvorbe kulturnega pomena, pojmovali zgolj kot samoumevno danost, ki jo je mogoče analitično zaseči le iz opazovanj dostopnih manifestacij kulture in kolektivnega vedenja; Cohen poziva k sofisticaciji preučevanja razlike med posamičnimi zavestmi.

Samo dejstvo, da poljubna medskupinska razlika pri pripadnikih različnih etničnih skupin v stiku ni nujno prepoznana in pojmovana kot družbeno pomembna, je v eni izmed usmeritev sodobne antropologije etničnosti postalo ključnega pomena. Katere razlike so torej tako družbeno pomembne, da postanejo etnične, in kako se sploh pojavijo? Socialna antropologinja Katherine Verdery je na primer prepričana (1994:37), da je oseba s konsistentno, trdno etnično identiteto produkt specifičnega zgodovinskega procesa, procesa oblikovanja moderne nacionalne države. Zato predlaga (39), da bi pri preučevanju etničnosti upoštevali situacijskost danega tipa državitvornosti; zakaj se razpon in vsebina identitetnih repertoarjev spreminjata glede

na različne tipe držav, bomo namreč lahko razumeli le, če bomo razgrnili imperativni značaj teh identitet v njihovi lastni zgodovinskosti, meni Verderyjeva.

V tem smislu sem lahko opazila, da celo Barth kot splošno priznani najvidnejši utemeljitelj nove paradigme v preučevanju etničnosti konec šestdesetih danes meni, pri čemer citira Haalanda (1991:158), da bi morali biti pri raziskovanju etničnosti v prihodnje med drugim bolj pozorni na dejavnike, ki obvladujejo »posameznikove zavezanosti vrsti osebnosti, ki jo implicirajo specifične etnične identitete« (Barth 1994:18). Zato je danes bolj kot leta 1969 prepričan, da bi morali antropologi v analize etničnosti vključevati tudi preučevanje državnosti. S tem v zvezi predlaga (21) tri medsebojno prežemajoče se ravni analize (mikro, vmesno in makro), v okviru katerih naj bi antropologi preučevali upravljanje z identiteto, oblikovanje etnične skupnosti, javno zakonodajo in politike, interese in ukrepe režima ter globalne procese, torej kompleksno področje prežemanja politike kot procesov moči in kulturnih procesov kot ustvarjalcev pomena. Na mikroravni naj bi zlasti opazovali procese, ki vplivajo na izkustvo in oblikovanje identitet v medosebnih interakcijah; preučevali naj bi torej »dogodke in arene človeških življenj«. Vmesna raven analize bi bila področje opisovanja procesov, ki ustvarjajo kolektivitete in mobilizirajo skupine; to je polje t. i. podjetnikov (kot se glasi uveljavljajoči se prevodni predlog za entrepreneurs), retorike in stereotipov. Makroraven pa naj bi bila opazovanje državnih politik.

V skladu s to členitvijo analize etničnosti bi svoje dosedanje delo rada opredelila kot analizo na mikroravni. V raziskavi 1993 obravnavam etničnost pri prebivalcih zgornjekolpske doline predvsem v njihovih (samo)prispevih, z vnaprejšnjo metodološko omejitvijo v obliki ključne domneve o obstoju »dvobrežnosti« (slovenski nasproti hrvaškemu bregu); v raziskavi 1996 pa se osredotočam na analizo življenjskih zgodovin članov »nacionalno mešane« rodbine, da bi morebitno dvobrežnost in njen ustroj identificirala »naknadno«. Obakrat je analiza podjetnikov in državnih politik izpadla, ker je bilo v ospredju testiranje delovne hipoteze, ali in če, kako vzpostavitev nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško iz leta 1991 vpliva na občutja pripadnosti pri prebivalcih mejne lokalitete.

Rezultati so pokazali, da bi bilo za razumevanje ozadnega pragmatizma pripadnosti pri dolincih nujno še naprej preučevati vsakodneвне interakcije, iz katerih bi bilo mogoče izluščiti tudi njihove neposredne/posredne odnose z institucijami moči. Po izkazanem rezultatu je to logični naslednji korak: ugotavljati, kako je večji sistem vpleten v majhnega oziroma kako se hegemonie nacionalistične interpretacije, na primer diskurz države, vklapljajo v dolinska (samo)razumevanja in kako in kdaj so predmet strategij in politik v določenih vzorcih sprožanja njihovih medsebojnih razlikovanj.

Osnovni problem namreč še vedno tiči v sklicevanju dolincev na nekdanjo »enost«; oblike razločnih mejnosti pa je hkrati v dolini mogoče izslediti v zgodnjem srednjem veku. S tem nikakor ne trdim, da je taka zgodovinska kontinuiteta na kak neposreden način indikativna za potekajoče socialne procese v dolini; vendar je

upoštevanje zgodovinskega spomina vedno bistveni del identitetnih pripovedi. Drug problem je v luči teorije mejnosti osvetlitev za dolince pomembnega identitetno sprožilnega dogodka. Na to, ali je državna meja iz leta 1991 res poglobilni sprožilni dogodek modernega dolinskega razmejevanja, sem skušala odgovoriti v obeli raziskavah. In pokazal se je kot temeljni sprožilni dogodek odkrito poudarjenega nacionalnega razlikovanja pri dolincih, vendar je s tem pritegnil množico konstruiranih razlikovanj, katerih lastni hipotetični sprožilni dogodki so mestoma povsem neodvisni od kakih primerljivih političnih dogodkov. Analiza vloge podjetnikov bo po predvidevanjih v tem postopku osrednjega pomena, saj jih ni mogoče vezati izključno na prenašalce ali zastopnike diskurza politične moči; tudi akterje, ki sporočajo politični diskurz, je mogoče šteti za »kulturno determinirane«. Vsaj druga študija je to problematiko že načela: zastavljena je bila kot preučevanje identitet v preseku med ustvarjanjem modernih kolektivitet in antropologije osebe. Pri tem se bistvena »objektivna« tematska spodbuda za obe študiji, vzpostavljanje množice novih mednacionalnih meja po koncu socializma v Evropi, kaže kot razločena problemska celota v antropologiji etničnosti in nacionalizma, h katere naraščajoči bibliografiji sem skušala prispevati.

Znotraj pojava novih evropskih meja po padcu Berlinskega zidu pričujoča študija namreč prinaša skromno in nemara tudi atipično analizo primera. Zaradi svoje narave ni posegala v tovrstne sinhrono primerjave problematike mejnosti v nekaterih postsocialističnih evropskih državah kot tudi ne v diahrono, denimo v značilnejše primere starejše razmejevalne problematike. Skušala sem sicer obravnavati ali vsaj nakazati nekatere vzporednice na obeh oseh, nemara posebej glede zgodovinsko utrjenih situacij razpršenih lojalnosti in s tem specifičnih vzorcev identitetne preamljivosti. Presoja o tem, koliko se mi je to posrečilo, ni moja, kajti antropologija mednarodnih meja je mlada specializacija, ki bo svojo osrednjo topiko nedvomno še iskala in utrjevala.

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1998 (1983). *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana : Studia Humanitatis.
- Armstrong, John A. 1991. Pristop k nastanku narodov. V: Rizman, Rudi (ur.). *Študije o etnonacionalizmu*, str. 39-50.
- Banks, Marcus. 1996. *Ethnicity: Anthropological Constructions*. London in New York : Routledge.
- Barnes, J. A. 1978. Neither Peasants Nor Townsmen: a Critique of a Segment of the Folk-Urban Continuum. V: Barth, Fredrik (ur.). *Scale and Social Organisation*, str. 13-40.
- Barth, Fredrik (ur.). 1970 (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. London : George Allen & Unwin.
- Barth, Fredrik (ur.). 1978. *Scale and Social Organisation*. Oslo : Universitetsforlaget.
- Barth, Fredrik. 1956. Ecologic Relationships of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan. *American Anthropologist*, št. 58, str. 1079-1089.
- Barth, Fredrik. 1970 (1969). Introduction. V: Barth, Fredrik (ur.). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*, str. 9-38.
- Barth, Fredrik. 1978. Conclusions. V: Barth, Fredrik (ur.). *Scale and Social Organisation*, str. 253-273.
- Barth, Fredrik. 1978. Introduction. V: Barth, Fredrik (ur.). *Scale and Social Organisation*, str. 9-12.
- Barth, Fredrik. 1978. Scale and Network in Urban Western Society. V: Barth, Fredrik (ur.). *Scale and Social Organisation*, str. 163-183.
- Barth, Fredrik. 1994. Enduring and Emerging Issues in the Analysis of Ethnicity. V: Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur.). *The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, str. 11-32.
- Berreman, Gerald, D. 1978. Scale and Social Relations: Thoughts and Three Examples. V: Barth, Fredrik (ur.). *Scale and Social Organisation*, str. 41-77.
- Blaznik, Pavle, Bogo Grafenauer, Milko Kos, Božo Otorepec, Sergij Vilfan, Fran Zwitter, Josip Žontar. 1980. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije.
- Cividini, Ante. 1934. *Gorski kotar. 1. Del, Zvezek 1*. Zagreb : Tiskara Tipografija.
- Cohen, Abner. 1969. *Custom & Politics in Urban Africa. A Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Cohen, Anthony P. (ur.). 1982. *Belonging – Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*. Manchester : Manchester University Press.

- Cohen, Anthony P. 1982. A Sense of Time, a Sense of Place: the Meaning of Close Social Association in Whalsay, Shetland. V: Cohen, Anthony P. (ur.). *Belonging – Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*, str. 21-49.
- Cohen, Anthony P. 1994a. *Self Consciousness. An Alternative Anthropology of Identity*. London in New York : Routledge.
- Cohen, Anthony P. 1994b. Boundaries of Consciousness, Consciousness of Boundaries. Critical Questions for Anthropology. V: Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur.). *The Anthropology of Ethnicity. Beyond «Ethnic Groups and Boundaries»*, str. 59-79.
- Cohen, Anthony P. in Nigel Rapport (ur.). 1995. *Questions of Consciousness*. London in New York : Routledge.
- Cohen, Anthony P. in Nigel Rapport. 1995. Introduction: Consciousness in Anthropology. V: Cohen, Anthony P. in Nigel Rapport (ur.). *Questions of Consciousness*, str. 1-18.
- Cole, John W. in Eric R Wolf. 1974. *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. New York and London : Academic Press.
- Crnković, Emil, Ivan Gašparac, Viktor Horvat, Ivan Muvrin, Josip Pleše, Josip Pleše Cante, Marija Sedlar, Ivan Tomac Ančkin, Kazimir Tomac. 1981. Općina Delnice. V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 205-237.
- Cuculić, Ivan. 1981. Radnički pokret i narodnooslobodilačka borba (1891–1945). V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 102-121.
- Eriksen, Thomas Hylland. 1993. *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London : Pluto Press.
- Evans-Pritchard, Edward E. 1993 (1940). *Ljudstvo Nuer. Opis načinov preživljanja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev*. Ljubljana : ŠKUC in Znansveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ferenc, Mitja. 1993. *Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo – Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine.
- Ferenc, Tone. 1995. Problemi ponovne poselitve Kočevske med vojno. *Kronika* 3/43, str. 49-68.
- Ferligoj, Anuška. 1989. *Razvrščanje v skupine. Teorija in uporaba v družboslovju*. Ljubljana : Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Fortes, M. in E. E. Evans-Pritchard (ur.). 1987 (1940). *African Political Systems*. London in New York : KPI-IAI.
- Gellner, Ernest. 1978. Scale and Nation. V: Barth, Fredrik (ur.). *Scale and Social Organisation*, str. 133-149.
- Gellner, Ernest. 1991. Nacionalizem. V: Rizman, Rudi (ur.). *Študije o etnonacionalizmu*, str. 239-265.
- Gellner, Ernest. 1997. Nationalism as a Product of Industrial Society. V: Guibernau, Montserrat in John Rex (ur.). *The Ethnicity Reader*, str. 52-69.

- Glazer, Nathan in Daniel P. Moynihan (ur.). 1976 (1975). *Ethnicity. Theory and Experience*. Cambridge, Massachusetts, London : Harvard University Press.
- Gluckman, Max. 1987 (1940). The Kingdom of the Zulu of South Africa. V: Fortes, M. in E. E. Evans-Pritchard (ur.). *African Political Systems*, str. 25-55.
- Gluckman, Max. 1958. *Analysis of a Social Situation in Modern Zululand*. Manchester : Manchester University Press.
- Goody, Jack. 1967 (1956). *The Social Organisation of the LoWiili*. London : Oxford University Press.
- Grillo, Ralph D. (ur.). 1980. »Nation« and »State« in Europe. *Anthropological Perspectives*. London : Academic Press Inc.
- Grillo, Ralph D. 1980. Introduction. V: Grillo, Ralph D. (ur.). »Nation« and »State« in Europe. *Anthropological Perspectives*, str. 1-30.
- Guibernau, Montserrat in John Rex (ur.). 1997. *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge : Polity Press.
- Hauptmann, Ljudmil. 1929. O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj. V: Novak, Grga (ur.). *Zbornik naučnih radova*, str. 97-100.
- Helm, June (ur.). 1968. *Essays on the Problem of Tribe. Proceedings of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*. Seattle in London : University of Washington Press.
- Hobsbawm, Eric J. 1994 (1992). *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge : Canto.
- Hutchinson, John in Anthony D. Smith (ur.). 1996. *Ethnicity*. Oxford, New York : Oxford University Press.
- Južnič, Stane. 1983. *Lingvistična antropologija*. Ljubljana : Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Južnič, Stane. 1987. *Antropologija*. Ljubljana : Državna založba Slovenije.
- Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede (Knjižna zbirka Teorija in praksa).
- Južnič, Staško. 1995. Južna meja »kočevarskega otoka« v 15. in 16. stoletju. *Kronika*, 3/43, str. 14-22
- Južnič, Staško. 1995. Pol tisočletja stari kočevarski in kostelski urbarji. *Drevesa*, avgust – september, str. 16-24.
- Karaman, Igor. 1981. Pregled gospodarske povijesti – od XV do XX stoljeća. V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str.123-145.
- Knudsen, Anne. 1996. European Ethnic and Linguistic Minorities in a Social Anthropological Perspective. V: Šumi, Irena in Salvatore Venosi (ur.). *Večjezičnost na evropskih mejah – primer kanalske doline /Multilingualism on European Borders – The Case of Valcanale*, str. 17-28.
- Kos, Dušan. 1987. Bela Krajina v srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 41/2, str. 217-256.
- Kos, Milko. 1939. *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*. Ljubljana : Akademija znanosti in umetnosti.

- Kos, Milko. 1975. *Gradivo za historično topografijo Slovenije. Za Kranjsko do leta 1500. I. A-M*. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU.
- Košmelj, Blaženka. 1983. *Uvod v multivariatno analizo*. Ljubljana : Univerza Edvarda Kardelja – Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
- Kruhek, Milan. 1981a. Od doseljenja Hrvata do propasti Zrinskih i Frankopana (do 1670). V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 47-52.
- Kruhek, Milan. 1981b. Postanak i razvitak naselja i život naroda u prošlosti. V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 281-309.
- Kuper, Adam. 1973. *Anthropologists and Anthropology*. London : Penguin Books Ltd.
- Kuper, Adam (ur.). 1992. *Conceptualizing Society*. London in New York : Routledge.
- Kuper, Adam. 1992. Introduction. V: Kuper, Adam (ur.). *Conceptualizing Society*, str. 1-14.
- Laszowski, Emilij. 1923. *Gorski kotar i Vinodol. Dio državnine knezova Frankopana i Zrinskih*. Zagreb : Matica Hrvatska.
- Leach, Edmund Ronald. 1993 (1954). *Political Systems of Highland Burma. A Study of Kachin Social Structure*. London : The Athlone Press.
- LeVine, Robert A. in Donald T. Campbell. 1972. *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. New York, London, Sydney, Toronto : John Wiley & Sons, Inc.
- Lisac, Josip. 1988/89. Geneza kajkavštine u obradi Rudolfa Strohala. *Radovi*, 18/28, str. 61-68.
- Lisac, Josip. 1991. Goransko predmigracijsko dialektalno stanje i podrijetlo suvremenih organskih idioma u Gorskom Kotaru. *Dometi*, št. 6/7, let. 24, str. 381-387.
- Lopašić, Radoslav. 1894. *Hrvatski urbari. Zvezek 1*. Zagreb : Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium.
- Mačkovšek, Janko (ur.). 1939. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Družba sv. Cirila in Metoda.
- Majnarić, Nikola. 1938–1939. Jedno rovtarsko narječje u Gorskom Kotaru. *Južnoslovenski filolog XVII*, str. 135-149.
- Malinowski, Bronislaw. 1995 (1941). *Znanstvena teorija kulture*. Ljubljana : ISH – Inštitut za humanistične vede, Studia humanitatis.
- Malinowski, Bronislaw. 1979 (1922). *Argonauti Zapadnog Pacifika*. Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod (BIGZ).
- Melik, Anton. 1959. *Posavska Slovenija. Geografski opis 2: opis slovenskih pokrajin (Tretji zvezek)*. Ljubljana : Slovenska matica.
- Melik, Anton. 1963 (1937). *Slovenija. Geografski opis 1: splošni del*. Ljubljana : Slovenska matica.
- Miklavčič, Maks. 1944–1945. Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, let. 25-27, str. 3-60.
- Minghi, Julian V. in Dennis Rumley (ur.). 1991. *The Geography of Border Landscapes*. London in New York : Routledge.

- Minghi, Julian V. in Dennis Rumley. 1991. Introduction: The Border Landscape Concept. V: Minghi, Julian V. in Dennis Rumley (ur). *The Geography of Border Landscapes*, str. 1-14.
- Minghi, Julian V. 1991. From Conflict to Harmony in Border Landscapes. V: Minghi, Julian V. in Dennis Rumley (ur). *The Geography of Border Landscapes*, str. 15-30.
- Minnich, Robert G. 1993. *Socialni antropolog o Slovencih. Zbornik socialnoantropoloških besedil*. Ljubljana : Slovenski raziskovalni inštitut – Trst, Sedež kanalska dolina.
- Mitchell, Clyde J. 1956. *The Kalela Dance. Aspects of Social Relationships among Urban Africans in Northern Rhodesia*. Manchester: Manchester University Press.
- Moerman, Michael. 1965. Ethnic Identification in a Complex Civilization: Who Are the Lue? *American Anthropologist*, 67/5, str. 1215-1230.
- Moerman, Michael. 1968. Being Lue: Uses and Abuses of Ethnic Identification. V: Helm, June (ur.). *Essays on the Problem of Tribe*, str. 153-169.
- Nash, Manning. 1989. *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*. Chicago in London : The University of Chicago Press.
- Norušis, Marija J. 1986. *Advanced Statistics SPSS/PC+*. Chicago : SPSS Inc.
- Novak, Grga (ur.). 1929. *Zbornik naučnih radova. Ferdi Šišiću povodom šezdesetgodišnjice života 1869–1929*. Zagreb : Tiskara C. Albrecht (P. Acinger).
- Pandžić, Miljenko. Doba tuđinske uprave i pojačanog gospodarskog izrabljivanja (1670–1860). V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 53-78.
- Paver, Josipa. 1981a. Od pada Bachovog apsolutizma do sloma Austro-Ugarske monarhije i nastanka države Srba, Hrvata i Slovenaca (1860–1918). V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 79-89.
- Paver, Josipa. 1981b. Od proglašenja kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do kapitulacije kraljevine Jugoslavije (1918–1941). V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 90-101.
- Pavić, Radovan. 1981. Zemljopisne značajke. V: Tomac Kapelan, Ivan (ur.). *Gorski kotar*, str. 7-25.
- Poutignat, Philippe in Jocelyne Streiff-Fenart. 1997 (1995). *Teorije o etnicitetu*. Beograd : Biblioteka XX vek.
- Prescott, John Robert Victor. 1978. *Boundaries and Frontiers*. London : Croom Helm.
- Prescott, John Robert Victor. 1990 (1987). *Political Frontiers and Boundaries*. London : Unwin Hyman.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald. 1929. A Further Note on Ambrym. *Man*, 29/32, str. 50-53.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald. 1952. Historical Note on British Social Anthropology. *American Anthropologist*, 54/2, str. 275-277.
- Ramovš, Fran. 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana : Znanstveno društvo za humanistične vede.

- Ramovš, Fran. 1957 (1935). *Karta slovenskih narečij v priročni izdaji*. Ljubljana : Cankarjeva založba.
- Redfield, Robert. 1947. The Folk Society. *American Journal of Sociology*, št. 52, str. 293-308.
- Rizman, Rudi (ur.). 1991. *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana : Knjižnica revolucionarne teorije (Krt).
- Roosens, Eugene. 1994. The Primordial Nature of Origins in Migrant Ethnicity. V: Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur.). *The Anthropology of Ethnicity. Beyond «Ethnic Groups and Boundaries»*, str. 81-104.
- Rus, Jože. 1939. Jedro kočevskega vprašanja. V: Mačkovšek, Janko (ur.). *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*, str. 131-173.
- Simonič, Ivan. 1939. Zgodovina kočevskega ozemlja. V: Mačkovšek, Janko (ur.). *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*, str. 45-130.
- Smith, Anthony D. 1991. Genealogija narodov. V: Rizman, Rudi (ur.). *Študije o etnonacionalizmu*, str. 51-77.
- Sumner, William Graham. 1959 (1906). *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. New York : Dover Publications, Inc.
- Šumi, Irena in Salvatore Venosi (ur.). 1996. *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline /Multilingualism on European Borders – The Case of Valcanale*. Kanalska dolina/Valcanale : SLORI – Sedež kanalska dolina/Seat Valcanale.
- Tomac Kapelan, Ivan (ur.). 1981. *Gorski kotar*. Delnice : Fond knjige «Gorski kotar».
- Tomšič, Štefan in France Ivanc. 1887. *Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno – zgodovinski opis*. Ljubljana : Okrajna učiteljska knjižnica v Kočevji.
- Tonkin, Elisabeth, Maryon Mcdonald in Malcolm Chapman (ur.). 1989. *History and Ethnicity*. London in New York : Routledge.
- Tonkin, Elisabeth, Maryon Mcdonald in Malcolm Chapman. 1989. Introduction. V: Tonkin, Elisabeth, Maryon Mcdonald in Malcolm Chapman (ur.). *History and Ethnicity*, str. 1-21.
- Verdery, Katherine. 1994. Ethnicity, Nationalism, and State-Making. Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future. V: Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur.). *The Anthropology of Ethnicity. Beyond «Ethnic Groups and Boundaries»*, str. 33-58.
- Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur.). 1994. *The Anthropology of Ethnicity. Beyond «Ethnic Groups and Boundaries»*. Amsterdam : Het Spinhuis.
- Žagar-Jagrov, Jože. 1983. *Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi*. Kočevje : Kulturna skupnost občine Kočevje.
- Wolf, Eric R. 1982. *Europe and the People Without History*. Berkely, Los Angeles, London : University of California Press.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

analiza variance	134
Anderson, Benedict	77, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 166, 217
antropolog	10, 17, 18, 23, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 62, 63, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 95, 96, 97, 213, 214, 215, 216, 219, 221
antropologija	10, 16, 17, 18, 23, 24, 29, 32, 34, 38, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 58, 59, 62, 66, 69, 72, 73, 77, 79, 81, 82, 86, 93, 95, 96, 165, 213, 214, 216, 219
antropološki koncept mejnosti	17, 23, 24, 26, 27, 28, 29
Armstrong, John A.	94, 217
Augelli, John A.	27

B

Banks, Marcus	49, 62, 64, 71, 72, 217
Barac-Grum, Vida	105
Barnes, J. A.	83, 85, 86, 217
Barth, Fredrik	17, 18, 24, 33, 36, 48, 50, 51, 57, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 78, 83, 84, 86, 87, 88, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 215, 217, 218
Bernard, J.	36
Berreman, Gerald D.	83, 84, 85, 86, 217
Boas, Franz	41, 48
Boggs, S. W.	26
brezdržavna družba	39, 40, 74
britanska socialna antropologija	41, 45, 48, 58, 59, 62, 72
Brozović, Dalibor	105, 106
Bucking-Spitta, Paula	27
Building, K. E.	36

C

Campbell, Donald T.	25, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 73, 74, 75, 220
---------------------	--

Chapman, Malcolm	80, 222
Chrön	105, 109
Cividini, Ante	104, 217
Coakley, J.	24
Cohen, Abner	62, 69, 70, 71, 72, 73, 217
Cohen, Anthony P.	17, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 57, 76, 81, 82, 94, 124, 214, 217, 218
Cohen, Ronald	49
Cole, John W.	97, 165, 218
Colson, E.	38
Coser, L. A.	36
Crawley, E.	41
Crnković, Emil	118, 218
Cuculić, Ivan	117, 218
Č	
čakavščina	12, 105, 106
črta (meja)	10, 11, 12, 16, 18, 23, 24, 25, 27, 77, 81, 105, 109
D	
diakritično znamenje	18, 24, 51, 53, 71, 91
difuzija	24, 41, 42, 43
difuzionizem	42, 45, 46
diskriminantna analiza	128, 132, 133
diskriminantna funkcija	128, 129, 130, 132
Dixon	41
Dora, informatorka	171, 175, 176, 180, 181
Drago, informator	104, 105, 117, 123, 174, 202, 203, 204, 205, 209, 211
država	10, 11, 12, 13, 24, 26, 28, 31, 33, 38, 45, 51, 57, 59, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 80, 87, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 117, 124, 125, 126, 129, 132, 133, 134, 141, 162, 165, 166, 179, 181, 187, 213, 214, 215, 216, 221
državljanstvo	28, 75, 91, 92, 94, 98, 180, 183, 193, 211
državna meja	9, 11, 13, 14, 16, 28, 31, 33, 38, 122, 123, 125, 137, 138, 139, 140, 145, 161, 162, 164, 175, 180, 193, 197, 201, 205, 209, 211, 215, 216

državotvorje	11, 28, 31, 72, 74, 80, 94, 95, 97, 98, 99, 214, 215
družba	18, 30, 31, 35, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 54, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 69, 71, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 119, 165, 187, 189, 213, 214
družba majhnega obsega	51, 74, 84, 86, 87
družba velikega obsega	75, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 95, 96
družbena interakcija	14, 18, 28, 37, 46, 48, 50, 55, 60, 65, 66, 67, 68, 72, 74, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 98, 124, 140, 145, 165, 167, 215
družbena organizacija	40, 47, 52, 59, 67, 78, 83, 84, 85, 92, 96
družbena razdalja	37, 38, 65, 74
družbeni inženiring	43, 94
družbeno pomembni dejavniki	25, 34, 37, 43, 62, 67, 68, 80, 89, 106, 124, 150, 165, 168, 215
družbeno ravnovesje	39, 58, 59, 63
družboslovec	17, 28, 49, 85, 94, 213
družboslovje	9, 10, 11, 17, 34, 35, 61, 65, 69, 82, 84, 213, 218
Durkheim, Emile	46, 47, 85

E

Elliott-Smith	42
enotnost skupin (kultur, družb, etnij)	25, 27, 44, 48, 52, 54, 59, 117, 147, 166, 168, 210
Eriksen, Thomas Hylland	33, 55, 57, 60, 64, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 92, 94, 218
etnična entiteta	54, 74, 75, 213
etnična identiteta	18, 33, 50, 55, 57, 67, 70, 71, 72, 73, 75, 78, 97, 98, 213, 214, 215
etnična kategorija	65, 68, 73
etnična skupina	18, 24, 33, 34, 38, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 94, 213, 214
etnična skupnost	38, 50, 51, 53, 73, 78, 95, 97, 215
etnične mejnosti	18, 40, 53, 54, 66, 67, 68, 70, 71, 72
etnične oznake	55
etničnost	9, 16, 17, 28, 33, 34, 49, 55, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 88, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 166, 213, 214, 215, 216

etnocentrizem	34, 35, 36, 40, 79
etnografija	40, 41, 42, 46, 49, 51, 75, 79
etnologija	46
Evans-Pritchard, Edward E.	38, 39, 57, 62, 218, 219
evolucija	42, 45, 75
evolucionizem	41, 42, 45

F

Fallers, Lloyd	79
Ferenc, Mitja	119, 120, 121, 122, 218
Ferenc, Tone	117, 119
Ferligoj, Anuška	125, 126, 127, 218
Finka, Božidar	105
Firth, Raymond	85
Fortes, Meyer	38, 57, 62, 218, 219
Foy, W.	42
Frazer, J. G.	41, 46, 48
funkcionalna analiza	23, 43, 45, 46

G

Gellner, Ernest	88, 89, 90, 91, 92, 97, 218
geografi	17, 23, 24, 26, 27, 28, 29
geografska preučevanja meja	17, 25, 26, 29, 49
geografski koncept obmejne krajine	25, 27, 29, 104
geografski koncept obmejnega ozemlja	23, 25, 27, 28, 29, 32, 123, 125, 169, 182
Glazer, Nathan	79, 219
Gluckman, Max	39, 55, 58, 62, 63, 64, 65
Goody, Jack	48, 52, 53, 54, 219
Gräbner	42
Granet, M.	46
Grillo, Ralph D.	95, 96, 97, 219

H

Haaland	215
Halbwachs, M.	46
Handler, Richard	82
Hartland, E. S.	41
Hauptmann, Ljudmil	108, 219
Haushofer, K.	26
Hertz, R.	46
historiografija	46, 47, 108
Hobsbawm, Eric J.	64, 75, 76, 77, 93, 94, 97, 98, 219

Holdich, T. H.	25, 26
House, John	28
Hubert, H.	46
Hymes, Dell	53

I

identitetna preklapljanja	17, 29, 31, 50, 64, 66, 73, 75, 80, 94, 97, 98, 198, 211, 213, 216
identitetna spodbornost	24, 29, 31, 32, 38, 69
identitetna upravljanja	11, 15, 17, 18, 28, 29, 31, 62, 87, 98, 99, 215
Ivanc, France	109, 116, 222

J

jasno določene meje	18, 29, 31, 33, 40, 41, 44, 48, 74, 78, 213
Jones, Stephen B.	26, 27, 126, 127, 162, 206
Južnič, Staško	10, 168, 169, 219
Južnič, Stane	9, 10, 13, 80, 105, 106, 124, 166, 219

K

kajkavščina	12, 13, 105, 106, 113, 159
Karaman, Igor	108, 110, 114, 115, 219
Kelch, Christian	76
Kluckhohn, C.	85
Knudsen, Anne	81, 219
Košmelj, Blaženka	128, 220
koncept zavesti	29, 30, 31, 32, 47, 80, 82, 124, 214
Kos, Milko	105, 169, 195, 217, 219, 220
Kristina, informatorka	171, 175, 182, 183, 184, 208
Kroeber, Alfred L.	85
Kruhek, Milan	108, 110, 112, 114, 220
kultura	17, 18, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 77, 79, 81, 82, 84, 87, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 124, 213, 214, 218, 220
kulturna izposoja	41, 74
kulturna sprememba	45, 48, 51, 64, 66, 95
kulturna vsebina	18, 48, 60, 69
kulturne meje	44, 75, 89
kulturne mejnosti	61, 76

kulturne razlike	18, 27, 29, 58, 66, 67, 68, 69, 71, 80, 82, 89, 94
kulturne značilnosti	52, 53, 55, 59, 60, 61, 67, 68, 69, 73, 92
Kuper, Adam	42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 58, 61, 62, 63, 220

L

Laszowski, Emilij	108, 110, 112, 113, 220
Leach, Edmund	44, 48, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 73, 220
Lehman, J.	48, 51
LeVine, Robert A.	25, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 73, 74, 75
Lisac, Josip	13, 105, 106, 107, 184, 186, 188, 190, 198, 208, 210, 220
lojalnost	11, 17, 28, 29, 32, 38, 40, 73, 74, 75, 88, 89, 90, 92, 93, 98, 166, 216
lojalnostna struktura (model)	38, 39, 55
lokacija	9, 10, 12, 16, 19, 52, 70, 71, 81, 96, 106, 107, 120, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 145, 147, 150, 166, 167, 168, 169, 170, 182, 210, 214
lokaliteta	10, 47, 53, 54, 62, 81, 99, 105, 108, 118, 123, 124, 125, 132, 164, 165, 166, 168, 208, 215
Lyde, L. W.	26

M

Majnarić, Nikola	105, 114, 220
Malinowski, Bronislaw	25, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 57, 58, 75, 220
Marcel, informator	175, 177, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 208, 209, 211
Marija, informatorka	115, 193, 194, 195, 196, 197, 210, 218, 221
Mauss, Marcel	46, 96
Mayer, Philip	62
McDonald, Maryon	80
medetnični odnosi	34, 35, 62, 94
medetnični stik	18, 66, 68, 78, 80, 214
medetnično vedenje	35, 55, 58, 66, 69, 74

mednarodna meja	10, 11, 13, 15, 16, 26, 30, 88, 91, 165, 166, 167, 168, 176, 216
meja	9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 66, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 117, 118, 120, 122, 123, 125, 129, 131, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 173, 175, 176, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 196, 197, 198, 200, 201, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 219
mejnosti	10, 16, 17, 18, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 73, 74, 76, 81, 82, 84, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 124, 125, 205, 213, 214, 215, 216
Melik, Anton	103, 104, 169, 220
Merton, R. K.	40
metoda nehierarhičnega združevanja v skupine	127
metoda razvrščanja v skupine	125, 126, 127, 128, 133
metoda voditeljev	127
Mihael, informator	169, 171, 175, 182, 183, 184, 208, 209
Milan, informator	119, 174, 177, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 197, 201, 202, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 220
Minghi, Julian V.	23, 27, 28, 220, 221
Minnich, Robert	28, 221
Mitchell, Clyde J.	37, 49, 62, 64, 65, 71, 221
moderna družba	77, 79, 84, 88, 89, 92, 93, 95, 98, 214
modernost	77, 81, 82, 92, 213
Moerman, Michael	48, 51, 54, 55, 57, 76, 221
Moynihan, Daniel P.	79, 219
Murdock, G. P.	26, 48
Murphy, R. F.	38

N

nacija	12, 16, 18, 28, 32, 34, 71, 73, 75, 79, 80, 81, 89, 90, 91, 92, 95, 98, 105, 145
nacionalizem	9, 11, 16, 17, 72, 73, 77, 79, 82, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 214, 216, 217
nacionalna država	11, 23, 38, 62, 73, 75, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 89, 91, 93, 123, 165, 166, 214
nacionalna identiteta	14, 28, 29, 32, 88, 92, 94, 96, 97, 99, 211
nacionalna pripadnost	14, 99, 123, 151, 154, 171
nacionalna razlikovanja	176, 216
nacionalna skupnost	73, 89, 91
nacionalnost	14, 17, 25, 33, 73, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 88, 90, 91, 94, 96, 98
narod	12, 14, 15, 16, 44, 73, 77, 92, 94, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 185, 187, 197, 205, 211, 217, 220, 222
narodna pripadnost	131, 135, 152
Naroll, R.	54, 66
Nash, Manning	82, 221
Neža, informatorka	174, 175, 177, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 197, 200, 201, 202, 204, 209, 210
Newcomb, W. W.	36
ničelna hipoteza	133, 139, 141
Norušis, Marija J.	128, 221
nova antropološka evidenca	17, 28, 41, 47, 48, 49, 50, 53, 63, 73, 74

O

obseg družbene organizacije	83, 84, 85, 88, 167
okolje	9, 37, 42, 50, 54, 63, 64, 65, 69, 110, 111, 113, 119, 121, 155, 165, 173, 176, 189, 192, 208, 209
organizacija perspektive preučevanja	11, 15, 16, 17, 18, 23, 32, 33, 46, 48, 49, 62, 63, 99
osebnost	30, 70, 215

P

Pandžić, Miljenko	114, 115, 116, 117, 221
Paver, Josipa	117, 118, 221
Pavić, Radovan	103, 108, 221
Pavla, informatorka	105, 171, 175, 185, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 208, 211, 217

Platt, R. S.	27
politična etničnost	71, 73
politična geografija	17, 23, 24, 26, 27, 29
politična meja	9, 10, 18, 24, 25, 26, 29, 74, 81, 82, 91, 103, 104, 166
Poole, Porter	30
Poutignat, Philippe	65, 79, 214, 221
Prescott, John Robert Victor	23, 24, 25, 26, 27, 28, 221
primerjalna sociologija	46, 47
primerjalno preučevanje	27, 28, 34, 38, 43, 48, 123
pripadnost	9, 10, 11, 13, 33, 39, 58, 62, 64, 65, 66, 68, 74, 88, 89, 92, 93, 94, 98, 99, 104, 105, 123, 124, 125, 128, 133, 135, 142, 143, 144, 145, 147, 150, 155, 159, 160, 162, 165, 168, 198, 206, 213, 215
pripis	18, 67, 150, 151, 212
protonacioanlne vezi	81
prototip	25, 33, 44
R	
Radcliffe-Brown, Alfred R.	46, 47, 48, 57, 75, 221
Ramovš, Fran	12, 105, 106, 221, 222
Rapport, Nigel	81, 82, 218
Ratzel, Friedrich	24, 29, 41
razlikovanja	12, 13, 15, 16, 18, 19, 36, 52, 64, 66, 78, 80, 89, 94, 95, 105, 134, 165, 167, 168, 176, 177, 178, 181, 186, 187, 188, 190, 191, 194, 198, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 211, 213, 214, 215, 216
razmejevanja	9, 14, 15, 16, 17, 34, 36, 54, 68, 78, 80, 94, 168, 173, 186, 190, 193, 198, 199, 201, 202, 205, 208, 209, 211, 213, 216
razmejitev	12, 14, 15, 18, 33, 35, 37, 55, 77, 79, 105, 112, 165, 166, 168
Redfield, Robert	84, 85, 86, 222
Riesman, David	79
Rivers, W. H. R.	42
Roosens, Eugeen	33, 222
Rossi, A.	40
Rumley, Dennis	23, 27, 28, 220, 221
Rus, Jože	109, 111, 222

S

Sahlins, P.	32
Salmond, Anna	37, 94
samopojmenovanje	150, 152, 153, 155, 157, 164
samopredstave	15, 97, 98, 211
samopripis	18, 24, 55, 67, 69, 99, 165, 168
samorazumevanje	11, 14, 15, 28, 168
Schapera, I.	51
Schmidt, W.	42
Schumi, Franz	109
Sherif, M.	36
Simon, informator	169, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 185, 188, 191, 192, 193, 200, 202, 207, 208, 209, 210, 211
Simonič, Ivan	108, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 168, 222
Smith, Anthony D.	42, 92, 97, 219, 222
sociologija	9, 40, 46, 49, 69, 75, 218, 219
Sollors, W.	79
Srečko, informator	175, 177, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 202, 206, 207, 208, 210, 211
standardni odklon	149
statistično značilna razlika	137, 139, 142, 144, 145, 150, 154, 155, 157, 159, 162
Streiff-Fenart, Jocelyne	65, 79, 214, 221
Strohal, Rudolf	12, 105, 106, 220
Sumner, William Graham	34, 35, 36, 37, 40, 44, 58, 222

Š

štokavščina	12, 106
-------------	---------

T

t-test	139, 150
terensko delo	15, 16, 28, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 62, 71, 81, 87, 105, 171
test enakosti povprečij	135, 139, 141
Tomšič, Štefan	109, 116, 222
Tonkin, Elisabeth	79, 80, 222
Toynbee, Arnold J.	85
trdnost identitete	97, 98
Tylor, E. B.	41, 48

U	
univerzalnost pojava	18, 35, 38, 40, 43, 91
V	
veliki kulturni sistemi	90, 92
Verdery, Katherine	33, 57, 97, 98, 99, 214, 222
vzdrževanje mejnosti	18, 36, 64, 66, 67, 68, 87
W	
Wardova metoda	127
Warner, W. L.	79
Westermarck, E.	41, 46
White, L. A.	36
Williams, Brackette	97, 99
Wilson, Monica in Godfrey	83
Wilsonov nacionalizem	77
Wolf, Eric R.	97, 165, 218, 222
Z	
znanstvena teorija kulture	41, 42, 43, 46, 47
znanstvenost antropologije	43, 47
Ž	
Žagar, Ivan	118
Žagar-Jagrov, Jože	118, 167, 169, 170, 222
življenjska kariera	89, 194, 207
življenjska pripoved	173, 175, 186, 190, 202
življenjska zgodovina	15, 66, 171, 172, 195, 205, 206, 207, 215

ISBN 961-6182-95-1

